

reflektif

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Yılda üç defa yayınlanır / Published tri-annually
Yaygın süreli yayın / Periodical publication
ISSN: 2717-9842, e-ISSN: 2718-0344

Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi (ISSN: 2717-9842, e-ISSN: 2718-0344) hakemli bir dergidir ve İstanbul Bilgi Üniversitesi tarafından yayınlanmaktadır. Beşeri ve sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve İngilizce makaleler yayınlamaktadır. Yazılarda ifade edilen düşünce ve görüşlerden yazarlar sorumludur.

Reflektif Journal of Social Sciences (ISSN: 2717-9842, e-ISSN: 2718-0344) is refereed journal and published by Istanbul Bilgi University. The journal publishes original Turkish and English articles on humanities and social sciences. The views expressed in the articles are those of the authors.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
İSTANBUL BİLGİ UNIVERSITY PRESS

Sertifika No / Certificate: 51672

Adres / Address: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Eski Silahtarağa Elektrik Santrali,

Kazım Karabekir Cad. No: 2/13, 34060 - Eyüpsultan - İstanbul

E-posta / E-mail: reflektif@bilgi.edu.tr

Çevrimiçi / Online: dergi.bilgi.edu.tr

reflektif

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ISSN: 2717-9842

İMTİYAZ SAHİBİ / PROPRIETOR

Koray Akay, İstanbul Bilgi Üniversitesi

SORUMLU YAZIŞLARI MÜDÜRÜ / MANAGING EDITOR

Emre Erdoğan, İstanbul Bilgi Üniversitesi

YARDIMCI EDITÖRLER / CO-EDITORS

Tuğçe Erçetin, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Fırat Genç, İstanbul Bilgi Üniversitesi

DİL EDITÖRLERİ / LANGUAGE EDITORS

Rana Tekcan, İstanbul Bilgi Üniversitesi (İngilizce/English)

YAYIN KURULU / PUBLISHING BOARD

Murat Dağlı, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Mine Eder, Boğaziçi Üniversitesi

Emre Erdoğan, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Ayça Ebru Giritligil, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Öner Günçavdı, İstanbul Teknik Üniversitesi

Ulaş Karan, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Haluk Levent, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Yağmur Nuhurat, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Adil Sarıbay, Kadir Has Üniversitesi

Diane Sunar, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Zeynep Talay Turner, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Emre Toros, Hacettepe Üniversitesi

Aslı Tunç, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Pınar Uyan Semerci, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Kübra Doğan Yenisey, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Nurhan Yentürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Devran Koray Öcal, University of North Carolina

Ziya Öniş, Koç Üniversitesi

SAYI EDITÖRÜ / ISSUE EDITORS

Eda Acara, Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi

Ümit Şahin, Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi

TEKNOLOJİ VE ALTYAPI / TECHNICAL SUPPORT

Sami Çuhadar, Mehmet Genç

TASARIM / LAYOUT

Görkem Didem Öztuncer

KAPAK RESMİ

Mavileri kuruturken / While drying the blues.

DANIŞMA KURULU / ADVISOR COMMITTEE

Asaf Savaş Akat, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Nazan Aksoy, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Senem Aydın Düzgit, Sabancı Üniversitesi

Hale Bolak, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Zeynep Bulutgil, University College London

Dawn Chatty, University of Oxford

Melis Cin, University of Lancaster

Kenan Çayır, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Feride Çiçekoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Saniye Dedeoğlu, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Alan Duben, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Lale Duruiz, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Suraiya Farooqi, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Alpay Filiztekin, Sabancı Üniversitesi

İpek İlkaracan, İstanbul Teknik Üniversitesi

Deniz Kantur, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Ekrem Karakoç, Binghamton University, SUNY

Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Jean Lainé, Conservatoire National des Arts et Métiers

Mert Moral, Sabancı Üniversitesi

Serra Müderrisoğlu, Boğaziçi Üniversitesi

Halil Nalçaoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Ziya Öniş, Koç Üniversitesi

Burak Özçetin, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Emilia Palonen, University of Helsinki

Erkan Saka, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Remzi Sanver, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Nilgün Sarp, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Özden Sözüalan, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Thanasis Stengos, University of Guelph

Ümit Şahin, Sabancı Üniversitesi

İbrahim Kaya Şahin, Indiana University

Burhan Şenatalar, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Turgut Tarhanlı, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Walter Trockel, Bielefeld University

İlter Turan, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Zuhal Ulusoy, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Ege Yazgan, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Erinç Yeldan, Kadir Has Üniversitesi

Volkan Yılmaz, Boğaziçi Üniversitesi

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Sertifika No: 51672

İstanbul Bilgi Üniversitesi, Eski Silahtarağa Elektrik Santrali,

Kazım Karabekir Cad. No: 2/13, 34060 - Eyüpsultan - İstanbul

e-posta: reflektif@bilgi.edu.tr

BASKI / PRINTING

Vizyon Basımevi Kağıtçılık Matbaacılık ve Yayıncılık San. Tic. Ltd. Şti.

Beylikdüzü O.S.B. Mah. Orkide Cad. No:1/Z Beylikdüzü İstanbul

Telefon: 0212 671 61 51 / Faks: 0212 671 61 50

Sertifika No: 52098

İÇİNDEKİLER

C O N T E N T S

1-4 Editörden

Emre Erdoğan

5-8 Özel Dosya: Sayı Editörlerinden

Eda Acara, Ümit Şahin

MAKALELER / ARTICLES

11-29 Erik Swyngedouw'da İklim Krizi ve Politik Olanın Merkezileşmesi The Climate Crisis and the Re-Centering of the Political in Erik Swyngedouw

Eylem Yolsal Murteza

31-50 Yerinden Edilmiş Çocukluklar: Freire'nin Pedagojik Çerçevesine Göre İklim Adaleti ve Eğitim

Ayşe Duran Yılmaz

51-61 Film Anlatıları ve İklim Değişikliği Bilincinin İnşası: Hikâye Farklı Anlatılabilir miydi?

Özlem Tuğçe Keleş

63-84 Green Grabbing, Law and Resistance: Renewable Energy Projects in İzmir

Kutay Kutlu

GÖRÜŞLER / REFLECTIONS

87-108 FORUM: İklim Değişikliğine Multidisipliner Yaklaşımlar

Çağdaş Dedeoğlu, Deniz Gündoğan İbrişim, Eda Acara,
Emrah Çoraman, Ethemcan Turhan, Ümit Şahin , Zeynep Kadirbeyoğlu

109-121 The Epistemic Crisis of Artificial Intelligence as an Agent Without Responsibility

Mahmut Özer

123-129 Shattered and Rebuilt: How Trauma Transformed My Research in International Relations

Ali Balcı

DOSYA DIŞI / OFF TOPIC

133-162 Üniversite Kütüphanelerinde Yapay Zeka Kullanımı: Deneyimler ve Zorluklar

Sami Çuhadar, Aysel Doğru, Çağatay Gezer, Ece Helvacıoğlu, Selma Mert

163-182 An Examination of the Experiences Gained by of Social Workers Volunteering in the Kahramanmaraş-Centered Earthquakes

Satı Gül Kapısız, Aybüke Büyükkağnıcı, Elif Nida Şener Yazar,
Fatma Özlem Yüzbaşıoğlu, Ezgi Arslan Özdemir

183-201 Milliyetçi Duygulanımlar: Doğu Karadeniz’de Şükran ve Fındık Politikaları

Emine Erdogan

203-224 Kırsal Çalışma Psikolojisi Bakış Açısıyla Tarımsal İşgücünde Dönüşüm

Çiğdem Vatansever, İdil Işık, Hamdullah Er, Bilal Şimşek

**225-236 Orta Çağ Avrupa Loncalarından Modern Sosyal Ekonomiye:
Bir Tarihsel Süreklilik Analizi**

Özlem Gül

**237-256 Üsküp Uçbeyi İshak Bey'in Şeceresi ve Üsküp Ucunun
Dönüşümü**

Eren Atala Eriş

**257-280 Bilişsel Esneklik ve Kariyer Uyumu İlişkisinde Gelecek Zaman
Perspektifinin Aracı Rolü**

Burcu Yayman, Asım Çivitci

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS

**283-289 The American Passport in Turkey: National Citizenship in the
Age of Transnationalism**

Özgür Özdemir

Editörden

Emre Erdoğan

İçinde bulunduğumuz çağ; krizlerin, belirsizliklerin ve köklü yapısal değişimlerin yalnızca gündelik hayatımızı değil, geçmişi ve geleceği algılama biçimimizi de derinden sarstığı bir geçiş dönemi olarak karşımıza çıkıyor. Kurumsal hafızaların silindiği ya da biçim değiştirdiği, toplumsal ve ekonomik ağların yeniden örüldüğü; savaşlar, afetler ve teknolojik devrimlerin eşliğinde yeni varoluş stratejilerinin geliştirilmesinin zorunlu kılındığı bu karmaşık manzara, sosyal bilimlerin bütüncül ve çok disiplinli bakış açısına her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyuyor. Elinizdeki bu sayının dosya dışı makaleleri tam da bu ihtiyaca yanıt verme gayesiyle; tarih, sosyoloji, psikoloji, sosyal hizmet ve teknoloji ekseninde şekillenen yedi titiz araştırma makalesi ve iki ufuk açıcı görüş yazısını bir araya getirerek “süreklilik, uyum ve dönüşüm” kavramlarını yeniden düşünmeye davet ediyor.

Sayımızın ilk bölümü, kurumların, idari yapıların ve ekonomik örgütlenmelerin tarihsel süreçteki serüvenini ve günümüze uzanan yansımalarını mercek altına alıyor. Tarihsel mirasın merkez-taşra ekseninde nasıl şekillendiğini tartışan Eriş, “Üsküp Uçbeyi İshak Bey’in Şeceresi ve Üsküp Ucunun Dönüşümü” başlıklı çalışmada, 1392’de Osmanlı egemenliğine giren kentin erken dönem kurumsallaşmasını inceliyor. İshak Bey ile selefi Paşa Yiğit Mehmed Bey arasındaki akrabalık iddialarının ötesine geçen bu çalışma, İshak Bey’in çağdaşlarından farklılaşan idari vizyonuyla Üsküp’te merkezi bir kurumsal kültür inşa edişini ve kenti bir kültür merkezine dönüştürmesindeki kilit rolünü yeni kaynaklar ışığında tartışıyor. Bu tarihsel okumanın hemen ardından Gül, “Orta Çağ Avrupa Loncalarından Modern Sosyal Ekonomiye” uzanan analiziyle, geçmişin mesleki dayanışma pratiklerinin bugün nasıl şekil değiştirdiğini gösteriyor. Çıraklık sistemi, mesleki denetim ve güven temelli örgütlenme biçimlerine odaklanan bu nitel çalışma; loncaların salt ekonomik yapılar olmadığını, bilgi paylaşımı ve norm oluşturma işlevleriyle günümüzün açık kaynak yazılım toplulukları ve katılımcı sosyal ekonomi modellerine ilham veren tarih aşırı bir süreklilik taşıdığını ortaya koyuyor.

Toplumsal normların inşası, mekânsal dinamiklerin ve aidiyet duygusunun üretim biçimleri, sayımızın bir diğer derinlikli tartışma hattını oluşturuyor. Erdoğan, Doğu Karadeniz’deki fındık bahçelerinde yürüttüğü etnografik çalışmada, devletin taban fiyatı ve TMO alımları gibi politikalarının salt ekonomik bir müdahale olmadığını gösteriyor. Araştırma, bu politikaların ürettiği “şükran” hissinin gündelik yaşamı düzenleyen, normatif sınırlar çizen ve oldukça bulaşıcı olan milliyetçi bir duygulanım mekanizması olarak nasıl işlev gördüğünü sahadan canlı verilerle aktarıyor. Kırsaldaki dönüşümün bir başka yüzüne odaklanan Vatanse-

ver, Işık, Er ve Şimşek ise Türkiye kırsalındaki tarımsal işgücünün krizini Çanakkale Bayramiç örneğinde ele alıyor. Yazarlar; kuraklık ve gelir istikrarsızlığı gibi riskler ekseninde “kırsalın yerlileri” ile “şehirden gelen yeni köylüler” arasındaki kültürel karşılaşmaları inceliyor, kırsalda geliştirilen adaptasyon stratejilerini kırsal çalışma psikolojisi bağlamında çarpıcı bir biçimde çözümlüyorlar.

Belirsizliklerle dolu bir dünyada bireysel dayanıklılık, geleceğin inşası ve travmalar karşısında geliştirilen uyum stratejileri, sayımızın psikoloji ve sosyal hizmet alanına dokunan makalelerinde somutlaşıyor. Yayman ve Çivitci'nin üniversite öğrencileri üzerine yürüttüğü kantitatif araştırma, gençlerin bilişsel esneklikleri ile kariyer uyumları arasındaki ilişkide “gelecek zaman perspektifinin” oynadığı aracı rolü (özellikle fırsatlara odaklanma bağlamında) kanıta dayalı bir biçimde ortaya koyuyor. Öte yandan, Türkiye'nin yakın dönemdeki en ağır toplumsal travmalarından biri olan Kahramanmaraş merkezli depremlere odaklanan Kapısız, Büyükağnıcı, Şener, Yüzbaşıoğlu ve Arslan Özdemir, afet bölgesinde psikososyal destek sağlayan sosyal hizmet uzmanlarının deneyimlerine fenomenolojik bir yaklaşımla eğiliyorlar. Çalışma, uzmanların sahadaki varoluş mücadelelerini, karşılaştıkları ikincil travmaları ve başa çıkma stratejilerini literatüre kazandırarak gelecekteki afet yönetimi için hayati veriler sunuyor.

Bilginin üretim ve dolaşım biçimlerini kökünden sarsan teknolojik devrimlerin kurumsal alanlardaki somut yansımalarına dair eleştirel bir değerlendirmeyi ise Çuhadar, Doğru, Gezer, Helvacıoğlu ve Mert sunuyor. ANKOS Yapay Zeka Araştırma Grubu bünyesinde yürütülen araştırma, üretken yapay zeka aracı kullanan üniversite kütüphanelerini mercek altına alarak; lisanslama sorunları, veri gizliliği, teknik altyapı yetersizlikleri ve etik ikilemler gibi sahanın en yakıcı sorunlarını tartışıyor ve uygulanabilir çözüm önerileri getiriyor.

Araştırma makalelerimizin oluşturduğu bu zengin çerçevenin yanı sıra, bu sayımızda entelektüel gündeme ve akademik varoluş mücadelelerine ayna tutan iki ufuk açıcı “Görüş” yazısına da yer veriyoruz. Bu bölümün ilk yazısında Özer, “Sorumluluğu Olmayan Bir Fail Olarak Yapay Zekânın Epistemik Krizi” başlıklı çalışmasıyla, kütüphanelerde pratik yansımalarını tartıştığımız yapay zeka devriminin felsefi ve epistemolojik temellerini sorguluyor. Özer, Büyük Dil Modellerinin (LLM) insan bilişini taklit ederek başarılı çıktılar üretmesine rağmen; anlam, nedensellik ve ahlaki sorumluluk gibi temel insani boyutlardan yoksun olduğunu vurgulayarak yapay zekanın neden “epistemik bir özne” olarak kabul edilemeyeceğine dair derinlikli bir eleştiri sunuyor. Görüş bölümümüzün ikinci yazısında ise Balcı, “Paramparça ve Yeniden İnşa” başlıklı sarsıcı otobiyografik metniyle karşımıza çıkıyor. Balcı, maruz kaldığı siyasi hedef gösterme ve travmatik krizin ardından akademik kimliğini nasıl hayatta kalma güdüsüyle yeniden inşa ettiğini, postyapısalcı teorilerden ampirik-nicel araştırmalara uzanan mecburi metodolojik evrimini ve dış baskıların entelektüel yönelimler üzerindeki yıkıcı ve dönüştürücü etkilerini cesurca, içeriden bir bakışla okura aktarıyor.

Bu sayımızın hazırlık süreci daha önceki deneyimlerimizden daha zorlu geçti. 15 Eylül 2025-15 Ocak 2025 tarihleri arasındaki dönemde toplam 102 makale sistemimize yüklendi,

12 makale -görüş yazıları ve kitap eleştirileri hariç- kör hakemlik sürecini tamamlayıp kabul edildi. Ön inceleme ret oranımız %80'e ulaşırken, ortalama kabul süresi 117, ret süresiye 73 gün olarak gerçekleşti, ki hala değerlendirmesi süren çok sayıda makale de bulunuyor. Gelen makale sayısındaki artış hem dergimize hem de dosya başlığına gösterilen ilginin önemli bir göstergesi olarak kabul edilse de bu yoğun başvuru sayısı daha önce olmadığı kadar insan emeğinin sürece dahil edilmesine yol açtı. Herkesin de bildiği üzere bu tür bir akademik dergicilik editörlükten hakemliğe, tasarımdan yayıma kadar olan süreçte tamamen gönüllü emekle yapılan bir iş, dolayısıyla ismi geçen herkesin gönüllü katkısı olmasa gerçekleştirilmesi mümkün değil. Bilimin herkese açık olması ve üretilen bilginin parayla örülmüş duvarların arkasına saklanmaması gerektiği inancıyla yola çıkan Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi de bu gönüllü emeğin üzerine inşa edilmiş durumda. Dergimize ilgi gösteren yazarların göstermiş olduğu teveccühten gurur duyuyor olsak da, bu kadar emek yoğun bir üretim sürecinde gecikmelere ve sarkmalara daha hoşgörülü olunması gerektiği kanısındayız.

Tüm bu değerli çalışmalar; tarihsel köklerin, duygulanımların, kurumsal esnekliğin, teknolojik entegrasyonun ve kişisel-akademik dayanıklılığın iç içe geçtiği bir matris sunduğu kadar, farklı disiplinlerin birbiriyle konuşmasının entelektüel zenginliğini de kanıtlıyor. Bize bu derinlikli perspektifleri sunan tüm yazarlarımıza ve metinlerin akademik niteliğini artırma- da kritik bir rol oynayan hakemlerimize teşekkür borçluyuz. Keza derginin mutfağında büyük bir özveriyle çalışan editöryel ekibimize, yayın kurulumuza ve tasarımcılarımıza da emekleri için minnettarız.

Özel Dosya: Politik Olanın Merkezinde İklim: Disiplinler Arası Diyalog ve Yeni Soruşturmalar

Eda Acara*, Ümit Şahin**

İklim değişikliği artık geleceğe dair soyut bir risk ya da yalnızca çevresel göstergelerle ölçülebilen bir çevre sorunu değildir. İçinde bulunduğumuz tarihsel momentte iklim krizi; artan jeopolitik gerilimler, otoriterleşme, savaşlar, derinleşen toplumsal eşitsizlikler, küresel sağlık tehditleri ve bilgi rejimlerindeki dönüşümle iç içe geçmiş çok boyutlu bir kriz alanı olarak karşımızda durmaktadır. Son beş yıl içinde yayımlanan bilimsel çalışmalar ve uluslararası değerlendirme raporları, bu iç içe geçmişliğin altını özellikle çizmekte; iklim değişikliğinin yalnızca atmosferdeki değişikliklerden ibaret bir sorun değil, ekonomik, siyasal ve toplumsal bir kırılma hattı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

IPCC'nin Altıncı Değerlendirme Raporu'nun sentez bulguları, küresel sıcaklık artışının 1,5°C eşiğine hızla yaklaştığını, aşırı hava olaylarının hem sıklık hem de şiddet açısından arttığını ve bu etkilerin toplumlar arasında son derece eşitsiz biçimde dağıldığını göstermektedir (IPCC, 2023). MedECC'in Akdeniz bölgesine odaklanan güncel değerlendirmeleri ise Türkiye'nin de içinde yer aldığı Akdeniz havzasının, küresel ortalamanın üzerinde ısınan bir "iklim sıcak noktası" haline geldiğini; kuraklık, su stresi, gıda güvencesizliği ve kıyı risklerinin giderek daha da belirginleştiğini vurgulamaktadır (MedECC, 2020). Bu bulgular, iklim krizinin coğrafi olarak farklılaşan, politik olarak ortaklaşılabilir bir sorun alanı yarattığını ortaya koymaktadır.

Tam da bu nedenle iklim değişikliği, tek bir disiplinin kavramsal araçlarıyla ya da yöntemsel sınırlarıyla ele alınamayacak ölçüde karmaşık bir olguya dönüşmüştür. Doğa bilimlerinin sunduğu hayati veriler, sosyal bilimlerin ve beşeri bilimlerin katkıları olmaksızın, etkili, adil ve toplumsal olarak meşru politika ve pratiklere dönüşmemektedir. İklim krizi bugün, bilgi üretim biçimlerimizi, disiplinler arasındaki hiyerarşileri ve akademinin toplumla kurduğu ilişkiyi yeniden düşünmeyi zorunlu kılan bir eşik işlevi görmektedir.

* Sabancı Üniversitesi, İstanbul Politikalar Merkezi, eda.acara@sabanciuniv.edu ORCID: 0000-0002-2918-2624.

** Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi, umitsahin@sabanciuniv.edu ORCID: 0000-0003-1391-4883.

Yine de günümüzde araştırmalar iklim değişikliğini, büyük ölçüde akademinin iyi bilinen, alt disiplinlerden oluşan kompartmanlı yapısı içine hapsolarak ele almaya devam etmektedir. Üstelik iklim değişikliği, biyoçeşitlilik kaybı ve diğer ekolojik krizlere değin ilginin olağanüstü bir hızla arttığı, her disiplinden araştırmacının bir tarafıyla iklim krizine değen alanlarda yayınlar yapmaya başladığı bir dönemde yaşıyoruz. İklim değişikliğine ilişkin sosyal bilim çalışmalarında da durum çok farklı görünmemektedir. Oysa bilgi üretiminin amacı sorusu öncelikle sorulmadığı sürece iklim değişikliği bir ilgi alanına ve herkesin biraz bildiği ve kendi birikimi düzeyinde bir şeyler yazıp yayınladığı bir anahtar sözcüğe ve yayınlar da mevcut araştırmaların derlenip yerel bir unsur katılarak çoğaltıldığı bir yığına dönüşecektir. Farklı disiplinlerin bir araya gelerek bir araştırma sorusu/yöntemi üretmesi, araştırma sorunlarının ve yöntemlerin farklı disiplinlerin katkısıyla geliştirilmesi, farklı disiplinlerin aynı soruyu bir arada inceleyip bir arada yanıtlaması, gerçek olamayacak kadar iyi bir ideal olarak görülecektir.

Bu dosya için yaptığımız çağrının amacı, iklim değişikliğine dair çok disiplinli araştırmaların artmasına dair bir ihtiyacı vurgulamak değildi. Bu çağrıyı, iklim krizine cevap oluşturabilecek araştırmaların, her disiplinden bilim insanlarının katkısıyla doğru yapılmasının, uygulanabilir sonuçlar vermesinin ve bu sonuçların hayata geçirilebilecek bir açıklıkta kamuoyuna ve politika yapıcılara sunulmasının (ya da bütün sürecin halkın ve politika yapıcıların katkısıyla tamamlanmasının) hayati öneme sahip olduğunu düşünerek yaptık. Bugün, araştırma, diyalog, katılım, yayın ve iletişim birbirini tamamlayan unsurlar olarak iklim alanındaki üretimi tamamlamak zorundadır. Zira “normal” bir bilimsel disiplinden değil, Mike Hulme’un çizdiği çerçeveye göre normal sonrası (*post-normal*) bir bilimsel disiplinden söz ediyoruz (Hulme, 2009). İklim bilimleri, hangi disiplinden olurlarsa olsunlar, araştırmacıların “normal” bilim yapma alışkanlıklarını zorlamadan içine girebilecekleri veya böyle dahil oldukları takdirde anlamlı sonuç alabilecekleri bir alan değildir. Geleceğe dair belirsizliklerin yüksek düzeyde olduğu, risklerin çözüm bulunmadığı takdirde giderek büyüdüğü, bu nedenle politikacıların acil kararlar almasını gerektiren ve bilim insanlarının da renksiz araçlar olarak değil belli değerler çevresinde rol aldığı bu *post-normal* alan, doğası gereği disiplinler arası bir çalışma biçimi gerektirmektedir. Hatta bilim insanlarının kamuoyuyla ve politikacılarla iletişimi de bizzat üstlenmeleri gereken, bilim iletişimsi olmalarını zorunlu kılan bir çalışma alanından söz ediyoruz. İklim çalışmalarının bilimin fildişi kulesinde, münzevi bilim insanı duruşuyla yapılamayacak olması ile tek bir disiplinin anlayış, yöntem ve kurallarının yetersiz kalması, aynı yapbozu tamamlayan parçalar olarak görülebilir. Bu anlamda bu dosyada zorlu bir arayıştan söz ediyoruz.

“İklim Değişikliğine Multidisipliner Yaklaşımlar: İklim Çalışmalarında Disiplinler Arası Diyalog Mümkün mü?” sorusunu tam da bu eşikten hareketle ele alıyoruz. Dosyada, disiplinler arası diyalogu soyut bir ideal olarak değil, somut çatışmalar, politik gerilimler ve toplumsal deneyimler üzerinden tartışmayı amaçlıyoruz. Bu dosya kapsamında yer verdiğimiz yazıların da açmak istediğimiz tartışmaya bir başlangıç yapmasını umuyoruz.

Dosya kapsamında dört makaleye ve bir forum tartışmasına yer veriyoruz.

Son yıllarda iklim politikaları literatüründe giderek baskın hale gelen “uyum”, “dayanıklılık” ve “yeşil dönüşüm” kavramları, çoğu zaman teknik ve yönetsel bir dil içinde ele alınıyor; bu da eşitsizlikleri, güç ilişkilerini ve adalet sorularını görünmez kılabilir. Oysa eleştirel sosyal bilimler, bu kavramların kimin için, hangi bedellerle ve hangi mekânsal-sınıfsal sonuçlar doğurarak işlediğini sorgulamadan, iklim krizine verilen yanıtların eksik ve hatta sorunlu kalacağını gösteriyor. Dosyada yer verdiğimiz makaleler, tam da bu kör noktaları açığa çıkaran özgün katkılar sunuyor.

İklim krizi, bir yandan aciliyet ve seferberlik söylemleri üzerinden karar alma süreçlerini merkezileştirirken, diğer yandan demokratik katılım, temsil ve hesap verebilirlik mekanizmalarını zayıflatabiliyor. Bu gerilim, özellikle otoriterleşme eğilimlerinin güçlendiği siyasal bağlamlarda daha da belirgin hale geliyor. Disiplinlerarası bir bakış, bu süreci yalnızca siyaset bilimi ya da uluslararası ilişkiler perspektifinden değil; ekonomi politik, hukuk ve toplumsal hareketler literatürüyle birlikte ele almayı mümkün kılmaktadır.

Bu bağlamda dosyanın kuramsal eksenini güçlendiren “İklim Krizi ve Politik Olanın Merkezileşmesi” başlıklı makale, çevreyi haklar temelli bir çerçevede felsefi bir tartışma alanı olarak konumlandırırken, Erik Swyngedouw’un iklim politikalarını “iklim popülizmi” kavramsallaştırması üzerinden okuma biçimini felsefeyle kurduğu diyalog içinde ele almaktadır. Makale, 1960’lardan itibaren hak mücadeleleriyle felsefi düşüncede öne çıkan “politik olan” kavramını iklim siyasetine tercüme eder; bu tercümede Jacques Rancière, Slavoj Žižek ve Jacques Lacan gibi düşünürleri “teorik arabulucular” olarak devreye sokarak, mevcut iklim politikalarının çoğu zaman apolitikleştirici ve teknokratik karakterini eleştirel biçimde tartışır. Ayrıca, bu eleştirinin kavramsal ufkunu derinleştirmek üzere Claude Lefort’un demokrasi, iktidar ve “politik olan” tartışmalarını da inceleyerek, iklim popülizmi eleştirisinde çözüm ufkunu “politik olanın yeniden merkezleştirilmesi” önerisiyle kurar.

Çocukluk, eğitim ve iklim adaleti eksenindeki “Yerinden Edilmiş Çocukluklar: Freire’nin Pedagojik Çerçevesine Göre İklim Adaleti ve Eğitim”, Freireci pedagojik çerçeveden hareketle, çocukları yalnızca korunması gereken kırılgan özneler olarak değil; iklim krizine dair bilgi, söz ve eylem üretebilen etik ve politik aktörler olarak yeniden düşünmeye çağırır. Bu yaklaşım, uyum ve dayanıklılık söylemlerinin sınırlarını sorgularken, iklim eğitiminin dönüştürücü potansiyeline işaret etmektedir.

“Filmlerin iklim değişikliği bilincindeki rolü: Bu hikaye başka yazılabilir miydi?” ise, kültür, medya ve anlatı üzerine odaklanarak, iklim krizinin toplumsal olarak nasıl anlamlandırıldığını ve hangi hikâyeler aracılığıyla kamusal alana taşındığını incelemektedir. Sinema ve görsel anlatılar üzerinden yürütülen analizler, iklim değişikliğinin yalnızca bilimsel verilerle değil, aynı zamanda duygular, imgeler ve anlatılar yoluyla da siyasal bir gerçeklik kazandığını ortaya koymaktadır. Bu katkılar, disiplinlerarası diyalogun yalnızca akademik değil, kültürel bir mesele olduğunu da hatırlatmaktadır.

“Yeşil Gasp, Hukuk ve Direniş: İzmir’de Yenilenebilir Enerji Projeleri” başlıklı makale ise, yenilenebilir enerji yatırımlarının her koşulda “adil” ve “sürdürülebilir” olmadığını; ak-

sine, uygun yönetim mekanizmaları ve katılımcı süreçler olmaksızın yeni mülksüzleştirme biçimlerini üretebildiğini ortaya koymaktadır. İzmir örneği üzerinden yürütülen sosyo-hukuki analiz, yeşil dönüşüm söylemi altında şekillenen hukuki çerçevelerin, yerel toplulukların yaşam alanlarıyla nasıl çatıştığını ve buna karşı geliştirilen direniş pratiklerini görünür kılmaktadır. Bu katkı, iklim politikalarının yalnızca karbon azaltımı hedefleriyle değil, mülkiyet, hukuk ve çevresel adalet ilişkileri üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini güçlü biçimde savunmaktadır.

Dosyanın önemli bir parçası olan forum bölümünde, disiplinlerarası diyalogu yalnızca metinler üzerinden değil, canlı bir tartışma zemini olarak da ele almayı hedefledik. Forumda ele alınan sorular; üniversitelerin dönüşen yapıları, üniversite dışı aktörlerle kurulan ilişkiler ve yayın pratikleri ile uyum–azaltım ekseninde ortaya çıkan yeni gerilimler etrafında şekillenmektedir. Bu tartışma, iklim çalışmalarında hangi soruların öne çıktığını, hangi boşlukların hâlâ varlığını sürdürdüğünü ve hangi yeni işbirliği biçimlerinin mümkün olabileceğini görünür kılmayı hedeflemektedir. Forum tartışmasına katılan akademisyenler doğa bilimlerinden edebiyata, sosyal bilimlerden siyaset bilimine kadar bir çeşitlilik göstermektedir.

Türkiye bağlamında bu tartışmalar, bu yıl Kasım ayına Türkiye’de yapılacak olan Birleşmiş Milleler İklim Değişikliği Taraflar Konferansı (COP31) öncesinde daha da kritik hale gelmektedir. COP’un Türkiye’de yapılacak olması, yalnızca diplomatik bir gelişmeyle sınırlı olmayıp; ülkenin iklim politikalarının toplumsal, hukuki ve ekonomik boyutlarıyla nasıl şekilleneceğine dair önemli bir sınav niteliği taşımaktadır. Bu dosyada, bu sınavı nasıl geçebileceğimizi disiplinlerarası bir perspektiften değerlendirmeyi, iklim krizine verilen yanıtların hangi koşullarda adil, kapsayıcı ve dönüştürücü olabileceğine dair yeni soruları sormayı ve yeni bir tartışma başlatmayı amaçladık.

Kaynakça

- Hulme, M. (2009). *Why We Disagree about Climate Change*. Cambridge University Press.
- IPCC. (2023). Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (Core Writing Team, H. Lee & J. Romero, Eds.). IPCC, Geneva, Switzerland, pp. 35-115. <https://doi.org/10.59327/IPCC/AR6-9789291691647>
- MedECC. (2020). Climate and Environmental Change in the Mediterranean Basin: Current Situation and Risks for the Future. First Mediterranean Assessment Report (W. Cramer, J. Guiot, & K. Marini, Eds.). Union for the Mediterranean, Plan Bleu, UNEP/MAP, Marseille, France. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4768833>

Makaleler Articles

2026, Vol. 7(1), 11-29
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2026.260
Article type: Research Article

Received: 31.10.2025
Accepted: 19.02.2026
Published Online: 18.03.2026

Eylem Yolsal Murteza*

Erik Swyngedouw'da İklim Krizi ve Politik Olanın Merkezileşmesi *The Climate Crisis and the Re-Centering of the Political in Erik Swyngedouw*

Öz

Bu makalenin amacı çevrenin felsefi bir tartışma alanı olarak nasıl konumlandığını haklar temelli bir anlayış çerçevesinde ortaya koymaktır. Bu doğrultuda ayrıca Erik Swyngedouw'un iklim krizine yönelik güncel politikaları "iklim popülizmi" kavramıyla ele almasının, felsefe ile kurduğu diyalog üzerinden açıklanması hedeflenmektedir. Swyngedouw, 1960'lı yıllarda hak mücadeleleriyle felsefi düşünceye yerleşen "politik olan" kavramını çalışmalarının merkezine yerleştirir. Bu kavramı, iklim değişikliğine ilişkin politikaları çözümlemek için kuramsal bir zemin olarak kullanır. Bu zeminde politika ve politik olgulara yönelik analizlerinde Jacques Rancière, Slavoj Žižek ve Jacques Lacan gibi düşünürlerin görüşlerinden teorik arabulucular olarak yararlanır. Böylece Swyngedouw, krize yönelik mevcut politikaların apolitikleştirici ve teknokratik karakterlerini eleştirel bir biçimde tartışır. Ayrıca bu makale, Swyngedouw'un felsefi yaklaşımını daha derinlikli biçimde kavrayabilmek için Claude Lefort'un demokrasi, politik olan, Öteki ve iktidar kavramlarını da inceleyecektir. Sonuç olarak, Swyngedouw'un iklim popülizmi eleştirisinde politik olanın merkezileştirilmesini nasıl bir çözüm önerisi olarak ele aldığı gösterilecektir.

11

Abstract

The aim of this article is to examine how the environment is positioned as a philosophical field of inquiry within a rights based framework. In this context, the article also seeks to explain Erik Swyngedouw's analysis of contemporary policies addressing the climate crisis through the concept of "climate populism," focusing on the dialogue he establishes with philosophy. Swyngedouw places at the center of his work the concept of the political which entered philosophical thought through struggles for rights in the 1960s, and employs this concept as a theoretical ground for analyzing policies related to climate change. Within this framework, his analyses of politics and political phenomena draw on the ideas of thinkers such as Jacques Rancière, Slavoj Žižek, and Jacques Lacan as theoretical mediators. In doing so, Swyngedouw offers a critical discussion of the depoliticizing and technocratic character of current climate policies. Furthermore, in order to gain a deeper understanding of Swyngedouw's philosophical approach, this article also examines Claude Lefort's concepts of democracy, the political, the Other, and power. Ultimately, the article demonstrates how, in his critique of climate populism, Swyngedouw advances the re-centralization of the political as a possible response to the climate crisis.

Anahtar Kelimeler

Politik olan, iklim krizi, çevre hakkı, politika, iklim popülizmi

Keywords

The political, climate crisis, enviromental right, climate populism

* Kırklareli Üniversitesi, eyolsal@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-6985-8257.

Giriş

Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi'nin "İklim Değişikliğine Multidisipliner Yaklaşımlar: İklim Çalışmalarında Disiplinlerarası Diyalog Mümkün mü?" başlıklı çağrısını felsefi düşünce açısından ele aldığımızda öncelikle şu soruyu sormak gerekir: Felsefe çevre sorunlarını ne zaman odağına almış ve bu sorunlar üzerine düşünmeye başlamıştır? Bu tarz sorular ve sorunlar temelinde, felsefi ve eleştirel düşünce olmaksızın ilerlemek mümkün değildir. Hatta bu sorunun bizzat soruluş biçiminde bile felsefeye özgü yaklaşımın nişaneleri görünmektedir. Bu soruyu, felsefe tarihi çerçevesinde sorduğumuzu hatırd tutarak cevaplayacağız. Genel olarak bu sorunun yanıtı ve makalenin yönelimi haklar temelli bir anlayış ile politik olan kavramı etrafında şekillenecektir. İklimin bir kriz olarak kendini dayatma biçimini odağa alırken, özel olarak ise Belçikalı bir ziraat mühendisi ve şehir ve bölge planlamacısı olan, akademik çalışmalarını da İngiltere'de beşerî coğrafya profesörü olarak sürdüren Erik Swyngedouw'un çalışmalarından yararlanılacaktır. Swyngedouw, derginin dosya konusuna uygun biçimde multidisipliner bir yaklaşım geliştirerek felsefeyle diyalog kuran bir isimdir.

Swyngedouw, "iklim popülizmi" (*climate populism*) adını verdiği olgunun güncel politik olaylarla kesişimini şu şekilde açıklar: İklim krizine yönelik popülist yaklaşımların sadece "sağcı, otoriter, yabancı düşmanı ve ulusalcı hareketler" olduğu, "bu tür hareketlerin olgusal gerçekleri çarpıtarak *post-truth* söylemler ürettiği yaygın kanaatlerine karşılık", aslında "hem ana akım hem de radikal iklim söylemlerinin, pratiklerinin ve politikalarının biçimsel olarak popülist argümanlara benzer olduğunu ve giderek derinleşen bir post politikleşme sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmesi gerektiğini" savunur (Swyngedouw, 2022, s. 904). Swyngedouw, katılımcı devletlerin, iklim krizine yönelik olarak dünyanın çeşitli yerlerinde düzenlenen uluslararası zirve ve konferanslarda, politik-ekolojik çözümler aramak yerine kapitalist büyümelerini sınırlandıracak her türlü önlemden kaçınma konusunda hiçbir konuda olmadığı kadar kolektif biçimde anlaştıklarını öne sürer. Dahası oldukça politik bir krizi politikanın en alt sıralarına yerleştirerek "neoliberal düzenlerinin bir süre daha hayatta kalmasını" ve sürdürülebilmesini sağlamak için iki stratejiye başvurduklarını belirtir: İlki iklim krizini iklim aktivizmi alanına indirgemek, ikincisi ise krizi "politika dışı bir politika"nın sınırlarına mahkûm etmektir. Swyngedouw'un, her ikisi birbiriyle bağlantılı bu çözümsüz tutumlara karşılık olan önerisi "politik olanın yeniden merkezleştirilmesini" savunmaktır (Swyngedouw, 2013, ss.1-2).

Swyngedouw iklim krizine yönelik yaklaşımını, felsefede yeni olan bir kavramın, politik olanın dolayımında düşünmüştür. Bu kavramsal yönelim, özellikle Mayıs 68 olaylarıyla başlayan, 1980'lere kadar uzanan ve sonrasında da devam eden Fransız politik felsefesinde bir hattın kuruluşuyla doğrudan bağlantılıdır. Swyngedouw, politik olaylara bakışında, bu hattı oluşturan ve sonradan katılan filozofları "teorik arabulucular" olarak adlandırır (Wilson ve Swyngedouw, 2014, s.11). Dolayısıyla iklim krizi sorununa felsefe açısından bir yaklaşım geliştirebilmek için öncelikle politika ve politik olan arasındaki ayrımı açıklığa kavuşturmak ge-

rekir. Benzer biçimde politika felsefesi ile politik felsefe arasındaki fark da belirleyici olacaktır. Çünkü Swyngedouw'a göre iklim krizine verilen yanıtlar çoğunlukla ekonomi ve politikanın araçlarıyla şekillenmekte, bu durum ise krizi çözümsüz ve durağan bir yönetim sürecine sıkıştırmaktadır. Bu nedenle çalışmada ilk olarak söz konusu kavramsal ayrımlar analiz edilecek, sonra iklim krizine yönelik süreçlerin neler olduğundan bahsedilecek ve son olarak da krizin politik olan alanında nasıl yeniden düşünülmesi gerektiğine odaklanılacaktır.

Politik olanın gerekliliği

Politik olan kavramının felsefi tarihsel kökeni, Carl Schmitt'in 1927 yılında dost ve düşman ayrımı üzerinden yaptığı tanımlamaya kadar geri götürülür. Çünkü kavramı ilk kez sistematik biçimde formüle eden odur (Brown, 2019, s.65). Bununla birlikte, ilerleyen satırlarda bu kökensel atfa müracaat edilmeyecektir. Bunun nedeni, Schmitt'in Swyngedouw açısından teorik arabulucular arasında yer almamasıdır. Bu dışlamanın gerekçesi açıktır: Politik felsefe ve politika felsefesi arasında kurduğumuz ayrım nedeniyle, hak temelli olmayan Schmittçi egemenlik merkezli rasyonel yaklaşım bilinçli biçimde dışarıda bırakılmalıdır. Bu nedenle politik olan kavramının soykütüğünde, Schmitt'ten ziyade, 68 sonrası Fransız Politik felsefesinde kavramı politik ve kolektif bir zeminde düşünenlerin oluşturduğu hat esas alınmaktadır.

Politika felsefesinden ayrı olarak politik felsefede, politik olan (*the political, le politique*) kavramının politika (*politics, la politique*) kavramından farklı biçimde, en azından semantik düzeyde, kullanıma girmesi Paul Ricœur'ün 1957 yılında yazmış olduğu *Le paradoxe politique* (*Politik Paradoks*) adlı metinle gerçekleşmiştir. Ricœur, bir filozof olarak, 1956 yılında Stalin hükümetine karşı bir hareket olan Macar Devrimi'ni, insani varoluşun her düzeyine temas eden bir şok olarak tanımlar. Bu politik olguyu, politikaya ve dolayısıyla politika felsefesine dair her türden düşüncenin sorgulanmasına neden olacak bir olay olarak görürken, politik olan kavramını oluşturur (Ricœur, 1957, s.721-722). Çünkü Ricœur'e göre politika, iktidarın ve iktidarın kullanılmasına ilişkin etkinliklerin tamamını kapsar. Ayrıca iktidar, kuruluşunu ve varlığını sürdürebilmek için, hukuk, ekonomi ve teknoloji gibi alanları kendine dâhil eder. Ricœur'ün politikayı iktidar ile tanımlaması, politikaya özgü bir rasyonalitenin varlığını kabul etmesi nedeniyledir. Bu rasyonalite, insanın birlikte yaşamayı, toplumsal düzen kurmasını, ortak iyiyi ve adaleti amaçlamasını sağlayan akıldır. Politik olan, insanın ortak bir yaşam kurmasını sağlayan zorunlu koşuldur. Ne var ki, Ricœur'e göre, politikanın bu rasyonalitesinde, iktidarın kurulması sırasında kötülük üretme potansiyeli mevcuttur. Çünkü Ricœur'e göre güç ya da iktidar, zorunlu olarak her zaman şiddet olasılığını da taşır ve bu nedenle politik olan söz konusu olduğunda politika onun tehlikeli icrası haline gelir. Ricœur'ün yaklaşımının kendi dönemindeki ayırıcı yanı, bir devletin yönetim biçiminin kapitalist ya da sosyalist olmasından bağımsız olarak, politik iktidar sorunlarını yalnızca ekonomi ya da üretim ilişkileri ile açıklanmanın yetersizliğini vurgulamasıdır. Çünkü bir devletin ekonomik sömürsünün ortadan kalktığı durumlarda dahi kötülüğün varlığını devam ettirdiği örnekler mevcuttur. Ricœur'e

göre, burada politika felsefesinin değil ama politik felsefenin görevi politikaya has paradoksların açığa çıkarılmasını sağlamaktır (Ricœur, 1957, s.722-728).

Ricœur'ün felsefi düşünceye kazandırdığı bu kavram Mayıs 68 olayları ve sonrasında ortaya çıkan politik deneyimlerin düşünülmesini mümkün kılan kavramsal bir arka planın ve hattın oluşumunda etkili olmuştur. Ricœur'le birlikte filizlenen bu düşünsel yönelim 1980'li yıllarda Fransa'da Jean-Luc Nancy ve Philippe Lacoue-Labarthe'nin kurduğu Politik Olan Üzerine Felsefi Araştırmalar Merkezi'nin (*Centre de Recherches Philosophiques sur le Politique* 1980-1984) çalışmalarıyla sürekliliğe kavuşmuş ve Merkez'de yürütülen tartışmalar sonradan Anglosakson felsefeye de nüfuz etmiştir. Bu tartışmalar dönemin politik olaylarını ve politik olan kavramını odağına almıştır. Bu çerçevede, Leo Strauss'un 20. yüzyılda politika felsefesinin geri çekilişine ilişkin tespitleri, John Rawls'un çalışmalarıyla geri döndüğü düşünülen politika felsefesinin dönüşünün içeriği, Jacques Derrida'nın insanlığın sonu teması ve politikanın kötülük üretme potansiyeli olup olmadığı gibi başlıklar ele alınmıştır. Merkez, bu tartışmalar etrafında esasında politik olanın anlamını sorgulayan Étienne Balibar, Luc Ferry, Jean-François Lyotard, Paul Thibaud, Jacques Derrida, Claude Lefort, Jacques Rancière, Jacob Rogozinski, Alain David, Georges-Arthur Goldschmidt, Denis Kambouchner, Philippe Soulez, Patrice Loraux ve Philippe Soulez gibi Fransız filozofları ve entelektüelleri bir araya getirmişti (Lacoue-Labarthe ve Nancy, 1997).

Politik olan kavramının icadının tarihlendirilmesine dair bir konuya açıklık getirmek gerekmektedir. Bu tarihlerden önce felsefi düşüncede kavramın işaret ettiği anlama yönelik hiçbir yönelimin bulunmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Politikanın krize girdiği, mevcut politikanın ve kurumlarının yetersiz kaldığı ya da politikanın sınırlandırıcı bir siyasa tercih ettiği her dönemde, politik olan ihtilafla, çatışmayla ve çeşitli hak mücadeleleriyle işbaşındaydı; kısacası politikanın sekteye uğraması gereken her anda vardı. Politik olan kavramının bu düşünsel hattındaki önemli filozoflardan biri olan Claude Lefort, felsefesini felsefe tarihi yazınında politik olanın işaretlerini aramaya adanmıştır. Onun özgün bir şekilde belirttiği gibi, kavramın bu denli geç ortaya çıkmasının nedeni politik olanın uzun süre politika kavramıyla özdeş biçimde anlaşılması ve dolayısıyla politika ve politik olan arasındaki ayrımın uzun süre fark edilememesidir (Lefort, 1986, ss.18-19). Ancak 20. yüzyılın tüm insanlığı ilgilendiren büyük felaketleriyle birlikte, politik olanın açık bir biçimde kavramsallaştırmasına duyulan ihtiyaç belirgin hale gelmiştir.

Ricœur'ün ve dolayısıyla çağdaş Fransız felsefesinin politika ve kötülük arasında kurduğu ilişki ve politik olan kavramına duyulan ihtiyaç yaşadıkları yüzyılın zorunlu koşullarının bir ürünüdür. Bu ihtiyacın iki temel nedeni olduğunu söyleyebiliriz. İlki geçmişle yüzleşme sorunudur. 1950'li yıllarda Fransız felsefesi yapısalcılığın ve Marksizm'in tahakkümünden özgürleşme çabası içindeydi (Morin, 1986, ss. 73-74). Bununla birlikte 20. yüzyılda yaşanan iki büyük dünya savaşı ve bunların sonucunda ortaya çıkan soykırımları, ulus devletlerin sınırlarının yeniden çizilmesini, insanların mobilize edilmesini ve totalitarizm olgusunun bütün yıkıcılığıyla yaşanmasını; kısacası bu zamana kadar neredeyse dünya nüfusunun tamamını

ilgilendiren sosyopolitik olayları, geç de olsa, felsefe açısından açıklama zorunluğu doğmuştu. Mevcut ekollerin ve tutumların geçen yıllarda yetersiz ve kısmi olarak da ilgisiz kaldığı bu olaylar karşısında, Fransız felsefesi, yüzleşme anını politik felsefenin tüm kavram cephanesini harcayarak atlatmaya çalışmıştır. Politik olanın geri çekilmesi, politika ile politik olan ve hatta politika ve felsefe arasındaki geleneksel ihtilafın tekrar tartışılması, politikanın geri dönüşü, politikanın alanının daraltılarak hukuki ve moral olanın ön plana çıkarılması ve toplumsalın dönüşümü gibi meseleler, dönemin düşünsel atmosferinde yoğun biçimde ele alınmıştır. Bu bağlamda, çeşitli merkezlerde ve enstitülerde, neo-Aristotelesci, neo-Kantçı ve liberal tonlamayı yavaş yavaş sahiplenen post-Marksist yaklaşımlar belirginleşmişti. Bunun yanı sıra Arendt ve Strauss'u yeniden keşfeden entelektüeller, klasik metinleri kaynağından değil bu filozoflar üzerinden yeniden okumaya yönelmişlerdi. Diğer yandan Yeni filozoflar olarak adlandırılan ve politik bir zeminde değil ahlaki bir zeminde bireysel vicdan vurgusu yapan grup da bu dönemde ortaya çıkmıştı (Couture, ss. 3, 7-10).

Felsefenin adeta bir panayır yerine dönüştüğü bu kriz anında, söz konusu tartışmalara ivme kazandıran ve yön veren unsur yalnızca Fransa özelinde değil, ilan edilşinin iki yüzüncü yılında dünya genelinde bir geri dönüş yaşayan insan hakları kavramı ve söylemi olmuştu. Bu ise ikinci nedendir. İlginç bir biçimde, felsefi düşüncede 1940'lardaki küresel idealizmin odak noktası olamayan, 1950'li yıllarda ilan edilen uluslararası bir bildirge olmasına karşın savaşlara ve soykırımlara karşı ortaya çıkamayan, 1960'larda gençlik hareketleri ya da sömürge karşıtı eylemlerde kendini gösteremeyen insan hakları kavramı aniden, hem de ortada bir bildiri olmaksızın belirmişti (Moyn, 2017, ss.10-14). Bu beliriş bu yıllarda otoriterlerce bir çeşit lingua franca, yaygın moda bir kullanım olarak, en son seküler din, belki de ironik bir şekilde insanlığın yeni afyonu olmuştu. Bu tanımlamalara katılmakta güçlük çekenler ise devrimci umutların tamamen tükendiği bir yüzyılda insan haklarının son ütopya olduğunu kabul etmekte zorluk çekmediler. Felsefenin bu dönüşümünün ardında ise dünyanın dört bir yanında eşzamanlı yaşanan insanlık krizleri yer almaktaydı. Kamboçya'daki 'ölüm tarlaları'ndan kaçanlar, Vietnam'daki 'bot insanları', Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesiyle ortaya çıkan insanlık dışı durumdan kaçmaya çalışanlar, Varşova Paktı ülkelerinden kaçan muhalifler, insan haklarının o zamanki güvencesi haline gelen Helsinki Nihai Senedi (1975) gibi ulus-üstü kurumlara müracaat etmeye başlamışlardı (Wolin, 2006, ss.176-177). Bu dönemde özellikle Sovyetler Birliği'nde toplama kamplarında neler olduğuna dair bilgileri içeren dokümanlar bir şekilde dünya kamuoyuna sızmaya başlamıştı. Bu belgeler muhalifler tarafından sızdırılana kadar Sovyet tipi yönetim neredeyse Batı demokrasileriyle eşdeğer tutuluyordu ve kesinlikle totaliter olarak kabul edilmiyordu (Lefort, 1994, ss.46-47). Felsefe geçmişle yüzleşme adına totalitarizm kritikleri ve onun üzerinden rejim tartışmaları yaparken, aynı zamanda geleceğe dair umut verici bir hamle olarak insan haklarının imkânlarından bahsetmeye başlamıştı.

Kısaca bu dönemde çevrenin bir hak olarak ele alınması ve felsefenin konusu haline gelmesi, her zaman olageldiği gibi politik bir krizin parçası olarak ortaya çıkmıştı. Her ne kadar ekolojinin bir bilim olarak kabul edilmesi, 1876 yılına ve biyolog Ernst Haeckel'e kadar

geri gitse de çevreci hareketin felsefi dünyada anlam kazanması Mayıs 68 olayları sırasında ve sonrasında mümkün olmuştur (Akalin, 2022, ss. 2-3). Bu dönemde sokaklarda söz hakkı kazanan, daha önce politik ve felsefi temsil alanlarının dışında bırakılmış kadınlar, gençler, öğrenciler ve marjinalleştirilmiş toplumsal gruplar, yalnızca toplumsal adalet değil, aynı zamanda doğanın adaleti için de söz söylemeye başlamışlardı. Böylece çevre, ilk kez politik olanın genişlemiş bir alanı olarak felsefenin merkezine girmiştir. Fransız ve Amerikan Bildirgelerinden neredeyse iki yüzyıl sonra ve BM Bildirgesi'nden otuz yıl sonra dünyanın çeşitli yerlerindeki olaylar ve Mayıs 68 olayları gibi politik hareketler politik felsefede yeni bir tartışma hattı açmıştı. Bu dönem, çevrenin yalnızca hukuk ve iktidar ilişkilerini belirlemediği sürece atıl kalan bir kavram olmaktan çıkıp, bir hak kategorisi olarak tanımlanmasının da başlangıcı olmuştur. Nitekim doğanın bir hak öznesi olarak tanınması, yani “çevre hakkı” kavramının uluslararası düzeyde kabulü, 1972 yılında Birleşmiş Milletler Stockholm Bildirgesi ile resmen başlamıştır. Bu bildiride, çevre yalnızca korunması gereken bir alan değil, aynı zamanda insan onuru ve adalet fikrinin ayrılmaz bir parçası olarak tanımlanmıştır. Böylece çevre politik felsefenin tartışma gündemine kalıcı bir biçimde yerleşmiştir.

Dolayısıyla felsefe çevre hakkıyla beraber bir krizi de üstlenmiş bulunmaktadır. Ancak burada temel soru şudur: Bu kriz “ekoloji politikasına” bırakıldığında ne olacaktır? Çünkü özellikle haklar temelli bir felsefe düşüncesinde hakların politikanın içinde eriyip yönetsel ve teknokratik bir neoliberal rasyonaliteye indirgenmemesi gerekir. Hakların eşitlikçi bir görünürlük kazanması ve anlamlı hale gelmesinin ancak ihtilaflar ve bölünmeler aracılığıyla yani politik olanın açığa çıkmasıyla mümkün olduğunu biliyoruz. Sonuç olarak hak mücadelesinin bir uzantısı olarak antroposentrik bakış yerine ekosentrik etik öneren ilk filozoflar, 20. yüzyılın ikinci yarısında yeni düşünsel yönelimler başlatmıştır. Makalemizin sınırlarını aşan bu yönelimler felsefenin çevre hakkına verdiği yanıtların bütüncül bir toplamı olarak değerlendirilebilir: “Derin ekoloji” (1973) yaklaşımının kurucusu Arne Næss; teknolojinin doğayı geri dönülmez biçimde tahrip ettiğini vurgulayarak çevre hakkını gelecek nesillerin hakkı olarak temellendiren “sorumluluk ilkesi” (1979) ile Hans Jonas; tüm canlıların yaşama hakkını savunan “biyomerkezci etik” (1979) savunucusu Peter Singer; yeryüzünün canlı bir sistem olduğu ve yer kürenin yaşam hakkını “Gaia hipotezi” (1979) ile temellendiren James Lovelock; “toplumsal ekoloji” (1982) kavramını geliştiren Murray Bookchin; hayvanların özsel haklara sahip olduğunu (1983) ve bu alanda kurucu çalışmalar gerçekleştiren Tom Regan ve toplum sözleşmesi anlayışını doğayla yapılan sözleşmeye kaydırarak tersine bir okuma yapan “yeni doğa sözleşmesi” (1990) fikrini ortaya atan Michel Serres bu düşünsel yönelimin başlıca temsilcileri arasında yer almaktadır (Akalin, 2022). Dolayısıyla çevre felsefesini felsefenin özel bir disiplini haline getiren bu çalışmalar üniversitelerde son yirmi yılda çevre felsefesi derslerinin yaygınlaşmasını ve disiplinlerarası düşünmenin ufkunun genişlemesini sağlamıştır. Fakat bu makalenin konusu çevre felsefesinin genel etik ve ontolojik yönelimlerinden ziyade iklim krizi bağlamında politik felsefenin açtığı tartışmalardır. Bu nedenle tekrar Swyngedouw’a dönerek

“çevre sorunlarını politikanın alanına dâhil etmek değil, politik olanı çevreye nasıl dâhil edeceğimiz (Swyngedouw, 2013, s.2)” sorununa verilecek yanıt ile ilgileneceğiz.

Politika alanında sunulan iklim krizi

Swyngedouw, Alain Badiou’nun doğaya ve çevreye yönelik artan duyarlılığı “halkın afyonu” (Badiou, 2008, s. 139) olarak nitelendirdiğini belirtir. Bu ifade Karl Marx’ın dini “halkın afyonu” olarak tanımlamasını anımsatır. Swyngedouw’a göre çevre duyarlılığını bu şekilde konumlandırması, çevre meselelerini görünmez kılma ya da değersizleştirme riski taşımaktadır. Bu nedenle ifadeyi dikkatle ele alınması gereken bir problem olarak görür. Badiou’nun bu ifadeyi kullandığı röportajda kendisine “Felsefenizde politik ekonomi kavramsallaştırmasını politik ekoloji kavramından bir bakışla ele almak mümkün müdür?” sorusu yöneltilir. Badiou, “Şunu belirterek başlayalım: ‘İnsan haklarının’ ardından ‘doğa haklarının’ yükselişi, çağdaş dünyanın yeni bir ‘halkın afyonu’ biçimidir. Bu, yalnızca hafifçe kamufle edilmiş bir dindir. Binyılcı bir korku, halkların gerçekten politik kaderleri dışındaki her şeyle ilgilenme hali, gündelik hayatın kontrolü için yeni araçlar, hijyen saplantısı, ölüm ve felaket korkusu... (Badiou, 2008, s. 139)” diye cevap verir. Swyngedouw, Badiou’nun bu yorumunda özellikle apolitikleştirme vurgusuna dikkat çeker. Ona göre çevrecilik, öznenin politikleşmesini ya da politikaya yaklaşmasını engelleyen devasa bir apolitikleştirme operasyonu haline gelmiştir. Çünkü çevre, kamusal bir alan olarak açıkça politik meseleleri içeriyor olmasına rağmen, çevrecilik söylemi politik boyutu sistematik biçimde askıya almaktadır. Swyngedouw, bu apolitikleştirmenin en görünür örneklerinden biri olarak iklim politikalarına işaret eder (Swyngedouw, 2013, ss.2-3). Bu noktada Swyngedouw, Badiou’nun eleştirisini küresel ölçekte yeniden konumlandırır. Katı ekolojik yükümlülükler çoğu zaman gelişmekte olan ülkelerin, özellikle Çin, Hindistan ve Brezilya’nın rekabet gücünü sınırlamaya yönelik araçlar olarak devreye sokulmaktadır. Bu nedenle iklim krizinin, gelişmiş ülkelerin uluslararası toplantılarında Badiou’nun deyimiyle bir konsensüs haline gelmesi, Swyngedouw açısından bir kötüye işarettir. Zira Badiou’nun felsefesinde “konsensüs halindeki her şey, insanın özgürleşmesi açısından mutlaka kötüdür (Badiou, 2008, s. 139).”

Bu durumda doğaya ilişkin kararların ekonomik çıkarların çeşitliliği içinde şekillendiği bir dünyada çözüm nerededir? Swyngedouw, politik olan kavramında teorik arabulucu olarak gördüğü Žižek’de de benzer şekilde, insanlığı ve uygarlığı doğal bir felaketin yok edeceği düşüncesinin korku ekolojisine dönüştüğü fikrinin olduğunu belirtir. Žižek’e göre küresel kapitalizmde gerileyen dinin yerine veya kutsalın yerine ama onlardan ödünç alınan değerlerle sorgulanamaz yüce bir otorite koyma ve karşısında çaresiz kalma psikolojisini yaşatacak bir şey olması lazımdır. Ona göre bu halkın yeni afyonu olan doğadır. Fakat Žižek haklı olarak şu noktada durur: İnsan doğa üzerinde hep arzuladığı egemenlik hayalini büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Artık bir egemenlik kuramayacak noktaya gelmiştir ama hala dengesini bozacak

güce de sahiptir. Bu yüzden Žižek’e göre insan kendi kudretinden korkmasına rağmen kendini bu korkuyla yarattığı tehlikeler karşısında bir tür eylemsizliğe ve diğer yandan da doğa felaketlerinin kutsallığına inanan muhafazakâr bir bilinç haline sürükler (Žižek, 2008).

Dolayısıyla bu tam da Claude Lefort’un modern demokrasiyi temellendirirken sıkça başvurduğu iktidarın boş yeri (*lieu vide du pouvoir*) metaforunu hatırlatır. Lefort’a göre demokratik devrimlerle birlikte eski rejim ortadan kalktığında sadece bir rejim değişikliği yaşanmadı. Aynı zamanda iktidarın, toplumun ve birliğin, kralın ya da monarkın bedeninde cisimleştiği düzen çöktü. Eski rejimlerde kralın bedeni hem ölümlü doğal beden olarak politik birliğin dünyevi simgesini, hem de kutsalın yeryüzündeki temsili olarak Tanrı’nın imgesi İsa’nın mistik bedenini temsil ediyordu. Kralın bu çifte bedeni monarşinin dünyevi birliğini olduğu kadar, Tanrı’nın aşkın otoritesini de görünür kılıyordu. Böylesine bir hükümdar figürü demokratik devrimlerle beraber ortadan kalktığında onun işgal ettiği yer yani iktidarın yeri boş kaldı. Yasanın, bilginin, ekonominin hatta estetiğin ve yücenin kutsaldan ayrılmasıyla beraber iktidarın meşruiyeti artık Tanrı’dan ve aşkın bir kaynaktan gelmemeye başladı. Demokraside iktidar halktan gelse de hiç kimseye ait değildir, dolayısıyla iktidarın boş yeri ne bir birey ne de bir grup tarafından doldurulabilir. Fakat modern demokrasi özellikle haklar temelli bir yapı üzerine kurulduğu için tüm bu kazanımlarına rağmen iktidarın boş yer fikri nedeniyle iki tür tehlikeyi her zaman içinde barındıran bir rejim oldu (Lefort, 1986, ss.17, 26; Lefort, 1994, ss.92, 171). Birincisi, boş kalan iktidarın yerinin çeşitli ataklarla totaliter rejimler tarafından doldurulması tehlikesidir. Diğeri ise belirlenmiş, sınırları çizilmiş ve olduğu gibi kabul edilmiş kutsala dair işaretlerin kaybolmasıyla, Lacancı anlamda sembolik ve gerçek arasındaki mesafenin ortadan kaldırılmasıyla, insanların bu boşluğu psikolojik ve ideolojik biçimlerle doldurma eğilimidir (Lefort, 1978, ss.505-506). Modern birey bu kaybı telafi etmek için aynı zamanda kapitalizmin devamlılığını da sağlayan sürekli tatmin, tüketim, sağlık saplantısı ve çevrecilik gibi sahte dolayım biçimlerine yönelir. Dolayısıyla Marx’ın din için kullandığı halkın afyonu benzetmesinin modern dünyadaki yankısı görünür hale gelir. Dinin, insanın gerçek acılarını hem ifade eden hem de onlara karşı bir teselli sunan yapısı, modern çağda kutsalın yerini alan ideolojiler aracılığıyla yeniden üretilmiştir. Özellikle kapitalist tüketim kültürü ve neoliberal yaklaşımlar modern bireyin anlam ve aidiyet yoksunluğunu bastıran dindışı kutsallık biçimlerini rasyonel bir akıl kılıfı altında, seküler yeni afyonlar olarak üretmiştir.

Swyngedouw iklim krizinin politik olan kavramıyla çözümlemesini Badiou’nun apolitikleştirme eleştirisi ve Žižek’in korku ekolojisi ile birlikte düşünür. Fakat bu iki filozofun düşüncesinin arkasında Lefort’un felsefesinde, özellikle 1950’li yıllardan itibaren merkeze aldığı, politik olanın kuruluş süreçleri bulunmaktadır. Dolayısıyla iklim krizine ilişkin değerlendirmemizde bu kuramsal hattın sunduğu kavramsal çerçeveden yararlanırken, pratik olayların analizinde Swyngedouw’un yaklaşımlarını esas alacağız. Nitekim iklimin bir krize doğru gittiği gerçeği 1990’ların sonunda elde edilen raporlarla, özellikle de Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli’nin (IPCC) raporuyla, antropojenik kaynaklı ihmallerin, sonunda ciddi bir süreci tetiklediğine işaret edilerek ortaya konmuştur (Kovel, 2017, ss. 35-36, Swyngedouw, 2022, s.906).

Dikkat çekici olan, söz konusu raporların katılımcılar arasında beklenmedik düzeyde bir konsensüs sağlamış olmasıdır. Ancak Badiou'nun de ifade ettiği gibi konsensüsün olduğu yerde muhakkak bir sorun vardır (Badiou, 2008, s.50). Dolayısıyla bu uzlaş hem politik olan hem de epistemoloji düzeyinde sorgulanmalıydı. Fakat bu sorgulamalardan önce Swyngedouw'un da vurguladığı gibi krize yönelik önlemler hızlı bir şekilde alınmıştır. Krizin raporlarla toplumsal ve bilimsel çevrelerde kabulü kurumsal ve yönetişimsel mekanizmaların geliştirilmesine yol açmıştır. Bu süreçte özellikle sera gazı emisyonlarının çevreye verdiği zararın ekonomik olarak belirlenmesi ve bedelin kirletickiye yansıtılması amacıyla karbon fiyatlandırması ya da karbon vergisi ortaya çıkmıştır. Ayrıca karbon emisyonlarının azaltılması için Emisyon Ticaret Sistemi ve enerji dönüşümünü gerçekleştirecek teknolojik yenilikler oluşturulmuştur. Sonuç olarak krizi dönüştürecek yeniden yapılanma süreçlerine girilmiştir (Swyngedouw, 2022, s.906).

Ne var ki, tüm bu konsensüse dayalı yönetim yapılanmaları, raporların yayımlanmasının ardından geçen yirmi yıl içinde, güncel iklim raporlarında da görüldüğü gibi, istatistiksel ölçümlerde beklenen ve arzu edilen değişiklikleri yaratmadı (Kovel, 2017, ss.20-21; Swyngedouw, 2022, s.906). Bu değişiklikleri yaratmadığı gibi, bu teknokratik ve yönetişimsel yapılanmalar amaçladıklarının aksine iklim adaletsizliğini daha da belirginleştiren çıktılar elde edilmesini sağladı. Çünkü bu çalışmalarda, örneğin sera gazı emisyonlarının dağılımına bakıldığında, yalnızca ülkeler arasında değil, aynı toplum içinde yaşayan insanlar arasında da derin bir eşitsizlik olduğu ortaya çıkmıştır. Sınıfsal eşitsizlik tarihin her döneminde varlığını sürdürmüş olsa da artık eşitsizliğin yeni bir türü ortaya çıkmıştır. Zengin ülkeler ve yüksek gelir grupları emisyon yükünü artırırken, daha az tüketen yoksul ülkeler ve insanların emisyonlardaki payı düşüktür. Buna karşın iklim krizinin sonuçları bu gruplar arasında eşit olarak yaşanmaktadır. Kısacası iklim krizi artık sadece ekolojik bir sorun değil aynı zamanda iklim adaletsizliği yaratan bir sorundur (Çoban, 2016, ss.20-22). Özellikle iklim krizini önlemeye yönelik en iddialı vergi icatlarından biri olan karbon ticareti, Yeşil Yeni Düzen çerçevesinde yeni bir krizin yaratılmasına ayrıca zemin hazırlamıştır. Az gelişmiş ülkeler çevreye duyarlı enerji üretimi konusundaki teknolojik yetersizlikleri nedeniyle karbon emisyonlarını azaltmada sınırlı kapasiteye sahiptir. Buna rağmen karbon fiyatlandırmasındaki yüksek maliyetler yeni kırılğanlıkların doğmasına ve yapısal eşitsizliklerin az önce ifade ettiğimiz gibi yeniden üretilmesine neden olmuştur. Krizin asıl sorumluları gelişmiş ülkeler ve neredeyse bir ülke ekonomisine sahip küresel şirketlerken, karbon fiyatlandırması politikaları özellikle yoksul ve kırılğan gruplar üzerinde orantısız bir yük oluşturmaktadır. Önlemler mevcut durumu çözmek yerine eşitsizliği, özellikle yoksulların daha fazla etkilendiği küresel iklim adaletsizliğini yeniden üretmiştir (Uyduranoğlu, 2023, s.272).

İklim popülizminin üretimi

Popülizm, Swyngedouw'un da ifade ettiği gibi sadece belirli düşüncelere ya da ideolojik gruplara özgü bir olay değildir. Birbirinden farklı ve hatta zıt dünya görüşlerine sahip olanlarda da

iklim krizinde olduğu gibi, benzer popülist söylemler ortaya çıkabilmektedir. Özellikle politikanın krize girdiği, liberal demokrasiye tepkinin arttığı, mevcut yönetimlerin işlevsiz kaldığı, merkezi yapıların zayıfladığı, adaletsizliğin derinleştiği, toplumsal kutuplaşmanın güçlendiği ve korkunun mantığı aştığı dönemlerde popülizm devreye girer (Pehlevan ve Özler, 2024, ss.276-277). Bu dönemlerde politik olan momentler yaratılmadığı ve uzlaşılı söylemlerine teslim olunduğu sürece, popülizm gerçek sorunları ötelemek için ideolojik bir aygıt olarak kullanılır. Özellikle bilim popülizmi üzerinden iklim krizine odaklanan Swyngedouw bilimin de yeni bir din olduğu bu dünyada, elde edilen datalar, gözlemler, veriler ve deneylerin paradoksal bir duruma işaret ettiğini belirtir: “Bilgiye ve olgulara erişim, etkili müdahaleyi ve sürdürülebilir dönüşümü garanti etmemektedir” (Swyngedouw, 2022, s.906). Fakat bu tespit aslında daha ciddi bir paradoksun ifadesidir. Swyngedouw bu durumu psikanalitik bir kavramla fetişistik inkâr (*fetishistic disavowal*) ile açıklar. Buna göre öznenin iklim krizine dair tüm bilimsel bilgiyi gerçeklik olarak kabul etmesine rağmen bilmiyormuş gibi davranma psikolojisine sürüklendiğini ve böyle yaşamaya devam ettiğini öne sürer. Burada bilmiyormuş gibi davranma epistemik bir eksiklik değil, öznenin bilgiye gösterdiği bilinçli bir bilişsel uyumsuzluk ve aslında bilginin gerektirdiği eylemi askıya aldığı bir tür çaresizliktir. Buna tepki üç türdür: Özne, nedenleri böylesine kapsamlı bilinmesine rağmen, sonuçlar bakımından artık çok geç kaldığını düşündüğü ve eylemleriyle bir farklılık yaratamayacağına inandığı için kendi bireysel yetersizliğini kabul ederek paralize olmuş bir eylemsizlik halini kabul eder. İkincisi, mikro-etik farkındalık pratiklerini uygulamaya çalışır. Swyngedouw’un belirttiği gibi özne sistemsel bir dönüşüm yaratamayacağını bilişsel olarak bilse de tüketim alışkanlıklarında bireysel farklar yaratmaya çalışarak vejetaryenlik, plastik kullanımını aza indirmek, e-posta trafiğini sınırlandırmak ve geri dönüşümü desteklemek gibi pratiklerle kendisi için ahlaki bir teselli alanı inşa eder. Üçüncüsü Swyngedouw’un doğrudan adlandırmadığı bir tepki biçimidir. Kişi kendi yaşamını ilgilendiren durumlarla ilgili bilgi sahibi olsa bile tam bir ilgisizlik durumundadır. Artık bu noktada birey, bilgiden türeyen utancını dahi bastırdığı ve eyleme geçmediği için suçluluk duymadığı bir donma halindedir. Swyngedouw sonuç olarak bu tepkilerin iklim krizi gerçeğinin inkârı anlamına gelmediğini, aksine Lacancı anlamda gerçeğin bastırılması ve dışlanmasına işaret ettiğini ifade eder (Swyngedouw, 2022, s.907). Birey gerçekliği reddetmemesine rağmen bilgi ve eylem arasındaki boşlukta yaşamaya devam eder.

Swyngedouw’da, iklim krizine verilen tepkiler arasında ideolojik bir yapılanmanın kapılarını açan bu anlayışların dışında, belki de ilgisizlikten bir üst düzeyde ve daha bilinçli bir biçimde ortaya çıkan bir tutumdan söz etmek mümkündür. Bu tutum ya da tepki, iklim krizini hakikat-sonrası bir söylem olarak niteleyen, yani istatistiksel veriler etkilerini ne kadar doğrulasa da gerçek olmadığı hatta üretildiğini savunan çevrelerde görülür. Bu görüşe göre iklim krizi uluslar üstü müdahaleler ve devletlerin iç politikalarına karışmanın bir aracıdır ve bu tür müdahaleler ulusal birliği ve egemenliği tehdit eden nitelikler taşımaktadır. Böylece bu söylem genelde sağcı, milliyetçi, muhafazakâr ve yer yer liberal politika kuramları içerisinde yer alan ideolojik bir kümelenmeyi temsil eder. Ancak bu temsili zemini mevcut politika açısından son

derece kaygan, istikrarsız ve kontrol edilemezdir. Swyngedouw iklim popülizminin yaygınlaştırılmasında aktif olan bu grupların özellikle yabancı düşmanı hareketlerin ve hükümetlerin yükselişinde belirleyici rolleri olduğunu öne sürer. Bu bağlamda Swyngedouw iklim popülizminin temel işleyişini açıklamak için Žižek’in müdahaleci ya da işgalci (*Intruder*) anlamında kullandığı Öteki kavramına müracaat eder. Swyngedouw’un Žižek’i teorik arabulucu olarak kullanmasının nedeni iklim krizine yönelik tepkilerin ve inkâr biçimlerinin toplumsal çatışmaları ve ihtilafları yani politik olanı bastıran politikanın dışsallaştırma mantığının işleyişini görünür kılmasıdır (Swyngedouw, 2009, s.612).

Dolayısıyla Swyngedouw, inkârın kendi içinde dahi suçlayıcı bir mekanizma barındırdığını öne sürer. Buna göre, eğer ortada bir iklim krizi varsa bu ne makul sivik yurttaşların ne de sistemin kendisinin yarattığı bir sorun olarak görülür. Burada alışılageldiği gibi sivil yerine Étienne Balibar’ın ele aldığı manada sivik (*civique*) terimini kullanıyor olmamızın nedeni şudur: Sivil olan tüm bireylere açık bir haklar tanımına işaret ederken, sivik olan, kelime karşılığı olarak, kentte, yerel yönetimlerde ya da devlet gibi daha kapsayıcı yapılarda birlikte eyleyen yurttaşların tutum ve pratiklerine dayalı bir hak anlayışını ifade eder (Balibar, 2014 ss.35-36). Dolayısıyla popülizmin temel fantezisinde sorunu yaratanlar fetişleştirilmiş ve dışsallaştırılmış düşmanlardır. Yani sivik yaşama katılmaya hakkı olmayan yabancılardır, göçmenlerdir, aynı dinin mensubu olmayanlar yani Öteki olarak kodlananlardır. Bu figürler de genelde az gelişmiş ülkelerin gelişememe beceriksizliklerinin sonuçlarıdır. Tam bu noktada bu dışlayıcı ve suçlayıcı işleyişin toplumsal düzeni nasıl kurduğunu ve meşrulaştırdığını anlamak için Žižek’in Öteki’sine geçmeden Rancière’in polis ve politika ayırımına başvurmamız gerekir. Rancière’e göre polis (kolluk kuvvetleri anlamında değil) düzeni olarak tanımladığı kent ve devlet yönetiminde polis, politika ve politik olan arasındaki işleyiştir. Polis toplumsal yaşamın düzenlenmesini sağlarken yerlerin, rollerin ve meşguliyetlerin de paylaşılmasını sağlar. Dolayısıyla kimin görünür kimin iştirilil olacağını da belirleyen mekanizmadır (Rancière, 1995, s. 52). Rancière’e göre politika bu düzende “payı olmayanların payını” yani görünmez ve iştirilmez olanları görünür kılmak için bu paylaşıma müdahale eder ve boşluk yaratır, politik olan bu boşlukta açığa çıkar (Rancière, 1998, s.176). Fakat polis düzenini sağlayan az önce örneklediğimiz yaklaşımlarda içsel ve toplumsal gerilimler ile üretken ihtilafların hepsi toptan reddedildiğinde işin içine patolojik bir kısır döngü girer. Swyngedouw’un da ifade ettiği biçimiyle iklim krizi de dâhil her türlü sorun başkasına veya Öteki’ne mal edilir.

“Kirlilik, ‘çevresel bozulma’ ya da ‘CO₂’ burada, sürdürülebilir kentsel geleceklerin elde edilmesi için baş edilmesi gereken fetişleştirilmiş ve dışsallaştırılmış düşmanın klasik örnekleri olarak öne çıkar. Dolayısıyla sorunlar, ‘sistem’in kendisinin, eşitsiz güç ilişkilerinin, denetim ve nüfuz ağlarının, yaygın adaletsizlik ve eşitsizliklerin, polis düzeninin ve onun işlevleri ve mekânları eşit olmayan biçimde dağıtmasının ya da sistemin içine işlemiş ölümcül bir kusurun sonucu olarak görülmez. Bunun yerine suç dışarıya atılır. Sorun, yapının kendi içinde doğru konumunu oynamayan ‘bir şey’e yüklenir.” (Swyngedouw, 2009, s.612)

Dolayısıyla Žižek’in Müdahalecisi ya da İşgalcisi ya da Ötekisi aslında halkın varlığının kuruculuğunu “Düşman’ın dışsallaştırılarak pozitif bir müdahaleci/engel haline getirilmesiyle garanti altına (Žižek, 2009, s. 281)” alır. Bu durumda halkın birliği ve kimliği tehlikeye girdiğinde, kendi içinden değil dışarıdan konumlandığı düşman figürü aracılığıyla birlik yeniden üretilir. Popülizmin temel fantezisi burada bulunur. Halkın karşısına, toplumsal bütünlüğü bozduğu varsayılan, sistemin saflığını kirleten bir “müdahaleci” çıkarılır. Tarihsel olarak popülizmin dışsallaştırılmış özneleri her zaman politik olarak değişimi yaratanlardı. Bunlar kadınlar, feministler, çocuklar ve işçilerdi. Oysa bugün, Žižek’in ifade ettiği gibi, post-politik düzende içinde makul yurttaşlar malların, payların, görevlerin dağıtımında bir adaletsizlik unsuru olarak gördükleri yeni özneleri değişimin taşıyıcıları değil, mevcut sistemi aksatan birer işgalci olarak algılamaktadır.

“Bu nedenle, burada tam yerinde Nietzscheci terimlerle ifade edecek olursak, gerçek radikal-emansipatuar politika ile popülist politika arasındaki en temel fark şudur: Otantik radikal politika etkindir çünkü kendi vizyonunu dayatır ve uygular. Oysa popülizm özünde tepkisel, rahatsız edici bir müdahaleciye karşı verilen bir tepki olarak ortaya çıkar. Başka bir deyişle popülizm, korku politikasının bir versiyonu olarak kalır. Kalabalığı, yozlaştırıcı müdahalecinin yarattığı korkuyu harekete geçirerek seferber eder.” (Žižek, 2009, s.304)

Lefort politik olan kavramını demokrasi ve totalitarizm ilişkiselliği üzerinden temellendirir. Bu ilişkisellikten ve felsefesinden etkilenen düşünürlerde merkezi bir öneme sahip kavramlardan biri Öteki’dir (Autre). Žižek’in Müdahaleci’sinin Lefort’un Öteki’sinden farkı, müdahalecinin sadece kent ya da devlet dışındaki düşman olmaması, kentin sakini ve çoğunlukla onlara göre marjinalleştirilmiş gruplar olmasıdır. Lefort’un Öteki’si ise totalitarizmde dışarıdadır. Totalitarizm meşruiyetini kurmak için önce eski rejim yandaşlarını, kulakları, burjuvaları vs. düşman ilan eder. Bu düşmanları ortadan kaldırdığında ise sistemin koruyucu tedbiri olarak emperyalist dünyanın gizli ajanları gibi anonim kimliklerle yeni düşmanlar üretir. Lefort’a göre Öteki sürekli olarak imha edilmesi gereken bir parazit ve atıktır çünkü politik bedende ateşe neden olur. Fakat bir yandan da ateş iyidir çünkü beden birliğini sağlamak için savaştığını gösterir (Lefort, 1994, ss.168-169). Hem Žižek’de hem de Lefort’da mevcut rejimin başarıya ulaşması düşmanın dışsallaştırılmasıyla sağlanır.

Swyngedouw sadece iklim popülizminde değil popülizmin her türünde benzer bir işleyişin gözlemlendiğini belirtir. Bu işleyişte, düşman figürüne karşı seçkinler, ulusal çıkar ya da halk iradesi adına göreve çağrılır ve harekete geçmeleri istenir. Popülist talepler politika yapmanın yani bireyin kendini sivik yaşama katılıyormuş gibi hissetmesinin yapay ve kontrollü bir yoludur. Bu talepler tam anlamıyla olmasa bile sistemin kendisini yeniden üretmesine hizmet edecek şekilde karşılandığında bir konsensüs yaratılır ve bu sayede toplumsal gerilim yatıştırılmış olur. Böylece geçici bir konsensüs ve barışçıl bir ortam sağlanır ve politik momentlerin yaratılma olasılığı ortadan kalkar. Sonuç olarak Lefort ve Swyngedouw’un Žižek’e yaslanarak

göstermeye çalıştığı şey totaliter rejimlerde yaşamadığı için kendini şanslı ve güvende hissedenlerin aslında popülist yapılarda da benzer bir işleve sahip olmalarıdır. Amaç aynıdır: Düşman yaratımıyla birliğin ve politikanın sürekliliği garantiye alınır ve sistemin kendi iç çelişkileri böylece görünmez kılınır. Bu süreçte, birey fetişistik inkâr sürecine girer yani konumuz bağlamında çevre söz konusu olduğunda ekolojik felaket, sistemin çelişkilerini gizleyen bir ideolojik fetişe dönüşür.

İdeolojinin fantezisi olarak iklim krizi

Artık demokrasilerde yaşıyor olsak bile halkın birliğinin sağlanması ve korunması için tıpkı totaliter ve otoriter rejimlerde olduğu gibi düşman figürünün üretilmesine ihtiyaç duyulmaktadır ama bir farkla: bu gereklilik yapısal olarak değişmiştir. Totaliter rejimlerde düşman mekânsal olarak dışarıda konumlanır, bilgi akışı dahi sıkı ideolojik aygıtlarla engellenir. Buna karşın demokrasilerde düşman artık içeridedir. Düşman figürü aslında demokrasilerde ihtilaflar ve çatışmalar aracılığıyla politik olanı her seferinde kuran ve aynı zamanda hakların gelişmesini de sağlayan bir unsur olarak işlev görür. Bu olumlu taraflarına rağmen post-politika düzlemi bu çatışma alanlarını nötralize edip ideolojik bir söylem yaratır. Bir yandan da post-politikanın bir uzlaş politikası olması bu tarz söylemlerin kamusal olarak hızlıca yayılması ve kabul edilmesini sağlarken, dönüştürücü eylemlerin müzakereyle bastırılmasına neden olur (Murteza, 2025, s.310). Üstelik artık bu söylemlerle düşman, Swyngedouw'un Lacancı terimlerle ifade ettiği gibi, "halktan çalınmış artık hazdan pay alır ve böylece halkın tam bir hazza ulaşma olasılığını sabote eder (Swyngedouw, 2022, s.908)" görünür. Düşman yalnızca politik birliğe bir tehdit değil aynı zamanda Rancièreci anlamda görünmeyen bir öznenin eksikliğini temsil eden fantazmatik bir figürdür. Bu nedenle makalenin başında belirttiğimiz üzere, Swyngedouw'un analizinde sağcı, yabancı düşmanı milliyetçi söylem ile ilerici ve liberal uzlaş politikası olarak sunulan iklim söylemleri arasında bir paralellik bulunmaktadır. Çünkü iklim krizine yönelik atılan her adım rapora verilen konsensüste olduğu gibi halk adına yapılır. Karbon ticareti ve kredileri, karbon tasarruf teknolojileri, yeşil hidrojen üretimi, mimari ve endüstriyel sürdürülebilirlik uygulamaları, biyoenerji ve biyoyakıt teknolojileri, karbon yutak alanları, enerji dönüşüm projeleri, yenilenebilir enerji destekleri gibi çok çeşitli alanlarda yürütülen bu politikalar halk adına yürütülür. Halk özel ilgisini cezbetmemişse konuya çok da hâkim olmadığı bu terminolojik kullanımların kendi adına yapılmasında sürecin öznesi değil nesnesidir, çünkü süreç "tarafsız olduğu varsayılan bilimsel bir teknokrazi tarafından" yürütülür. Eğer bunlar yapılmazsa ya da girişimler başarısız olursa, Swyngedouw'un ironik biçimde vurguladığı gibi, dünyanın tüm halklarını evrensel bir felaket bekler (Swyngedouw, 2022, s.909).

"Aslında bakıldığında devletler üstü ve ideolojik olarak gözükmeyen gayet tutarlı ve bilimsel rasyonaliteye dayandığı izlenimi veren bu tutumların yanlışları nelerdir? Yanıt sosyo veya politik ekolojik bir düzeyde düşünülmemesidir. Özetle, popülist oluşumların politik çözümleme-

sine paralel biçimde hegemonik iklim söylemi, insan-insan ve insan-insan olmayan ilişkilerin çoğu zaman çatışmalı ve karşıt doğasında bulunan heterojenlikleri örter. Toplumsal ve sınıfsal farkların kurucu rolünü marjinalleştirir ve kapitalist düzenin iklim üzerindeki etkilerini inkâr ederek doğa ve insanlığa yönelik ortak bir tehdit imgesini farklı sosyo-ekolojik yapılandırmalar üzerinden yürütülebilecek demokratik çatışmaları bastırır (Swyngedouw, 2022, s.910).”

Burada halk denildiğinde anlaşılması gereken klasik anlamda bir devletin paydaşları değildir. Žižek’in önerdiği biçimiyle, halk artık evrensel politik bir özne olarak tüm insanlığın toplamı olarak düşünülür. Bu evrensel öznenin karşısına çıkarılan yeni düşman ise artık bilimsel olarak tanımlanabilir, ölçülebilir ve görünürde ideolojik olmayan sera gazlarıdır (Swyngedouw, 2022, ss.910-911). Artık karşımızda ne Arendt’in iki dünya savaşı arasında devletsiz kaldıkları için yurttaşlık statüsü kalmayan ve oradan oraya sürüklenenleri, Rancière’in polis düzenini tehdit eden paysızları (*sans-part*) ve tarihi birer özne olan kâğıtsızları (*sans-papiers*) ne de Lefort’un düşman Öteki’sinin somutluğu kalmıştır. Artık düşman bilimsel olarak bir sürü karmaşık öğeyle tanımlanmış, teknokratik yönetimler tarafından idare edilen, özü görünmez fakat varlığı sürekli hissedilen bir tehdittir. Lacancı anlamda efendinin söylemiyle güçlenen bu düşman figürü zamanında monarşide bile kralı tahttan indireceğini düşünen bireyin karşısında cesaretinin kalmadığı bir korku nesnesidir. Böylece modern özne hem kendi güçsüzlüğünden hem de aslında kendi gücünün ürettiği bu tehlikeden korkarak, giderek eylemsiz bir itaat haline sürüklenir.

Swyngedouw ideolojiyi, gerçek ile yaşanan durum arasında işlev gören bir perde olarak tanımlar. Bilmeyi eyleme uygun düşürmek için ya da bildiğini eylem olarak kılabilmek için bilimin hatta politik felsefenin görevi bu perdeyi delmek, aralamak hatta kaldırmaktır. Gerçeği kabul etmedeki yaygın tembelliği anlamının yolu Swyngedouw’a göre Žižek’in gündelik yaşamı bir fantezi olarak kavramsallaştırmasına başvuraktan geçer. Çünkü kapitalist ilişkiler sisteminde ve yine bu sistemde iç içe geçmiş sınıf çatışmalarının yönetilebilmesinde gerçeğin sembolleştirilmesi istenmez (Swyngedouw, 2022, s.911). Başka bir ifadeyle ideoloji gerçeğin doğrudan fark edilmesini değil onun fantezi biçiminde yaşanmasını sağlar. Zira her türlü sembolleştirme hareketi toplumsal düzenin yeniden kurulması ve politik olanın açığa çıkmasıdır. Her ne kadar iktidarın değişimi ve dönüşümü her seferinde statüsünde sembolik düzeyde bir dönüşüme neden olsa da Lefort’un ifade ettiği gibi geleneksel toplumlar, demokratik olmayan toplumlar, dine referansla kurulan toplumlar bu sembolikliği toplumun dışında kurarlar. Toplumun kuruluşunu sağlayan sembolikliği veren Tanrılar, gelenekler hatta doğa olduğu sürece ilk kuruluşa dair hiçbir şey uzun süre sorgulanmaz (Lefort, 1986, s.300). Politik olan ise gerçek ve sembolik arasındaki çözülmenin ortaya çıkışı ile mümkün olur. Bu çözülme mevcut söylemin sorgulanması, bilginin etkin hareketi ve görünür olanın temelinin tartışmaya açılması ile gerçekleşir (Lefort, 1986, s.291). Dolayısıyla modern demokrasinin görevi sembolik ve gerçek arasındaki mesafeyi korumaktır.

Demokratik yönetimlerde iklim krizi söz konusu olduğunda ise gerçeğe yönelik iki ideolojik tutum söz konusu olur. Çalışma boyunca sürekli vurguladığımız üzere, ilki gerçeğin örtbas edilmesine dayanır. Bu tutumda söz konusu iklim krizinin sloganlaştırıldığı kadar önemli olmadığı ya da sadece politik bir müdahale olduğu ileri sürülerek inkâr biçimleri devreye girer. Diğer tutum ise felaketin kaçınılmazlığına duyulan inançtır: Kıyamet kapıdadır. Felaketin kapıda olmasının kabulünde ise, gerçeğin örtülmesine gerek duyulmaksızın, gerçeğin fiilen yaşanmaması nedeniyle öznenin eylemsizlik tarafından kuşatılması söz konusudur. Swyngedouw'un da belirttiği gibi bugün hepimiz sosyal medya aracılığıyla bir şekilde tanıklık ettiğimiz ve belki bir kısmımızın yangınlar, kuraklık, göç, yoksullaşma gibi olaylar üzerinden doğrudan deneyimlediğimiz süreçlerle iklim krizinin sonuçlarını bizzat yaşıyoruz. (Swyngedouw, 2022, s.918). Buna karşılık iklim mültecilerinin sayısındaki artışın sonuçlarına maruz kalmayanlar ya da dünyanın çeşitli yerlerindeki en yoksul kesimin doğrudan etkilendiği bu geri dönüşsüz felaketlerin gerçekliğini deneyimlemeyenler açısından tüm bu yaşananlar çoğu zaman distopik bir geleceğin korkusu olarak görülür. Swyngedouw'a göre distopik bir gelecek kurgusunda kıyamet anlatısının henüz bazılarınca gerçekleşmemiş olması bir yandan iklim krizine yönelik dönüşümlerin büyük bir ciddiyetle uygulanmaya devam edilmesini teşvik ederken diğer yandan yayımlanan raporlar bu önlemlerin radikal bir dönüşüm yaratmakta yetersiz kaldığını göstermektedir. Birey ise bu zıtlığa karşılık ortada somut bir özne ya da düşman olmadığı için kendisinin bir şeyleri dönüştürebileceği inancı ve sorumluluğuyla yaşam biçiminde değişiklikler yaratarak bir tür kefaret pratiğine yönelir. Tüm tutumlar gerçeğin bir süreliğine tekrar ve tekrar bastırılmasıdır. Oysa dünyanın herhangi bir yerinde tüm insanlığı yok eden bir kıyamet henüz yaşanmamış olsa da bazı insanlar hâlihazırda bu kıyametin aralıklarında yaşıyorlar. Swyngedouw'un iklim krizine ilişkin temel önerisi bu tespitte yatmaktadır: "Şimdi"nin gerçekliğinin kabul edilmesi ve bu gerçekliğinin farkına varılması. Politik-ekolojik bir bakış kıyametin aralıklarında yaşayanların mücadelelerine yönelerek, onların deneyimlerini ve gerçekliklerini ele almanın yeni yollarını açmalıdır ve bu yaklaşımla "mevcut egemen yaklaşımlardan farklı **çok çeşitli politik ve sosyo-teknik müdahale alanlarının** ortaya çıkmasına olanak" tanınmış olunur (Swyngedouw, 2022, s. 918).

Sonuç

Dünyanın çeşitli yerlerinde insanlar yüzyıllardır süren haksızlıklara karşı yürüttükleri mücadelelerde hak kazanımlarını çoğu zaman doğrudan politikanın içinden, iktidar ve araçları dolayısıyla elde etmemiştir. Örneğin Eski Yunan'da poliste ve daha sonraları bu mirasın devamı olarak Batı'nın kent ve devletlerinde yurttaşlık ve dolayısıyla politik haklar, her zaman tüm bileşenlerine ait değildi. Dolayısıyla sivik haklara sahip olan yurttaşlar asli öznelere kabul edilirken, kadınlar, köleler, çocuklar ve yabancılar bu alanın dışında tutuluyordu. İnsanlığın tarihi eğer bir haklar tarihi olarak okunacaksa, Rancièreci anlamda kent yaşamında

görünür kılınmayanların ve sayılmayanların da bu tarihi yazdığı görülür. Buna karşın modern demokrasilerde Eski Yunan'da olduğu gibi ya da tarih boyunca başka politik düzenlerde görülen türden açık ve sınıfsal dışlamaların büyük ölçüde aşıldığı düşünülmektedir. Fakat yine de Eski Yunan'ın metekleri günümüzde farklı adlarla karşımıza çıkmaktadır: Sürgün edilenler, ekspatlar (yabancı profesyoneller), transit ve düzensiz göçmenler, mülteciler, sığınmacılar. Adları değişse ve kent yaşamının bir şekilde bileşeni olsalar da söz hakkı sınırlı kırılğan gruplar hala var. Ne var ki onların bu sözde görünürlüğü de artık paradoksaldır. Bu sorunla beraber, son iki yüzyıldır kente dair politik yaşayışta radikal bir kırılmanın işaretlerine de rastlanılmaktadır. Bu özellikle Giorgio Agamben'in *Metropolis* adlı yazısında belirttiği gibi, kentin ve unsurlarının kısmi bir depolitizasyon sürecine girmiş olmasıdır. Agamben'e göre depolitizasyon polis, kent veya devlet fark etmeksizin kamusal alandan yeni metropol mekânsallaşmasına doğru gidişat esnasında artık neyin kamu neyin özel anlaşılamadığı kaotik bir belirsizliğin hâkim olmasıdır (Agamben, 2010 akt. Swyngedouw, 2009, s.602). Giderek ivme kazanan bu depolitizasyon sürecinin sonucu olarak ise son yirmi yılda dünyanın çeşitli yerlerinde kent ayaklanmaları, iklim adaleti yürüyüşleri, şehirleşmeye karşı eko-direnış mücadeleleri gibi bazı sert ve şiddetli yanıtlar ortaya çıkmıştır.

Çalışmada Badiou ve Žižek'i örnekleyerek depolitizasyon süreçlerine karşı öznenin tutumlarından söz etmiştik. Çünkü bugün sivik ve politik yaşama katılmaya hakları olmadığı düşünülenlerle ve bu hakka sahip olanlar neredeyse aynı kaderi paylaşıyorlar. Her iki kesim de aynı küresel sürecin yani iklim politikalarının nesnesi haline gelmiştir. Tarih boyunca politikanın işleyiş formunu sekteye uğratarak haksızlığa uğramışların, bilinçli bir şekilde marjinalleştirilmiş olanların ve sessiz bırakılanların politik birer özne olarak ortaya çıkışı ve haklarını kazanmaları politik olanın sayısız momentleri sayesinde mümkün olmuştur. Fakat artık kent-sel politik öznelilik, yönetim aygıtlarının teknikleştirilmiş ve ekonomikleştirilmiş yapısı içinde giderek silinmektedir. İklim değişiminin yarattığı küresel ölçekli kırılma, bireyin politik mücadeleyle açığa çıkan eyleme gücünü zayıflatmakta, yerini hissizlik, güçsüzlük ve eylemsizlik duygusuna bırakmaktadır. Bu depolitizasyon yani politik olanın teknik ve ekonomik unsurlara sürüklenerek etkisizleştirilmesi öznelerin apolitize olmasına yol açmaktadır. Korku üretimi, fetişistik inkâr, eylemsizlik ve donma hali içindeki özne mikro-etik tesellilere yönelerek yine de politik olan momentler yaratma gayretini sınırlı ve dağınık biçimde sürdürmektedir.

Swyngedouw'un işaret ettiği gibi küresel ölçekte etkileri hissedilen bir iklim krizi yalnızca canlı varlıkların toplamını tehdit etmemektedir. Burada söz konusu olan, yüzyıllar boyunca politik olanın harekete geçirilmesiyle örgütlenme, eşitlik ve dayanışma mücadeleleri içinde kazanılmış yurttaşlık bilinciyle birlikte bir insan uygarlığının çözülme ve kaybolma tehlikesidir. Swyngedouw dünyayı kuşatan eşitsizlikler karşısında insanların hiçbir zaman bütүнleştirici bir biçimde yan yana gelemediğini belirtir. Fakat iklim krizinde durum farklıdır. Artık insanın karşısında kendisi gibi bir insan düşman ya da ürettiği Öteki yoktur, canlı olmasına rağmen bağını kopardığı doğa vardır. Ne var ki bu insanlık, tam olarak da iklim krizinin ve birçok

politik krizin başlatıcısı değil midir? Onu sonlandırıcı bir özneye dönüştürebilecek olan şey ise Swyngedouw’a göre, apolitikleşmiş politik olan mücadelelerinin sembolik tekrarlarından çıkmak ve sunulan ideolojilerin fantezi perdesini aralayarak gerçekliğe bakmaktır. Başka bir deyişle, hâlihazırda “kıyamet aralıklarında” iklim krizini yaşayan insanların deneyimlerinden yararlanmaktır. Bu ona göre, insanlığın kendini yeniden yaratmasıdır yani yeni bir politik özne olarak yeniden doğmasıdır. Bu ise politik olanın yeniden merkezileştirilmesidir. Peki bu ne demektir? Swyngedouw’a göre aslında iklim popülizminin en dikkat çekici sloganlarından biri olan “İklimi değil, sistemi değiştir” ifadesi tam bu noktada belirleyicidir. Bu slogan öznenin fanteziye dayalı teselli biçimlerini aşarak sorunun teknik aşamasını sonlandıran politik bir hattın genişlemesini sağlar.

İklim krizine yönelik yönetim sisteminin görünür yüzü olan karbon ticareti ve vergileri, kamu kurumlarında sürdürülebilirlik uygulamaları, yeşil anlaşmalar ve enerji dönüşüm stratejileri gibi girişimler çoğu zaman bilimsel ve teknolojik birer zorunluluk olarak sunulur ve dayatılır. Bu süreçte demokratik tartışma ortamının asli özneleri olan yurttaşlar yokmuş ve sanki onların en yüksek yararı gözetiliyormuş gibi kararlar alınır. Böylece iklim krizi yalnızca ekolojik bir politikanın meselesiymiş gibi gözükse de aslında politik olanın bastırıldığı ve post-politika düzeneklerinin yerleştirildiği yeni bir sistem kurulur. Bu nedenle mesele önlemlerle, gerçek örtbaslarla, raporlarla ya da teknik düzenlemelerle sınırlı değildir. Politik-ekolojiyi merkeze alan radikal bir politikleşme sürecine girilmesi gerekir. Ne var ki, Swyngedouw’un da belirttiği gibi, politik momentleri yaratan eylemler son yıllarda çoğunlukla isyan hareketleriyle özdeşleştirilmiş ve kimi zaman kentsel popülizm olarak yaftalanarak olumsuzlanmıştır. Oysa politik olan momentler bir çekişme alanı yaratır ve tüm eylemler eşitlik adına yapılır. En yalın tarifiyle bir başkasının uğradığı haksızlığın ya da kamu yararına ilişkin bir talebin doğrudan kendi varoluşuyla ilgili olmasa bile eşitlik adına gerçekleşmesini arzulayıp desteklediğin anda politik momentler ortaya çıkar. Politik olanın uluslarüstü toplantılar, meclisler, konseyler ve belediye binaları gibi uygun yeri, uygun özneleri yoktur. Çünkü politik olan kutsallaştırılmış mekânları ve normalize edilmiş sosyal ilişkilerin olağan düzenini aksatır. Çekişme ve müzakereden yeni politik görünüşler üretir. Bu yüzden politik olan momentler spontane ve katıksızdır. Ortada siyasalar tarafından yaratılmış olan bir haksızlık varsa, kamu çıkarını zedeliyorsa, yaşam alanlarını hem yok ediyor hem de daraltıyorsa bunlar üstü örtülmeden, bastırılmadan ve despot bir popülizme kurban edilmeden tartışılmalıdır. İklim krizine ilişkin tartışmalar tam da bu nedenle birer politik moment üretme potansiyeline sahiptir. Çünkü ekolojik kriz yalnızca çevresel değil aynı zamanda sosyal, sınıfsal ve politik bir adaletsizliğin çok katmanlı bir problemidir.

Şu anda bu dünyada yaşayan tüm insanların gelecek nesillere, engellilere, çocuklara ve göçmenlere ayrıca bilinçli olarak sayılmayacaklara ve paysızlara da bir borcu ve sorumluluğu vardır. Bu yüzden sürdürülebilir siyasaların ve teknokratik yönetim mekanizmalarının yönü, politik olan momentlere kaydırıldığında orada hangi haksızlığın açığa çıktığı dikkatle

incelenmelidir. Sonuçta, Swyngedouw'un uyarısında olduğu gibi, bugünün metropolleri iklim politikalarının teknokratik diliyle yönetilen, ama aynı zamanda politik tahayyülün de yeniden doğabileceği mekânlardır. Çünkü tam da politik olanın bastırıldığı yerde hâlihazırda “kıyamet aralıklarında” yaşayanların deneyimlerinden beslenen yeni bir politik-eko-toplumsal bilincin filizlenmesi mümkündür.

Kaynakça

- Agamben, G. (2010). *Metropolis*. <https://www.totuu-radio.fi/wordpress/wp-content/uploads/2010/09/Agamben-metropolis-1.pdf>.
- Akalın, M. (2022). Çevre Etiği: Çevreye Felsefi Yönelimler. Ankara: İksad Yayınevi.
- Badiou A. (2008). *Alain Badiou: Live Theory*. (Ed. Oliver Feltham). London: Continuum.
- Balibar, E. (2014). *Equaliberty : Political Essays*. (Çev. James Ingram). Duke University Press.
- Brown, W. (2019). *Neoliberalizmin Harabelerinde, Batı'da Antidemokratik Siyasetin Yükselişi*. (Çev. Bülent Doğan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Couture, Y. (2007). Le renouveau français de la philosophie politique. *Monde Commun*, 1, 1: 3-28.
- Çoban, A. (2016). Toplumsal ve İklimsel Adaletsizlik Sarmalında İklim Siyaseti. İçinde Fevzi, Özlüer ve Aykut, Çoban (Ed.), *Doğa ve Kent Hakları İçin Siyasal Stratejiler*, (13-41.ss.). İstanbul: Ekoloji Kolektifi Derneği Yayınları.
- Kovel, J. (2017). *Doğanın Düşmanı Kapitalizmin Sonu mu, Dünyanın Sonu mu?* (Çev. Gürol Koca). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lacoue-Labarthe, P. ve Nancy J-L. (1997). *Retreating the Political*. (Ed. Simon Sparks). London ve NY: Routledge.
- Lefort, C. (1978). *Les formes de l'histoire*. Éditions Gallimard.
- Lefort, C. (1986). *Essais sur le politique XIXe-XXe siècles*. Paris: Éditions du Seuil.
- Lefort, C. (1994). *L'invention démocratique: Les limites de la domination totalitaire*. Fayard.
- Morin, E. (1986). Ce qui a changé dans la vie intellectuelle française. *Le Débat*, 3, n° 40: 72-84.
- Moy, S. (2017). *Son Ütopya: Tarihte İnsan Hakları*. (Çev. Firdevs Er). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Murteza, Y. (2025). Post-Political Condition and the Degrowth Imaginary: Radicalizing Environmental Politics in the Face of the Ecological Crises. *Alternatif Politika*, 17(2), 296-331.
- Pehlevan, H. ve Özler, H. (2024). Post-Politik Durum ve Popülizmin Halleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 82, 266-288.
- Rancière, J. (1995). *La Mésestence: Politique et philosophie*. Galilée.
- Rancière, J. (1998). *Aux Bords du politique*. La Fabrique-Éditions.
- Ricœur, P. (1957). Le paradoxe politique. *Esprit*, No. 250 (5):721-745.

- Swyngedouw, E. (2009). The Antinomies of the Postpolitical City: In Search of a Democratic Politics of Environmental Production. *International Journal of Urban and Regional Research*, volume 33/ 3: 601-620.
- Swyngedouw, E. (2013). The non-political politics of climate change. *ACME* 12 (1):1-8.
- Swyngedouw, E. (2022). The unbearable lightness of climate populism. *Environmental Politics*, 31:5, 904-925.
- Uyduranoğlu, A. (2023). İklim Değişikliği, Yoksullar ve Karbon Fiyatlandırması. *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 4(2): 263-278.
- Wilson, J. ve Swyngedouw, E. (2014). Seeds of Dystopia: Post-Politics and the Return of the Political. İçinde Japhy Wilson ve Erik Swyngedouw (Ed.), *The Post-Political and Its Discontents: Spaces of Depoliticisation, Spectres of Radical Politics* (1-25.ss.). Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- Wolin, R. (2006). *The Frankfurt School Revisited and Other Essays on Politics and Society*. New York, London: Routledge.
- Žižek, S. (2008). *Censorship Today: Violence, or Ecology as a New Opium for the Masses*. <https://www.lacan.com/zizecology1.htm>
- Žižek, S. (2009). *In Defense of Lost Causes*. London ve New York: Verso.

2026, Vol. 7(1), 31-50
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2026.261
Article type: Research Article

Received: 25.10.2025
Accepted: 20.02.2026
Published Online: 18.03.2026

Ayşe Duran Yılmaz*

Yerinden Edilmiş Çocukluklar: Freire'nin Pedagojik Çerçevesine Göre İklim Adaleti ve Eğitim

Displaced Childhoods: Climate Justice and Education from a Freirean Perspective

Öz

Bu çalışma, iklim adaleti söylemlerinin çocukluk, göç ve eğitim kesişiminde nasıl kurulduğunu kavramsal eleştiri yaklaşımıyla incelemektedir. UNICEF (2023), UNESCO (2022), UNHCR (2024) ve IPCC (2023) gibi küresel politika belgeleri üzerinden yapılan çözümleme, üç tema ortaya koyar: (1) Adalet kavramının teknik ve yönetsel bir dile indirgenerek eşitsizliklerin üzerini örtmesi; (2) Çocukların, özellikle yerinden edilmişlerin, temsil edilmesine karşı karar süreçlerinde sessiz bırakılması; (3) Eğitim söylemlerinde “uyum” ve “dayanıklılık” vurgusunun dönüşüm potansiyelini sınırlandırması. Freire'nin pedagojik çerçevesine göre bu araştırma çocukların yalnızca korunacak kırılgan özneler değil, dünyayı dönüştürme kapasitesine sahip etik ve politik varlıklar olduğunu savunmaktadır. Böylece, iklim eğitiminin bilgi aktarımını aşarak çocukların söz, katılım ve eylem haklarını merkeze alması gerektiği vurgulanmaktadır.

31

Abstract

This study employs a conceptual critique approach to examine how discourses of climate justice are constructed at the intersection of childhood, migration, and education. Through a comparative analysis of global policy documents—UNICEF (2023), UNESCO (2022), UNHCR (2024), and IPCC (2023)—three interrelated themes emerge: (1) the reduction of justice to a technical and managerial discourse that conceals structural inequalities; (2) the representational visibility yet political silence of children, particularly displaced ones; and (3) the dominance of “adaptation” and “resilience” discourses that restrict transformative potential in education. Drawing on Freirean pedagogy, the study argues that children should not be viewed merely as vulnerable beings to be protected but as ethical and political subjects capable of transforming their worlds. Accordingly, it calls for climate education that moves beyond knowledge transmission to center children's rights to voice, participation, and transformative action.

Anahtar Kelimeler

Yerinden Edilmiş Çocukluklar, İklim Adaleti, Freireci Pedagojik Yaklaşım, Eleştirel Eğitim, Göç ve Eğitim

Keywords

Displaced Childhoods, Climate Justice, Freirean Pedagogical Approach, Critical Pedagogy, Migration and Education

* Adıyaman Üniversitesi, aduran@adiyaman.edu.tr, ORCID:0000-0002-3815-596X.

Giriş

İklim değişikliği, yalnızca gezegenin fiziksel sınırlarını değil, aynı zamanda bilgi, adalet ve yaşam olasılıklarını da zorlayan derin bir krizdir. Artan sıcaklıklar, kuraklık, su kıtlığı ve ekosistem çöküşleri gibi çevresel etkilerin ötesinde; bu kriz, göç hareketleri, toplumsal eşitsizlik biçimleri ve kuşaklar arası adalet sorunlarını da büyötmektedir. Bu bağlamda iklim krizi, doğa bilimlerinin ötesine geçerek sosyal, politik ve pedagojik bir meseleye dönüşmekte ve çocukluk deneyimlerini doğrudan etkilemektedir.

İlgili literatürde çocuklar çoğunlukla “gelecek nesillerin temsilcisi” olarak sembolik düzeyde ele alınmaktadır (Spyrou, 2018; Wall, 2019); iklim değişikliğinin çocukluk üzerindeki somut etkileri ise yeterince tartışılmamaktadır. Ancak günümüzde milyonlarca çocuk iklim kaynaklı yoksullaşma, yerinden edilme ve eğitim hakkına erişimdeki eşitsizliklerle karşı karşıya gelebilmektedir. Bu durum yalnızca politik değil, aynı zamanda epistemik bir sorundur. “İklim adaleti” kavramı, en az sorumluluğa sahip olan grupların en fazla etkilendiği koşulları tanımlayarak bu adaletsizliği görünür kılmaktadır (Kaya, 2017). Bu kavram, çocukların çevresel kırılganlıkları kadar, karar süreçlerine katılım ve temsiliyet haklarını da içermektedir. UNICEF (2021) verileri, iklim krizinin çocukların yaşam, eğitim ve korunma haklarını tehdit ettiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, katılım literatüründe çocukların seslerinin karar alma süreçlerine dahil edilmesi gerektiğini vurgulayan yaklaşımlarla örtüşmektedir (Tisdall & Cuevas-Parra, 2021; Tisdall, 2021). Çocukların iklim aktivizmine yönelik katılımları bu hak temelli yaklaşımın sahadaki somut yansımasını oluştururken, bu katılım biçimi sıklıkla yetişkin merkezli bilgi sistemleri tarafından dışlanmakta ve çocuklar “naif” ve “duygusal” görülerek politik alanda yeterli şekilde ciddiye alınmamaktadır (Sari et al., 2024; Chirouter & Kohan, 2025). Özellikle çok katmanlı biçimde marjinalleştirilen çocuk grupları, örneğin siyah çocuklar hem sözel görünürlük hem de temsil açısından ek bir mücadele vermektedir (Dunn, 2025).

Bu görünmezlik sadece söylemsel değil, aynı zamanda mekânsal ve politik düzeyde de kendini göstermektedir. İklim krizinin neden olduğu zorunlu göç hareketleri, çocukluğu daha kırılgan ve görünmez bir konuma sürüklemektedir. Bu çalışmada “çocukluk” kavramı, çocukların yaşadığı deneyimlerin toplumsal, politik ve söylemsel olarak nasıl inşa edildiğini ifade eden yapısal bir çerçeve olarak kullanılmaktadır. “Çocuklar” ise bu çerçeve içinde konumlanan, iklim krizi ve zorunlu göç süreçlerini somut olarak deneyimleyen özneleri ifade etmektedir. Bu çalışmada bu iki kavram, analitik düzeyi (çocukluk) ve öznel deneyimi (çocuklar) ayırt etmek amacıyla farklı bağlamlarda kullanılmaktadır. Göç, bu bağlamda, iklim adaletinin en somut yönlerinden birini oluşturmaktadır. “İklim mültecisi” olarak adlandırılan topluluklar uluslararası hukukta hâlâ tanınmazken (McAdam, 2012; Docherty & Giannini, 2009), yerinden edilmiş çocuklar ise ulusal eğitim politikalarında çoğu zaman yalnızca istatistiksel bir kategoriye indirgenmekte ya da uyum söylemleri aracılığıyla, maruz kaldıkları yapısal eşitsizlikler görünmez kılınarak, bireysel dayanıklılık ve uyum kapasitesi üzerinden tanımlan-

maktadır (Dryden-Peterson, 2015). Bu durum yalnızca politik bir boşluk yaratmamaktadır. Aynı zamanda bilgi üretiminin hangi sesleri içerdiğini ve hangilerini dışladığını sorgulamayı da gerekli kılmaktadır. Çünkü çocukların yerinden edilme deneyimleri yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda epistemolojik bir yerinden edilme anlamı da taşımaktadır (Kumar et al., 2025). Bu kapsamda uyum kavramı, özellikle eğitsel ve pedagojik düzeyde, çocukların bilgi, dil ve deneyimlerini tanımak yerine onları önceden tanımlanmış normlara göre şekillendirmeyi hedefleyen bir söylem olarak kullanılmaktadır. Bu söylem, çocukların kendi anlatılarını kurma imkânını sınırlandırmakta ve hangi bilginin meşru sayılacağına karar veren baskın ve hiyerarşik bir bilgi düzenini yeniden üretmektedir (Chaudhary, 2025).

İklim değişikliğinin çocuklar açısından ne ifade ettiğini sorgulamak, yalnızca çevresel değil, aynı zamanda eğitsel, hukuki ve varoluşsal bir yeniden değerlendirme gerektirir. Bu doğrultuda bu çalışma, çocukluk, iklim adaleti ve göç kavramları kesişiminde ortaya çıkan sessizlikleri kavramsal eleştiri yöntemiyle analiz etmektedir. Çalışmanın temel argümanı, bu sessizliklerin yalnızca politik değil, aynı zamanda epistemik düzeyde yapılandırıldığı yönündedir. Bu nedenle araştırma, “kimin kırılğan”, “kimin dayanıklı” olarak konumlandırıldığına ilişkin bilgi rejimlerini ve güç ilişkilerini sorgulamaktadır.

Bu doğrultuda araştırmanın amacı, iklim adaleti, çocukluk ve göç kavramlarının sosyal bilimlerde hangi bilgi rejimleri ve söylemsel yapılarla ele alındığını analiz ederek, bu üç kavramın kesişiminde ortaya çıkan epistemik sessizlikleri açığa çıkarmak ve çocukları etik özneler olarak yeniden düşünmektir.

Bu çalışmada çocukluk ve doğa, özsel olarak kırılğan varlıklar olarak değil; politik, ekonomik ve epistemik süreçler aracılığıyla kırılğanlaştırılan alanlar olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, kırılğanlığı bireysel ya da doğal bir özellikten ziyade yapısal eşitsizliklerin ve bilgi rejimlerinin bir sonucu olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu çerçevede araştırma, çocukluğu yalnızca mağdur konumunda değil, aynı zamanda iklim adaleti bağlamında direnişin ve yeniden düşünmenin öznesi olarak yeniden ele almayı amaçlamaktadır.

Kuramsal Çerçeve

Bu çalışmada kuramsal çerçeve olarak Paulo Freire'nin eleştirel pedagojisi tercih edilmiştir. Freire'nin yaklaşımı, bireyleri edilgen bilgi alıcıları olarak değil, kendi toplumsal ve ekolojik gerçekliklerini dönüştürme kapasitesine sahip öznel varlıklar olarak konumlandırır. Bu perspektif, çocukların iklim adaleti bağlamındaki katılımlarını, eğitim ve politika belgelerinde sıklıkla rastlanan biçimde korunmaya muhtaç ve hassas gruplar olarak çerçevelemek yerine, politik ve dönüştürücü eylemler olarak değerlendirmeyi mümkün kılar. Dolayısıyla Freireci pedagojinin özgürleştirici boyutu, çocukların bilgi üretimi ve toplumsal katılım süreçlerinde aktif fail olarak tanınmalarına yönelik hak temelli bir zemin sağlamaktadır.

Eleştirel Pedagoji ve Paulo Freire'nin Kuramı

Bu çalışma, iklim adaleti, çocukluk ve göç kavramlarını, modern bilgi üretiminin sınırlarını sorgulayan Paulo Freire'nin eleştirel pedagojisi çerçevesinde ele almaktadır. Freire'nin yaklaşımı, bireyleri edilgen bilgi alıcıları olarak değil, kendi dünyalarını dönüştürme kapasitesine sahip özneler olarak konumlandırır. Bu perspektif, çocukların yalnızca “korunması gereken” kırılgan varlıklar olarak değil, aynı zamanda bilgi üretimine katılan ve toplumsal değişim yaratma potansiyeline sahip özneler olarak düşünülmesini mümkün kılmaktadır.

Freire'nin (1970) pedagojik yaklaşımı, eğitimi dönüştürücü bir pratik olarak ele almaktadır. Bu çerçevede geliştirilen “bilinçlenme (*conscientização*)” kavramı, bireylerin baskı, eşitsizlik ve adaletsizliklere yönelik farkındalık geliştirerek eyleme geçmelerini ifade etmektedir. Eğitim, bu bağlamda, özgürleştirici ve dönüştürücü bir araç haline gelmektedir. Çocuklar, bu pedagojik anlayışta edilgen bilgi alıcıları değil; toplumsal ve ekolojik çevrelerini yeniden anlamlandıran ve dönüştüren etik özneler olarak konumlandırılmaktadırlar.

Göçmen Çocukluk ve Direnç Pedagojisi

Freireci pedagojinin temel ilkeleri, göçmen çocukların eğitimi ve temsilinde önemli bir düşünme alanı sunmaktadır. Göçmen çocukların deneyimleri, yalnızca kültürel veya dilsel uyumun konusu değildir. Aynı zamanda yapısal dışlanmalara ve marjinalleştirme pratiklerine karşı geliştirilen direnç biçimleriyle ilgilidir. Bu noktada Freire'nin “pedagojik rahatsızlık” (*pedagogic discomfort*) kavramı, bu çocukluk deneyimlerini anlamak için önemlidir çünkü bu kavram, bilmenin sınırlarının sorgulanmasını ve ötekinin bilgisini tanıma cesaretini ifade etmektedir. Bu bağlamda göçmen çocukluk, bilgi üretiminde sıklıkla sessizleştirilen bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocukların deneyimleri çoğu zaman dil, temsil ya da politika üzerinden başkaları tarafından tercüme edilmektedir. Ancak bu sessizlik, bir eksiklikten ziyade, çocukların hâkim söylem ve ifade biçimlerine dâhil olmamayı tercih ederek, deneyimlerini farklı yollarla anlamlandırmalarına ve kendi bilgi biçimlerini kurmalarına imkân tanıyan bir alan olarak değerlendirilebilir.

Piacentini (2024), eleştirel ve katılımcı pedagojik yaklaşımın göçmen çocukların deneyimlerinin müfredata entegre edilmesini zorunlu kıldığını vurgulamaktadır. Freireci yaklaşım, çocukların yalnızca travmalar üzerinden değil, aynı zamanda öznel deneyimlerinden hareketle anlam ve direniş üretebilecekleri pedagojik alanların kurulmasını savunmaktadır. Bu çerçevede çocukluk, edilgen bir mağduriyet değil, kolektif direnişin ve yeniden inşanın pedagojik öznesi olarak düşünülmelidir.

İklim Adaleti Bağlamında Umut ve Dönüştürücü Eylem

İklim krizi ve yerinden edilme gibi küresel sorunlar, Freireci pedagojinin umut, diyalog ve düşünme ve eylem birlikteliği (praxis) ilkeleri çerçevesinde pedagojik olarak yeniden ele alınabilir. Bu

çalışmada çocukluk, iklim krizinin pasif mağduru olarak ele alınmamakta, politik, ekonomik ve epistemik eşitsizlikler içinde konumlanan ve bu eşitsizliklere karşı anlam, direnç ve eylem üretebilen bir toplumsal alan olarak incelenmektedir. Bu çerçevede çocuklar, iklim adaleti bağlamında yalnızca korunması gereken kırılgan gruplar değil, aynı zamanda adaletin yeniden inşasında söz ve eylem kapasitesine sahip etik ve politik özneler olarak düşünülmektedir.

Freireci pedagojideki “umut”, edilgin bir iyimserlik değil, adaletsizliklerin fark edilmesi ve dönüştürülmesi yönünde bir eylem çağrısıdır. Slevin ve arkadaşları (2020), bu yaklaşımın Greta Thunberg gibi figürlerde somutlaştığını ve çocukların kolektif direniş biçimleriyle küresel eşitsizliklere karşı söz ürettiklerini belirtmektedirler. Giroux (2021) da Freire’nin umut kavramını, neoliberal kırılganlık bağlamında çocukların toplumsal dayanışma ve direniş kapasitesini güçlendiren pedagojik bir temel olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşım, iklim adaleti eğitiminde pasif bilgi aktarımı yerine, çocukların krizin yapısal boyutlarını sorgulayan aktif özneler olmalarını teşvik etmektedir. Kahn (2002), Freire’nin pedagojisinin yalnızca insanın değil, doğanın da haklarının savunulmasını içeren geniş bir etik ve politik çerçeve sunduğunu vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, insan ve doğa arasındaki sömürü ilişkilerini birbirinden ayrı düşünmeyerek, toplumsal eşitsizlikler ile ekolojik yıkımı ortak yapısal süreçlerin sonucu olarak ele almaktadır. Bu nedenle söz konusu perspektif, iklim krizinin özellikle yoksul ve yerinden edilmiş topluluklar üzerindeki orantısız etkileri dikkate alındığında, sosyal-ekolojik adaleti önceleyen bir pedagojik yönelim sunmaktadır.

Freireci Pedagoji ve Bilgi Üretiminin Dönüşümü

Freireci pedagojinin bir diğer temel bileşeni, bilgi üretiminde hiyerarşik ilişkileri kırmaya yönelik “diyalogik pedagojidir”. Bu yaklaşımda öğretmen-öğrenci ilişkisi, karşılıklı öğrenmeye dayalı bir ortaklık hâline gelmektedir. Bu yapı, özellikle çok boyutlu krizlerin öğretiminde—örneğin iklim değişikliği gibi—öğrencilerin deneyimlerine kulak vermeyi ve bu deneyimleri bilgi üretiminin merkezine almayı gerektirir.

Stevenson ve Beck (2016), göçmen çocuklarla yaptıkları çalışmada, Freire’nin bilinçlenme süreci sayesinde çocukların sistematik ırkçılık ve eğitimdeki eşitsizlikleri eleştirel biçimde sorguladıklarını ortaya koymuşlardır. Bu, “eğitim ancak özgürleştirici olduğunda anlam kazanır” ilkesinin pedagojik yansımasıdır. Macrine (2009), neoliberal yeniden yapılanmanın eğitimi piyasa merkezli hale getirdiğini ve bu süreçte Freireci pedagojinin hem teorik hem de pratik bir direnç alanı sunduğunu ifade etmektedir. Giroux (2009) ve Saltman (2009), neoliberal politikaların öğrenen özneyi üretkenlik ve başarı kriterlerine indirgediğini, bu nedenle göçmen ve iklim krizi mağduru çocukların toplumsal bağamlarından koparıldığını vurgulamaktadırlar. Freireci eğitim anlayışının özgürleştirici etkisi çocukların kendi yaşam alanlarıyla geliştirdikleri diyaloglar sayesinde toplumsal ve çevresel krizleri dönüştürme potansiyelinde saklıdır. Zira bu eğitim modeli çocukları sadece öğrenen bireyler değil aynı zamanda dünyayı kavrayan ve dönüştüren özneler olarak tanımlar. Bu çerçevede göçmen çocukların deneyimleri

hem yerinden edilmenin sessizlikleriyle hem de dayanışma ve yeniden kök salma biçimleriyle, Freireci pedagojinin eleştirel potansiyelini somutlaştırabilir. Aynı zamanda eğitimi, marjinalleştirilmiş çocukların bilgi, direniş ve umut ürettikleri bir alan olarak yeniden düşünmeyi mümkün kılabilir.

Çocukluk ve Adaletin Pedagojik Yeniden İnşası

Salinas, Fernández ve Johnson (2023), Freire'nin umut kavramını çağdaş ekolojik ve toplumsal belirsizliklerle ilişkilendirerek, çocukların yalnızca çevresel sorunları öğrenen değil, aynı zamanda alternatif gelecekler kuran özneler olarak ele alınmasının önemini vurgulamaktadır. Bu pedagojik anlayış, öğrenmeyi praxis'e dönüştürür: Çocuklar kendi deneyimlerinden hareketle iklim adaleti konusunda bilişsel ve etik bir farkındalık geliştirmektedirler. Macrine (2009), bu noktada Freireci pedagojinin, özellikle "çocukluk ve adalet" kavramlarını çağdaş kriz ortamında yeniden düşünmek için sağlam bir teorik zemin sunduğunu ifade etmektedir. Bu çerçevede eleştirel pedagoji, iklim krizi ve göç gibi çok katmanlı sorunlarla başa çıkmak için yalnızca yerel değil; aynı zamanda küresel ölçekte de adalet odaklı bir eğitim anlayışı sunmaktadır. Bu bağlamda çocukluk, edilgen bir öğrenme süreci olarak değil; iklim, göç ve eşitsizliklerle örülü dünyada adaletin yeniden inşasına katılan etik ve politik bir özne olarak konumlanmaktadır. Freireci pedagojinin önemi ise, bu öznenin bilgi üretiminde duyulmasını ve kendi dünyasını dönüştürme hakkını savunmasında yatmaktadır.

Yöntem

Bu çalışma, iklim adaleti, göç ve çocukluk kavramlarını disiplinler arası bir bakışla yeniden düşünmek amacıyla kavramsal eleştiri (*conceptual critique*) yaklaşımını benimsemektedir. Kavramsal eleştiri, belirli bir olguyu ölçmekten ya da betimlemekten ziyade, onu mümkün kılan düşünsel yapıların, epistemik sınırların ve bilgi-iktidar ilişkilerinin çözümlemesine odaklanır (Bacchi, 2009; Mignolo, 2011). Bu yönüyle yöntem, felsefi sorgulama ile eleştirel söylem çözümlemesi arasında konumlanır: Kavramların yalnızca ne anlama geldiğini değil, hangi tarihsel ve ideolojik bağlamlarda konuşulabilir hâle geldiğini irdeler. Kavramsal eleştiri bu yönüyle yalnızca bir analiz yöntemi değil, aynı zamanda pedagojik bir eylem alanı olarak da değerlendirilmektedir.

Veri Kaynağı ve Seçim Gerekçesi

Araştırmanın veri setini, küresel ölçekte iklim adaleti ve eğitim söylemlerini belirleyen uluslararası politika belgeleri oluşturmaktadır. İncelenen temel metinler şunlardır:

- UNICEF Sürdürülebilirlik ve İklim Değişikliği Eylem Planı (*Sustainability and Climate Change Action Plan*) 2023–2030

- UNESCO Sürdürülebilir Kalkınma için Eğitim Çerçevesi (*Education for Sustainable Development Framework*)
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) İklim Eylemi Stratejik Planı (*Strategic Plan for Climate Action*) 2024-2030
- Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) Politikacılar için Özet (*Summary for Policymakers*) (2023).

Bu belgeler, üç ana nedenle seçilmiştir:

1. Küresel temsil gücü:

Seçilen kurumlar, çocukluk, eğitim, göç ve iklim alanlarında uluslararası norm üretme gücüne sahip, söylem belirleyici aktörlerdir. UNICEF çocukluğu, UNESCO eğitimi, UNHCR göçü, IPCC ise iklim bilgisini temsil eden küresel otoriteler olarak birbirini tamamlayan alanlarda konumlandırılmaktadırlar. Dolayısıyla bu dört kurumun belgeleri, iklim krizine ilişkin bilgi üretiminde farklı disiplinlerin (bilim, siyaset, etik ve pedagojik) kesişim noktasını oluşturmaktadır.

2. Disiplinler arası söylemlerin kesişimi:

İncelenen bu belgelerde yalnızca çevresel değil, aynı zamanda toplumsal ve pedagojik boyutlar iç içe geçmiştir. Örneğin, UNICEF'in Sürdürülebilirlik ve İklim Değişikliği Eylem Planı 2023–2030 başlıklı strateji belgesinde çocuklar, iklim eyleminde değişimin aktörleri olarak konumlandırılmakta ve çocukların iklim politikalarına katılımının güçlendirilmesi temel önceliklerden biri olarak tanımlanmaktadır (UNICEF, 2023). Buna karşılık, UNESCO Sürdürülebilir Kalkınma için Eğitim Çerçevesi eğitim sistemlerini ağırlıklı olarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerine hizmet eden bir araç olarak tasarlamaktadır. UNHCR Planı, yerinden edilmiş toplulukları çevresel kırılganlıktan etkilenen gruplar olarak betimler. IPCC Raporu ise bilimsel verileri küresel karar süreçlerine taşımaktadır. Bu belgeler birlikte ele alındığında, iklim krizinin hukuki, pedagojik, insani ve bilimsel söylemler aracılığıyla nasıl şekillendiği görülmektedir. Bu çok katmanlı okuma, bilgi üretim süreçlerinde hangi aktörlerin konuşma yetkisine sahip olduğunu ve hangi deneyimlerin teknik, insani ya da pedagojik gerekçelerle ikincilleştirildiğini ortaya koyar. Böylece güç eşitsizlikleri, yalnızca kaynaklara erişim üzerinden değil; bilginin kim tarafından, hangi dil ve çerçeveye üretildiği üzerinden anlaşılır hale gelmektedir. Belgelerin birlikte analiz edilmesi, bu eşitsizliklerin tekil metinlerde görünmez kalan ilişkisel ve yapısal boyutlarını açığa çıkarmayı mümkün kılmaktadır.

3. Epistemik yönlendirme ve politika etkisi:

Bu belgeler yalnızca bilgi aktaran raporlar değil, aynı zamanda ulusal politikaların ve kamu algısının şekillenmesinde belirleyici çerçeve metinlerdir. Birçok ülkede, bu kurumların stratejik belgeleri politika geliştirme süreçlerinde referans çerçevesi olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu metinlerin eleştirel çözümlemesi, iklim adaleti söyleminin eğitim ve göç alanındaki küresel dolaşımını anlamak açısından zorunlu olmaktadır.

Veri Analizi

Analiz süreci, kavramsal eleştirinin üç temel adımı izlenerek gerçekleştirilmiştir:

1. Kavramların Tanımlanması:

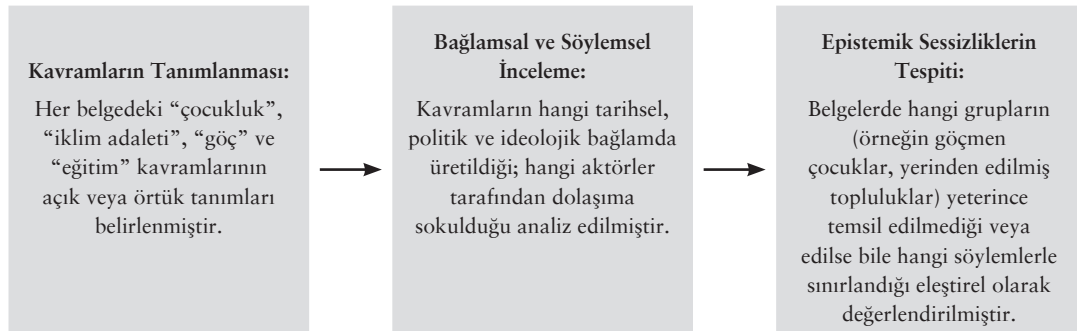
Her belgede “çocukluk”, “iklim adaleti”, “göç” ve “eğitim” kavramlarının açık veya örtük tanımları belirlenmiştir.

2. Bağlamsal ve Söylemsel İnceleme:

Bu kavramların hangi tarihsel, politik ve ideolojik bağlamlarda üretildiği; hangi aktörler tarafından dolaşıma sokulduğu eleştirel biçimde analiz edilmiştir.

3. Epistemik Sessizliklerin Tespiti:

Belgelerde hangi grupların (örneğin göçmen çocuklar, yerinden edilmiş topluluklar) yeterince temsil edilmediği ya da temsil edilse dahi hangi söylemsel sınırlar içinde konumlandırıldığı değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada temalar, iklim adaleti, göç ve çocukluk literatüründe öne çıkan söylemsel yönelimler ile incelenen politika belgeleri arasında yürütülen karşılaştırmalı ve sistematik bir çözümleme sonucunda belirlenmiştir. Bulguların geçerliği ve güvenilirliği, kavramsal eleştiri yaklaşımına uygun olarak; seçilen kaynaklar arasındaki tutarlık, kuramsal çerçeveye uyum ve analitik şeffaflık ölçütleri temelinde değerlendirilmiştir.

Bulgular

İncelenen belgeler ve yapılan analizler sonucunda, ‘Sessiz adalet- iklim söyleminde görünmeyen güçler’, ‘Sessizlik kültürü-çocuğun sesi ile onun adına konuşanlar arasında, pedagojik yansımalar’ ve ‘Sessizlikten öğrenmeye, öğrenmeden dönüşüme’ olmak üzere üç tema elde edilmiştir.

Tema 1: Sessiz Adalet – İklim Söyleminde Görünmeyen Güçler

Bu tema, incelenen belgelerde “iklim adaleti” kavramının sıkça yer almasına rağmen, adaletin gerçek anlamda kim tarafından ve kime karşı sağlanacağı konusunun çoğu zaman belirsiz bırakıldığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle, belgelerde adaletsizlikten söz edilse de bu adaletsizliği ortaya çıkaran sistemler ve güç ilişkileri açıkça tanımlanmamıştır. Örneğin fosil yakıt politikaları, ekonomik çıkarlar veya küresel eşitsizlikler genellikle dolaylı biçimde geçmekte, “doğal süreçler” gibi sunulmaktadır.

Bu durum, Freire’nin “sessizlik kültürü” kavramıyla açıklanabilir. Kurumsal dil, çocukları ve toplulukları adaletin öznesi olarak değil, etkilenmesi beklenen gruplar olarak ele almaktadır. Böylece çocuklar, iklim krizinin nedenlerini sorgulamak yerine yalnızca sonuçlarıyla baş etmeye yönlendirilmektedirler. Bu söylem biçimi, eğitimdeki eleştirel farkındalık ilkesini zayıflatır ve adaleti, sorgulanan bir değer olmaktan çıkarak “uyum sağlama” becerisine indirger.

UNICEF’in Sürdürülebilirlik ve İklim Değişikliği Eylem Planı 2023–2030 belgesinde çocuk kavramı sıkça kullanılmakta; çocuklar için düşük karbonlu ve dayanıklı temel hizmetlerin inşa edilmesi ve gençlerin gezegen için öncü aktörler olarak güçlendirilmesi hedefleri vurgulanmaktadır (UNICEF, 2023, s. 3). Bununla birlikte, aynı belgede çocukların iklimle ilişkili kamu politikası tartışmalarında bugüne kadar büyük ölçüde görünmez kaldığı açıkça ifade edilmektedir (UNICEF, 2023, s. 4). UNICEF’in bu tespiti, çocukların iklim politikalarında karar alma süreçlerine sınırlı biçimde dâhil edildiğini ve katılım haklarının çoğu zaman söylemsel düzeyde kaldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, belgede tanımlanan hedefler ile mevcut politika pratikleri arasındaki yapısal gerilime işaret etmektedir.

Benzer biçimde, UNESCO *Sürdürülebilir Kalkınma için Eğitim Çerçevesi* (2022) belgesinde eğitimin tüm düzeylerinin sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayacak biçimde yeniden yönlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir (UNESCO, 2022, s. 7). Bu çerçeve, çevresel sorunları eğitimsel hedefler aracılığıyla ele almayı önermekle birlikte, sürdürülebilir kalkınma söyleminin hangi güç ilişkilerini dönüştürmesi gerektiğine dair açık bir tartışma sunmamaktadır. Bu durum, iklim krizinin adalet boyutunun pedagojik hedeflerle sınırlı kaldığını, yapısal eşitsizlikler ve politik sorumluluklar bağlamında yeterince problem edilmediğini göstermektedir.

IPCC’nin *İklim Eylemi* (2023) raporunda eşitsizlikler, tarihsel ve güncel sera gazı emisyonlarına yapılan katkılardaki farklılıklar, bölgeler arası kalkınma düzeyleri ve ülke içindeki sosyo-ekonomik kırılmalıklar üzerinden ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Raporda, özellikle sanayileşmiş ülkelerin tarihsel emisyon sorumlulukları ile düşük ve orta gelirli ülkelerin sınırlı uyum ve müdahale kapasiteleri arasındaki yapısal dengesizlikler vurgulanmaktadır. Bu eşitsizliklerin iklim krizinin etkilerini belirli bölgeler ve topluluklar açısından orantısız biçimde derinleştirdiği belirtilmektedir. IPCC, kırılmalı toplulukları; coğrafi konum, gelir düzeyi, altyapı-

ya erişim, sağlık ve eğitim hizmetlerine ulaşım, yönetim kapasitesi ve mevcut sosyal eşitsizlikler gibi çok katmanlı yapısal faktörler üzerinden tanımlamakta ve iklim risklerine maruziyetin bu faktörlerin keşimiyle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda rapor, iklim değişikliğinin etkilerinin yalnızca çevresel değil, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerle iç içe geçmiş bir sorun olduğunu kabul etmektedir (IPCC, 2023). Bununla birlikte, raporda eşitlik ve adalet kavramları ağırlıklı olarak risk değerlendirmeleri, senaryo analizleri ve dağıtımsal göstergeler çerçevesinde ele alınmaktadır. Ayrıca, adalet meselesi, tarihsel sorumlulukların etik ve politik boyutlarından ziyade, ölçülebilir etkiler, uyum kapasitesi farkları ve yönetim araçları üzerinden tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım, iklim krizinin toplumsal sonuçlarını görünür kılmakla birlikte, insan deneyimini çoğu zaman soyut veri kategorileri ve istatistiksel gruplar aracılığıyla temsil etmektedir. Bu durum özellikle karar alma süreçlerinde kimin söz sahibi olduğu, hangi deneyimlerin bilgi üretimine dâhil edildiği gibi politik soruları ikincil düzeyde bırakmaktadır.

Son olarak, *UNHCR İklim Eylem Stratejik Planı* (2023–2028) belgesinde iklim değişikliğinin zorla yerinden edilmiş ve vatansız kişiler üzerindeki etkilerinin azaltılması ve yönetilmesi temel hedeflerden biri olarak tanımlanmaktadır (UNHCR, 2023, s. 2). UNHCR’nin genel kurumsal çerçevesi içerisinde katılım, hesap verebilirlik ve toplum temelli koruma ilkeleri önemli bir yer tutmakta ve yerinden edilmiş toplulukların kendi ihtiyaç ve önceliklerini ifade etmelerine vurgu yapılmaktadır. Bununla birlikte, iklim değişikliğiyle ilişkili yerinden edilme bağlamında çocuklara dair anlatıların, belgede ağırlıklı olarak risk azaltma, korunma ve yönetsel müdahale ekseninde kurulduğu görülmektedir. Bu bağlamda mülteci çocuklar, iklimsel göç süreçlerinde çoğunlukla “korunması gereken kırılgan gruplar” olarak temsil edilmektedir. Bununla beraber, çocukların iklim kaynaklı yerinden edilme deneyimlerine ilişkin görüşleri, karar alma süreçlerine katılımları ve öznel anlatıları sınırlı biçimde ele alınmaktadır. Katılım vurgusu daha çok yetişkin topluluk üyeleri üzerinden kurulurken, çocukların bu süreçlerde aktif aktörler olarak nasıl yer alabileceğine dair açık bir çerçeve sunulmamaktadır. Bu durum, UNHCR’nin katılımcı ve toplum temelli koruma yaklaşımı ile iklim bağlamında çocuklara atfedilen daha dar, korumacı temsil biçimleri arasındaki söylemsel gerilimi görünür kılmaktadır.

Genel olarak, analiz edilen belgelerin tamamında “adalet”, “dayanıklılık” ve “göç” kavramlarının, tekrar eden söylemsel örüntüler aracılığıyla insani ve pedagojik bağlamlarından ayrılarak, ağırlıklı olarak teknik, yönetsel ve araçsal çerçeveler içinde ele alındığı görülmektedir. Bu eğilim, tekil alıntılardan ya da seçili ifadelerden ziyade; belgelerin genel amaç tanımları, politika öncelikleri, problem formülasyonları ve çözüm önerilerinde kullanılan dilin bütüncül biçimde incelenmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Özellikle risk yönetimi, uyum kapasitesi, dayanıklılık ve yönetim gibi kavramların baskınlığı, adalet ve göç meselelerinin daha çok ölçülebilir göstergeler ve uygulanabilir araçlar üzerinden tanımlanmasına yol açmaktadır. Bu söylemsel çerçeve içerisinde, çocuklar ve yerinden edilmiş topluluklar çoğunlukla müdahale nesneleri olarak konumlandırılmakta ve onların deneyimleri, bilgi üretim süreçlerine ve karar alma mekanizmalarına nasıl dâhil edilebileceği sorusu ikincil düzeyde kalmaktadır. Freireci

bir perspektiften bakıldığında bu durum, adaletin söylemsel düzeyde kabul edildiği ancak düşünme ve eylemin birlikteliği boyutunda sınırlı kaldığı bir sessizlik biçimine işaret etmektedir.

Tema 2: Sessizlik Kültürü – Çocuğun Sesi ile Onun Adına Konuşanlar Arasında

Bu tema, incelenen belgelerde hangi öznelerin temsil edildiğini ve hangilerinin söylemsel olarak sessizleştirildiğini ortaya koymaktadır. Bulgular, “çocukluk” kavramının belgelerde sıkça yer aldığını ancak bu temsillerin söylemsel düzeyde büyük ölçüde homojenleştirilmiş, bağlamsızlaştırılmış ve edilgen bir çocuk imgesi etrafında kurulduğunu göstermektedir. Özellikle mülteci çocuklar, belgelerde çoğu zaman bağımsız özneler olarak ele alınmamakta; “aile”, “nüfus” ve “topluluk” gibi daha geniş kategoriler içinde genelleştirilerek temsil edilmektedir. Bu temsil biçimi, çocukların iklimle ilişkili göç deneyimlerinin özgüllüğünü ve öznel seslerini arka plana itmektedir.

Örneğin UNICEF’in Sürdürülebilirlik ve İklim Değişikliği Eylem Planı 2023–2030 belgesinde çocuklara atıf yapılmakta; dayanıklılık, hazırlık ve iklim eylemine katılım temaları öne çıkarılmaktadır (UNICEF, 2023). Aynı belgede, çocukların bugüne dek iklimle ilişkili kamu politikası tartışmalarında yeterince görünür olmadığı açık bir sorun tespiti olarak ifade edilmektedir (*“children have so far been virtually invisible in relevant public policy debates”*, UNICEF, 2023, s. 4). Bununla birlikte, belgedeki politika dili incelendiğinde, “mülteci çocuk” figürünün bağımsız bir özne olarak açık biçimde tanımlanmadığı; bu çocukların daha çok “risk altındaki nüfus” veya “korunması gereken gruplar” gibi geniş kategoriler içinde ele alındığı görülmektedir. Benzer biçimde UNHCR İklim Eylem Planı (2023–2028) belgesinde iklim değişikliğinin zorla yerinden edilmiş ve vatansız kişiler üzerindeki etkilerinin azaltılması ve yönetilmesi temel hedef olarak tanımlanmakta; çocuklar çoğunlukla “zorla yerinden edilmiş toplulukların bir parçası” olarak çerçevelenmektedir (UNHCR, 2023, s. 2). Bu söylemsel çerçeve, çocukların iklimle ilişkili göç deneyimlerinin bireysel anlatılar ve öznel katılım perspektifleri yerine, daha geniş koruma ve uyumlaştırma kategorileri içinde ele alınmasına yol açmaktadır. Eleştirel bir okuma açısından bu durum, uluslararası politika belgelerinde çocuklara ilişkin temsil biçimlerinin, Freire’nin (1970) tanımladığı “sessizlik kültürü” kavramıyla ilişkilendirilebilecek söylemsel eğilimler taşıdığını düşündürmektedir.

Bu yalnızca dilsel bir eksiklik değil, aynı zamanda pedagojik sonuçlar doğuran bir sessizliktir. İncelenen politika belgeleri pedagojik metinler olmamakla birlikte, çocuklara ilişkin bilgi üretim biçimleri, eğitim politikaları, müfredat yönelimleri ve çocuklara yönelik müdahale pratikleri açısından dolaylı fakat belirleyici bir çerçeve sunmaktadır. Bu belgelerde çocuklar adına konuşan yetişkin sesleri, çocukların deneyimlerini “temsil etme” iddiasıyla öne çıkmakta ancak bu durum, çocukların kendi deneyimlerini ifade etme ve anlamlandırma imkânlarını sınırlandırmaktadır. Freireci bir perspektiften bakıldığında bu durum, çocukların özneleşme süreçlerinin, yani dünyayı kendi kelimeleriyle adlandırma ve anlamlandırma kapasitelerinin yapısal

olarak sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Politika ve eğitim dili, çocuğun kendi deneyimlerinden hareketle anlam üretmesini desteklemekten ziyade, önceden tanımlanmış kimliklere ve beklentilere uyum göstermesini teşvik eden bir çerçeve üretmektedir.

Ayrıca belgelerde yerinden edilmiş, göçmen, kız ya da yerli topluluklardan gelen çocukların sesleri de benzer biçimde sınırlı ve dolaylıdır. *UNESCO Sürdürülebilir Kalkınma için Eğitim Çerçevesi (2022)* belgesinde bu çocuklar “geleceğin aktörleri” olarak tanımlansa da bugünün adaletsizlikleriyle ilişkilendirilmezler (UNESCO, 2022, s. 15). Böylece çocuk, geçmişin mağduru ya da geleceğin umudu olarak görünür, fakat bugünün adalet mücadelesinde söz hakkı tanınmaz.

Sonuç olarak bu çalışmada “sessizlik kültürü”, iklim söylemini yalnızca dilsel bir mesele olarak değil, aynı zamanda etik ve pedagojik sınırlar üreten bir çerçeve olarak ele almaktadır. İncelenen politika belgelerinde adalet, kapsayıcılık ve katılım vurgularının yer aldığı ve çocukların korunması ve haklarının savunulmasına yönelik güçlü bir normatif dilin benimsendiği görülmektedir. Bununla birlikte, belgelerin bütüncül bir okuması, özellikle mülteci çocuklar başta olmak üzere pek çok çocuk grubunun, karar alma süreçlerine nasıl ve ne ölçüde dâhil edildiğine ilişkin çerçevenin sınırlı biçimde açıklandığını göstermektedir. Çocuklar çoğu zaman temsil edilen, adına konuşulan ve korunması gereken özneler olarak görünür kılınmakta ancak kendi deneyimlerini, önceliklerini ve taleplerini doğrudan ifade edebilecekleri mekanizmalar ikincil düzeyde ele alınmaktadır. Freireci bir perspektiften bakıldığında bu durum, çocukların adaletin öznesi olarak tanınmasından ziyade, yardım, koruma ya da kalkınma söylemleri içerisinde konumlandırılmalarına işaret etmektedir. Bu temsil biçimi, çocuk hakları savunuculuğunun zorunlu ve tarihsel önemini inkâr etmeden “çocuğun sesiyle onun adına konuşanlar” arasındaki mesafenin nasıl üretildiğini ve bu mesafenin çocukların politik ve pedagojik özneleşme imkânlarını nasıl sınırladığını tartışmaya açmaktadır.

Tema 3: Sessizlikten öğrenmeye, öğrenmeden dönüşüme

Bu tema, iklim ve göç söylemlerinde gözlenen sessizliklerin, eğitim alanına ilişkin politika ve yönelimleri dolaylı olarak nasıl çerçevelediğini ve bunun pedagojik-etik sonuçlarını tartışmaktadır. İncelenen belgeler doğrudan ulusal eğitim müfredatları ya da öğretmen uygulamalarına yönelik metinler olmamakla birlikte, eğitim anlayışına ilişkin baskın yaklaşımları ve öncelikleri tanımlayan küresel bir söylemsel zemin sunmaktadır. Bulgular, bu belgelerde eğitimin ağırlıklı olarak uyum, risk azaltma ve yönetilebilirlik ekseninde ele alındığını, buna karşın eleştirel düşünme, politik farkındalık ve dönüştürücü öğrenme boyutlarının sınırlı biçimde tartışıldığını göstermektedir. Freireci bir perspektiften bakıldığında bu durum, eğitimin özgürleştirici bir eylem olarak ele alınma potansiyelinin söylemsel düzeyde zayıfladığını düşündürmektedir.

İncelenen politika belgelerinde çocuklara iklim değişikliği, afetler ve göç konularında bilgi aktarımına yer verildiği, riskler, korunma mekanizmaları ve uyum stratejilerinin ayrıntılı biçimde tanımlandığı görülmektedir. Ancak belgelerin bütününe yayılan söylemsel çerçeve

incelendiğinde, bu bilginin çoğunlukla neden–sonuç ilişkilerini, yapısal eşitsizlikleri ve politik sorumlulukları sorgulamaya açan bir pedagojik hatla ilişkilendirilmediği dikkat çekmektedir. Çocuklara ne yapmaları gerektiği öğretilirken, neden bu koşullarla karşı karşıya kaldıkları ya da bu koşulların nasıl dönüştürülebileceği soruları sınırlı biçimde ele alınmaktadır. Bu durum, eğitimin çocukları korumaya hazırlayan ancak onları eleştirel düşünmeye, kolektif farkındalık geliştirmeye ve ortak eylem imkânlarını tartışmaya davet etmeyen bir çerçeve içinde kurgulandığını göstermektedir.

UNESCO’nun *Sürdürülebilir Kalkınma için Eğitim Çerçevesi* (2022) belgesinde, eğitimin kendisini dönüştürerek bireylerin değişim için harekete geçmesini sağlaması gerektiği ifade edilmektedir (UNESCO, 2022, s. 9). Ancak belgenin bütününe yayılan yaklaşım incelendiğinde, bu dönüşüm çağrısının çoğunlukla program hedefleri, ölçülebilir göstergeler ve bireysel davranış değişiklikleri düzeyinde ele alındığı görülmektedir. Aynı çerçevede “dayanıklılık” kavramı, öğretilabilir ve geliştirilebilir bir beceri olarak tanımlanmakta ve çocukların kriz koşullarına uyum sağlamaları öncelikli bir eğitim hedefi haline getirilmektedir (UNESCO, 2022, s. 14). Bu çalışmada “uyum pedagojisi” kavramı, çocukları mevcut sosyal, politik ve ekolojik koşulları sorgulamaya değil, bu koşullara dayanıklı hale gelmeye, uyum göstermeye ve bireysel baş etme stratejileri geliştirmeye yönlendiren bir eğitim anlayışını ifade etmektedir. Freire’nin (1970) “eleştirel bilinç” kavramı, bireylerin kendi yaşam koşullarını tarihsel, toplumsal ve politik bağlamları içinde sorgulamalarını ve bu koşulları dönüştürmeye yönelik kolektif eylem imkânlarını fark etmelerini ifade eder. Bu çalışmanın kavramsal çerçevesi açısından, eleştirel bilinçle ilişkilendirilmeyen uyum odaklı eğitim yaklaşımları, yapısal eşitsizlikleri ve güç ilişkilerini görünmez kılarak eğitimi dönüştürücü bir eylem alanı olmaktan ziyade mevcut düzenin sürekliliğini destekleyen bir araç haline getirmektedir.

Benzer biçimde, UNICEF’in *Sürdürülebilirlik ve İklim Değişikliği Eylem Planı 2023–2030* belgesinde “gençleri gezegen için öncüler haline getirmek” ve “çocuklar için dayanıklı temel hizmetler inşa etmek” gibi ifadelerle çocuklara yönelik “dayanıklılık” ve “hazırlık” vurgusu öne çıkmaktadır (UNICEF, 2023, s. 3–4). Bu çerçevede çocuklar, belirli çevresel ve iklimsel risklere karşı donatılması gereken aktörler olarak ele alınmakta ve önceden tanımlanmış bilgi ve becerilerin kazandırılması öncelik kazanmaktadır. Freire’nin (1998) eleştirdiği “bankacı eğitim” modeli yalnızca bilginin aktarılmasına değil, öğrenenlerin kendi deneyimlerinden hareketle bilgi ve eylemi birlikte üretme imkânlarının sınırlandırılmasına işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, çocukların “dayanıklılık” ve “hazırlık” çerçevesinde konumlandırılması, eleştirel sorgulama ve kolektif dönüşüm boyutlarıyla ilişkilendirilmediğinde, çocukların öznel ve politik özneleşme süreçlerini ikincil plana iten bir pedagojik yaklaşım üretmektedir.

UNHCR’nin *İklim Eylem Planı (2023–2028)* belgesinde iklim değişikliğine ilişkin yaklaşım, zorla yerinden edilmiş ve vatansız kişilerin iklim krizinin etkilerinden korunması ve bu etkilerin yönetilmesi hedefi etrafında şekillenmektedir (UNHCR, 2023, s. 2). Bu yaklaşım, iklim krizini öncelikle müdahale edilmesi ve kontrol altına alınması gereken bir risk alanı olarak ele almaktadır. Eğitim ve kapasite geliştirme faaliyetleri ise bu çerçevede, bireylerin ve

toplulukların mevcut koşullara uyum sağlamalarını destekleyen tamamlayıcı unsurlar olarak konumlandırılmaktadır. Bu bağlamda çocuklar, iklimle ilişkili yerinden edilme süreçlerinde kendi deneyimleri ve bakış açılarıyla söz alan öznelere ziyade, korunması ve uyum göstermesi gereken gruplar içinde ele alınmaktadır.

İncelenen UNICEF, UNESCO, IPCC ve UNHCR belgeleri doğrudan pedagojik metinler ya da sınıf içi öğretim rehberleri değildir. Bununla birlikte bu belgeler, eğitim politikalarına, müfredat önceliklerine ve çocuklara yönelik öğrenme hedeflerine yön veren üst düzey söylemsel çerçeveler üretmektedir. Bu çerçeveler, iklim eğitiminin hangi amaçlar doğrultusunda, hangi öncelikler etrafında ve hangi özne tasavvurlarıyla kurgulanacağını dolaylı biçimde belirlemektedir. Freire'nin (1998) "bankacı eğitim" eleştirisi bu çalışmada, sınıf içi öğretim pratiklerine doğrudan uygulanan bir model olarak değil, bilginin kim tarafından üretildiği, nasıl aktarıldığı ve öğrenenin bu süreçte nasıl konumlandırıldığına ilişkin eleştirel bir pedagojik bakış açısı olarak kullanılmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, politika belgelerinde çocukların bilgi üreten ve sorgulayan öznelere ziyade, önceden tanımlanmış hedeflere uyum sağlaması beklenen gruplar olarak çerçevelenmesi, eleştirel ve hak temelli bir iklim eğitiminin önünde sınırlayıcı bir söylemsel zemin oluşturabilmektedir. Bu durum, iklim eğitiminin pedagojik olarak değil, yönetsel ve düzenleyici bir mantıkla ele alınması riskini beraberinde getirmektedir.

Elde edilen bulgular, aynı zamanda öğretmenlerin rolünü yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Öğretmen, yalnızca bilgi aktaran bir figür değil aynı zamanda çocuklarla birlikte dünyayı okuyan, anlamlandıran ve dönüştürme imkânlarını birlikte düşünen bir diyalog ortağı olarak konumlandırılmalıdır. Bu noktada Freire'nin *umut pedagojisi* yaklaşımı önem kazanmaktadır. Freire (1994), umudu edilgen bir beklenti olarak değil, adaletsizlik karşısında eyleme çağıran etik ve pedagojik bir duruş olarak ele almaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, iklim krizi ve göç gibi konular çocuklar için korku ve çaresizlik üreten başlıklar olarak değil, dayanışma, kolektif sorumluluk ve toplumsal dönüşüm imkânlarının birlikte düşünülebileceği öğrenme alanları olarak ele alınmalıdır.

Sonuç olarak belgelerdeki pedagojik söylemler, çocukları koruma ve uyuma odaklanırken, onların dünyayı dönüştürme potansiyelini sınırlandırmaktadır. Gerçek bir iklim adaleti eğitimi, çocuklara yalnızca hayatta kalmayı değil, dünyayı değiştirme cesaretini öğretmelidir. Belgelerde "adalet", "dayanıklılık" ve "koruma" kavramları insani ve pedagojik çerçevede görünür olsa da bu görünürlük genellikle uyum ve yönetilebilirlik söylemiyle sınırlıdır. Sonuç olarak çocuk, dünyayı sorgulayan değil, dünyaya uyum sağlayan bir öğrenen olarak temsil edilir.

Freireci bir perspektiften bakıldığında bu durum, incelenen politika belgelerinde eğitimin dönüştürücü potansiyeline sınırlı biçimde yer verildiğini göstermektedir. Eğitim, bu çerçevede çoğunlukla bilgi ve beceri kazandırmaya odaklanan bir araç olarak ele alınmakta ve eleştirel farkındalık geliştirme ve toplumsal dönüşümle ilişkilendirilmesi ikincil düzeyde kalmaktadır. Belgelerde öne çıkan uyum, dayanıklılık ve risk azaltma vurguları, çocukların iklim

krizini yalnızca yönetilmesi gereken bir durum olarak kavramalarına zemin hazırlamaktadır. Bu bulgular, iklim adaleti eğitiminin çocuklara yalnızca iklim değişikliğine uyum sağlamayı öğretmekle sınırlı kaldığı ve iklim adaletsizliğinin nedenlerini sorgulama ve dönüştürme kapasitesini geliştirmeye yönelik bir pedagojik çerçevenin ise yeterince görünür olmadığına işaret etmektedir (Freire, 1970; Freire, 1994).

Elde edilen bu üç temaya göre, belgelerdeki iklim söylemi çocukluğu belirli bir çerçeve içinde konumlandırmaktadır. İlk tema, “adalet” kavramının teknik ve yönetsel bir düzleme indirgenerek yapısal eşitsizlikleri görünmez kıldığını; ikinci tema, bu eşitsizliklerin çocukların ve özellikle mülteci çocukların söylemsel sessizliğine dönüştüğünü; üçüncü tema ise bu sessizliklerin eğitim alanında uyum ve koruma odaklı bir pedagojiyi yeniden ürettiğini göstermektedir.

UNICEF’in Sürdürülebilirlik ve iklim Değişikliği Eylem Planı 2023–2030 belgesinde “Çocuklara yönelik temel hizmetlerin dayanıklılığını güçlendirmek” ve “Gençleri gezegenin savunucuları olmaları için güçlendirmek” ifadeleri (UNICEF, 2023, s. 3–4) eğitimin dönüştürücü değil, hazırlayıcı ve uyumlaştırıcı bir yapıda ele alındığını göstermektedir. Benzer şekilde UNESCO Sürdürülebilir Kalkınma için Eğitim Çerçevesi (2022) belgesinde *tüm eğitim düzeylerini sürdürülebilir kalkınmaya katkı sunacak biçimde yeniden yönlendirmek* (UNESCO, 2022, s. 7) çağrısı, adaleti eleştirel bir hak mücadelesi olarak değil, yönetsel bir hedef olarak konumlandırmaktadır.

Freire’nin (1970, 1998) eleştirel pedagojisiyle okunduğunda, incelenen belgelerdeki söylemler, eğitimin çocuklara yalnızca bilgi kazandırma değil, dünyayı sorgulama ve dönüştürme kapasitesi geliştirme iddiasını sınırlı biçimde taşıdığını göstermektedir. Çocukların sesinin doğrudan yer almadığı ve çoğunlukla onlar adına konuşulan temsil biçimlerinin baskın olduğu bu çerçevede, adalet söylemi sıklıkla “koruma” ve “uyum” diliyle birlikte kurulmaktadır. Belgelerin bütününe yayılan bu söylemsel örüntü, eleştirel bilinç geliştirmeye yönelik pedagojik bir yönelimin açık ve sistematik biçimde tanımlanmadığını, buna karşın itaat, uyum ve risk yönetimine odaklanan bir eğitim anlayışının daha görünür hale geldiğini düşündürmektedir. Bu bulgular, iklim eğitiminin geleceğinde çocukların yalnızca korunacak varlıklar olarak değil, etik ve politik özne olarak tanınmalarının neden kritik olduğunu tartışmaya açmaktadır.

Tartışma

Bu çalışmanın bulguları, uluslararası iklim söylemlerinde çocukların nasıl konumlandırıldığına ve bu konumlandırmanın eğitimsel, etik ve politik yansımalarına odaklanmaktadır. Bulguların Freire’nin (1970, 1998) eleştirel pedagojisiyle birlikte okunması, incelenen belgelerde “çocuk” kavramının sıklıkla bilgi alan, korunması ve yönlendirilmesi gereken bir grup olarak ele alındığını ve çocukların öğrenme ve karar süreçlerinde etkin özne olarak konumlandırılmasının ise sınırlı kaldığını düşündürmektedir.

Freire’ye göre eğitim, baskı altındaki bireylerin dünyayı adlandırma ve dönüştürme hakkını kazandıkları bir diyalog sürecidir. Ancak bu çalışmada incelenen politika belgeleri

bağlamında, söz konusu diyalogun daha çok yetişkin aktörler tarafından tanımlandığı ve çocukların deneyimsel bilgilerine ve hak temelli seslerine sınırlı ve dolaylı biçimlerde yer verildiği görülmektedir. Bu durum, bu çalışmada ortaya çıkan temel bulgulardan biri olarak, Freire'nin "sessizlik kültürü" kavramıyla açıklanabilecek bir pedagojik çelişki yaratır: çocuklar adaletin öznesi olmaktan çok, adaletin nesnesi haline gelirler. Benzer biçimde, Tisdall (2021) ve Oswell (2013), çocukların politika ve eğitim söylemlerinde sıklıkla "geleceğin öznesi" olarak temsil edildiğini ve bu temsil biçiminin çocukların bugüne ilişkin deneyimlerini ve mevcut hak taleplerini ikincilleştirdiğini vurgulamaktadır. Bu çalışma kapsamında incelenen iklim, göç ve eğitim belgelerinde de benzer bir sistematik biçimde tekrarlandığı görülmektedir. Ayrıca çocuklar çoğunlukla geleceğe yatırım yapılan gruplar olarak ele alınırken, bugünkü söz ve karar kapasiteleri sınırlı biçimde görünür hale gelmektedir. Bu bulgu, Salinas, Fernández ve Johnson'ın (2023) iklim krizini çocuklar açısından yalnızca kayıp ve tehdit çerçevesinde değil, aynı zamanda kolektif eylem ve dayanışma imkânlarıyla birlikte ele alan "umut pedagojisi" yaklaşımıyla ilişkilidir. Söz konusu çalışma, çocukların iklim krizine dair öğrenme süreçlerinde korku ve çaresizlik söylemleri yerine, anlam kurma, birlikte düşünme ve eyleme geçme kapasitelerinin desteklenmesinin pedagojik açıdan dönüştürücü bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada elde edilen bulgular ise, benzer biçimde, politika belgelerinde çocukların bu tür bir özneleşme potansiyelinin sınırlı biçimde tanındığını göstermektedir. Böylece umut pedagojisinin yalnızca eğitim uygulamaları düzeyinde değil, politika söylemleri düzeyinde de nasıl daraltıldığını görünür kılmaktadır. Araştırmacılar eğitim sistemlerinin krizi yalnızca öğretimsel bir mesele olarak değil, etik bir sorumluluk alanı olarak ele almaları gerektiğini belirtmişlerdir. Ancak bu araştırma kapsamında incelenen belgelerde, çocukların kriz koşullarıyla başa çıkmaların a yönelik bilgi ve beceriler öne çıkarılırken, krizi üreten toplumsal eşitsizliklerin çocuklar tarafından sorgulanmasına imkân tanıyan bir pedagojik çerçevenin açık ve sistematik biçimde ele alınmadığı görülmektedir. Bu durum, Stevenson ve Beck'in (2016) göçmen çocuklarla yaptıkları çalışmada tanımladıkları "farkındalık geliştirme süreçlerinin engellenmesi" olgusuyla örtüşmektedir. Çocuklar bilgiye erişebilmekte, ancak bu bilgi onların dünyalarını dönüştürme aracı haline gelememektedir. Benzer bir durum, Malone'un (2016) ve Taylor'ın (2017) çalışmalarında da görülmektedir ve her iki araştırmacı da çocukların iklim ve çevre eğitimi süreçlerinde bilginin yalnızca aktarım nesnesi olarak değil, eleştirel farkındalık, bedensel deneyim ve ortak dünya ilişkileriyle ele alınmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, bilgi aktarımına dayalı geleneksel çevre eğitimlerinin, çocukların dönüşüm ve eylem kapasitesini sınırlayabileceğini göstermektedir.

Freire'nin (2005) "özgürleştirici eğitim" anlayışına göre, öğrenme yalnızca çevreye uyum sağlama değil, çevreyi dönüştürme sürecidir. İklim belgelerinde "dayanıklılık", "risk azaltma" ve "uyum" kavramlarının öncelik kazanması, eğitimin eleştirel eylem ve toplumsal dönüşüm boyutundan ziyade, bireylerin mevcut koşullara uyum sağlamasını hedefleyen bir pe-

dagogik çerçeve içinde ele alındığını düşündürmektedir (Freire, 2005; Dryden-Peterson, 2015). Çocukların ve mülteci çocukların temsili, bu uyum pedagojisinin belirgin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır: çocuklar afetlere, göçe veya iklim krizine karşı “hazırlanması gereken” bireyler olarak ele alınmakta ne var ki bu krizlerin politik bağlamları ve yapısal nedenleri söylemsel düzeyde ancak sınırlı biçimde görünür hale gelmektedir. Bu noktada, Macrine’nin (2009) belirttiği gibi, eleştirel pedagoji “insanların dünyayı değiştirebileceklerine dair inanç” üzerine kuruludur. Ancak belgelerdeki dil, bu inancı değil, uyumu desteklemektedir. Eğitim, dayanışma ve adaletin dili olmaktan çıkarak, risk yönetiminin teknik bir aracına dönüşmektedir. Dryden-Peterson (2016) ve Mendenhall ve diğerlerinin (2015) de mülteci çocukların eğitim politikalarında çoğu zaman katılımcı özne olarak değil, yardım alıcısı konumunda temsil edildiklerini ortaya koymaktadır.

Bu araştırmanın bulguları, iklim söylemlerinin eğitim alanına yalnızca bilgi aktarımı düzeyinde değil, aynı zamanda etik ve politik bir zemin olarak taşınması gerektiğini göstermektedir. Freire (1970) eğitimi, baskı altındaki bireylerin dünyayı “adlandırma” ve “yeniden kurma” süreci olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda çocuklar, iklim krizinin pasif tanıkları değil, dünyayı dönüştürme hakkına sahip özneler olarak görülmelidir. Ancak incelenen belgelerde bu hak, “koruma”, “risk yönetimi” ve “dayanıklılık” kavramlarının öncelik kazanmasıyla birlikte, sınırlı biçimde görünür hale gelmektedir (Dryden-Peterson, 2015; Tisdall, 2021). Salinas, Fernández ve Johnson (2023), Freireci umut pedagojisinin iklim krizi bağlamında yeniden düşünülmesi gerektiğini vurgular. Onlara göre, çocuklara yalnızca çevreyi koruma davranışı öğretmek yeterli değildir ve çocukların eleştirel farkındalık geliştirmeleri ve adaletsizliği sorgulama cesareti kazanmaları gerekmektedir. Bu yönüyle, iklim eğitimi yalnızca bilgi değil, etik eylem kapasitesi kazandırmalıdır. Stevenson ve Beck (2016) de göçmen öğrencilerin sosyokültürel olarak farkındalık geliştirme süreçleri üzerine yaptıkları çalışmalarında, Freireci diyalogun, çocukların marjinalleştirici söylemleri dönüştürmelerine imkân sağladığını göstermiştir. Bu bulgu, özellikle mülteci çocukların eğitiminde, seslerini temsil eden değil, kendileriyle konuşulan pedagojik alanların yaratılması gerektiğine işaret etmektedir. Macrine (2009) ise eleştirel pedagojinin belirsiz zamanlarda umut üretme işlevine dikkat çeker. İklim krizi ve zorunlu göç çağında bu umut, soyut bir ideal değil, dayanışma, eşitlik ve ortak insanlık fikriyle somutlaşmalıdır. Bu bağlamda eğitim, yalnızca krize uyum öğretimi değil, çocukların yaşadıkları dünyaya dair söz hakkını ve karar alma süreçlerine anlamlı katılımlarını genişleten, hak temelli bir dönüşüm alanı olarak düşünülmelidir. Bu çalışmanın bulguları, bu umudun gerçekleşebilmesi için eğitimin teknik bir araç değil, etik bir diyalog süreci olarak yeniden düşünülmesi gerektiğini göstermektedir. İklim adaleti pedagojisi, çocukları sessizlikten söze, edilgenlikten eyleme taşıyabilecek özgürleştirici bir bilinç alanı olarak kurgulanmalıdır.

Sonuç

Bu çalışma, UNICEF, UNESCO, IPCC ve UNHCR tarafından yayımlanan seçili politika belgeleri üzerinden, iklim krizi ve adaletle ilişkili söylemlerin çocukluk, göç ve eğitim alanlarında nasıl çerçevelendiğini eleştirel bir bakışla incelemiştir. Bulgular, uluslararası kurumların iklim politikalarında çocukların sıklıkla korunması gereken varlıklar olarak konumlandırıldığını, buna karşın kendi deneyim ve seslerine sınırlı alan tanındığını göstermektedir. Bu durum, Freire'nin (1970) tanımladığı "sessizlik kültürü"nü küresel ölçekte yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır. Üç temadan elde edilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde, iklim adaletine ilişkin söylemlerin pedagojik açıdan büyük ölçüde uyum odaklı, etik açıdan ise temsile dayalı bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Adalet, koruma ve dayanıklılık kavramları, çocukları güçlendirmek yerine çoğu zaman edilgen konumda tutan bir dil içinde sunulmaktadır. Bu yaklaşım, iklim eğitiminin eleştirel ve dönüştürücü potansiyelini sınırlandırmakta ve çocukların dünyayı sorgulama ve değiştirme hakkını gölgelemektedir. Freire'nin "özgürleştirici eğitim" anlayışına göre, gerçek öğrenme yalnızca bilgi edinme değil, dünyayı yeniden adlandırma eylemidir. Bu bağlamda, iklim ve göç temalı eğitim politikalarının yalnızca farkındalık kazandırmakla yetinmeyip, çocukların eleştirel bilinç geliştirmelerine ve söylemsel özneleşmelerine olanak tanınması gerekmektedir. Eğitimciler, çocuklarla birlikte diyalog kurarak onların deneyimlerini anlamalı, onların sesiyle dünyayı yeniden düşünmelidir.

Sonuç olarak, iklim adaleti söylemlerinin etik ve pedagojik açıdan dönüştürülmesi, çocukları sessizlikten eyleme, edilgenlikten özneleşmeye taşıyacak bir sürecin başlangıcı olabilir. Bu dönüşüm, yalnızca çocukların geleceği için değil, insanlığın ortak geleceği için de gereklidir.

Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu çalışma, iklim adaleti söylemlerinin çocukluk ve göç bağlamında nasıl inşa edildiğini kavramsal bir çözümleme üzerinden ele almıştır. Ancak çalışma, metin temelli bir analize dayanması nedeniyle belgelerdeki söylemlerin eğitim alanındaki pratik yansımalarını doğrudan gözlemlememektedir. Gelecek araştırmalar, bu söylemlerin öğretmen eğitimine, mülteci çocukların sınıf içi deneyimlerine ve politika uygulamalarına nasıl aktarıldığını inceleyebilir. Ayrıca, çocukların kendi seslerini içeren katılımcı araştırma yaklaşımlarının geliştirilmesi, adaletin pedagojik boyutunun güçlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, iklim eğitimi yalnızca bilgi aktarımı değil, etik ve politik farkındalık üreten bir diyalog alanı olarak yeniden düşünülmelidir.

Kaynakça

- Bacchi, C. (2009). *Analysing policy: What's the problem represented to be?* Pearson Education.
- Chaudhary, C. H. (2025). *Conceptualising educational inclusion: interrogating education policies and headteachers' perspectives in a Pakistani context* (Doctoral dissertation) University of Cambridge Repository.

- Chirouter, E., & Kohan, W. O. O. (2025). Philosophy with children across borders. *Childhood and Philosophy*, (21).
- Docherty, B., & Giannini, T. (2009). Confronting a Rising Tide: The Displacement of Climate Change Victims Under International Law. *Georgetown International Environmental Law Review*, 23(3), 395–433.
- Dryden-Peterson, S. (2015). *The educational experiences of refugee children in countries of first asylum*. British Columbia Teachers Federation.
- Dryden-Peterson, S. (2016). Refugee Education: The Crossroads of Globalization: The Crossroads of Globalization. *Educational Researcher*, 45(9), 473–482. <https://doi.org/10.3102/0013189X16683398>
- Dunn, C. (2025). Before the Streetlights Come on: Black America's Urgent Call for Climate Solutions.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. New York, NY: Continuum.
- Freire, P. (1998). *Pedagogy of Freedom: Ethics, Democracy, and Civic Courage*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Freire, P. (2005). *Teachers as Cultural Workers: Letters to Those Who Dare Teach*. Boulder, CO: Westview Press.
- Giroux, H.A. (2009). *The Attack on Higher Education and the Necessity of Critical Pedagogy*. In: Macrine, S.L. (eds) *Critical Pedagogy in Uncertain Times. Education, Politics, and Public Life*. Palgrave Macmillan, New York. https://doi.org/10.1057/9780230100893_2
- Giroux, H. A. (2021). Paulo Freire's pedagogy of hope revisited in turbulent times. *Postcolonial Directions in Education*, 10(2), 280–304.
- Kahn, R. (2002). Paulo Freire and eco-justice: Updating Pedagogy of the Oppressed for the age of ecological calamity. *Freire online journal*, 1(1).
- Kaya, Y. (2017). Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 14(54), 87–106. <https://doi.org/10.33458/uidergisi.513231>
- Kumar, R., Basnyat, I., & Mukherjee, P. (2025). Health communication and social justice: A Global South perspective. In *Handbook of Social Justice in the Global South* (pp. 101–117). Edward Elgar Publishing.
- Macrine, S. L. (Ed.). (2009). *Critical pedagogy in uncertain times: Hope and possibilities*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- McAdam, J. (2012). *Climate change, forced migration, and international law*. Oxford University Press.
- Malone, K. (2015). Theorizing a child–dog encounter in the slums of La Paz using post-humanistic approaches in order to disrupt universalisms in current ‘child in nature’ debates. *Children's Geographies*, 14(4), 390–407. <https://doi.org/10.1080/14733285.2015.1077369>
- Mendenhall, M., Dryden-Peterson, S., Bartlett, L., Ndirangu, C., Imonje, R., Gakunga, D., ... & Tangelder, M. (2015). Quality education for refugees in Kenya: Pedagogy in urban Nairobi and Kakuma refugee camp settings. *Journal on Education in Emergencies*, 1 (1), 92–130 <https://doi.org/10.17609/N8D08K>
- Mignolo, W. (2011). Epistemic disobedience and the decolonial option: A manifesto. *Transmodernity: Journal of peripheral cultural production of the Luso-Hispanic world*, 1(2), 44–66.
- Oswell, D. (2013). *The agency of children: From family to global human rights*. Cambridge University Press.
- Piacentini, T. (2024). Critical Pedagogy and Pedagogic Discomfort. In *Developing a critical Pedagogy of migration studies* (pp. 1–23). Bristol University Press.

- Salinas, I., Fernández, M. B., & Johnson, D. (2023). *Freire's Hope in Radically Changing Times: A Dialogue for Curriculum Integration to Face the Climate Crisis*. *International Journal of Critical Pedagogy*, 14(2), 45–62. <https://doi.org/10.1007/s11422-023-10157-4>
- Saltman, K. J. (2009). Schooling in disaster capitalism: How the political right is using disaster to privatize public schooling. In S. L. Macrine (Ed.), *Critical pedagogy in uncertain times: Hope and possibilities* (pp. 27–42). New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Sari, A., Pratama, A. S. P., & Rahmiyati, A. (2024). *Environmental Communication for Children Media, Young Audiences, and the More-Than-Human World*: by Erin Hawley, Switzerland, Palgrave Macmillan, 2023, 237 pp., (Hardcover) EUR 99.99, ISBN 978-3-031-04690-2. *Environmental Communication*, 19(4), 862–865. <https://doi.org/10.1080/17524032.2024.2441940>
- Slevin, A., Elliott, R., Graves, R., Petticrew, C., & Popoff, A. (2020). Lessons from Freire: Towards a pedagogy for socio-ecological transformation. *The Adult Learner*, 73–95.
- Spyrou, S. (2018). Disclosing childhoods. In *Disclosing Childhoods: Research and Knowledge Production for a Critical Childhood Studies* (pp. 1–14). London: Palgrave Macmillan UK.
- Stevenson, A., & Beck, S. (2016). Migrant Students' Emergent Conscientization Through Critical, Socioculturally Responsive Literacy Pedagogy. *Journal of Literacy Research*, 49(2), 240–272. <https://doi.org/10.1177/1086296X16683418>
- Taylor, A. (2017). Beyond stewardship: common world pedagogies for the Anthropocene. *Environmental Education Research*, 23(10), 1448–1461. <https://doi.org/10.1080/13504622.2017.1325452>
- Tisdall, E. K. M. (2021). Meaningful, effective and sustainable? Challenges for children and young people's participation. In *Young People's Participation* (pp. 217–234). Policy Press.
- Tisdall, E. K. M., & Cuevas-Parra, P. (2021). Beyond the familiar challenges for children and young people's participation rights: the potential of activism. *The International Journal of Human Rights*, 26(5), 792–810. <https://doi.org/10.1080/13642987.2021.1968377>
- UNESCO. (2022). *Education for sustainable development: A roadmap (ESD for 2030)*. Paris: UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374802>
- UNHCR. (2024). *Focus area strategic plan for climate action 2024–2030*. Geneva: UNHCR. <https://digitallibrary.un.org/record/4062910>
- UNICEF. (2021). *The climate crisis is a child rights crisis: Introducing the Children's Climate Risk Index*. UNICEF. <https://www.unicef.org/reports/climate-crisis-child-rights-crisis>
- UNICEF. (2023). *Sustainability and climate change action plan 2023–2030: For every child, a liveable planet*. New York, NY: UNICEF. <https://www.unicef.org/documents/sustainability-climate-change-action-plan>
- Wall, J. (2019). From childhood studies to childism: reconstructing the scholarly and social imaginations. *Children's Geographies*, 20(3), 257–270. <https://doi.org/10.1080/14733285.2019.1668912>

Özlem Tuğçe Keleş*

Film Anlatıları ve İklim Değişikliği Bilincinin İnşası: Hikâye Farklı Anlatılabilir miydi?

Film Narratives and the Construction of Climate Change Awareness: Could the Story Have Been Told Differently?

Öz

İklim değişikliği, son yıllarda medya mecralarında farklı anlatı biçimleri aracılığıyla giderek daha geniş bir yer bulmaya başlamıştır. Bu durum, iklim değişikliğinin kamuoyu tarafından fark edilmesini ve anamlandırılmasını sağlarken, sorumlu aktörler ve sorumluluk ilişkilerinin tartışılmasına da imkân tanımaktadır. Görsel kodlar, başlıklar, anlatı yapıları, kelime seçimleri, hikâye öncelikleri, kurgu, kadraj ve çerçeveleme gibi unsurlar iklim krizine ilişkin algıların ve bilincin biçimlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Film anlatıları, haber medyasının enformasyon aktarma gücüyle karşılaştırıldığında daha dolaylı bir etkiye sahip olsa da iklim değişikliği konusunda farkındalık yaratma ve bu sorunun yorumlanmasına zemin hazırlama açısından kritik bir işleve sahiptir. Bu çalışma, film anlatılarının kamuoyu oluşumundaki rolünü ve iklim değişikliğinin filmler aracılığıyla nasıl temsil edildiğini, çerçeveleme kuramı temelinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nitel yöntem benimsenmiş; amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen filmler (*Soylent Green*, *The China Syndrome*, *Nuclear Winter*, *The Day After Tomorrow*, *Don't Look Up*, *An Inconvenient Truth*, *Before the Flood*, *First Reformed* ve *Okja*) inceleme kapsamına alınmıştır. Analizler, nitel içerik analizi ve anlatı çözümlemesi yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiş; çalışmada öne çıkan temsiller, söylemsel çerçeveler ve sunulan çözüm önerileri değerlendirilmiştir.

51

Abstract

Climate change has increasingly occupied a broader space across media platforms in recent years through diverse narrative forms. This development enables climate change to be recognized and interpreted by the public, while also creating space for the discussion of responsible actors and relations of responsibility. Elements such as visual codes, headlines, narrative structures, word choices, story priorities, editing, framing, and cinematography play a significant role in shaping perceptions and awareness of the climate crisis. Although film narratives have a more indirect impact compared to the informational power of news media, they serve a critical function in raising awareness about climate change and in providing a framework for interpreting this issue.

This study examines the role of film narratives in shaping public understandings of climate change through the analytical framework of framing theory. Adopting a qualitative research design, the study employs purposive sampling to select a corpus of films (*Soylent Green*, *The China Syndrome*, *Nuclear Winter*, *The Day After Tomorrow*, *Don't Look Up*, *An Inconvenient Truth*, *Before the Flood*, *First Reformed*, and *Okja*). The analysis is based on qualitative content analysis and narrative examination, focusing on dominant representations, discursive frames, and the types of solutions proposed within these narratives.

Anahtar Kelimeler

Çevre Filmleri, İklim Değişikliği, Çerçeveleme Kuramı

Keywords

Environmental Films, Climate Change, Framing Theory

* İstanbul Gelişim Üniversitesi, otkeles@gelisim.edu.tr, ORCID:0000-0003-2178-1347.

Giriş

İklim değişikliği, son yıllarda farklı anlatı formları üzerinden medya mecralarında daha kapsamlı ve çeşitlenmiş temsillere konu olmaktadır. Bu araçsallık iklim değişikliğinin daha görünür olmasına olanak sağlarken nasıl temsil edildiği veya çerçevelendiğinin de tartışılmasını gerekli kılmaktadır. Bu görünürlük iklim değişikliğinin daha geniş kitleler tarafından fark edilmesine ve anlaşılmasına olanak tanırken, iklim değişikliğinin nedenleri ve sonuçları hakkında da sorumluların, sorumlulukların yer bulmasına olanak sağlamaktadır. Ancak bu durum bugüne dair iklim değişikliği hakkındaki kanılara yer veren anlatılar olmakla beraber kamuoyunun bilincini, fikrini inşa eden haberler, filmler, yapımlar olma özelliği gösteren meşrulaştırıcı özelliğe sahip anlatılardır. Görsel kodlar, başlıklar, anlatı biçimleri, seçilen kelimeler, hikayelerin anlatı öncelikleri, kurgu, kadraj, çerçeveleme gibi anlatı unsurları iklim değişikliğinin bugüne değin nasıl bilinmesi gerektiği ile ilgili olarak önemli bir etki alanına sahiptir. Bu bağlamda kamuoyunun küresel krizler hakkındaki bilgileri, tepkileri ve algıları bağlamında değerlendirildiğinde film anlatıları haberlerin enformasyon verme gücündeki kadar etkili olarak değerlendirilmese de önemli bir role sahiptir. Bu çalışma film anlatılarının kamuoyu oluşturmadaki gücü bağlamında, filmlerin araçsallığı ile iklim değişikliğinin nasıl aktarıldığını ve filmlerin iklim değişikliğini nasıl çerçevelediğini çerçeveleme kuramıyla analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen filmler (*Soylent Green*, *The China Syndrome*, *Nuclear Winter*, *The Day After Tomorrow*, *Don't Look Up*, *An Inconvenient Truth*, *Before the Flood*, *First Reformed*, *Okja*), çerçeveleme kuramı temelinde incelenmiş; anlatılarda öne çıkan temsiller, söylemsel çerçeveler ve çözüm önerileri ekme yetiştirme kuramı bağlamında analiz edilmiştir. Çalışmada nitel içerik analizi ve anlatı çözümlemesi yöntemlerinden yararlanılarak filmlerin kamuoyu oluşturmadaki rolü incelenmiştir.

Kuramsal Çerçeve ve Literatür İncelemesi

Kültürel Göstergeler ile Yetiştirme Kuramı

Peter Burke ve Asa Briggs, “*Medyanın Toplumsal Tarihi*” adlı çalışmalarında iletişim araçları ile toplumsal süreçler arasındaki tarihsel ve yapısal ilişkiye dikkat çekerler. Çalışmaya göre iletişim yalnızca olayların aktarımını sağlayan nötr bir araç değildir; kullanılan iletişim teknolojileri, olayların toplumsal anlamlandırılma biçimlerini dönüştüren belirleyici unsurlardır ve belirleyici bir güce sahiptir. Bu bağlamda şu tespitte bulunurlar: “Bir iletişim aracının yerine bir başkasının kullanılmasının uzun soluklu etkilerini, özellikle de tasarlanmayan ve kimi zaman şaşırtan sonuçlarını, geriye bakarak değerlendirme olanağımız olsa bile ayırt etmek daha zordur” (Briggs & Burke, 2011, s. 13). Bu vurgu, medya biçimlerinin tarihsel kırılmalar yaratan yapısal etkilerine işaret etmektedir. Dolayısıyla aracın ne olduğu önemli bir vurgudur.

Benzer biçimde, Joseph Klapper'ın sınırlı etkiler yaklaşımı Özçetin tarafından şu şekilde aktarılmaktadır: “Bazı insanların dikkatine bazı koşullar altında sunulan, bazı konular hakkındaki bazı iletilerin bazı sonuçları vardır” (Özçetin, 2019, s. 100). Bu ifade, iletişim sürecinin doğrusal ve tek yönlü bir etki üretmediğini; aksine bağlama, alımlama koşullarına ve toplumsal konumlanışlara bağlı olarak değişken sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Böylece iletişim araştırmalarında etki tartışması, mutlak belirlenimcilikten koşullu etki anlayışına doğru evrilmiştir.

Bu sürece bir diğer tartışma, Marshall McLuhan'ın “araç mesajdır” (*“the medium is the message”*) (McLuhan, 1964, s. 7-8) önermesiyle yeni bir boyut kazanır. McLuhan'a göre iletinin içeriğinden ziyade, iletinin iletiliği ortam toplumsal dönüşümün temel belirleyici unsurudur. Bu araçsallık algı rejimlerini, zaman ve mekân deneyimini ve dolayısıyla toplumsal örgütlenme biçimlerini yeniden yapılandırır. Bu yaklaşım, medya biçimlerinin yalnızca içerik taşıyıcı değil, aynı zamanda anlam üretici yapılar olduğunu ortaya koyar.

İletişim araştırmalarında etki paradigması, özellikle güçlü etkiler yaklaşımının yeniden gündeme gelmesiyle farklı bir eksene taşınmıştır. Bu noktada George Gerbner'in geliştirdiği yetiştirme (cultivation) kuramı kritik bir yere sahiptir. Gerbner, televizyonu modern toplumun merkezi anlatı sistemi olarak tanımlar ve uzun süreli maruziyetin izleyicinin gerçeklik algısını dönüştürdüğünü savunur. Yaylagül'ün aktardığı üzere, “çok fazla televizyon izleyen insanlar, televizyon programlarından yaratılan ve sunulan dünyadan, daha az izleyen insanlara göre daha çok etkilenmektedir” (Yaylagül, 2013, s. 75). Yetiştirme kuramı, medyanın sosyalleştirici ve kültürel kodları yeniden üreten rolünü vurgular. Burada etki, kısa vadeli tutum değişiminden ziyade uzun vadeli dünya görüşü inşası olarak kavramsallaştırılır.

Ancak yetiştirme kuramı, esas olarak televizyon merkezli bir medya ortamını temel alır. Günümüzde ise dijitalleşme ile birlikte anlatı akışları mekânsal ve zamansal bütünlükten kopmuş, çoklu platformlara yayılmıştır. Bu dönüşüm, özellikle film anlatılarının yalnızca sinema salonuna ait bir deneyim olmaktan çıkarak dijital platformlar aracılığıyla sürekli dolaşımda olan metinlere dönüşmesiyle daha da belirginleşmiştir. Dolayısıyla yetiştirme etkisinin günümüzde dijital film anlatıları bağlamında yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu noktada çerçeveleme kuramı analitik bir araç olarak öne çıkar. Erving Goffman, “*Frame Analysis*” adlı eserinde bireylerin toplumsal gerçekliği belirli “çerçeveler” aracılığıyla anlamlandırıldığını ileri sürer. Çerçeveler, deneyimin örgütlenmesini sağlayan bilişsel şemalardır. Medya metinleri bu şemaları yeniden üretir ve yönlendirir. Robert Entman ise çerçevelemeyi seçme ve belirginleştirme süreçleri üzerinden tanımlar: Çerçeveleme, bir sorunun belirli yönlerini seçmek, nedensel yorumlar önermek, ahlaki değerlendirmelerde bulunmak ve çözüm önerilerini öne çıkarmak anlamına gelir (Entman, 1993). Özçetin'in aktardığı biçimiyle çerçeveleme, bir sorunun nasıl tanımlanacağını, hangi nedenselliklerin kurulacağını ve hangi çözüm yollarının meşru kabul edileceğini belirler (Özçetin, 2019, s. 121).

Bu bağlamda yetiştirme ve çerçeveleme kuramları birlikte düşünüldüğünde, medyanın yalnızca neyi gösterdiği değil, nasıl gösterdiği ve neyi dışarıda bıraktığı da belirleyici hale gelir.

Görünürlük kadar görünmezlik de ideolojik bir tercihtir. McQuail ve Windahl'ın belirttiği gibi, kültürel göstergeler pedagojik bir işleve sahiptir ve izleyicinin gerçeklik algısını biçimlendirme gücü taşır (McQuail & Windahl, 1997, s. 117).

Bugün televizyonun tarihsel olarak taşıdığı merkezî anlatı gücü, dijital platformlara ve çok katmanlı film anlatılarına dağılmış durumdadır. Filmler, bu yeni medya ekosisteminde yalnızca estetik ürünler değil; aynı zamanda ideolojik çerçeveler üreten ve dolaşıma sokan anlatı formlarıdır. Özellikle iklim değişikliği gibi varoluşsal bir krizi konu alan film anlatıları, sorumluluğu belirli aktörlere atfederek, bazı politikaları meşrulaştırarak ve bazı çözüm önerilerini görünür kılarak kamuoyu algısının inşasına katkıda bulunmaktadır.

Dolayısıyla iklim değişikliğine ilişkin mevcut kanaatlerin, medya tarihinin farklı dönemlerinde üretilmiş politik söylemler ve çerçeveler aracılığıyla şekillendiği varsayılabilir. İklim krizinin her anlatısında sorumlular, mağdurlar ve çözüm önerileri farklı biçimlerde temsil edilmekte; bu temsiller aracılığıyla belirli ideolojik konular güçlendirilmekte ya da görünmez kılınmaktadır. Bu nedenle iklim temalı film anlatılarının, yalnızca içerik düzeyinde değil, çerçeveleme ve yetiştirme etkileri bağlamında da analiz edilmesi gerekmektedir.

İklim Değişikliği İletişimi ve Film Anlatıları

İklim değişikliğinin medyada temsili karşılığı çoğu zaman haberler ve enformasyon bağlamında olmaktadır. Dolayısıyla haber dilinin sahip olduğu çerçevede bilgi akışı sağlanmaktadır. Ancak film anlatılarında iklim değişikliği yalnızca bilimsel bilginin aktarımı olarak değil, aynı zamanda kültürel anlam üretimi süreci olarak değerlendirilmektedir. Medya daha önce de ifade edildiği üzere; kullandığı dil, seçtiği görsel anlatılar ve kurguladığı duygusal ton aracılığıyla, izleyicinin iklim krizine dair algısını inşa eder. Bu nedenle iklim iletişimi hem bilgi hem de duygunun birlikte işlendiği bir alan haline gelmiştir (Boykoff, 2011 s. 1-19).

Çoğu medya içeriğinde iklim değişikliği “kriz”, “felaket” veya “acil durum” çerçeveleriyle sunulmaktadır. Medya içeriklerine göre bu anlatım biçimi farkındalık yaratırken, aynı zamanda izleyicide korku, suçluluk veya çaresizlik hatta kaygı bozukluğu gibi duygulara neden olabilmektedir. Araştırmalar, korkuya dayalı temsillerin kısa vadede dikkat çekici olmasına karşın uzun vadede eylem isteğini azaltabileceğini göstermiştir (O'Neill & Nicholson-Cole, 2009). Bu durumun üzerinde asıl etki çerçevelemenin içerisinde temsillerin ve görsel kodların nasıl bir anlatıyla sunulduğu ile ilgilidir. Anlatılar içerisinde olumlu ifadelerin görselleştirmelerin ve çözüme yönelik ifadelerin daha olumlu etkiler yaratabildiği iddia edilmektedir. Medyanın bilimsel bilgi aktarımı yapmanın ötesinde günlük hayatta karşılığı olan görsellerin etkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

Film, dizi ve belgeseller, haberlerden farklı olarak iklim değişikliğini yalnızca bir bilgi olarak değil; temsiller ve kültürel kodlar aracılığıyla inşa edilen bir anlatı biçimi olarak çerçeveler ve aktarır. Ancak bu anlatı biçimleri çoğu zaman sistemsal nedenleri geri plana iterek bireysel sorumluluk temasını öne çıkarır. Bu yönüyle iklim değişikliği, liberal ekonomi politikaları

çerçevesinde, bireyin tüketim alışkanlıklarıyla ilişkilendirilen bir sorun olarak sunulmaktadır (Moser, 2016 s. 345-369). Moser, felaket temsillerinin çözüm odağından uzak biçimde temsil edilip çerçevelenmesinin, anlatıların bu yönde kurgulanmamasından kaynaklanan bir umutsuzluk anlayışına işaret ettiğini ifade eder. Kültür kodlarının anlatılarda yer bulmasının, görsel iletişim açısından hikayelerde daha yüksek özdeşleşme yaşanabilmesine olanak sağlayacağı ortaya konmuştur. Mevcut anlatılar, özellikle iklim iletişimi açısından sosyal bağlardan, çözüm yollarından ve somut anlatılardan uzak görünmektedir (Moser, 2016 s. 345-369).

Literatürde iklim iletişimine odaklanan çalışmaların sadece film anlatıları üzerinden değil medyanın çerçevelemeye odaklandığı kapsam (medya sahiplik yapısı/liberal ekonomik bağıntılar) açısından değerlendirildiğinde bazı başlıklar ön plana çıkmaktadır. Chadwick'in medya söyleminin korku mu yoksa bilinç mi yarattığını sorgulayan yaklaşımını aktaran Ojala, hikâye ve anlatılarda umut söylemlerinin daha olumlu etkiler yarattığını gösterir (Chadwick, 2017 aktaran Ojala). Bu bağlamda Newell, bireysel etkilerden çok ekonomik dinamikler ve devlet politikalarının öne çıkarılması gerektiğini savunarak sorunun sosyolojik bir sistem meselesi olarak ele alınması gerektiğini vurgular (Newell, 2021). Liberal medya söyleminin tüm sorumluluğu bireysel tüketim yaklaşımına sıkıştıran bir anlatı sahiplenmesi sebebiyle, medya yalnızca iklim değişikliğini anlatan bir araç değil, aynı zamanda bu sorunun anlamını sürekli olarak yeniden tanımlayan bir ideolojik alan haline gelmiştir. Meşrulaştırıcı bir araç mı, önlleyici bir uyarıcı mı, yoksa kaygı kaynağı mı tartışmaları dönemsel siyasi söylemlerle şekillenmektedir. Tüm medya mecralarına atfedilen bu yaklaşım film anlatıları ve filmlerdeki temsiller için de geçerlidir. Filmlerin bu araçsallık ile neye hizmet ettiği ve iklim iletişimi bağlamında hikâyeyi tüm tarihsel süreçte nasıl anlattığı bu çalışmanın asıl tartışma konusudur.

Film Anlatıları ve Yetiştirmeler Bağlamında Örneklerin İncelenmesi

Film anlatıları, modern dönemde yalnızca olay ve olguları temsil eden estetik metinler değil; aynı zamanda toplumsal gerçekliği çerçeveleyen ve belirli anlam rejimlerini meşrulaştıran kültürel formlar olarak işlev görmüştür. George Gerbner'in yetiştirme kuramı, medyanın uzun dönemli ve tekrar eden temsiller aracılığıyla izleyicinin gerçeklik algısını biçimlendirdiğini ileri sürer (Gerbner et al., 1986 s. 10). Gerbner'e göre televizyon –ve geniş anlamda görsel anlatı sistemleri– modern toplumun merkezi hikâye anlatıcısıdır ve bu anlatı sistemi zaman içinde dünyaya ilişkin ortak kabullerin oluşmasına katkıda bulunur (Gerbner, 1998). Bu çerçevede film anlatıları, yalnızca temsil üretmez; aynı zamanda toplumsal bilinç inşasına katılır.

İklim değişikliği anlatılarının yükselişi, 1980 sonrası neoliberal dönüşüm bağlamında değerlendirilebilir. Harvey (2005 s. 3), neoliberalizmi piyasa mekanizmalarını toplumsal düzenin merkezine yerleştiren bir siyasal-ekonomik yeniden yapılanma projesi olarak tanımlar. Foucault (2008 s. 226) ise neoliberalizmi bir “yönetimsellik” biçimi olarak ele alır ve bireyi kendi yaşamının girişimcisi olarak kuran bir rasyonalite ürettiğini savunur. Newell bu dönüşümü çevre politikalarını da kapsayacak şekilde ele almış, kolektif ve yapısal düzenlemeler ye-

rine piyasa temelli araçlar ve bireysel sorumluluk söylemlerinin ön plana çıktığını göstermiştir (Newell, 2021s. 23-34).

Bu politik-ekonomik bağlam, film anlatılarında iklim krizinin nasıl temsil edildiğini anlamak açısından önemlidir. Entman'a (1993) göre çerçeveleme, bir gerçekliğin belirli yönlerini seçerek onları daha belirgin hale getirme sürecidir; bu süreç sorun tanımı, nedensellik atfı, ahlaki değerlendirme ve çözüm önerisi üretimini içerir. Dolayısıyla film anlatılarında hangi aktörlerin sorumlu olarak gösterildiği, hangi neden-sonuç ilişkilerinin kurulduğu ve hangi çözüm yollarının meşru kabul edildiği, anlatının ideolojik yönelimini açığa çıkarır.

İklim değişikliğinin ve yarattığı krizlerin film anlatılarında sıklıkla apokaliptik estetiklerle sunulması ve meşrulaştırılması, krizin duygusal boyutunu güçlendirirken yapısal nedenlerin geri planda kalmasına yol açabilmektedir (Kaplan, 2016 s.15-23). Kaplan, her ne kadar sorumluluğu soyut temsil bağlamında tamamen insana bırakmasa da bu temsil biçimi, sorumluluğun eşit ve soyut bir "insanlık" kategorisine dağıtılmasıyla sonuçlanabilir. Böyle bir çerçeveleme, neoliberal söylemin bireyselleştirici mantığıyla örtüşmektedir.

Günümüzde film anlatıları dijital platformlar aracılığıyla küresel dolaşıma girmekte ve zamansal-mekânsal sınırlardan büyük ölçüde bağımsız hale gelmektedir. Chadwick'in (2017) tanımladığı hibrit medya sistemi içinde içerikler platformlar arasında akışkanlık kazanmakta, bu da anlatıların etki alanını genişletmektedir. Ancak dolaşımın artması, temsillerin ideolojik niteliğini ortadan kaldırmaz; aksine bu çerçevelerin daha geniş kitlelerce içselleştirilmesini mümkün kılar.

Bu bağlamda temel mesele, iklim krizinin film anlatılarında politik-ekonomik kökenleriyle mi ele alındığı, yoksa bireysel etik tercihlere indirgenerek mevcut düzenin yeniden üretimine mi hizmet ettiğidir.

Liberal Çerçevelemeler: İlk örnekler

Soylent Green (1973, Richard Fleischer)

Soylent Green, 1973 yılında Richard Fleischer tarafından çekilmiş ve 2000'li yıllarda geçen distopik anlatı unsurlarına sahip bir filmidir. Nüfus artışı, doğal kaynakların yetersizliği, hatta tükenmesi ve bu nedenle ortaya çıkan toplumsal huzursuzluğu ve kargaşayı ele alır. Çevresel krizlere dair ilk örneklerden biri sayılabilecek film, antroposen bakış açısından tüketim kültürünün etkilerine ve insanın kendi doğasını nasıl yok ettiğine referans vermektedir. Film iklim krizi, küresel ısınma, aşırı sıcaklar, hava kirliliği gibi bugünün aşına olunan yaklaşımları distopik bir anlatımla resmeder. Bilim kurgu türüne dair ses ve kurgu teknikleri ile seyirciyi sıkıştıran film 1970'lerde henüz günün korku ve endişelerini yansıtmayan bugüne dair kaygıları sunmuştur. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, özünde politik söylemlerden uzak ve tüketimin bir sonucu olarak yaşanan bir krizi anlatmaktadır. İnsanı kaynak göstermesi ve tüm sorumluluğu insana atfetmesi sebebiyle antroposen bir anlatı sunan film, insan varlığının bir aktör

olarak etkisine odaklanmıştır. Bu bağlamda da politik düzlemde bağımsız sonuçlar ortaya koymuştur.

The China Syndrome (1979, James Bridges)

The China Syndrome (1979), nükleer enerji üzerinden kurgulanan anlatısıyla, çevresel riskleri teknik birer aksaklık olarak değil, politik tercihler, kurumsal çıkarlar ve bilgi rejimleri tarafından şekillenen yapısal sorunlar olarak ele alır. Filmde nükleer santralde meydana gelen arıza, bireysel hatalardan ziyade, güvenlik protokollerinin ihlali, ekonomik baskılar ve yönetsel sorumlulukların ertelenmesiyle ilişkilendirilir. Bu yaklaşım, çevresel yıkımın insan kaynaklı niteliğini vurgulayarak, Antroposen tartışmalarıyla kavramsal bir paralellik kurar.

Film, nükleer riskin ani ve spektaküler bir felaket olarak değil, kademeli, görünmez ve belirsizlikle örülü bir tehdit olarak temsil edilmesi bakımından, iklim değişikliğinin zamansal ve algısal dinamikleriyle örtüşmektedir. Çevresel tahribatın gündelik deneyim alanının dışında konumlanması, uzmanlık bilgisine ve teknik dile bağımlı hale gelmesi, kamuoyunun konuyla kurduğu ilişkiyi kırılganlaştırır. Bu durum, iklim değişikliğinin uzun süre politik eyleme dönüşmemesine yol açan iletişimsel sorunlarla benzerlik gösterdiği gibi sorunun özünü de sahiptir.

Öte yandan film, medya ve bilimsel uzmanlık alanlarının kurumsal baskılarla nasıl sınırlandırılabilirdiğini göstererek, çevresel krizlerin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda söylemsel ve politik olarak da yönetildiğini ortaya koyar. Bilginin dolaşımının denetlenmesi ve belirsizliğin stratejik biçimde sürdürülmesi, çevresel risklerin kamusal alanda ertelenmesine hizmet eder. Bu yönüyle *The China Syndrome*, iklim değişikliği bağlamında sıklıkla tartışılan inkâr, normalleştirme ve geciktirme pratiklerini önceden işaret eden bir anlatı olarak değerlendirilebilir.

1980'ler ve Nükleer Kış

1980'li yıllar, Soğuk Savaş bağlamında nükleer silahlanmanın küresel ölçekte yarattığı varoluşsal tehdidin, bilimsel ve popüler söylemlerde “nükleer kış” (“*nuclear winter*”) kavramı etrafında görünürlük kazandığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu kavram, nükleer savaşın yalnızca anlık bir yıkımla sınırlı kalmayacağını, atmosferik ve iklimsel sonuçları üzerinden uzun vadeli çevresel çöküşler üreteceğini ileri sürerek, çevresel felaket anlatılarını yeni bir zamansallık içinde konumlandırmış ve distopyalar yaratmıştır. Aynı dönemde televizyon ve sinema, bu bilimsel öngörülerini geniş kitlelere aktaran temel kültürel kodlarla meşrulaştıran araçlar haline gelmiştir.

Bu bağlamda *The Day After* (1983) ve *Threads* (1984) gibi televizyon filmleri, nükleer savaş sonrası dünyanın yaşanamaz hale gelişini, gündelik hayatın çöküşü ve toplumsal düzenin çözülmesi üzerinden temsil eden erken dönem çevresel felaket anlatıları olarak değerlendirile-

bilir. Söz konusu yapımlar, küresel ısınma söylemlerinden ziyade nükleer yıkımın iklimsel sonuçlarına odaklanmış; gökyüzünün kararması, güneş ışığının kesilmesi, fotosentezin durması ve sıcaklıkların düşmesi gibi betimlemeler aracılığıyla, iklimsel çöküşün bilimsel simülasyonlarını dramatik bir anlatı içinde yeniden üretmiştir. Bu temsiller, çevresel felaketin ani bir olaydan ziyade, zincirleme ve geri döndürülemez süreçler sonucunda ortaya çıktığını vurgulayan bir anlatı çerçevesi sunmaktadır.

“Nükleer kış” kavramı, bu dönemde iklim bilimi ile politik tahayyüllerin kesiştiği bir söylemsel alan oluşturmuş; çevresel yıkımın yalnızca ekolojik değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel sonuçlarını görünür kılmıştır. Televizyon filmlerinin kitlesel erişimi sayesinde, iklimsel çöküş fikri ilk kez geniş kamuoyunun gündelik algı dünyasına dahil edilmiş; çevresel risk, soyut bilimsel bir olgudan, kolektif bir gelecek kaygısına dönüşmüştür. Bu yönüyle 1980’lerin nükleer felaket temsilleri, günümüzde iklim değişikliği bağlamında tartışılan küresel risk, belirsizlik ve gelecek tahayyülü meselelerinin kültürel tohumlarını oluşturmaktadır. Görsel olarak ekilen bu anlatılar kaygının normalleştirilmesini sağlarken ideolojik olarak da kitlesel felaketleri yine sahipsizleştirmektedir.

1980’lerde nükleer felaket anlatıları çevresel çöküşü varoluşsal bir tehdit olarak çerçevelerken, 2000’lerle birlikte anlatılar daha çok insan-merkezli liberal sorumluluk söylemlerine evrilmiştir.

Liberal Söylemler: İnsanın Gezegenle Krizi

2000’li yıllarla birlikte iklim değişikliği, popüler sinema ve televizyon anlatılarında farklı tür ve biçimler aracılığıyla daha görünür hale gelmeye başlamıştır. Bu dönemde üretilen yapımlar, iklim krizini kimi zaman kaotik felaket anlatıları, kimi zaman politik hiciv ya da duygusal özdeşleşme üzerinden çerçeveleyerek, çevresel riskin kamusal algısını şekillendiren farklı temsil stratejileri geliştirmiştir.

Bu bağlamda *The Day After Tomorrow* (2004), Roland Emmerich’in felaket sineması geleneği içinde konumlanan ve küresel ısınmayı ani ve dramatik iklim olaylarıyla ilişkilendiren bir yapımlar olarak öne çıkar. Film, bilim insanı Jack Hall’un kişisel hikâyesi etrafında ilerlerken, küresel iklim sisteminin kırılganlığını görsel olarak çarpıcı felaket sahneleriyle çerçeveler. Ancak anlatı boyunca küresel ısınmanın yapısal ve politik nedenlerine yönelik doğrudan bir sorgulama geliştirilmez; iklim krizi, daha çok kaçınılmaz ve kontrol edilemeyen bir doğa olayı olarak sunulur. Dolayısıyla da kimseye sorumluluk atfetmeyen bir ideolojik yaklaşımla iklim değişikliği anlatısını tercih eder ve tarihe not düşer.

Adam McKay’in yönettiği *Don’t Look Up* (2021) ise iklim krizini doğrudan temsil etmek yerine, dünyaya yaklaşan bir kuyruklu yıldız metaforu üzerinden post-truth çağda bilimsel bilginin, medyanın ve siyasetin işleyişini eleştiren bir politik satir sunar. İki astronomun uyarılarının medya gündeminde etkisizleşmesi ve politik çıkar hesapları içinde görünmez hale gelmesi, iklim inkârı ve geciktirme pratiklerine yönelik açık bir gönderme fikrini eker. Film,

liberal medya söylemini kara mizah aracılığıyla ifşa etmeye çalışırken, çevresel felaketin sorumluluğunu bireysel cehaletten ziyade kurumsal ve politik yapılara yöneltir. Bu da hikâyenin 2020'lere gelindiğinde artık daha farklı anlatılmaya başlandığının bir örneğidir.

Belgesel formatındaki *Before the Flood* (2016), Fisher Stevens'ın yönetmenliğinde, Leonardo DiCaprio'nun farklı coğrafyalardaki çevresel krizleri yerinde gözlemlemesini ve çözüm arayışlarını aktarmasını görsel olarak ekmeyi/yetiştirmeyi amaçlar. Belgeselin açılış sekansı, iklim değişikliğinin nasıl çerçevelendiğinin ve temsil edildiğinin anlatının bütünü açısından belirleyici olduğunu vurgulayan güçlü bir giriş işlevi görür. Popüler bir figürün rehberliğinde ilerleyen anlatı, farkındalık yaratma potansiyeli taşıırken, kullanılan duygusal ve görsel stratejilerin izleyicide kaygı mı yoksa duyarsızlaşma mı ürettiği sorusu açık kalır. Bu etkiyi değerlendirmek, metnin kendisinden ziyade alımlama odaklı ampirik çalışmalarla mümkün görünmektedir.

Bong Joon-ho'nun *Okja* (2017) filmi ise fantastik anlatı ve bilimkurgu öğelerini kullanarak, küresel kapitalizm, endüstriyel gıda üretimi ve tüketim kültürünün çevresel sonuçlarını eleştirel bir çerçevede ele alır. Genetiği değiştirilmiş bir "süper domuz" etrafında kurulan hikâye, etik çevre sorumluluğunu hem devletler ve şirketler düzeyinde politik bir mesele olarak, hem de bireysel tüketim pratikleri üzerinden tartışmaya açan bir çerçeveleme sunar. Duygusal yoğunluğu ve özdeşleşmeye dayalı anlatı yapısıyla *Okja*, felaket estetiğinden ziyade ahlaki sorgulamaya dayanan bir çevresel anlatı ile sorunları duygu etkisiyle meşrulaştırır ve liberal çevre söylemlerine alternatif bir temsil stratejisi geliştirerek hikâyenin iki taraflı da anlatılabileceğini ortaya koyar.

Sonuç

İklim değişikliği anlatılarında belirleyici olan yalnızca aktarılan olaylar değil, bu olayların hangi çerçeve içinde sunulduğu, hangi görsel ve dilsel kodların öne çıkarıldığıdır. Film, belgesel ve haber metinlerinde belirli unsurların vurgulanması, izleyicinin iklim krizini nasıl kavramsallaştıracığını ve hangi sorumluluk ilişkileri içinde değerlendireceğini doğrudan etkiler. Bu bağlamda medya anlatıları, iklim değişikliğini yalnızca betimleyen değil, aynı zamanda anlamlandıran ve yorumlayan söylemsel yapılar olarak işlev görür.

Felaket odaklı anlatılar, çevresel krizi ani ve kaçınılmaz bir yıkım olarak sunarak güçlü bir dramatik etki yaratabilirken, bireysel sorumluluk ve gündelik pratiklere odaklanan çerçeveler, izleyicinin tüketim alışkanlıklarını ve kişisel davranışlarını sorgulamasına olanak tanır. Bu farklı temsil biçimleri, iklim krizinin kamusal alanda hangi ölçekte—küresel, kurumsal ya da bireysel—algılanacağını belirleyen temel etkenler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla medya anlatıları, bilgi aktarımının ötesinde, toplumsal normları ve kabul edilebilir davranış biçimlerini yeniden üreten bir rol üstlenmektedir.

Dijital medya ve *streaming* platformlarının artan erişim gücü, bu anlatıların dolaşımını ve etkisini daha da genişletmektedir. İçeriklere hızlı ve sürekli erişim, izleyicilerin farklı anlatı

çerçeveleriyle karşılaşmasını mümkün kılarken, belirli temsil biçimlerinin yaygınlaşmasını ve toplumsal olarak normalleşmesini de hızlandırmaktadır. Bu durum, iklim değişikliğiyle ilgili medya yapımlarının yalnızca farkındalık yaratma potansiyeline değil, aynı zamanda uzun vadeli tutum ve davranışları yönlendirme kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir.

Bu çerçevede medya anlatılarının hikâye örgüsü kadar anlatım biçimi de kritik bir önem taşır. Kültürel kodlar, tercih edilen anlatı teknikleri ve görsel dil, izleyicinin mesajı nasıl yorumlayacağını ve hangi duygusal tepkileri geliştireceğini belirleyen başlıca unsurlar arasında yer alır. Bu nedenle iklim değişikliği üzerine üretilen yapımlarda, içeriğin yanı sıra aktarım biçiminin de dikkatle kurgulanması gerekmektedir. Aksi halde, bilinç oluşturma hedefiyle üretilen anlatılar, kaygı, korku ya da çevresel risklerin normalleştirilmesi gibi istenmeyen etkiler yaratma potansiyeli taşımaktadır.

Kaynakça

- Boykoff, M. T. (2011). *Who speaks for the climate? Making sense of media reporting on climate change*. Cambridge University Press.
- Braidotti, R. (2013). *The posthuman*. Polity Press.
- Briggs, A., & Burke, P. (2011). *Medyanın toplumsal tarihi: Gutenberg'den İnternet'e* (Çev. Ü.). Kırmızı Yayınları.
- Chadwick, A. (2017). *The hybrid media system: Politics and power* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>
- Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics*.
- Goffman, E. (1986). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Northeastern University Press.
- Gerbner, G. (1998). Cultivation analysis: An overview. *Mass Communication and Society, 1(3–4), 175–194.
- Gerbner, G., Gross, L., Morgan, M., & Signorielli, N. (1986). *Living with television: The dynamics of the cultivation process*. In J. Bryant & D. Zillmann (Eds.), *Perspectives on media effects* (pp. 17–40). Lawrence Erlbaum Associates.
- Güngör, N. (2013). İletişim kuramları ve yaklaşımlar. Siyasal Kitabevi.
- McQuail, D., & Windahl, S. (1997). *Kitle iletişim modelleri* (Çev. K.). İmge Kitabevi.
- McLuhan, M. (1964). *Understanding media: The extensions of man*. McGraw-Hill.
- Moser, S. C. (2016). Reflections on climate change communication research and practice in the second decade of the 21st century: What more is there to say? *WIREs Climate Change*, 7(3), 345–369. <https://doi.org/10.1002/wcc.403>
- Newell, P. (2021). *Power shift: The global political economy of energy transitions*. Cambridge University Press.
- E. Ann Kaplan (2016). *Climate Trauma: Foreseeing the Future in Dystopian Film and Fiction*. Rutgers University Press.

- O'Neill, S. J., & Nicholson-Cole, S. (2009). "Fear won't do it": Promoting positive engagement with climate change through visual and iconic representations. *Science Communication*, 30(3), 355–379. <https://doi.org/10.1177/1075547008329201>
- Özçetin, B. (2019). *Kitle iletişim kuramları: Kavramlar, okullar, modeller*. İletişim Yayınları.
- Yaylagül, L. (2013). *Kitle iletişim kuramları*. Dipnot Yayınları.

2026, Vol. 7(1), 63-84
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2026.263
Article type: Research Article

Received: 01.11.2025
Accepted: 20.02.2026
Published Online: 18.03.2026

Kutay Kutlu*

Green Grabbing, Law and Resistance: Renewable Energy Projects in İzmir *Yeşil Gasp, Hukuk ve Direniş: İzmir’de Yenilenebilir Enerji Projeleri*

Abstract

The global “Decarbonization Consensus” is speeding up the energy transition, but the large land requirements for renewable energy sources are increasing conflicts over environmental justice. This situation has led to significant criticism of “green grabbing” and “green extractivism.” This paper investigates the dispossession of communities in Western Turkey’s İzmir province. It focuses on conflicts related to wind, solar, and geothermal energy projects that limit community access to agricultural and grazing lands. Using sociolegal studies, the research draws on archival and content analysis of laws and media. It examines how legal frameworks allow land appropriation for renewable energy in the name of “public interest.” It also explores how affected communities organize legally to oppose these changes. The paper argues that Turkey’s renewable energy growth reproduces extractive patterns through legal methods that facilitate dispossession. Nevertheless, it concludes that the legal system also provides important chances for local communities and their allies to resist and challenge these actions.

63

Öz

Küresel “Karbonsuzlaşma Uzlaşısı” enerji dönüşümünü hızlandırmaktadır; ancak yenilenebilir enerji kaynaklarının büyük arazi gereksinimleri çevre adaleti kapsamındaki ihtilafları artırmaktadır. Bu durum, “yeşil gasp” ve “yeşil ekstraktivizm” eleştirilerinin artmasına yol açmıştır. Bu makale, Batı Türkiye’deki İzmir ilinde toplulukların mülksüzleştirilmesini incelemektedir. Tarım ve otlatma alanlarına erişimi sınırlayan rüzgar, güneş ve jeotermal enerji projelerine ilişkin ihtilaflara odaklanmaktadır. Sosyo-hukuki çalışmalar yaklaşımıyla yürütülen araştırma, mevzuat ve medya arşivlerinin içerik analizine dayanmaktadır. Hukuki çerçevelerin, “kamu yararı” adına yenilenebilir enerji için arazi tahsisini nasıl mümkün kıldığını incelemektedir. Aynı zamanda etkilenen toplulukların bu değişikliklere karşı hukuki yollarla nasıl örgütlendiğini araştırmaktadır. Makale, Türkiye’nin yenilenebilir enerjideki büyümesinin, mülksüzleştirmeyi kolaylaştıran hukuki yöntemler aracılığıyla ekstraktivist örüntüleri yeniden ürettiğini savunmaktadır. Bununla birlikte, hukuki sistemin yerel topluluklar ve müttefikleri için bu uygulamalara karşı direnme ve meydan okuma konusunda önemli olanaklar sunduğu sonucuna varmaktadır.

Keywords

Renewable energy, dispossession, environmental justice, green grabbing, sociolegal studies

Anahtar Kelimeler

Yenilenebilir enerji, mülksüzleştirme, çevre adaleti, yeşil gasp, sosyo-hukuki çalışmalar

* York University, kkutlu@yorku.ca, ORCID: 0000-0001-5230-5525.

Introduction

Energy transition is on the agenda of many policymakers across the globe, with the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) regime offering market-based mechanisms to incentivize renewable energy projects, multilateral development banks (MDBs) providing financing for their realization, and both states and supranational entities such as the European Union announcing roadmaps on greening their economies (Bringel & Svampa, 2023). Thus, it is possible to speak of a ‘Decarbonization Consensus’, which is “a new global agreement that advocates a shift from a fossil fuel-based energy system to a carbon-free (or low-carbon) one based on ‘renewable’ energies” (Bringel & Svampa, 2023: 29). However, unlike most of the subterranean fossil fuel sources that require relatively little land for extraction and energy production, renewable energy sources require much larger amounts of space and territory to generate equivalent amounts of energy (Huber & McCarthy, 2017). This increased demand for land has political consequences.

Recently, works in political ecology have called for closer and critical scrutiny of cases where projects labelled as ‘green’ or ‘sustainable’ reproduce patterns of unjust territorial distribution or non-participatory decision-making (Knuth et al., 2022). Many energy transition projects provoke environmental justice conflicts due to changes in land use and land ownership. Criticism of ‘green grabbing’ (Fairhead et al., 2012), ‘green extractivism’ (Dunlap et al., 2024), ‘climate/green colonialism’ (Hamouchene & Sandwell, 2023), and green ‘sacrifice zones’ (Zografos & Robbins, 2020) are now widespread.

This paper examines the dispossession of communities resulting from rural land use changes associated with wind, solar, and geothermal power plant projects in Western Turkey’s İzmir province, and the role of law as both an enabler and a means of resisting green grabs. For the purposes of my research, I will use Fairhead et al.’s (2012: 238) definition of green grabbing as “the appropriation of land and resources for environmental ends”, where appropriation refers to the “transfer of ownership, use rights and control over resources that were once publicly or privately owned – or not even the subject of ownership – from the poor (or everyone including the poor) into the hands of the powerful”. In the context of Turkey’s broader extractive regime (Adaman et al., 2019) and land-based accumulation (Yeşilbağ, 2022) strategy, which spans from mining to large-scale construction, green grabbing emerges as a specific modality of dispossession. It is distinguished not merely by the renewable classification of the energy projects, but by the discursive mobilization of sustainability and decarbonization as moral and technical justifications (Özen, 2024a, 2026).

In this research, I specifically focus on Karaburun and Seferihisar townships in Western Turkey’s İzmir province, which are impacted by existing and proposed wind energy, geothermal energy, and solar energy projects that undermine community access to lands for agriculture or grazing (Bianet, 2023; Ekoloji Birliği, 2020) as a consequence of decisions regarding expropriation of titled lands based on “public interest” grounds, enclosure of

previously accessible public lands, land zoning amendments, environmental impact assessment (EIA) permits, and energy generation licenses (Haklar ve Araştırmalar Derneği, 2021; Hazar Kalonya & Özçam, 2021; Özçam, 2019; Özcan Cive & Arslan Avar, 2019). Karaburun exemplifies the spatial density of energy projects, whereas Seferihisar, particularly Orhanlı village, provides insight into how geothermal energy expansion encroaches upon olive groves and traditional agricultural practices. The communities impacted by these projects, often in alliance with lawyers, environmental non-governmental organizations (NGOs), challenge them through lawsuits and protests. Hence, my central research questions: How do legal discursive frameworks enable green grabbing in renewable energy projects in Western Turkey's İzmir province? How do affected communities and their allies in İzmir legally mobilize and articulate counterarguments to resist green grabbing and challenge the socio-ecological impacts of renewable energy projects?

In this study, I argue that the role of law in Turkey's energy transition extends beyond a simple regulatory framework. I theorize the ambivalent nature of law within a state-led, authoritarian neoliberal context. This approach demonstrates how legal mechanisms, such as 'public interest' declarations, serve both as instruments for orchestrating dispossession and as structured, though limited, avenues for local communities to express resistance and reclaim their life spaces. This paper draws upon sociolegal studies, which, through its interdisciplinary focus on the interrelations between the law and socioeconomic dynamics, is well-suited to investigate climate change governance, a policy field that also features complex interlinkages between multiple fields of knowledge. It marks the first stage of my broader doctoral research. At this juncture, my aim is to map the legal and discursive infrastructure of green grabbing through desk research, drawing on archival research and content analysis of legislative texts, policy documents, and media coverage from local and national outlets. While this provides a necessary view of the institutional framework, the subsequent phase of my research will deepen these findings through in-depth interviews with various actors, including members of grassroots environmental groups, NGO members, and lawyers who publicly oppose these projects.

Sociolegal Studies, Energy Transition Policies, and Green Grabbing

Sociolegal studies emerged in the mid-20th century in reaction to the limitations of traditional doctrinal legal analysis and sought to understand law as a social phenomenon fundamentally situated within its social, cultural, political, and economic settings (Creutzfeldt, 2020). Early studies in the discipline built upon legal realism and critical theory, placing an emphasis on empirical and interdisciplinary approaches critiquing the claim of law to autonomy and neutrality (Menkel-Meadow, 2020). Researchers sought to identify a significant disparity between "law in the books" and "law in action." This fundamentally challenged formalist accounts of law, which viewed it as a distinct, self-contained system (Creutzfeldt, 2020).

The field benefitted from theoretical contributions from critical legal studies, feminism and postcolonial theory which introduced new and critical perspectives to bear on law's role in the reproduction of social hierarchies and power relations (Valverde et al., 2021).

Legal Geography and Energy Transitions

As a field of sociolegal studies, legal geography investigates the interlinkages between law, space, and society (Braverman, et al., 2014). Energy transition policies create new rationales for commodifying land by reframing natural spaces as sources of profit for large corporations, often to the detriment of communities who rely on those lands for their livelihoods (Yenneti et al., 2016). In addition to providing financing, international development institutions like the World Bank promote renewable energy by producing and circulating technical assessments, such as global maps of renewable energy potential, to identify and legitimize new areas for investment (McCarthy & Thatcher, 2019). Many states have amended legislation in fields such as land use and environmental law to ease restrictions and streamline permit procedures for renewable energy projects considered to be environmentally friendly. Analyzing South Africa's creation of Renewable Energy Development Zones containing legal and economic exemptions in favour of private-sector investors and developers, akin to free trade zones, geographer Cheryl McEwan (2017: 6) argues that:

Spatial planning for renewable energy development claims to be based on objective research, but the process by which specific areas are classified as acceptable locations for development is profoundly political, shaped by power imbalances in the political-economy and often resulting in environmental injustices.

Law and Social Movements and Energy Transitions

Law and social movements scholarship analyzes the relationship between law and social movements by investigating the efforts by social movements to use or influence the law to advance their agendas and the opportunities and limitations associated with these strategies (Mayo-Adam, 2024). In this context, the law and social movements scholarship focuses on 'cause lawyering' which is "the set of social, professional, political, and cultural practices engaged in by lawyers and other social actors to mobilize the law to promote or resist social change" (Marshall & Hale, 2014: 303).

A growing body of scholarship now focuses specifically on the legal strategies used to challenge the inequitable outcomes of the energy transition. Maria Antonia Tigre and their colleagues from Columbia University's Sabin Center for Climate Change Law, for example, analyze legal disputes on the environmental justice implications of energy transition under

the term ‘just transition litigation’, which “questions the distribution of the benefits and burdens of transition policies and activities towards net zero-emission and climate-resilient societies amongst local communities and affected stakeholders” (Tigre et al., 2023, p. v). They investigate legal actions related to the energy transition across Latin America, which include legal mobilizations against renewable energy projects, through applications to national courts, the Inter-American Commission on Human Rights, and the Independent Consultation and Investigation Mechanism of the Inter-American Development Bank.

Furthermore, a recent trend in sociolegal studies is the examination of infrastructure not just as simple material assets but as a form of rationality. This approach, grounded in a framework of neoliberal governmentality, draws on recent sociolegal scholarship that defines infrastructure as a specific assemblage of actors, mechanisms, and knowledge (Valverde, 2022). Thus, various forms of knowledge and expertise are involved in the legitimation and regulation of infrastructure, a key site of contestation where communities challenge developers’ knowledge claims by presenting their own ‘counter-assessments’ grounded in traditional and local knowledge (Arifi & Winkel, 2021; Espinosa, 2022). The concept of “infrastructural citizenship” refers to how individuals and communities engage with the state and make claims for rights and inclusion through their daily interactions with, and political struggles over, essential infrastructure (Lemanski, 2019). It views people not as passive recipients of policy, but as active agents who use these conflicts over infrastructure to resist exclusion and demand recognition, often employing rights-based legal and political strategies (Sotomayor et al., 2023).

Green Criminology and Energy Transitions

Green criminology contributes to sociolegal studies by broadening the traditional understanding of crime by the term “green crimes” (Lynch & Long, 2022). Thus, not only those environmental harms that are included in the definitions of existing administrative or criminal law but also the acts that are not criminalized yet scientifically proven to cause significant ecological destruction constitute green crimes (Stretesky et al., 2013). Green criminology also analyzes the level of ambition in the content and enforcement of environmental law to identify interlinkages between power relations, economic interests, and non-sanctioning of environmental harms (Lynch & Long, 2022). The green criminology scholarship argues that the states mobilize criminal law on the one hand, by allowing unchecked violence against nature and environmental defenders by public or corporate actors, and on the other hand, by criminalizing environmental defenders, thus forming a formal control over ecological activists (Gelderloos, 2022; Szalai, 2021).

Green criminology and political ecology scholars examine green grabbing through carbon offsetting mechanisms and environmental degradation for the extraction of critical minerals towards the energy transition as forms of “ecoviolence” (Stoett & Omrow, 2021). Goyes

(2019: 80) describes the grabbing of land through the use of environmental discourses and legal frameworks as an “invisible crime” as it is not as easily identified as other development-induced forced displacements involving explicit uses of coercion. Dunlap (2019) reports on the use of violence and counterinsurgency strategies to suppress the resistance against wind energy development in Mexico’s Oaxaca region.

Turkey’s Renewable Energy Expansion from a Sociolegal Perspective

While Turkey invested in hydropower plants in earlier decades in order to reduce dependency on fossil fuel imports, global climate change policies and the availability of multilateral development bank financing for greenhouse gas (GHG) mitigation efforts gave renewable energy projects in the country a new impetus (Bayulgen, 2022; Ozkaynak et al., 2022). Following the enactment of *Law no. 5346 on the Utilization of Renewable Energy Sources for the Purpose of Generating Electricity Energy (Renewable Energy Law)* in 2005, there has been a significant increase in hydropower, wind power, geothermal power, and solar power plant projects across Turkey, built and operated mainly by private energy firms (Artantas, 2023).¹ Turkey’s renewable energy development is likely to continue, given the country’s official target of achieving net-zero emissions by 2053 (“Republic of Türkiye”, 2023). However, many scholars of political ecology criticize Turkey’s energy policies, arguing that the Turkish state and private firms prioritize economic interests in the planning and implementation of energy projects while overlooking their negative socio-ecological impacts (Ozkaynak et al., 2022). Studies demonstrate that a plethora of environmental justice conflicts are emerging from hydropower projects (Aslan, 2019; Erensu, 2017; Islar, 2012), windfarms (Hazar-Kalonya & Ozcam, 2021; Ozcam, 2016; 2019; Ozcan Cive, 2019; Ozcan Cive & Arslan Avar, 2019), and geothermal power plants (Doğu & Pasin, 2025; Özen, 2024b, 2025; Öztürk & Aydın, 2025; Spijkerboer & Turhan, 2025) in Turkey.

Land and Energy Transition in Turkey

In parallel to the overall trend of land commodification and privatization, the content of legislation on the siting and planning of renewable energy projects also contains many elements that facilitate the use of land by private energy companies. The Renewable Energy Law (No. 5346) does not include criteria on the area’s natural, ecological, biological or socioeconomic characteristics under its provisions on the siting of renewable energy projects. The mere suitability of the area for energy generation is sufficient for its allocation to investors (Haklar ve Araştırmalar Derneği, 2021). Article 8 of the Renewable Energy Law (2005) includes a provision stating that an 85 % discount will apply to the permission, lease, easement, and usage permit fees of state lands allocated to private energy companies for renewable energy projects

and associated energy transmission infrastructure. When introduced with an amendment in 2007, this discount was intended to apply to projects constructed until the end of 2011 and for a duration of ten years following the granting of the project license to the company. However, subsequent amendments in 2010, 2020, and 2025, extended the validity period of the discount to the end of 2015, 2025, and 2030, respectively. In addition, there are provisions in other legislation on land use that facilitate the allotment of land for the construction of renewable energy projects. For instance, while the Law on Pastures (no. 4342) forbids pastures from being subject to private property and used for purposes other than grazing in principle, amendments in 2004, 2005, 2008, 2014, 2017, and 2018 introduced exceptions allowing the allocation of pastures for the construction of industry or energy plants (Haklar ve Araştırmalar Derneği, 2021). Works on hydropower projects in Turkey stress that these entail land and water grabbing through the expropriation of land, privatization of water use rights, and allocation of previously protected areas to energy projects (Erensü, 2017; Islar, 2012). Islar (2012: 386) argues that the expansion of hydropower development to protected areas constitutes a form of accumulation by dispossession since “*common resources are enclosed and transformed into exclusive places*”.

Different from the context of struggles over land across geographies such as Latin America (Hope, 2022; Wittman 2009), it is not common for communities in Turkey to identify as indigenous peoples and claim territorial land rights. Nonetheless, in many environmental struggles, the communities use narratives stressing their attachment to the places where they live and/or meet their livelihoods, linking this to rights-based discourses, with some of the narratives also going beyond an anthropocentric understanding by demanding the preservation of nature. This also applies to environmental movements opposing renewable energy projects. In the struggles against hydropower plants in Turkey’s Eastern Black Sea region, communities coined the term “life space” and articulated their resistance as protection of their “life space”, connecting their attachment to the place with the right to life (Aslan, 2019; Oğuz, 2017). The demands for the protection of life space stress the “value of (rural) place and its protection as an ecological, social, and political site” by resisting “top-down development projects and privatization” (Aslan, 2019: 207). Thus, the protection of living space involves the protection of not only human beings and their interests but also the non-human living beings residing in those spaces (Aslan, 2019).

Legal Mobilizations in Turkey’s Environmental Conflicts

Most studies on law and social movements in Turkey in the context of environmental movements focus on litigation. For instance, Erensü (2016) emphasizes litigation’s role in halting or delaying hydropower projects in Turkey’s Eastern Black Sea region. Gönenç’s (2022) study of anti-mining environmental litigation in Turkey’s Bergama and Cerattepe ecological movements finds that the non-implementation of national and international court rulings

constitutes a limitation on the potential of legal struggles. Eren's (2017) work on court cases about involving a hydropower plant project in Turkey's Eastern Black Sea region also highlights the limitations of litigation in terms of the length of proceedings and the incommensurability of some community demands with the existing legislation.

In addition to the works focusing on environmental litigation, some studies on environmental movements in Turkey also highlight the use of legal discourses both before the courts and in protests in Turkey. For instance, Kılıncım's (2017) research demonstrates how the grassroots movements in Turkey's Eastern Black Sea region articulate the right to water in a counterhegemonic way to raise their claims against hydropower projects that are restraining their access to water.

There are interviews scholars conducted with lawyers involved in environmental litigation in Turkey regarding the opportunities and limitations of legal mobilization and the nature of the relationship between lawyers and environmental movements. Lawyer Yakup Okumuşoğlu, who represents communities in Turkey's Black Sea region in environmental lawsuits against hydropower plants, states that he always reminds communities that environmental litigation should go hand in hand with social activism to obtain better results since being confined to formal legal practices will allow the powerful to define the boundaries of the law. He argues that "the NGOs should compel the law by demanding things not yet recognized or said under the law, and have these included into law" (Erensü, 2016: 448-449).

Green Crimes and Enforcement Gaps in Turkey

Green criminology literature is relevant regarding weak content or enforcement of environmental legislation in Turkey, facilitating the operations of private firms without any major hurdles. In its annual progress reports evaluating Turkey's level of compliance and harmonization with the European Union acquis as a candidate country, the European Commission (2021: 105-106; 2022: 115; 2023: 114) repeatedly points to problems regarding the implementation of environmental legislation in Turkey and enforcement of court rulings on environmental cases. In its 2024 report, the European Commission (2024: 76) indicates that Turkey has not harmonized its national legislation in accordance with the European Union's Environmental Liability Directive and Environmental Crime Directive. The Organization for Economic Co-operation and Development's (OECD) (2019) Environmental Performance Review report on Turkey stresses that the country needs to make further progress in efforts to monitor compliance with environmental legislation. The report also underlines that the gravity of administrative fines for environmental law violations does not correspond to investors' financial gains from non-compliance with the environmental legislation (OECD, 2019).

In a similar vein, works on Turkey demonstrate that the incumbent Justice and Development Party (AKP) government uses an incriminating discourse against environmental

movements, constituting them as foreign to the national values and hostile to the nation's development (Kurtiç, 2022; Özen, 2014; 2022). This incrimination then translates into police violence and intimidation against environmental protests (Arslanalp & Deniz Erkmen, 2020; Özen, 2022) and the use of Strategic Lawsuits Against Public Participation (SLAPPs) by state and corporate actors against environmental movements in Turkey (Mekanda Adalet Derneği, 2023).

Renewable Energy Projects and Legal Mobilizations in İzmir

İzmir's Karaburun township, located on the Karaburun Peninsula, suffers the impacts of aggressive wind power plant (WPP) development, with 89 % of the Peninsula's surface area being allocated to existing and proposed WPPs (Haklar ve Araştırmalar Derneği, 2021). The EIA approvals for WPPs in Karaburun were issued in 2005, and construction activities began in 2011. Due to the hilly terrain of the Peninsula, lands suitable for agriculture or grazing are rare, hence being more indispensable for communities. These already scarce lands are affected by wind power plants (Haklar ve Araştırmalar Derneği, 2021). The WPPs impact both state lands and pastures that used to be open to villagers' access and private properties of villagers, which are expropriated and leased to private energy firms.

Loss of access to pastures results in diminishing the traditional goat herding activities in the area. The lands surrounding the ones leased to energy companies are also affected negatively, since the construction of WPPs, roads, and energy transmission structures pollutes the surrounding vegetation, resulting in malnutrition and illnesses in goats, leading to declining milk and wool production (Aksüyek, 2022; Ekoloji Birliği, 2020). More recently, firms operating WPPs also initiated plans to build solar power plants (SPP) on the surrounding lands, some of which are home to olive groves (Akdemir, 2023; Bianet, 2023).

In İzmir's Seferihisar township, a relatively more recent conflict is ongoing regarding a proposed geothermal power plant (GPP) that threatens Orhanlı and Yeniköy villages, both known for olive oil production as well as farms practicing certified organic agriculture (Akdemir, 2020; Bianet, 2023; Soysal, 2020; Yeşil Gazete 2020a; 2020b). In 2020, a private firm started operations for the drilling of 14 geothermal wells for prospective geothermal power plants to be built in Orhanlı and Yeniköy, citing an "EIA is not required" decision delivered in 2016. The local people opposed the project, stating that the area where the firm started drilling did not match the lands indicated in the decision to waive the EIA procedure (Yeşil Gazete, 2020a; Soysal, 2020). Orhanlı inhabitants also stress that the olive groves that will be affected by these projects are their main means of subsistence (Yeşil Gazete, 2020a). These fears are partly due to the allegations about the negative impacts of gas emissions and thermal fluid release from a GPP in Kavaklıdere, the village neighbouring Orhanlı, on the fertility of surrounding olive groves (Pişkin, 2020; Yıldırım, 2024). In the meantime, the

energy firms started activities on the site, uprooting some olive trees and damaging the flora, drawing reactions from the local communities (Soysal, 2020).

Land Dispossession and Territorial Claims in İzmir

In İzmir, the expansion of renewable energy infrastructure is advanced through legal instruments such as urgent expropriation and zoning plan amendments, which are frequently justified as serving the ‘public interest.’ As part of the ‘public interest’ narrative, the government also appeals to discourses of environmental sustainability. For instance, in the inauguration ceremony of a WPP in Karaburun, Taner Yıldız, then-Minister of Energy and Natural Resources, argued that *‘while any intervention in geography inevitably entails changes’, ‘all these are done not at the expense of, but in harmony with the environment’* (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2015). Yıldız also underlined their commitment to utilizing wind, solar, and water resources *‘to leave a more beautiful Turkey for our children and our future’* (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2015). By deriving legitimacy from these narratives, the use of legal mechanisms facilitates the transfer of control over rural territories from local communities to private energy firms, thereby transforming agrarian lands into sites designated for industrial energy production.

72

A central legal instrument in this process is ‘urgent expropriation’ under Article 27 of the *Expropriation Law*. Originally introduced primarily for exceptional national defense needs, this mechanism has been systematically expanded since the early 2000s and now functions as a foundational element of Turkey’s authoritarian neoliberal developmentalist regime (Kutlu, 2021). The mechanism enables the state to seize land rapidly before judicial review can operate effectively (Kutlu, 2021). The eventual judicial review also falls short of adequately addressing the communities’ environmental and social concerns, as it focuses primarily on a materialist analysis of property rights (Kutlu, 2021). Sociolegal research in other countries on expropriation emphasizes that the use of this power disproportionately affects racialized and/or economically vulnerable communities, raising environmental and social justice concerns that contradict the alleged ‘public interest’ goals (Been, 1992-1993; Fraley, 2022; Smit, 2015). Drawing on empirical research about urgent expropriations for the İstanbul-İzmir Highway Project, Akyıldız (2024) documents that this mechanism contributes to the creation of spatial inequalities by favouring industrial land over agricultural land in price assessments. Thus, the mechanism generates spatial segregation, whereby agricultural landowners become further impoverished while industrial landowners accumulate more wealth (Akyıldız, 2024).

In Karaburun, the frequent use of urgent expropriation has enabled the swift transfer of lands in areas such as Yaylaköy and Sarpıncık to wind energy companies (Cumhuriyet, 2018; Ege Postası, 2015). By allowing companies to begin construction while legal challenges remain unresolved, this practice imposes a *fait accompli* on local communities, as the physical

transformation of the landscape often occurs before the final judicial decision on the project's legality. As a result, similar to Akyıldız's (2024) findings, the Turkish state's emphasis on infrastructure projects over agrarian livelihoods once again perpetuates a structural power imbalance that disadvantages smallholder farmers in favour of industrial energy interests.

In addition to targeting titled lands, the WPP projects in Karaburun also impact the access of villagers to state-owned lands that were previously open to activities such as goat herding (Özçam, 2019). Communities also allege that the noise pollution stemming from wind turbines impacts their health and quality of life, since some of the turbines are located close to villages (Haklar ve Araştırmalar Derneği, 2021).

A review of news reports on environmental movements against renewable energy projects in Turkey's İzmir province also reveals narratives about attachment to place and preservation of a way of life and nature. One of the Yaylaköy village inhabitants opposing WPP projects surrounding the village states that "*we inherited this village from our ancestors*" (Karadağ, 2019). In its statement regarding a proposed SPP project that will affect pastures, Karaburun Urban Council argues that "*As Karaburun Peninsula inhabitants, we are defending our life space and preserving our land*" (Kızık, 2024). In an interview with the press, an Orhanlı inhabitant opposing GPP projects says, "*We do not want them to destroy our nature, pine trees, and forests*" (Yıldırım, 2024). Orhanlı Village Culture, Youth and Sports Club Association chair Hasan Tahsin Akçıl states that "*For the future of our children, we will keep on struggling against all geothermal power plant projects in this valley, which is our living space*" (Bianet, 2021).

In 2020, the then-chair of the Orhanlı Village Culture, Youth and Sports Club Association, Yaşar Buyruk stated that:

Our village have been pursuing a life through [agrarian] production. We are producing food here, which is more valuable than the electricity that will be generated by the geothermal power plant (Magma Dergisi, 2020).

Buyruk also said that "*not only our but also the right to life of wolves, birds, all living beings depend on our struggle*" (Magma Dergisi, 2020). Thus, the villagers' narratives contain elements regarding the preservation of a way of life and the rights of nature.

In addition to the narratives on the right to life, preservation of living spaces, and rights of nature, the communities also use the right to property in their attempts to halt the energy companies' activities modifying the landscapes. For instance, villagers of Orhanlı enclosed their privately owned lands with fences when the energy company attempted to build roads across these to access geothermal drilling sites (Yeşil Gazete, 2020b). The villagers also planted trees in response to the uprooting of trees in their lands by the energy company (K2 Haber, 2020).

Legal Mobilizations in İzmir: Counter-Arguments and Strategies

Legal mobilizations in İzmir constitute a significant form of resistance to the state-driven ‘green’ developmentalist agenda. Although the legal framework enables dispossession through centralized decision-making, it simultaneously provides an **ambivalent arena in which** affected communities and their allies contest the technical and discursive legitimacy of renewable energy projects. Through environmental litigation and engagement with national and international regulatory standards, these actors turn legal procedures into platforms to defend their ‘life spaces’ and challenge the state’s restrictive interpretation of ‘public interest’.

According to the Rights and Research Association’s report on legal struggles against wind power plants, most lawsuits against wind power plants in Karaburun consist of those demanding the annulment of EIA approvals (Haklar ve Araştırmalar Derneği, 2021). The text of the By-law on EIA prior to the 2022 amendments listed wind farms over the capacity of 50 MW under Annex I, while listing those with 10-50 MW capacity under Annex II². Thus, wind turbine installations or expansions below 10 MW were not required to undergo an EIA process. In contrast, those with a scale between 10 and 50 MW would only undergo one at the discretion of authorities. In the absence of an EIA procedure, impacted communities could not become aware of the proposed projects until the construction stage, as no public participation and information meeting was not held. This meant that the communities and lawyers needed to appeal against “EIA not required” decisions by arguing that the authorities should consider the cumulative impact of the project along with other existing or proposed projects instead of focusing on an individual project, when assessing the thresholds in the By-Law on EIA (Haklar ve Araştırmalar Derneği, 2021). In 2022, a new By-Law was issued, requiring EIA for all HPPs, WPPs, and GPPs by listing them under Annex I. The 2022 By-Law listed SPPs covering a 20-hectare or larger area or having an installed capacity over 10 MW under Annex I. SPPs covering an area greater than 2 hectares or having an installed capacity over 1 MW were listed under Annex II, while solar installations on rooftops and facades were exempted from both Annexes. However, in 2025, the By-Law was amended to relax the EIA requirements on small-scale onshore WPPs and SPPs. Accordingly, HPPs, offshore WPPs, onshore WPPs with 15 or more turbines, GPPs, and SPPs covering a 25-hectare or larger area were listed under Annex I. Onshore WPPs having 1-15 turbines and SPPs covering a 7,5-hectare or larger area were listed under Annex II.

There are news reports on communities in Karaburun pursuing a strategy of blocking public participation and information meetings (Kizik, 2024). These attempts unfold in the form of protests and press statements held in front of the proposed meeting venues. Thus, while the communities prevent the meeting from taking place, they also use it as an opportunity to communicate their concerns and demands. In environmental lawsuits on EIA approvals or zoning plan amendments, it is common for the judges to conduct an on-site inspection before

delivering the ruling to better identify the facts of the case. Communities and environmental activists use this as an opportunity to be more visible and to voice their concerns.

Another mobilization strategy against the WPPs is Karaburun Urban Council's challenge against the emission reduction certification of a WPP project near Karaburun's Yaylakoy village. According to Rights and Research Association's report, the energy company had applied to the carbon certification entity Gold Standard Foundation³ to obtain a carbon certificate for its WPP project and trade the carbon credits in voluntary carbon markets (Haklar ve Araştırmalar Derneği, 2021). The application relied on an environmental and social impact report prepared by a private consultancy firm in 2009, which included pledges to address the project's potential impacts. Subsequently, the Karaburun Urban Council sent written communications to both the Gold Standard Foundation's headquarters in Geneva and its office in Turkey about the non-fulfillment of pledges on the environmental and social impacts of the project. After investigating how the project was implemented, the Foundation found that the company's conduct involved potential violations of Gold Standard Principles and declared that it removed the project from Gold Standard records in 2015. Upon the appeal of the energy firm, the Foundation made an on-site inquiry, accompanied by an independent external expert and identified that the firm had provided inaccurate information about the proximity of turbines to settlements, which are, in fact, closer to Yaylaköy village than previously declared (Haklar ve Araştırmalar Derneği, 2021). The whole process is an interesting demonstration of how the Gold Standard Foundation, a non-state entity, assumes state-like functions in regulating the conduct of a private energy company, receiving community complaints and reaching verdicts over them, and even deploying a fact-finding mission to further investigate the issue upon the company's objection.

Legal mobilization in Seferihisar's Orhanlı village adds a further dimension to the role of law as a site for negotiating expert knowledge. In the litigation regarding Seferihisar's Orhanlı village, legal arguments have moved beyond individual land disputes to challenge the overall ecological impact of integrated energy projects and geothermal drilling wells. The İzmir 3rd Administrative Court's annulment of 'EIA not required' decisions was based on expert reports indicating that geothermal drilling activities would risk polluting groundwater, soil, and crops (Bianet, 2021; Yıldırım, 2024). These legal victories demonstrate that environmental litigation serves as a forum in which local communities, supported by NGOs such as Nature Association (*Doğa Derneği*), compel the judiciary to adopt a more comprehensive ecosystem approach rather than the state's narrow, project-specific definition of public interest. However, the persistent failure to enforce these judicial decisions and the continued construction despite stay-of- execution orders, highlight the significant limitations of environmental litigation in contexts where administrative compliance is not guaranteed.

Non-Enforcement of Environmental Regulations and Suppression of Ecological Dissent in İzmir

The news reports on environmental struggles in Orhanlı and Karaburun contain allegations of weak enforcement of environmental regulations. While local communities demand the implementation of environmental regulations and court rulings, law enforcement frequently intervenes to ensure the continuity of projects, effectively criminalizing ecological dissent and shielding corporate interests from local resistance. For instance, a villager opposing a proposed GPP in Orhanlı states that the gendarmerie officers acts ‘act like the representatives of the energy firm’, rejecting to intervene with the construction activities regardless of complaints of villagers arguing that the firm lacks a permit to carry on operations (Akdemir, 2020). Another news report indicates that villagers of Orhanlı filed a criminal complaint against the company undertaking the geothermal power plant project for uprooting olive trees, despite İzmir 3rd Administrative Court’s stay of execution order regarding the project (Bianet, 2021) and attempting to open a road through privately owned lands to access the project site (Bianet, 2022). The Karaburun Urban Council filed a criminal complaint about a SPP project, alleging that the construction started without an EIA approval from the Ministry of Environment and citing the ecological damages due to the clearing of trees and vegetation for installing the solar panels (Yeşil Gazete, 2020c).

News reports on environmental conflicts in Orhanlı and Karaburun also reveal instances of law enforcement intervention against environmental activists. For instance, in Orhanlı village, the gendarmerie prevented a protest march of villagers against the proposed GPP (SolHaber, 2020). In Karaburun, government bureaucrats and energy firm representatives arrived at a public participation and information meeting along with the gendarmerie in anticipation of the protests against a proposed wind power plant (Kızık, 2024). At another public participation and information meeting, gendarmerie forces intervened in a protest held by the villagers and activists, during which a member of parliament from the main opposition party barely avoided being assaulted by an officer (Sözcü, 2015). Thus, while courts and EIA processes provide spaces for legal challenge, the project sites themselves are managed through a logic of security that favours energy generation over local opposition.

Discussion

The findings from İzmir indicate that Turkey’s green growth model challenges the conventional neoliberal narrative of state withdrawal or the simple delegation of authority to private actors. Rather than retreating, the Turkish state remains actively engaged, utilizing its centralized legal power through zoning amendments and urgent expropriations to orchestrate energy initiatives under the guise of ‘public interest.’ This state-led approach transforms law into a strategic instrument for a developmentalist agenda, positioning renewable energy projects within a

broader authoritarian-neoliberal extractive regime. By prioritizing electricity generation over centuries-old agrarian livelihoods, the Turkish state enables dispossession under the guise of legality.

Nevertheless, the cases of Karaburun and Seferihisar demonstrate that this ‘legal enclosure’ is never absolute. While the state employs discursive frameworks to legitimize land appropriation, affected communities and their allies in İzmir have re-politicized these legal arenas. By challenging EIA processes and engaging with international non-state regulatory bodies such as the Gold Standard Foundation, these actors reclaim their life spaces and contest the state’s monopoly over the definition of ‘public interest’ and ‘environmental sustainability.’ In this context, law remains a site of ongoing negotiation and an ambivalent tool. The İzmir cases demonstrate that law serves not only as a passive framework for these conflicts but also as the infrastructure through which dispossession is formalized under claims of ‘public interest.’ However, the legal victories and collective actions in Karaburun and Orhanlı indicate that affected communities can also appropriate this legal framework as a strategic, though limited, means of defence.

The İzmir case exemplifies the emergence of ‘green sacrifice zones,’ where the ‘Decarbonization Consensus’ is implemented through the intensive occupation of rural territories. In Karaburun, the high concentration of wind power projects significantly restricts traditional grazing practices, while in Orhanlı, geothermal development poses a substantial threat to the continuity of olive-based agrarian livelihoods. These patterns demonstrate that green grabbing in Turkey constitutes a fundamental transformation of rural space and legal frameworks, rather than a secondary effect of energy transition. By examining the institutional and discursive foundations of this transition, this study lays the basis for future fieldwork to document the lived experiences and long-term consequences of these socio-legal conflicts.

Conclusion

The imperative to mitigate greenhouse gas emissions has accelerated the transition to renewable energy. Turkey has also joined this global trend over the last two decades. However, this rapid expansion has often led to environmental justice conflicts due to the extensive rural land required for renewable projects. Local communities often feel unfairly displaced or believe their resources are being harmed to support urban energy use. This has sparked protests against hydropower, wind, solar, and geothermal projects, driven by issues such as green grabbing and the destruction of farmland.

As an interdisciplinary field that looks at the connections between law and social changes, sociolegal studies provide useful insights into the ecological conflicts linked to green grabs. Through a sociolegal perspective, this paper demonstrates how the Turkish state strategically employs legal instruments, including zoning amendments, “public interest” declarations, and financial incentives to facilitate rural land appropriation for private energy companies. In

contrast to neoliberal models that emphasize state withdrawal, the Turkish context reveals an authoritarian neoliberalism in which the state actively intervenes to support the market by orchestrating land-use changes and suppressing dissent.

A sociolegal lens also demonstrates the potential and limitations of law as a tool of resistance in ecological struggles in İzmir. The EIA process and environmental litigation offer platforms to communities and their allies to articulate their concerns in rights-based language. These processes also allow their demands to reach the wider public. The forms of expert knowledge involved in the legitimization of renewable energy projects also constitute avenues for counterarguments. The communications of the environmental initiatives in Karaburun with the Gold Standard Foundation constitute a novel form of mobilization, where regulations of non-state entities become a medium of contestation over environmental justice concerns. However, the struggles in İzmir also demonstrate the limitations of legal mobilization due to the non-enforcement of court judgments and the use of law enforcement to suppress ecological dissent.

Ultimately, İzmir's experience as a "green sacrifice zone" demonstrates that the energy transition involves not only a technological shift, but also the redistribution of power and territory. The conflict in İzmir reveals a profound discursive struggle over the meaning of 'the future' and 'environmental sustainability.' While the state utilizes the language of sustainability and global climate urgency to legitimize the enclosure of rural commons, local communities reclaim these very same tropes to defend their 'life spaces.' Although this article maps the legal and discursive infrastructure of these conflicts through desk research, additional research is required to document the long-term lived experiences of affected communities. Beyond litigation, future studies should examine how legal mobilizations influence the broader politics of energy transition in Turkey and in other contexts.

- 1 *The Renewable Energy Law* introduced a feed-in-tariff mechanism called the Renewable Energy Sources Promotion Mechanism (YEKDEM, *Yenilenebilir Enerji Kaynakları Destekleme Mekanizması*). YEKDEM involves the payment of a fixed fee for electricity generated from renewable energy plants to the private energy firms that operate those. Following the introduction of this mechanism, the share of renewable sources in Turkey's energy mix doubled in the 2005-2020 period (Artantas, 2023, pp. 181-183).
- 2 According to Turkey's By-Law on EIA, project developers must submit a project summary document to the Ministry of Environment, Urbanization, and Climate Change or a local directorate of the Ministry operating under a provincial governorship. Upon receipt of the document, the Ministry or the Governorship identifies if the project requires an EIA process based on the classifications under the annexes of the By-Law on EIA. Annex I of the By-Law consists of projects requiring an EIA procedure. In contrast, projects listed under Annex II only require an EIA in case of a determination of the Governorship to that point. If the project does not fall under either of the Annexes, the Governorship could directly deliver an "EIA not required" decision (Güneş, 2020).
- 3 Gold Standard Foundation is a Swiss-based foundation established in 2003 by the World Wildlife Foundation (WWF) and a group of other international environmental and human rights non-governmental organizations (NGOs). The Foundation indicates its goal as addressing the concerns about the reliability of carbon markets by building credible standards and offering certifications regarding carbon emission reduction projects (Gold Standard, 2024a; 2024b). According to the Foundation's own data, they have certified 3,464 projects in over 100 countries, which they claim cumulatively reduced or removed 371 million tonnes of carbon dioxide equivalent emissions (Gold Standard, 2024c).

References

- Adaman, F., Arsel, M., & Akbulut, B. (2019). Neoliberal developmentalism, authoritarian populism, and extractivism in the countryside: the Soma mining disaster in Turkey. *The Journal of Peasant Studies*, 46(3), 514–536.
- Akdemir, Ö. (2020, December 10). Sakin sehir Seferihisar'in huzurunu bozan jeotermal çalışmaları devam ediyor. *Evrensel*. <https://www.evrensel.net/haber/420863/sakin-sehir-seferihisarin-huzurunu-bozan-jeotermal-calismalari-devam-ediyor>
- Akdemir, Ö. (2023, October 26). Karaburun'da tarlalara enerji üretim tesisi ekiliyor: RES'lerden sonra GES projeleri için ÇED süreci başlatıldı. *Evrensel*. <https://www.evrensel.net/haber/502073/karaburunda-tarlalara-enerji-uretim-tesisi-ekiliyor-reslerden-sonra-ges-projeleri-icin-ced-sureci-baslatildi>
- Aksüyek, S. (2022, July 4). Destek verilmezse 10 yıl içinde Karaburun dağlarında keçi kalmayacak... *Ege Telgraf*. <https://www.egetelgraf.com/destek-verilmezse-10-yil-icinde-karaburun-daglarinda-keci-kal-mayacak>
- Akyıldız, S. (2024). Spatial (In) equality as a Social (In) equality Problem: Impacts of Urgent Expropriation Decisions to Implement Megaprojects in Turkey. In R. Baikady, S. M. Sajid, J. Przeperski, V. Nadesan, M. R. Islam, J. Gao (Eds.), *The Palgrave Handbook of Global Social Problems* (pp. 1-21). Palgrave Macmillan Cham.
- Alptekin, E. (2019). Karaburun: Özel çevre koruma santiyesi! *Gazete Duvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/turkiye/2019/05/12/karaburun-ozel-cevre-koruma-santiyesi>
- Arifi, B., & Winkel, G. (2021). Wind energy counter-conducts in Germany: understanding a new wave of socio-environmental grassroots protest. *Environmental Politics*, 30(5), 811–832.
- Arslanalp, M., & Deniz Erkmén, T. (2020). Mobile emergency rule in Turkey: legal repression of protests during authoritarian transformation. *Democratization*, 27(6), 947–969.
- Artantas, O. C. (2023). *Promotion of green electricity in Germany and Turkey: A comparison with reference to the WTO and EU law*. Springer Nature Switzerland.
- Aslan, O. (2019). *Resistances against hydropower projects as place-based struggles: The case of Artvin, Turkey* (Publication No. 2321832479) [Doctoral dissertation, University of Toronto]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Association of Civil Society Development Center (2024, May 2). Applications open for the Law and Nature School. <https://www.stgm.org.tr/en/applications-open-law-and-nature-school>
- Bayulgen, O. (2022). *Twisting in the wind: The politics of tepid transitions to renewable energy* (1st ed.). University of Michigan Press.
- Been, V. (1992-1993). What's fairness got to do with it? Environmental justice and the siting of locally undesirable land uses. *Cornell Law Review*, 78(6), 1001-1085.
- Bianet (2021, September 29). Court says 'environmental impact assessment is necessary' for Orhanlı power plant. <https://bianet.org/haber/court-says-environmental-impact-assessment-is-necessary-for-orhanli-power-plant-251037>

- Bianet (2022, March 24). Council of State upholds local court ruling: ‘EIA needed’ for Orhanlı geothermal wells. <https://bianet.org/haber/council-of-state-upholds-local-court-ruling-eia-needed-for-orhanli-geothermal-wells-259555>
- Bianet (2023, October 25). İzmir Orhanlı Koyu’nde JES’e karşı altıncı dava acildi. <https://bianet.org/haber/izmir-orhanli-koyunde-jese-karsi-altinci-dava-acildi-286948>
- Braverman, I., Blomley, N., Delaney, D. (2014). (Eds.). *The expanding spaces of law*. Stanford University Press.
- Bringel, B., & Svampa, M. (2023). Decarbonisation and green colonialism: The decarbonisation consensus. *Global Dialogue*. 13(3), 28-31.
- Doğu, B., & Pasin, B. (2025). Contested Frames and the Media in Environmental Protests: Shifting the Geothermal Debate in the Turkish Aegean. *Environmental Communication*, 1-17.
- Dunlap, A. A. (2019). *Renewing destruction: Wind energy development, conflict and resistance in a Latin American context*. Bloomsbury Publishing PLC.
- Dunlap, A., Verweijen, J., & Tornel, C. (2024). The political ecologies of “green” extractivism(s): An introduction. *Journal of Political Ecology*, 31(1), 436-463.
- Ege Postası (2015, August 22). Karaburun’da flaş gelişme: Devlet arazilere el koydu! <https://www.egepostasi.com/haber/Karaburun-da-flas-gelisme-Devlet-arazilere-el-koydu/113170>
- Ekoloji Birliği (2020). Karaburun kıl keçisi RES kurbanı! <https://ekolojibirligi.org/karaburun-kil-kecisi-res-kurbani/>
- Eren, A., (2017). The political ecology of uncertainty: the production of truth by juridical practices in hydropower development, *Journal of Political Ecology* 24(1), 386-405.
- Erensü, S. (2016). Ölçüyü doğru koymanın hukuku: Avukat Yakup Okumuşoğlu ile söyleşi. In C. Aksu, S. Erensü, E. Evren (Eds.). *Sudan sebepler: Türkiye’de neoliberal su-enerji politikaları ve direnisler* (pp. 433-450). İletisim.
- Erensü, S. (2017). Turkey’s Hydropower renaissance: Nature, neoliberalism and development in the cracks of infrastructures. In Akbulut, B., F. Adaman, & M. Arsel (Eds.). *Neoliberal Turkey and its discontents: Economic policy and the environment under Erdogan* (pp. 120-146). I. B. Tauris.
- Erensü, S., & Madra, Y. M. (2022). Neoliberal politics in Turkey. In Tezcür, G. M. (Ed.). *The Oxford handbook of Turkish politics* (pp. 159-185). Oxford University Press.
- Espinosa, C. (2022). Reducing power disparities in large-scale mining governance through counter-expertise: A synthesis of case studies from Ecuador. *The Extractive Industries and Society*, 9, 101000. <https://doi.org/10.1016/j.exis.2021.101000>
- European Commission (2021, October 19). Türkiye report 2021. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkiye-report-2021_en
- European Commission (2022, October 12). Türkiye report 2022. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkiye-report-2022_en
- European Commission (2023, November 8). Türkiye report 2023. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkiye-report-2023_en
- European Commission (2024, October 30). Türkiye report 2024. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkiye-report-2024_en

- Fairhead, J., Leach, M., & Scoones, I. (2012). Green grabbing: a new appropriation of nature?. *Journal of Peasant Studies*, 39(2), 237-261.
- Finchett-Maddock, L. (2016). *Protest, property and the commons: Performances of law and resistance* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203798133>
- Fraleley, J. M. (2022). Eminent domain and unfettered discretion: Lessons from history of U.S. territorial takings. *Penn State Law Review*, 126(3), 609-666.
- Gold Standard (2024a, August 26). *What is Gold Standard?*. <https://goldstandardhelp.freshdesk.com/support/solutions/articles/44001989646-what-is-gold-standard->
- Gold Standard (2024b, August 26). *Why was Gold Standard created?*. <https://goldstandardhelp.freshdesk.com/support/solutions/articles/44001989657-why-was-gold-standard-created->
- Gold Standard (2024c, December 5). *We are all about impact*. <https://www.goldstandard.org/about/we-are-all-about-impact>
- Gönenç, D. (2022). Litigation as a strategy for environmental movements questioned: An examination of Bergama and Artvin-Cerattepe struggles. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 24(2), 303–322.
- Graham, N., & Shoemaker, J. A. (2023). Property rights and power across rural landscapes. In N. Graham, M. Davies, & L. Godden (Eds.) *The Routledge handbook of property, law and society* (1st ed., Vol. 1, pp. 426–440). Routledge.
- GRAIN (2008). *Seized! The 2008 land grab for food and financial security*. <https://grain.org/article/entries/93-seized-the-2008-landgrab-for-food-and-financial-security>
- Güneş, Ş. (2020). Environmental Impact Assessment in Turkey: A principal environmental management tool. In Z. Savasan, & V. Sumer (Eds.). *Environmental law and policies in Turkey* (pp. 83-97). Springer.
- Haklar ve Araştırmalar Derneği (2021). *İklim değişikliği ile mücadelede bir uyumsuzluk deneyimi: “Karaburun Yarımadası rüzgâr enerji santralleri”* <https://haklarvearastirmalar.org/wp-content/uploads/2021/07/KLMDEK1.pdf>
- Hamouchene, H., & Sandwell, K. (Eds.) (2023) *Dismantling green colonialism: Energy and climate justice in the Arab region* (First edition). Pluto Press.
- Hazar Kalonya, D., & Özçam, Z. (2021). Wind farm conflicts on the rural-ecological commons: The case of Karaburun. *Online Journal of Art and Design*, 9(1), 294-313.
- Hope, J. (2022). Driving development in the Amazon: Extending infrastructural citizenship with political ecology in Bolivia. *Environment and Planning. E, Nature and Space (Print)*, 5(2), 520–542. <https://doi.org/10.1177/2514848621989611>
- Huber, M., & McCarthy, J. (2017). Beyond the subterranean energy regime? Fuel, land use and the production of space. *Transactions - Institute of British Geographers* (1965), 42(4), 655–668.
- İleri Haber (2020, November 8). Yurttaşların JES eylemi jandarma tarafından engellendi: ‘Suyuma, toprağıma, zeytinime dokunma’. <https://www.ilerihaber.org/icerik/yurttaslarinjes-eylemi-jandarma-tarafindan-engellendi-suyuma-topragima-zeytinime-dokunma-119215.html>
- Islar, M. (2012). Privatised hydropower development in Turkey: A case of water grabbing? *Water Alternatives*, 5(2), 376–391.

- K2 Haber (2020, November 21). Orhanli Koyu'nde JES talani: Onlar sokuyor, halk yeniden dikeyor <https://k2haber.com.tr/orhanli-koyunde-jes-talani-onlar-sokuyor-halk-yeniden-dikiyor/>
- Karadağ, A. (2019, July 3). Karaburun Yaylaköylü Halime Çakmak: Ata yadigarımıza sahip çıkacağız. *BirGün*. <https://www.birgun.net/haber/karaburun-yaylakoylu-halime-cakmak-ata-yadigarimiza-sahip-cikacagiz-260614>
- Kıvılcım, Z. (2017). Articulating human rights discourse in local struggles in a neoliberal age. In Golder, B., & McLoughlin, D. (Eds.). *The politics of legality in a neoliberal age* (1st ed., pp. 184–205). Routledge.
- Kızık, S. (2024, October 1). Karaburun'da ÇED kavgası. Dağarcık Türkiye. <https://dagarcikturkiye.com/2024/10/01/karaburunda-ced-kavgasi/>
- Knuth, S., Behrsin, I., Levenda, A., & McCarthy, J. (2022). New political ecologies of renewable energy. *Environment and Planning E: Nature and Space*, 5(3), 997–1013.
- Kurtiç, E. (2022). Criminalizing environmental activism in Turkey. *Brandeis University Crown Center for Middle East Studies - Middle East Briefs*, No. 147, <http://www.brandeis.com/crown/publications/middle-east-briefs/pdfs/101-200/meb147.pdf>
- Kutlu, K. (2021). The Need to Look Beyond the Right to Property: An Assessment of the Constitutional Court of Turkey's Judgments on Urgent Expropriations for Hydropower Plants. In İ. Borsuk, P. Dinç, S. Kavak, & P. Sayan (Eds.), *Authoritarian Neoliberalism and Resistance in Turkey: Construction, Consolidation, and Contestation* (pp. 129–150). Palgrave Macmillan Singapore.
- Lemanski, C. (Ed.). (2019). *Citizenship and infrastructure: Practices and identities of citizens and the state* (1st ed.). Routledge.
- Lynch, M. J., & Long, M. A. (2022). Green criminology: Capitalism, green crime and justice, and environmental destruction. *Annual Review of Criminology*, 5(1), 255–276.
- Magma Dergisi (2020, November 9). Orhanlı'ya dokunma. <https://www.magmadergisi.com/direndoga-turkiye/orhanliya-dokunma>
- Marshall, A.-M., Hale, D. C., & Hagan, J. (2014). Cause lawyering. *Annual Review of Law and Social Science*, 10(1), 301–320.
- Mayo-Adam, E. (2024). Law and social movements. In M. P. Fix, & M. D. Montgomery (Eds.). *Research handbook on judicial politics* (pp. 392–405). Edward Elgar Publishing.
- McCarthy, J., & Thatcher, J. (2019). Visualizing new political ecologies: A critical data studies analysis of the World Bank's renewable energy resource mapping initiative. *Geoforum*, 102, 242–254.
- McEwan, C. (2017). Spatial processes and politics of renewable energy transition: Land, zones and frictions in South Africa. *Political Geography*, 56, 1–12.
- Mekanda Adalet Derneği (Center for Spatial Justice) (2023). *SLAPP: Strategic lawsuit against public participation in environmental disputes*. https://mekandaadalet.org/wp-content/uploads/2024/06/MAD_SLAPP_rapor_EN.pdf
- Middeldorp, N., & Le Billon, P. (2019). Deadly environmental governance: authoritarianism, eco-populism, and the repression of environmental and land defenders. *Annals of the American Association of Geographers*, 109(2), 324–337.

- OECD (2019). *OECD Environmental performance reviews: Turkey 2019*. https://www.oecd-ilibrary.org/environment/oecd-environmental-performance-reviews-turkey-2019_9789264309753-en
- Oğuz, S. P. (2017). Right to water: Politics and struggles concerning water. *Research and Policy on Turkey*, 2(1), 25-37.
- Özçam, Z. (2019). The effects of neoliberal wind power policies on rural areas in Turkey: The case of Izmir. *Meltem Journal of the Izmir Mediterranean Academy*, 5, 60-78.
- Özcan Cive, Y. & Arslan Avar, A. (2019, July 9-13). Neoliberal governance and accumulation by dispossession in Karaburun Peninsula, Izmir, Turkey. AESOP Annual Congress 2019. Venice: Università Iuav di Venezia, 2964-2976.
- Özen, H. (2014). Overcoming environmental challenges by antagonizing environmental protesters: The Turkish government discourse against anti-hydroelectric power plants movements. *Environmental Communication*, 8(4), 433-451.
- Özen, H. (2022). Interpellating ‘the people’ against environmentalists: The authoritarian populist response to environmental mobilizations in Turkey. *Political Geography*, 97, Article 102695.
- Özen, H. (2024a). How green and just? Transition to renewable energy in Turkey. In N. Marschner, C. Richter, J. Patz, & A. Salheiser (Eds.), *Contested climate justice – Challenged democracy: International perspectives* (pp. 123–141). Campus Verlag.
- Özen, H. (2024b). Why is ‘clean’ energy opposed? the resistances to geothermal energy projects in Turkey. *Environment and Planning E: Nature and Space*, 7(4), 1580-1600.
- Özen, H. (2025). Smallholder women rising: Intersectional dynamics of resistance to geothermal energy in Western Turkey. *Energy Research & Social Science*, 120, 103884.
- Özen, H. (2026). The prospects of local mobilisations against renewable energy: the Aegean case in Turkey. *Territory, Politics, Governance*, 1–17.
- Özkaynak, B., Turhan, E., & Aydın, C. İ. (2022). The politics of energy in Turkey: Running engines on geopolitical, discursive, and coercive power. In Tezcür, G. M. (Ed.). *The Oxford handbook of Turkish politics* (pp. 225-248). Oxford University Press.
- Öztürk, D. M., & Aydın, C. İ. (2025). Beneath the surface, injustice boils: Environmental justice struggles against geothermal energy in Turkey. *Energy Research & Social Science*, 130, 104412.
- Pişkin, T. (2020, November 12). Olive forests in danger: ‘Company takes advantage of Izmir earthquake to construct power plant’. *Bianet*. <https://bianet.org/haber/company-takes-advantage-of-izmir-earthquake-to-construct-power-plant-234278>
- Republic of Türkiye updated first Nationally Determined Contribution (2023, April 13). <https://unfccc.int/NDCREG>
- Smit, A. (2015). Expropriation and the socio-economic status of neighbourhoods in Canada: Equal sharing of the public interest burden?. *Oñati Socio-Legal Series*, 5(1), 258-279, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2572207>
- Sol Haber (2020, November 8). İzinsiz JES inşaatına tepki gösteren köylülere jandarma engeli. <https://haber.sol.org.tr/haber/izinsiz-jes-insaatina-tepki-gosteren-koylulere-jandarma-engeli-18799>

- Sotomayor, L., Montero, S., & Ángel-Cabo, N. (2023). Mobilizing legal expertise in and against cities: urban planning amidst increased legal action in Bogotá. *Urban Geography*, 44(3), 447–469.
- Soysal, A. (2020, December 28). Siz Orhanlı Köyü'nü bilir misiniz? <https://yesilgazete.org/siz-orhanli-koyunu-bilir-misiniz/>
- Sözcü (2015, July 15). CHP'li vekile jandarma sopası!. <https://www.sozcu.com.tr/chpli-vekile-jandarma-sopasi-wp885134>
- Stoett, P. J., & Omrow, D. A. (2021). *Spheres of transnational ecoviolence*. Springer International Publishing.
- Spijkerboer, R. C., & Turhan, E. (2025). Deep, hot and contested: Assembling the geothermal rush in Turkey. *Applied Energy*, 388, 125665, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2025.125665>
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2015, May 21). Salman Elektrik Rüzgar Enerji Santrali'nin açılış töreni. <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=83>
- Tigre, M. A., Zenteno, L., Hesselman, M., Urzola, N., Cisterna-Gaete, P., & Luporini, R. (2023). *Just transition litigation in Latin America: An initial categorization of climate litigation cases amid the energy transition*. Sabin Center for Climate Change Law. https://scholarship.law.columbia.edu/sabin_climate_change/197/
- Valverde, M. (2022). *Infrastructure: New trajectories in law*. Routledge.
- Wittman, H. (2009). Reframing agrarian citizenship: Land, life and power in Brazil. *Journal of Rural Studies*, 25(1), 120–130. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2008.07.002>
- Yenneti, K., Day, R., & Golubchikov, O. (2016). Spatial justice and the land politics of renewables: Dispossessing vulnerable communities through solar energy mega-projects. *Geoforum*, 76, 90–99.
- Yeşilbağ, M. (2022). Statecraft on cement: The politics of land-based accumulation in Erdoğan's Turkey. *Urban Studies*, 59(13), 2679–2694.
- Yeşil Gazete (2020a, July 10). Orhanlı ve Yeniköylüler jeotermal enerjiye karşı eylemde: Zeytin ağaçları yoksa biz de yokuz. <https://yesilgazete.org/orhanli-ve-yenikoyluler-jeotermal-enerjiye-karsi-eylemde-zeytin-agaclari-yoksa-biz-de-yokuz/>
- Yeşil Gazete (2020b, November 23). Orhanlı Köyü'nde JES şirketine karşı imece: Köylüler arazilerini dikenli tel ile çevirdi. <https://yesilgazete.org/orhanli-koyunde-jes-sirketine-karsi-imece-koyluler-arazilerini-dikenli-tel-ile-cevirdi/>
- Yeşil Gazete (2020c, October 6). Karaburun Kent Konseyi'nden GES projesine karşı suç duyurusu <https://yesilgazete.org/karaburun-kent-konseyinden-ges-projesine-karsi-suc-duyurusu/>
- Yıldırım, H. H. (2024, December 14). Orhanlı Köyü'nün yaşam mücadelesi... Ölürüz yine vermeyiz! *Gündeme Bakış*. <https://www.gundembakis.com/orhanli-koyunun-yasam-mucadelesi-oluruz-yine-vermeyiz>
- Zografos, C., & Robbins, P. (2020). Green sacrifice zones, or why a Green New Deal cannot ignore the cost shifts of just transitions. *One Earth (Cambridge, Mass.)*, 3(5), 543–546.

Görüşler

Reflections

2026, Vol. 7(1), 87-108
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2026.264
Article type: Commentary Article

Received: 21.01.2026
Accepted: 20.02.2026
Published Online: 18.03.2026

Çağdaş Dedeoğlu*, **Deniz Gündoğan İbrişim****, **Eda Acara*****, **Emrah Çoraman******, **Ethemcan Turhan*******,
Ümit Şahin *****, **Zeynep Kadirbeyoğlu*******

FORUM: İklim Değişikliğine Multidisipliner Yaklaşımlar

Moderatörler: Eda Acara, Ümit Şahin

Katılımcılar: Çağdaş Dedeoğlu, Deniz Gündoğan İbrişim, Emrah Çoraman,
Ethemcan Turhan, Zeynep Kadirbeyoğlu

Eda Acara: Herkese merhaba. Katıldığınız için çok teşekkürler. Reflektif için bu dosya konusunu düşünürken, iklim krizi üzerine farklı disiplinler arasında diyalog kurabilen çalışmalarını bir araya getirmeyi hedeflemiştik. Bu çalışmaların bir kısmına ulaşabilirsek de açıkçası bunların çok fazla sayıda olduğu söylenemez. Bu süreçte bazı boşlukları da daha net görmeye başladık. Bu forumu tam da bu nedenle yapıyoruz. Bu alanda çalışan ve disiplinler arası diyaloga açık işler üreten isimleri bir araya getirmek ve hem güncel meseleleri hem de bundan sonra yapılması gerekenleri konuşmak istedik. Sorularımız disiplinler arası diyalogun mümkün olup olmadığı, dönüşüm üniversite yapıları, üniversite-dışı ilişkiler, yayın pratikleri ve otoriterleşme gibi başlıklara yoğunlaşıyor. Son kısımda da geleceğe dönük olası gündemleri ele almak istiyoruz.

İlk sorumuz şu: İklim krizi bağlamında disiplinler arası diyalog mümkün mü? Bunu kendi alanınızdan olumlu ve olumsuz örneklerle tartışabilir misiniz? Hangi alt alanlarda güçlü örnekler görüyorsunuz? Bu tür çalışmaların başlıca muhatapları ve yararlanıcıları kimler? Kendi disiplininizdeki disiplinler arası çalışmaların bilgi üretiminde, politika süreçlerinde ve pratikteki katkısını nasıl değerlendirirsiniz?

Ümit Şahin: Ben de öncelikle katılımcılarımıza teşekkür etmek ve tartışmayı biraz daha

* Yorkville University, cdedeoglu@yorkvilleu.ca, ORCID: 0000-0003-2322-0033.

** Kadir Has Üniversitesi, deniz.gundogan@khas.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4063-0173.

*** Sabancı Üniversitesi, İstanbul Politikalar Merkezi, eda.acara@sabanciuniv.edu, ORCID: 0000-0002-2918-2624.

**** İstanbul Teknik Üniversitesi, coraman@itu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8188-8651.

***** Department of Spatial Planning and Environment, University of Groningen, ORCID: 0000-0001-5074-5017.

***** Sabancı Üniversitesi, İstanbul Politikalar Merkezi, umitsahin@sabanciuniv.edu, ORCID: 0000-0003-1391-4883.

***** Centre for Ethics, University of Toronto, kadirbeyoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2087-3768.

açmak adına bir iki yan soru eklemek istiyorum. Aramızda farklı disiplinlerden, sosyal bilim-ler, beşerî bilimler ve doğa bilimleri alanlarından akademisyenler var. Öncelikle sizin sosyal bilimlerle doğa bilimleri arasında birlikte çalışma deneyiminiz oldu mu? Bu tür iş birlikleri hiç gerçekleşmiyor da olabilir; bunu da duymak isteriz. İkinci olarak, bu toplantıya hazırlanırken okuduğum bir metinde şu fikirle karşılaştım: İklim bilimi eskiden daha “sıradan”, büyük ölçüde öngörülebilir bir alan olarak görülüyordu. Elbette geçmişte de felaketler, kuraklıklar vardı ama bunlar görece yavaş ilerleyen süreçlerdi. Ancak insan etkisiyle hızlanan iklim değışikliğiyle birlikte, iklim bilgisi bir tür “kriz bilimine” dönüştü (Weart, 2013). Kavram doğru mu emin değilim ama bu yorumu önemli buluyorum. Şunu sormak isterim: Eğer bugün böyle bir kriz durumu olmasaydı, disiplinler arası çalışmaya yine de ihtiyaç duyar mıydık? Yoksa bu ihtiyacı asıl olarak krizin kendisi mi doğuruyor? Son olarak, bilginin kim tarafından ve nerede üretildiğı meselesi var. Ancak tartışmayı fazla dağıtmamak için bunu şimdilik sonraya bırakıyorum. Kim başlamak ister?

Zeynep Kadirbeyoğlu: Ben başlayabilirim. Burada konuşacağımız meselelerle ilgili olarak bir süredir üzerinde çalıştığım kentlerdeki sürdürülebilirlik dönüşümü ve kent çalışmalarından söz edebilirim. Bu alanın baştan beri epeyce disiplinler arası olduğunu, farklı alanlardan araştırmacıların, yani sadece planlamacıların değil siyaset bilimcilerin, sosyologların, vb. birlikte çalıştığını görüyoruz. Mesela odak alanlarımdan biri olan kentlerde sürdürülebilir ulaşım dönüşümünde mühendislerle ciddi bir dirsek teması olması gerekiyor. Ayrıca davranış dönüşümü ile ilgili olarak davranışsal bilimler devreye giriyor. Yani kent çalışmaları yapısı itibariyle disiplinler arası çalışmayı gerekli kılıyor. Sen aktif olarak bir mühendisle ortak bir çalışma yaptın mı diye sorarsanız, ben şahsen yapmadım, ama yapıldığını biliyorum. Örneğin otonom araçlar ve benzeri konularda mühendislerle sosyal bilimciler bir arada çalışıyorlar.

Görebildiğim kadarıyla disiplinler arasılık, sadece bir kriz durumunun sonucu değil; alanın sorunsalları disiplinleri bir araya getirmeyi gerektiriyor. En önemli şey de sadece akademik araştırmanın ve birtakım çıktıları, politika önerilerini paylaşmanın yeterli olmaması. Hem bu alandaki sivil toplum kuruluşlarıyla hem de yerel yönetimlerle birlikte çalışmak gerekiyor. Bu bağlamda iyi örnekler de var. Bunlar belki çok planlı olarak değil, spontane bir şekilde gelişiyor. Örneğin, bir yerel yönetim müdahalesi tepkiye yol açıyor, bu tepki sonucunda birtakım sivil toplum kuruluşları veya sivil aktörler yerel yönetimlerle ve akademiyle bir araya gelerek o yerin nasıl daha doğru dönüşeceğine karar verebiliyor. Örneğin bu alanda İstanbul’daki en iyi örneklerden biri son dönemde Atatürk Kent Ormanı’nın dönüşümüdür. Belediye, Haciosman korusunu park olarak tasarlıyor ama daha sonra hem koruma alanı hem de insanların faydalanabileceğı bir parka dönüşmesi sivil inisiyatiflerin devreye girmesiyle mümkün oluyor. Bunun farklı disiplinlerin, yerel yönetim ve sivil inisiyatiflerle bir araya gelerek fark yarattığı bir dönüşüm örneğı olduğunu görebiliyoruz.

Ethemcan Turhan: Ben de disiplinler arası diyalog mümkün mü sorusuyla başlayayım.

Muhtemelen mümkündür. Ama disiplinler arası diyalog var mı? Bu bence başka bir soru. Disiplinler arası diyalog sadece mümkün değil, gerekli, buna ciddi şekilde ihtiyaç var. Ama mevcut durum bu mu, ona emin değilim. Doğa bilimleriyle, sosyal bilimler gibi yapay bir ayırmadan da bahsetmiyorum. Sosyal bilimlerin kendi içerisinde de doğa bilimlerinin kendi içerisinde de bu diyalog var mı diye sorarsak daha doğru olur. Bence orası biraz kara kutu.

Birbirine biraz daha yakın disiplinler arasında tabii ki geçişkenlik var ama iklim krizinin ölçek olarak çok büyük ve kapsayıcı bir şemsiye olduğunu düşündüğümüz zaman buna yanıt vermek için gerekli yaklaşımların daha ziyade interdisipliner değil de multi- veya transdisipliner olması gerektiği sonucuna varıyoruz. Mevcut koşullarda akademik disiplinlerin iç içe geçtiği değil ama yan yana gittiği bir yaklaşımın var olduğunu düşünüyorum. Bu biraz da akademik alanda araştırma fonlarının zorlamasıyla oluyor. Zira finansman kaynakları sizi disiplinler arası bir şey yapmaya itiyor. Çoğu zaman kendi alanında çalışma yapan araştırmacılar pek öyle disiplinler arası işler falan da yapmıyorlar ama böyle bir çağrı olunca konsorsiyum olarak giriyorlar. Oradan bir sosyolog, buradan bir iklim bilimci, bir de doğa bilimci buluyorlar, falan. Böyle beş benzemez bir şekilde, örneğin Horizon Europe projesine giriyorlar ama içeride ne yapıyorlar dersiniz, benim tecrübem, içeride herkesin yine kendi çalışma paketinde kendi işini yaptığı şeklinde. En son bir sentez yapılırken da eğer biraz daha disiplinler arası olmaya vurgu yapılabilir ama onun dışında bir şey var mı diye sorarsanız, bu bence pek net değil. Bunun da çeşitli sebepleri var. Akademik kendi içindeki sebepler var ama onun ötesinde, iklim değişikliğine yönelik araştırma odağının son on, on beş yıldır ciddi şekilde değişmesi de rol oynuyor. İklim değişikliği yazıp baktığınız zaman on, on beş yıl önce literatürün çok büyük kısmı azaltım üzerineydi. Şimdi uyum onun yerini almış durumda. Ama bunlar da hep biraz gecikmeli geliyor.

Ben bu anlamda bilgi üretiminin sadece merak tarafından sürüklenen bir şey olduğunu da düşünmüyorum. Çeşitli siyasi konjonktürel durumlar araştırma gündemini de belirliyor. Bu anlamdaki iyi örnekler arasında son dönemde enerji alanını görüyorum. Mesela azaltım çalışmaları artık sadece makro ölçekte veya analiz birimi olarak ulus devlet alınarak yapılmıyor. Uzun süre iklimi ve enerjiyi sadece ulus devlet ölçeği üzerinden tartıştık. Sonra şehirlere indi. Biraz önce Zeynep bahsetti, acayip bir ilgi var şimdi. Onun da ötesine farklı ölçeklerde yaklaşımlar var ve farklı uzmanlıklara ihtiyaç duyuluyor. Bu kent çalışmaları için böyle ama örneğin enerji adaleti için de böyle. Şimdilerde iyice popüler olan çok türlü adalet (*multispecies justice*) gibi yaklaşımlarda da böyle. Bunların hiçbirisi tek başına bir disipline dayanmıyor. İşin doğası itibarıyla çok disiplinli çalışmayı gerektiriyor. Ama buradan çıkan şeyler politikaya etki ediyor mu dersiniz, ona o kadar da emin değilim.

Deniz Gündoğan İbrişim: Sizleri dinlerken aklımda birkaç şey belirdi. Disiplinler arası diyalog galiba hepimiz için hem mümkün hem de biraz zorunlu diye düşünüyorum. Özellikle çok katmanlı adalet meseleleri —iklim adaleti gibi konular— zaten doğası gereği çok disiplinli. Çünkü iklim krizi tek bir bilgi rejimiyle ya da tek bir disiplinle açıklanabilecek bir şey değil.

Zamansal olarak çok katmanlı, ilişkisel ve çok yayılmış bir yapıdan söz ediyoruz. Tam da Amitav Ghosh'un edebiyat üzerinden bize hatırlattığı gibi, bu aynı zamanda kültürel bir kriz; dolayısıyla tüm kültürel katmanlarıyla birlikte, farklı yerlerden düşünülmesi gerekiyor.

Bu noktada disiplinler arasılığın mümkün olduğunu düşünüyorum. Ama bunun nasıl kurulacağı, hangi yöntemlerle ve hangi düzeylerde inşa edileceği ve en sonunda ne üretildiği beni daha çok ilgilendiriyor. Kendi çalışmalarım da doğası gereği oldukça multidisipliner bir yerde duruyorum. Uzun zamandır, doktora sürecimden beri böyle. Benim alanım karşılaştırmalı edebiyat ve dünya edebiyatı; fakat aynı zamanda travma ve hafıza çalışmalarıyla ve ekolojik çalışmalarla, yani eko-eleştiriyle de yakından ilgileniyorum. İncelediğim metin bir film de olabilir, bir sanat eseri de. Daha çok da yirminci ve yirmi birinci yüzyıl sömürge sonrası edebiyat üzerine çalışıyorum.

Travma ve hafıza çalışmalarının özellikle 1990'larda, Amerika'da, Holokost sonrası bir söylemle ve kültür, sanat, film ekseninde kurulduğunu görüyoruz. Bu nedenle başından itibaren çok disiplinli bir yapısı var. Çevresel felaketleri ve iklim krizini de travma ve hafızanın sunduğu kavramsal ve metodolojik çerçevelerle düşündüğümüzde, bunun sosyolojiyle, psikolojiyle, sosyal antropolojiyle ve anlatı çalışmalarıyla kesiştiğini görüyorum. Tabii ki edebiyatın kendi retorik gücü de bu harmanın önemli bir parçası. Dolayısıyla travma ve hafıza çalışmalarını bir mercek olarak alıp, buradan ne tür yeni görünürlükler ve ne gibi farklı hikâyeler çıkabileceğini uzun zamandır takip ediyorum.

Özellikle sömürge sonrası edebiyatta, çevresel yıkımı ya da günümüzün iklim krizini artık yalnızca bir "doğa felaketi" olarak ele almıyoruz. Hem eleştirmenler ve akademisyenler hem de yazarlar ve şairler bu krizleri mutlaka imparatorluk tarihleriyle, sömürgecilikle ve sömürge sonrası dönemlerle, kaynak tahsisıyla, zorunlu göçlerle ve hem bedensel hem de psikolojik travmalarla birlikte düşünüyor. Çevresel travma ile diğer travma biçimlerini birlikte okuduğumuzda, ister istemez farklı metodolojilerin ve disiplinlerin bir araya geldiği daha geniş bir okuma ortaya çıkıyor. Bu anlamda disiplinler arasılığın mümkün olduğuna inanıyorum. Ama yine de asıl mesele, bununla ne üretildiği ve hangi politik sonuçlara yol açıldığı. Belki bu konuyu daha somut örnekler üzerinden ele almak mümkün olabilir.

Benim için iyi bir örnek, her ne kadar şu an tamamlanmış olsa da 2021–2025 yılları arasında Horizon Europe tarafından desteklenen bir COST Action projesiydi. "*Slow Memory / Yavaş Hafıza*" başlıklı bu projede yönetim kurulunda ve çevre odaklı bir çalışma grubunun içindeydim. Burada yalnızca edebiyatçılar ya da sosyal bilimciler yoktu; doğa bilimciler, biyologlar, fizikçiler, tarihçiler, müzeciler ve farklı alanlardan pek çok araştırmacı birlikte çalışıyordu. Çevresel felaketlerin ve iklim krizinin nasıl hatırlanması, tanıklık ve hafıza meselelerinin nasıl yeniden düşünülmesi gerektiği üzerine yoğunlaştık. Travma ve tanıklık kavramlarını yalnızca psikanalitik bir çerçeveye sıkıştırmadan, iklim krizi bağlamında nasıl farklı biçimlerde ele alabileceğimizi tartıştık. Beş yıl boyunca "yavaş hafıza" kavramını birlikte geliştirmeye çalıştık. Farklı müze pratikleri, farklı tarih yazımı biçimleri ve farklı okuma yöntemleriyle çalışmak benim için çok anlamlı ve bereketli bir deneyimdi. Türkiye'den de benzer örnekler

vermek mümkün elbette.

Emrah Çoraman: Ben de mümkün olduğunu umuyorum. Neden umuyorum diyorum, çünkü yapmaya çalışıyoruz ama yapabildiğimiz konusunda pek emin değilim. Öncelikle disiplinler arası ile çok disiplinliyi ayırıyor muyuz, ona da tam emin değilim. Biliyorsunuz birçok projede bunu net olarak soruyorlar, bu disiplinler arası mı çok disiplinli mi diye. Benim bulunduğum panellerde hemen hemen istisnasız olarak disiplinler arası bir proje hiç geçmedi. Böyle işaretleyenlerin de aslında multidisipliner olduğu, yani bir soruya ortak çözüm aramak şeklinde değil, farklı yerlerden bakmak şeklinde olduğu ortaya çıkıyor. Bizim Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü'nde üç farklı programımız var, birçok yerden öğrenci alıyoruz. Avukatlardan tutun da meteoroloğa kadar; antropoloji bölümümüz var, jeodinamik bölümümüz var. Böyle baktığımız zaman evet, birçok disiplin var ama disiplinler arası çalıştığımızdan emin değilim.

Biz normalde lisansüstü olduğumuz için lisans öğrencileriyle pek bir araya gelmiyoruz, ama bu sene “*Earth Systems and Global Change*” diye üniversitedeki bütün lisans programlarından öğrenci kabul eden yeni bir yan dal programı başlattık. Hiç tahmin etmediğimiz bölümlerden, mesela şehir bölge planlamadan çok öğrenci geldi, şimdi biz ne yapacağız diye tartışıyoruz. Yani yapmak istiyoruz, Enstitü'de de bütün yapmaya çalıştığımız da bu yönde ama tam olarak nasıl yapacağımızı biliyor muyuz, emin değilim. Dediğim gibi tecrübelerimde de çok disiplinli çok proje var ama disiplinler arası proje pek görmedim. Buna şunu katabilirim, ben daha önce Berlin Doğa Tarihi Müzesi'nde çalışıyordum ve orada yaptığımız bir projede de Deniz'in söz ettiği gibi mesela tarihçiler vardı, koleksiyoncular vardı. Domuzların son yüzyılda nasıl değiştiğine bakıyorduk. Sonuçta sadece genetik olarak değişmiyorlar. Arada iki savaş dönemi var, Birinci Dünya Savaşı'nda, İkinci Dünya Savaşı'nda, arada neler dönüyor, bütün bunları harmanlayacak bir çalışmaydı. Ama interdisipliner oldu mu bütün bunları ne kadar harmanlayabildik, ona emin değilim. O konuda pratik bir eksikliğimiz olduğunu düşünüyorum ve bu sadece Türkiye'de böyle değil...

Çağdaş Dedeoğlu: Şimdiye kadar söylenenlere katılmamak mümkün değil. Disiplinler arası iklim çalışmalarında olması gereken metodolojik bir yönelim. “Biz ne kadar yapabiliyoruz,” ayrı bir soru tabii. Ama hem söylenenleri tekrar etmemek hem de farklı bir perspektif sunabilmek için konunun başka bir boyutuna dikkat çekmek istiyorum. “Ben kimim? Akademik bir profil olarak ne yapıyorum?” diye kendime sorduğumda, benim yaptığım, siyaset bilimi eğitimiyle başlayıp sonra güvenlik çalışmalarına yönelmek, ardından din, doğa ve felsefe kesişiminde doktora sonrası çalışmalar yapmak ve sonraki süreçte de bunları posthümanizm ile bütünleştirme çabası... “Tüm bu bir araya gelişler ne anlama geliyor” diye düşündüğümde, bunun metodolojik bir soru olduğu kadar onto-epistemolojik bir soru olarak da karşımda durduğunu görüyorum. Biz dünyaya baktığımızda ne görüyoruz, bilgiyi nasıl üretiyoruz ve çevremize nasıl yaklaşıyoruz? Böyle baktığımda, örneğin Emrah'ın yarasalarla ilgili podcastini dinlediğimde, aslında başka bir onto-epistemolojiye yaklaşmaya başlıyorum (Örnek, 2021). Çünkü bana bir şey düşündürüyor. Öte yandan eğer biz benzer ontolojik yönelimlerdeki araş-

tırmacılar olarak bir masanın etrafında oturuyorsak, gerçekleştirdiğimiz disiplinler arası çalışmadan nasıl farklı bir sonuç bekleyebileceğimiz sorusu kafamı kurcalıyor. Bu ne demek? Hepimiz dünyaya bireyci ve insan merkezli bir yerden bakıyorsak, jeolog, istatistikçi ya da siyaset bilimci olmamız pek bir şeyi değiştirmiyor.

Peki, disiplinler arası çalışma örnekleri neler olabilir? Bu örnekler, düşünülme-yeni düşünülme, ihtimalleri genişleten çalışmalardan çıkıyor. Bu açıdan, ben Deniz'in ifade ettiği alanlarda yapılan çalışmalardan, ekoeleştirel edebiyat çalışmalarından oldukça faydalaniyorum. Zaten posthümanizm, tarihsel olarak, kültürel ve eleştirel boyutları itibarıyla eleştirel edebiyat çalışmalarıyla yakın temasta oldu. Son dönemde bilim kurgu çalışmalarının siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ya da çevre bilimleri alanlarına katkısı değerli buluyorum (Merrill et al., 2018; Feine & Mert, 2025). Son dönemde, bilgisayar ve eleştirel din bilimcileriyle de iş birliği yaptım. Örneğin, son çalışmalarımızdan birinde, teknoloji tasarımının nasıl daha sürdürülebilir olması gerektiği noktasında posthüman bir sözlük hazırladık ve bu çalışma bilgisayar bilimleri makalesi olarak yayınlandı (Dedeoğlu & Chandra, 2025). Bu yönelimler uzun vadede yeni kurumsallaşmaların hazırlanmasına katkı sunuyor. Bu açıdan söz konusu iş birliklerini değerli buluyorum.

Ümit Şahin: Zeynep söz etti, bu tür projelerde kamu kurumlarıyla ve yerel yönetimlerle birlikte çalışılabilir, bunu biz de yapıyoruz. Peki bu bilimsel üretimin kendisini etkiliyor mu? Sizin akademide araştırmacı olarak kendi çalışma arkadaşlarınızla bir araştırma sorusu düşünmenizle, fon kaynaklarının devreye girdiği bir proje çerçevesinde, özellikle de bir kamu kurumuyla veya yerel yönetimle birlikte çalıştığınızda bir nitelik ve sonuç farkı oluşuyor mu? Burada ikinci sorumuzu da ekleyeyim:

Disiplinler arası iklim çalışmalarının, dönüşen ve piyasalaşan üniversite yapıları ile üniversite-sanayi ve üniversite-STK ilişkileri açısından önemi nedir? Bu ilişkiler disiplinler arası çalışmayı güçlendiriyor mu, yoksa belirli tür bilgi üretimlerini mi teşvik ediyor? Üniversite dışına taşan disiplinler arası araştırma soruları var mı? Bu yönelimin alana etkileri (ör. finansman, gündem belirleme, yöntem tercihleri, etik sorular, ölçme-değerlendirme baskısı) nelerdir? Mevcut akademik yayıncılık pratikleri iklim çalışmalarını nasıl etkiliyor?

Eda Acara: Konuşmaları dinlerken benim aklımda da özellikle “sentez” meselesi öne çıktı. Bunu uzun zamandır düşünüyorum; özellikle de çok disiplinli çalışmalarda. Farklı disiplinlerin doğayla kurduğu ilişki, doğaya atfettiği değerler ve doğayı çalışma içinde nasıl konumlandırdığı birbirinden oldukça farklı olabiliyor. Proje içinde nihai hedefler ortaklaştırılmaya çalışılsa bile, her disiplinin, hatta o disiplini pratik eden kişilerin, bu hedeflere yüklediği anlamlar ciddi biçimde ayrışabiliyor.

Bu durumda kurulan diyalog, kendi içinde birçok farklı yaklaşımın, değer setinin ve

önceliğin bir araya geldiği bir tür bileşime (amalgama) dönüşüyor. Değerler ve hedefler söz konusu olduğunda ciddi çatışmalar ortaya çıkabiliyor. Bu çatışmalar yalnızca iş birliğinin kendisini değil, sorunun nasıl sorulduğunu ve ortaya çıkan sonuçların nasıl yorumlandığını da etkileyebiliyor. Bu nedenle, belki de önce disiplinler arası sentezin önündeki engelleri konuşmak gerekiyor. Çünkü bu engeller her zaman açık ve görünür olmuyor.

Buradan da ikinci soruya ve Ümit hocanın sorduğu meseleye bağlamak istiyorum: Değişen üniversite ilişkileri ve üniversite dışındaki aktörlerle kurulan yeni ilişkiler çerçevesinde, bilimsel bilginin üretimini nasıl düşünmeliyiz?

Ethemcan Turhan: Disiplinler arası diyalogu, özellikle iklim krizi bağlamında düşündüğümüz zaman bunun en iyi örneği galiba IPCC (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli). IPCC raporları, hemen her disiplinden, alanında nam salmış, o alanı belirleyen akademisyenlerin bir araya geldiği ve o zamana kadar yapılan araştırma sonuçlarını, özetin özetinde bile olsa, karar alıcılara yön gösteren bir bilimsel metne dönüştürdükleri bir çalışma. Benim buna çok benzeyen bir süreç olan ve uzunca bir süre içinde yer aldığım MedECC (Akdeniz Çevre ve İklim Değişikliği Uzmanları) ağında gördüğüm şey şu oldu: Disiplinler arası diyalogun işe yarayabilmesi için önce disiplinler arası hiyerarşinin ortadan kalkması gerekiyor. Çünkü disiplinler arasında olduğu varsayılan bir hiyerarşi var. Bu Türkiye’de çok sık gördüğüm ama uluslararası alanda da özellikle de eleştirel olmayan ana akım iklim çalışmalarında da gördüğüm bir şey. O hiyerarşi maalesef şuna dönüşüyor: Bir iklim bilimci, diyelim ki arka planı meteoroloji olsun, fizik olsun, kimya olsun, iklim çalışmaları alanında isim yapmış birisi, kendi alanı dışından, diyelim sosyal ve beşerî bilimlerin uzmanlık alanından bir konu gelince de otomatik olarak yine uzman addediliyor. Diyelim ki iklim değişikliği ve göç hakkında bir davet geldi. Evet, bir iklim bilimci kendi alanında, iklim modellerine vesaire hâkim olabilir ama göç çalışmaları temelinde, sosyal bilimlerin onlarca yıldır biriktirdiği birikimin üzerinde yükselmiş bir alanı layığıyla bilemez. Teorileriyle, ampirik bulgularıyla bin tane bulgu olan bir alan burası. Aslında yaptığı şey, bir temel bilimcinin algısından, biraz dayatmacı biçimde ve yukarıdan “bu işin nasıl yürüdüğünü ben size anlatayım” demek oluyor. Ben bunu faydasız, ters tepecek ve aslında pek de bir işe yaramayan bir şey olarak görüyor ve doğru bulmuyorum.

Dolayısıyla ilk önce akademik disiplinler arası hiyerarşileri ortadan kaldırmak gerek. İklim krizi gibi çatı bir problem içerisinde herkesin uzmanlığına, herkesin bilgisine eşit şekilde ihtiyacımız var. O yüzden sadece o araştırmaları yapanlara değil, kullanan insanlara da rol düşüyor. İster kamu ister özel sektör ister sivil toplum olsun, enerji, acil durum, afet yanıtı gibi bir alanda araştırma yapılacağı zaman eğer aklınıza ilk önce temel bilimciler geliyorsa, bunda bir problem var demektir. O tek kişilik dev kadro oluyor yani, demeye çalıştığım bu. İdeal bir dünyada bunun böyle olmaması gerek. Belki de burada temel bir hastalıktan mustaribiz, her şeyi bilen uzman hastalığından. Böyle bir dünya yok. İklim değişikliği gibi o kadar tarihsel,

fiziksel, sosyo-mekansal vb. boyutu olan bir hikâyenin her şeyini bilmeniz mümkün değil. Bir insan iklim değişikliği çalışıyorum dedigince ona sormamız gereken şey “konunun nesini çalışıyorsun” olmalı. Klasik hikâye vardır, bir dizi görme engelli bir filin farklı yerlerini tutup anlamlandırmaya çalışır ve herkes başka bir özelliğine vurgu yapar. Ona ancak bir araya gelip bir anlam katabilirsin.

Zeynep Kadirbeyoğlu: Ben öncelikle Ethemcan’ın son bahsettiği hiyerarşi meselesinden, kendini bir yerlerde konumlandırarak diğer disiplinleri daha değersiz veya marjinal görmekten söz etmek istiyorum. Bu çok disiplinli projelerde de karşımıza çıkabiliyor. Projenin yürütücüsü olanlar kendilerini çok daha üstte görüp diğer yaklaşımlara veya diğer konuları çalışan proje partnerlerine karşı küçümseyici veya tepeden bakan bir tavır sergileyebiliyor. Bir yandan da Çağdaş’ın da değindiği meseleyi önemiştir, çünkü sadece insanın insanla ilgili veya insan odaklı yarattığı bilgi değerliymiş gibi algılanıyor. Oysa bildiğimiz üzere insanın ötesinde, farklı şekilde anlamlandırdığımız, dünyayı paylaştığımız canlılar var. Onların bilgisini nasıl anlayabiliriz veya uygulayacağımız politikalara nasıl yansıtabiliriz, bu konuyu da düşünmemiz lazım. Örneğin Jennifer Nedelsky, yeni anayasacılık çalışmasında Kuzey Amerika’daki ve dünyanın çeşitli yerlerindeki yerli halkların doğayı anlamlandırma, dinleme ve onunla ilgili bilgiyi aktarabilme noktasında ne kadar farklı bir bakış açısı getirebildiklerinden bahsediyor. Bu bilgiyi karar alma süreçlerinde değerlendirmek için yapabileceğimiz çok şey var. Yeter ki biz böyle tepeden inme veya dayatmacı ve indirgemeci bakış açımızı değiştirebilelim.

Ümit’in sorduğu yararlanıcılarla (yerel yönetimler veya kamu kurumları) birlikte yapılan projelerde bilimsel üretimin kendisi etkileniyor mu sorusuna baktığımızda, aslında dikkat etmemiz gereken şey şu: Sadece proje çağrısı çerçevesinde bir şeyler yapılıyorsa, bu bazen bilimsel üretimin kendisini etkilemiyor olsa bile çıktıların ne işe yarayacağı konusunda soru işaretleri oluşturabiliyor. Çok dar bir çerçeveden, amaç sadece biz bu fonu alalım ve projeyi bitirelim ise o zaman araştırma araçsallaştırılabilir. Bunun önüne geçmek tabii ki mümkün ama mesela hedefimiz kentlerde sürdürülebilirlik dönüşümü ise, projelerden gelen fon araçsallaştırıldığında hedeften sapmalarla, hatta o hedefe ulaşmak için yapmamız gerekenlerin zorlaştığı durumlarla karşı karşıya kalabiliyoruz. Örneğin Almanya’nın Hamburg kentindeki Altona ilçesinde yayalaştırma projesi yapılıyor. Yerel yönetimler kendi günlük çalışmalarının ötesine geçip yenilikçi bir şeyler yapabilmek için genelde dışardan fona ihtiyaç duyuyorlar. Dolayısıyla Avrupa Birliği projeleri bu kurumlara gelince yenilikçi politika üretim süreçleri hızlanabiliyor. O yüzden bunlar olumlu ama olumsuz tarafı da olabiliyor. Örneğin, fon çağrısının veya AB fonunun kuralları gereği katılımcı bir süreç tasarlanması gerekiyor diyelim. Bu her zaman ideal bir katılımcı süreç olmuyor ne yazık ki ve belki şeklen gerçekleştirilebiliyor. Bu da yapılacak dönüşüm sonucunda ortaya çıkabilecek sorunları görmelerini engelleyebiliyor. Bu kadar hızlı bir şekilde katılımcı mekanizmalar oluşturulduğu zaman karmaşık süreçler basite indirgenip sonucun pozitif olmasının önüne geçilebiliyor. Altona örneğinden devam edersek, yayalaştırma projesi başlıyor hatta her şey hazırlanıyor ve hayata geçiriliyor. Fakat o noktada sesi çok

çıkan iki üç dükkân sahibi dönüşümü mahkemeye götürüyor ve o alan tekrar araç trafiğine açılıyor. Altona Belediyesi yılmıyor. Bir uzman komisyon kuruyor ve birçok farklı disiplinden uzmanın kapsamlı araştırması ve yapılan anketler sonucunda halkın yüzde yetmiş sekizi gibi büyük bir kısmının yayalaştırmayı onayladığı bulunuyor. Yani Altona’da yerel yönetim işin ucunu bırakmıyor, ek bir araştırma yaptırıyor ve oradan çıkan politika önerilerini hayata geçiriyor.

Kentler aslında canlı bir laboratuvar olarak görülebilir ve bununla ilgili üniversitelerde, düşünce kuruluşlarında ve kamuda farklı oluşumlar hayata geçirilebilir. Bu oluşumlar farklı katılımcıları bir araya getirerek hareket etmeli. Bu akademiye kapalı devre olmaktan çıkartıyor, yani dışarı açılmasını ve gerçek hayatta kullanılabilir politikalar üretmesini sağlıyor. Kimi zaman da daha önce aklımıza gelmeyen sorular sormamızı veya başka disiplinlerde sorulmuş ama bizim disiplinimizde sorulmamış soruları araştırmaya entegre etmemizi sağlıyor. Örneğin, Altona vakasında en önemli şey iletişimin iyi yapılması ve birtakım adımlar atılırken geri bildirimler alınmasıydı. Geri bildirimlerinin nasıl entegre edileceği önemli tabii.

Yerel yönetim, üniversite ve sivil toplumun dışına çıkıp üniversite sanayi ilişkisine baktığımızda, genelde sorunların çok teknik önerilerle çözülebileceğinin iddia edildiğini görüyoruz. Bu da indirgemeci bir yaklaşım oluyor. Bu tür yaklaşımlarda sorunun kaynağı ile uğraşmak yerine teknoloji sayesinde bunları çözebileceğimiz iddia ediliyor. Bu çok sağlıklı bir yaklaşım değil zira sorunların çok boyutlu halini, kaynağında yatan ekonomik ve politik güç ilişkilerini, insan faktörünü ve davranışlarını hesaba katmazsak, ne kadar güzel çözüm önerileri getirirsek getirelim, bunların uzun vadede yaygınlaşmadığını veya etkili olmadığını görüyoruz.

Yani çözümler önerebiliriz ama bu çözümleri önerirken siyaseti dışarıda bırakırsak, bir diyalog ve katılım mekanizması kurmazsak, önereceğimiz çözümlerin çok da etkin olması mümkün değil. O yüzden kentleri çalışırken karşılaştığım örneklerde gördüğüm şu: Eğer yerel yönetim sadece bir fon çerçevesinde bir araştırma yaptırıp, onun sonucunda bir şey üretiyorsa ve sivil toplumdan bir baskı gelmiyorsa, yapılan iş sadece pilot proje özelinde kalabiliyor ve yaygınlaştırılamıyor. Ama farklı aktörlerin bir arada çalıştığı mekanizmalar varsa, daha anlamlı sonuçlar ortaya çıkabiliyor.

Emrah Çoraman: Geçen sene Türkiye’ye geldikten sonra beş yıl kadar belediyenin, Park ve Bahçeler Daire Başkanı’nın danışmanlığını yürüttüm. O süreç boyunca şunu gördüm: Bazı sorunlara yönelik ki bunlar karmaşık sorunlar da olabilir, bilimsel yaklaşımları ve verileri kullanmayı hedefleyen girişimler var. Ama bunların anladığımız tarzda bilim yapan, bilimsel veri üreten projeler olduğu tartışılır. Doğa koruma çalışmalarında da böyle. Sorunun kökenine giden değil ama yerel halkı bilgilendirmek gibi, köy kahvesinde toplantı yaptık oradaki halkı bilinçlendirdik gibi şeyleri zorunlu kılan çalışmalar var, malum. Asıl problemle uzaktan yakından alakası olmayan şeyler. Evet katılıyorum, biraz bilimsel verinin, bilimsel yöntemlerin kullanılması var. Ama bilimsel veri üretiliyor mu, o biraz tartışılır diye düşünüyorum.

Ekoloji alanına gelince, biliyorsunuz biyoçeşitlilik kaybı Davos’taki Dünya Ekonomik

Forumu’nda on yıllık uzun vadeli küresel riskler arasında ikinci sırada yer alıyor. Bu nedenle birçok insanın iklimci olması gibi, ya da aklınıza gelen her konunun yapay zekâ ile ilişkisi üzerinden konuşulması gibi, şu anda biyoçeşitlilik de öyle oldu. O zaman da sığlaşıyor tabii. Üniversite nereye gidiyor konusuna gelince burada özel sektörün konumu özellikle önemli. Mesela Google DeepMind ekibi var biliyorsunuz, hatta yapay zekâ ile protein katlanması konusunda Nobel ödülü aldılar. Bu ekip şu anda Alpha Earth’e girmiş durumda. Yapay zekâ ile dünyayı algılamak üzerine çalışmaya başladılar, bütün iklim verisi ile vb. Biz de büyük bilgisayarlar kullanıyoruz malum. Google’dan büyük bilgisayar kimde var? Ya da bizim yaptığımız bir projede diyelim iklim bilimci olması gerekiyor. Bizim üniversitede önümüzdeki muhtemelen üç yılda bunun için birisini işe almamız imkânsız gibi bir şey. Oysa onlar konuyla alakalı en iyi isimleri bulup çok kısa bir sürede bir ekip kurabiliyorlar. Sanırım onlara yetişmemiz çok kolay değil. Şu anda bilim üretimi farklı bir yere doğru gidiyor. Türkiye’deki üniversitelerde biz biraz uygulayıcı gibiyiz. Bir şeyler yapıyor, biz onları yerleştiriyoruz, uyguluyoruz veya başka bir taraftan bakıyoruz. Ama yeni bir şey üretilip üretilmediğimiz konusunda şüphelerim var ve Google gibi büyük şirketlerin bu konulara eğilmesiyle beraber alan çok farklı bir yere doğru gidiyor.

Deniz Gündoğan İbrişim: Ben de üniversite–sanayi–STK iş birliklerini düşündüğümde benzer şeyler hissettiğimi söyleyebilirim. İklim çalışmalarının ciddi bir görünürlük kazandığını düşünüyorum. Bir yandan önemli uygulama alanları açıyor fakat öte yandan aklımı kurcalayan bazı sorular da var: Hangi tür bilginin daha değerli sayıldığı, daha ölçülebilir olduğu ve özellikle finansal açıdan kolay destek bulabildiğine dair normlar giderek daralıyor. Bunun da ciddi bir handicap yarattığını hissediyorum. Zaten üniversitelerde var olan kırılgan yapıları daha da kırılganlaştıran bir etkisi var bunun. Kendi deneyimimden şunu gözlemliyorum: Yaklaşık yedi yılını Amerika’da geçti; üç yıldır Türkiye’deyim ve bir kurumun içindeyim. Özellikle vakıf üniversiteleriyle daha yakından temas ettikçe şunu görmeye başladım: Piyasalaşan üniversite yapılarında disiplinler arası çalışmaların ciddi bir baskı altında kaldığı hissi oluşuyor. Kurumsal beklentiler çoğu zaman kısa vadeli, hızlı ve sayısallaştırılabilir çıktılar üzerine kuruluyor. “Etki” kavramı da burada belirleyici bir rol oynuyor. Hızlı, aceleci ve ölçülebilir bir etki beklentisi var ve etki çok dar bir çerçevede tanımlanıyor. Bunun üniversiteler için oldukça zarar verici yönleri olduğunu düşünüyorum.

İklim çalışmaları bağlamında uzun erimli düşünmekten söz ediyoruz; fakat etki çoğu zaman teknoloji, inovasyon ya da doğrudan politika önerileriyle özdeşleştiriliyor. Buna karşılık edebiyat, felsefe ya da kültürel temsil üzerine yapılan çalışmalar, doğası gereği daha uzun vadeli ve çoğu zaman sayısallaştırılması zor alanlar. Elbette dijital veri, yapay zekâ ve görselleştirme gibi yeni yöntemler de bu alanlara giriyor; fakat yine de doğrudan ölçülebilir ya da “hemen maddi karşılık üreten” çalışmalar olarak görülüyor. Bu nedenle bu tür üretimlerin etkisi çoğu zaman arka plana itiliyor. Disiplinler arası çalışmaların girift yapısı ve zorluğu da bu ortamda daha görünür hâle geliyor. Disiplinler arası diyalog bütünüyle zayıflamıyor belki ama etkinin nasıl tanımlandığı gibi parametreler giderek daha belirleyici oluyor. Burada beni

en çok düşündürten sorulardan biri şu: Kimin akademik bilgisi gerçekten görünür oluyor? Hangi tanıklıklar arşivleniyor, hangileri geçici ya da görünmez kılınıyor? Üniversite bu süreçte bilgiyi dönüştüren bir araç mı yoksa dar zamanlı ve hızlı üretim baskısı içinde bilgiyi filtreleyen bir kurum mu? Bu noktada akademideki hiyerarşileri de tekrar tekrar düşünmek gerekiyor.

Öte yandan üniversite dışına baktığımızda beni heyecanlandıran gelişmeler de var. Özellikle Türkiye’de, İstanbul’da, iklim çalışmalarıyla ilgili akademik üretimlerin kültür ve sanat mecralarıyla daha canlı bir biçimde buluşmaya başladığını görüyorum. Örneğin tematik dergi dosyaları sergilere dönüşebiliyor; bir araştırma projesi müze programlarıyla kesişebiliyor. Biz de bir dönem Türk edebiyatında eko-eleştiri üzerine özel bir dergi dosyası hazırlamıştık ve bunun küçük bir kısmı bir sergi bağlamında görünürlük kazanmıştı. Uzun zamandır üzerinde çalıştığım ekotravma, ekolojik yas, *solastalgia*, ekolojik tanıklık, yavaş tanıklık ve yavaş hafıza gibi kavramlar etrafında da sergiler, sempozyumlar ya da farklı disiplinlerden insanları bir araya getiren etkinlikler düzenlenebiliyor. Bu tür karşılaşmalar üniversite ile kültürel alan arasındaki sınırları bir miktar esnetiyor gibi geliyor bana. Yine burada da aynı soru dönüp dolaşıp karşımıza çıkıyor: Etkiyi nasıl tanımlıyoruz ve hangi ölçütlerle değerlendiriyoruz?

Son olarak bir noktaya daha değinmek isterim. Sentez ve çıktı meselesi konuşulurken akademik yayıncılık pratikleri de çok önemli bir yer tutuyor. Doğa bilimlerindeki yayıncılık pratikleri ile edebiyat ve felsefedeki süreçler oldukça farklı ilerliyor. Kendi kurumumuzda da bunu sıkça anlatmaya çalışıyoruz: Bizden her yıl bir Q1 makale bekleniyor; elbette bunu yapıyoruz ama bir makalenin hazırlanması ve yayımlanması bizim alanlarımızda çoğu zaman iki hatta üç yılı bulabiliyor. Doğa bilimlerinde ise süreç çok daha hızlı ilerleyebiliyor. Bu nedenle sentez, çıktı ve hız beklentileri bağlamında akademik yayıncılık pratiklerini nasıl yeniden düşünebileceğimiz ve dönüştürebileceğimiz gerçekten büyük bir soru olarak önümüzde duruyor.

Çağdaş Dedeoğlu: Ben kurumlardan ziyade kişilerle iş birliği yapıyorum ve bu açıdan da kamunun sağladığı bir fonun araştırmanın gidişatını etkilemesi riskiyle hiç karşılaşmadım. Bununla birlikte, uzun zamandır çeşitli kademelerden askeri aktörlerle birlikte çalışma fırsatı yakaladım. Bu tecrübeler, meselelerin farklı kurumsal yapılarda benzer şekilde işlediğini, hatta akademik camiada konuştuğumuz disiplinler arası hiyerarşilerin belki de disiplinlerle ilgili değil de “ev sahibi” ile alakalı olabileceğini düşündürmeye başladı. Bu ne anlama geliyor? Mesela bir kurum sizi bir yere davet ettiğinde “benim topum, benim kurallarım” gibi bir durum ortaya çıkabiliyor. Bu durumu erkeklik çalışmaları daha iyi açıklayabilir belki. Nasıl ki çocukken bahçede topun sahibi olan oğlanın sözü geçiyor, topla daha çok oynamak istiyor ve kaleye hiçbir zaman geçmiyorsa, bir general de olsa kıdemli bir profesör de erkeklik, işlerin yapılışını şekilleniyor gibi. Tabii proje çıktıları bağlamında, sanki reel politikmiş gibi bir meşrulaştırmayla karşılık buluyor. Bu nedenle ben üst düzey kurumsal temsiller yerine kurumdaki eleştirel düşünmeye yatkın kişilerle yakın iş birliği yapmayı daha fazla önemsiyorum. Bununla birlikte, o bahçede yine de bulunmamız gerektiğini düşünüyorum.

Bu çerçevede, örneğin, Mayıs 2025’te Montreal’deki NATO Mükemmeliyet Merke-

zi'nin düzenlediği iklim güvenliği konferansında, posthümanizm ile iklim güvenliği ilişkisi üzerine devam eden çalışmamızı sundum. Panel sonrası Kanadalı genç bir diplomat yanıma gelip sunumdaki alternatif vizyonu çok beğendiğini ifade ettikten sonra “ne kadar güzel, bunları düşünmekte ve söylemekte özgürsünüz” dedi. Ardından da sekiz yıldır bakanlıkta çalıştığını ve kıdemli diplomatların politika notlarını düzeltmekten kendi düşüncelerini unuttuğunu ifade etti. Kendi kendime sordum: “Akademide acaba arkadaşın düşündüğü kadar özgür müyüz?” Ona özgürlük gibi görünen durum, aslında Türkiye’den Kanada’ya taşınıp yeni bir kariyer yoluna girmemle yakından ilgili. Çünkü şu an bulunduğum pozisyonda belirli bir disiplinin içine hapsolmuş şekilde yayın baskısı hissetmiyorum. Daha da önemlisi, farklı bakış açılarını istediğim gibi sentezleyecek zamanım ve enerjim var. Söz konusu özgürlüğün bir de bilimi nasıl gördüğümüzle ilgisi var. Bilimi ve bilimsel üretimi bize sunulan kavramların ötesinde düşünmemiz gerekiyor. Örneğin, neden hala iklim bilimi ve iklim çalışmaları gibi bir ayrışmadan hareket ettiğimizi sorgulamalıyız. “Bilim>Çalışmalar” varsayımı disiplinler arasılığı da zorlayan bir varsayım ve akademik yayıncılığın gerçekten disiplinler arası olmasını da engelliyor. Sürdürülebilirlik “bilim”i çerçevesinde yayıncı yapan bir dergi mesela, sürdürülebilirliğe sosyal bilimlerin çerçevesinde eleştirel yaklaşan bir makaleyi hakem değerlendirmesine gönderme gereği bile duymuyor. Biz bu sorunu aşabilmek için *Journal of Posthumanism* diye bir dergi kurmuştuk. Derginin gerçekten disiplinler arası olmasını arzu ettik ve bilgisayar bilimlerinden tıba kadar her alandan gelen bilim kurulu üyeleriyle yola çıktık. Sonra ne oldu? Dergi o kadar iyi gitti ve bir anda o kadar çok endekste taranır hale geldi ki sonuçta yayıncı dergiyi sattı. Disiplinler arasılık ve onto-epistemolojik çeşitliliğin peşinden giderken neoliberal akademik yayıncılığa takıldık. Maalesef o dergi avcı dergiye dönüştü. Biz de aynı editör ekibi olarak yeni bir dergi çıkarmaya karar verdik, yakında duyurusunu yapacağız. Bu sefer ev sahibi olarak özel bir yayınevini değil bir üniversiteyi seçtik. Bu örnekler hem acil hem de köklü sorunlarımız olduğunu gösteriyor bana. Bu sorunları çözebilecek bir dönüşüm için sanırım yine disiplinler arası etkileşimlere ihtiyacımız var.

Eda Acara: Ben aslında iklim bilimleri alanına sonradan, çevresinde bulunarak, temas ederek giren biriyim. Daha çok su kirliliği, kentleşme, sanayileşme, bölgesel tartışmalar ve coğrafya gibi alanlardan geliyorum. Yani multidisipliner tartışmaların yaklaşık bir yüzyıldır yapıldığı, ama aynı zamanda oldukça çetrefilli biçimlerde yürütüldüğü bir yerden konuşuyorum.

Bu turda aklıma iki şey geldi. Birincisi, Robins ve Moore (2013)’un çok eski bir makalesi; bu alanda çalışanların bildiği bir metin. Doğa bilimcilerle birlikte yazılmış ve doğa koruma üzerine odaklanıyor. Tüm bağlamına girmeyeyim ama şunu tartışıyorlar: Sosyal bilimcilerle doğa korumacılar birbirlerine çok kritik bir yerden bakıyorlar ve bu bakış karşılıklı bir tür kaygı, hatta anksiyete üretiyor. Çünkü siz bir alanı koruduğunuzu düşünüürken, sosyal bilimciler bunun aynı zamanda o alanın sömürgeleştirilmesine hizmet edebileceğini söylüyor. Bu eleştiri özellikle doğa koruma pratiğine yöneltiliyor ve ciddi bir gerilim yaratıyor. Dolayısıyla multidisipliner çalışmalarda biraz “rahatsız alanda kalmayı” göze almak gerekiyor. Neyin

neye hizmet ettiği sorusuyla yüzleşmek kolay değil ama kaçınılmaz.

Bu noktada şunu da eklemek isterim: Bu mesele tek yönlü değil. Yani yalnızca sosyal bilimcilerin doğa korumacıları eleştirdiği bir çerçevede düşünülmemeli. Benim kent çalışmalarında bizzat karşılaştığım bir örnek var. Bir park alanının tasarımına ilişkin bir tartışmaydı bu. Güvenliği sağlamak için aydınlatmanın artırılması öneriliyor; çünkü şiddeti önlemek için ışık önemli bir araç. Ama aynı park alanı kuşların da yuvalandığı bir alan ve bu da ışığın azaltılmasını gerektiriyor. Aslında bu, çok basit gibi görünen ama çözülmesi zor bir mesele. Tasarım ve teknoloji elimizde bir araç olarak var; bu sorunu teknik olarak çözmek mümkün. Ama hiyerarşiler nedeniyle çözemiyoruz. Çünkü bir disiplinin ürettiği bilgi, diğerinin ürettiğinden daha “önemliymiş” gibi ele alınıyor. Oysa sorun teknik değil. Bu yüzden “rahatsız alanda kalabilme” meselesi bana çok kritik geliyor. Çoğumuz bu alanda kalmak istemiyoruz çünkü bununla yüzleşmek kolay değil.

Bunu sayısallaştırma meselesine bağlamak istiyorum. Kanada’yı övüyormuşum gibi anlaşılmasın; bu konuda özellikle övecek bir yer olduğunu da düşünmüyorum, ancak Parks Canada’nın sayısallaştırma üzerine yakın zamanda okuduğum bir uygulaması dikkatimi çekti. Burada yerli halklarla ortak yönetim pratikleri oldukça yaygın ve doğa koruma bağlamında “sayma”, yani ölçme ve sayısallaştırma meselesi çok önemli. Ulusal parkların özellikle Batı ve Kuzeybatı Kanada’da güçlü ekolojik ve politik etkileri olduğu için, bu sayısallaştırma pratiği federal düzeyde giderek daha merkezi bir hale gelmiş durumda.

Federal hükümetin politikalarına giren ilginç bir yaklaşım var: Tamamen sayısallaştıramadığımız durumlarda “ortak yönetim” pratiği, yani “*co-governance*” bir alternatif olarak devreye giriyor. Bu aslında yeni bir bilgi değil ama bence tartışmayı açan bir örnek. Burada şunu vurgulamak istiyorum: Bilimsel bilgiyi yalnızca kullanmak değil, birlikte yöneterek üretmek de mümkün. Bunun, şu anki otoriterleşme eğilimleri düşünüldüğünde oldukça ütöpik ve umut dolu bir öneri gibi görüldüğünün farkındayım; o yüzden bunu romantize etmek istemiyorum.

Buradan üçüncü soruya geçmek istiyorum. İçinde bulunduğumuz otoriterleşme süreçlerinde, iklim kriziyle ilgili bilgiyi nasıl üretebiliriz? Uyum ve azaltım odaklı sorulara ek olarak, güncel politik bağlamı da düşünerek, iklim krizi bilgisini hangi koşullarda, nasıl üretebileceğimizi tartışmaya açmak istiyorum.

Ethemcan Turhan: Hem Ümit’in sorusuna yanıt vereyim hem de senin söylediğin şeye bir ek yapmış olayım. Birincisi, özellikle iklim çalışmalarının ve bir bütün olarak iklim alanının, akademi içindeki ve akademinin ötesindeki üretim pratikleri bence de çok önemli. Biraz önce Deniz de bahsetti, özellikle yayın pratikleri meselesi konusundaki bir araştırma (Overland ve Sovacool, 2020) bundan beş yıl önce, ilk çıktığında bayağı bir ses getirmişti. Uluslararası iklim değişikliği araştırma finansmanının ne kadarı sosyal bilimlere gidiyor diye bakıyorlar, ancak yüzde ikisi gidiyor. Geri kalan, yani yüzde doksan sekiz temel bilimlere ve mühendisliğe gidiyor. Bu zaten bir yığılma yaratıyor. İkincisi, halihazırda üniversitenin dünyada yükselen

otoriterleşme altında geçirdiği bir dönüşüm var. Dünden bugüne olan bir hikâye değil bu, neoliberalizmin “rakipsiz” zaferinin ilanından beridir böyle. Orada üniversiteyi evrensel bir yerden değil, müşteri-hizmet sağlayıcı ilişkileri üzerinden tanımlayan bir yaklaşım var. Akademik çalışma da buna dönüyor. Yani ürettiğimiz bilgiyi yerel yönetim nasıl kullanıyor veya tam tersi yerel yönetim, devlet, özel sektör parayı verince düdüğü çalıyor mu? Bence üniversitenin bu ikircikli durumu ve dönüşen doğası sebebiyle son dönemde üniversite dışı ama üniversite kalitesinde araştırma yapan çeşitli kurumlar daha ön plana çıktılar. Özellikle iklim değişikliği alanında bilgi üretmek için. Örneğin enerjiyi ele alalım. Ember var örneğin; bu kurumun ürettiği bilgi karar vericiye bugün üniversitelerde, hakemli dergilerde yayınlanmış çalışmalardan çok daha fazla ulaşıyor. Ayrıca haberler yoluyla daha fazla sıradan insana da ulaşabiliyor.

Aslında son dönemde akademik yayın enflasyonu var. Acayip bir yayın çıktısı var ama kimse bunları okumuyor. O yüzden bilimle politika arasındaki ara yüzde bulunan kurumlar, eğer gerçekten işlerini doğru yapıyorlarsa, üniversitedeki üretimden daha erişilebilir şeyler üretebiliyorlar. Üniversitelerde yayın baskısı vb. yüzünden en fazla iki kişinin okuyacağı, belki o iki kişinin bile şimdi yapay zekâ sayesinde okumadığı bir yığın akademik çerçöp var ortada. Bu durumdan kurtulmak için üniversitenin, akademinin yapısal değişikliklere uğramasına ihtiyaç var. Ama mevcut dünyada, yükselen otoriterleşme altında bunun olabileceğinden emin değilim. Biliyorsunuz Trump’ın oynadığı oyunun kurallar kitabı aslında Erdoğan, Orban, Modi vb. tarafından yazıldı. Yani onlar üniversiteye nasıl davrandıysa Trump da aynısını yapıyor. Gazze’deki soykırım sonrasında Trump’ın Amerika’da yaptığı tam olarak buydu. Harvard’a kadar çıkıp sizin fonunuzu keserim dediler ve Harvard’ın rektörünü *de facto* olarak devirdiler. Columbia Üniversitesi’nden bahsetmiyorum bile. Hepsini geçelim, bugün iklim konusunda herkesin bildiği Hawaii’deki Mauna Loa gözlem evini yürüten Ulusal Okyanus ve Atmosfer Araştırma Ajansı’nın (NOAA) web sitesini indirdi adamlar, verilere erişimi engellediler. Zaten otoriterleşme ile kafa kafaya giden bir süreçten bahsediyoruz. Bu süreçte bizim kendi kendimize konuşmamızın da çok fazla bir anlamı yok açıkçası.

Üniversitelerde, akademide genellikle kendi kendimize konuşuyoruz biz ama üniversitenin, içinde bulunduğu yapısal koşullar sebebiyle otoriterleşmeye karşı koyabilecek bir gücü kaldı mı ondan da emin değilim. Başka ara araçların, ara yolların denenmesi lazım. İklim meselesi için de demokrasi için de büyük toplumsal meselelerimizin tamamı için de böyle diye düşünüyorum. Üniversiteyi bir araç olarak kullanalım, evet, ama aslında üniversitenin ötesine geçmeye imkân tanıyan bir şey bu. Yani üniversitedeki bilgi üretim sürecini halka açmaya yarayabilecek bir süreç. Bu bilgi üniversite duvarlarının, fildişi kulenin dışına çıkmak zorunda, iklim krizi için bilhassa böyle olmak zorunda. Yoksa o alan başkaları tarafından bir şekilde dolduruluyor. Bundan birkaç yıl önce Ülkü Ocakları bile iklim adaleti diye bir yayın çıkarıyordu. Boş bıraktığınız anda bu alan dolar, dolduracak birileri çıkar çünkü. İklim değişikliği bir yere gitmeyecek, iklim değişikliği burada bizimle kalacak. Akademik, daha ilerici yaklaşımların boşalttığı veya boşaltmak zorunda bıraktığı yerleri de birileri mutlaka dolduracaktır

diye düşünüyorum.

Çağdaş Dedeoğlu: Aslında bizim politik sistemlerde otoriterleşme olarak konuştuğumuz şeyin bir disiplinin diğer disiplinler üzerinde kurduğu otoriteden çok bir farkı yok. Eğer otoriterleşmeyi bir aktörün, bir hedef doğrultusunda halka sormaksızın, sonuçlarını çok boyutlu ve toplumsal etkileri dikkate alarak düşünmeksizin ya da bazen düşünerek, bilinçli olarak birtakım eylemlerde bulunması olarak tanımlarsak, siyasi iktidarın otoriterleşmesiyle bilimsel otoriterleşme arasında garip bir paralellik ortaya çıkıyor. Bu çerçevede, örneğin, ben iklim güvenliğine bireyci ve insan merkezli yaklaşımın ötesinde çok boyutlu bir yaklaşım getirmemiz gerektiği önerisinde bulunduğumda, bu bilimin farklı onto-epistemolojilerini kucaklamakla ilgili, yani bilim içi bir tartışmaya işaret ediyor. Ancak şu an geldiğimiz noktada politik sistemlerdeki otoriterleşme nedeniyle iklim biliminin tümünden görmezden gelindiği hakikat ötesi bir gerçekliği deneyimliyoruz. Bu, bilimin toplumdaki otoritesinin tümünden yok olması riskini de içeriyor. Böyle bir resimde, iklim biliminin daha disiplinler arası ve onto-epistemolojik açıdan daha çoğulcu olması tartışması biraz arka plana itiliyor gibi. Toplumun önce iklim bilimine değer vermesi gerekiyor ki sonra iklim biliminin daha iyi nasıl yapılabileceğini konuşmanın bir anlamı olsun.

Emrah Çoraman: Uyum ve azaltım konusunda bir şeyler söylemem gerekirse, azaltıma bay bay, uyuma belki diyebilirim. IPCC'nin meşhur SSP'leri, yani Ortak Sosyoekonomik Patikalar senaryo dizisi var biliyorsunuz. Orada 3 ile 5 arasında gidiyoruz artık. SSP 3 senaryosu şöyle diyor: *“Bölgesel rekabet. Milliyetçiliğin ve bölgesel çatışmaların yeniden canlanması, küresel sorunları arka plana itiyor. Politikalar giderek ulusal ve bölgesel güvenlik konularına odaklanıyor. Eğitim ve teknolojik gelişime yapılan yatırımlar azalıyor. Eşitsizlik artıyor. Bazı bölgeler ciddi çevre tahribatına maruz kalıyor.”* Gayet güzel yazmışlar. Tam bu yolda gidiyoruz şu an ve muhtemelen senaryo dört ve beşteki daha kötü kısımları da alacağız. Bu durumda tabii ben azaltım yönünde pek ümitli değilim. Peki uyum tarafında bir şeyler yapılabilir mi? İklim ve biyoçeşitlilik açısından Türkiye'de ne yapacağız diye sorarsanız, orada interdisipliner bir bakış açısı geliştirmek gerekecek.

Ümit Şahin: Uyum çalışmaları daha önemliyse soruya şöyle bir ek yapabilirim o zaman: Hangi uyum? Neyin uyum çalışması olduğuna kim karar veriyor? Özellikle Türkiye'de uyum deyince akla daha çok tarım ve su geliyor. Mesela benim üzerinde biraz çalışmaya çalıştığım alan olan sağlık uyumu ancak son birkaç yıldır konuşulmaya başlandı. Sivil toplum içinde bile öyle, akademide de çok az. Dolayısıyla uyumla ilgili soruyu kim soracak ve kim karar verecek diye sormak istiyorum. Aslında uyum da ekonomiyle birleşiyor hem fon verenler hem de politika yapıcılar tarafından gibi geliyor bana. Oysa mesela Deniz'in bahsettiği konular da uyum başlığı altında değerlendirilebilecek şeyler. Ama kim ilgileniyor?

Emrah Çoraman: Uyumda bir durumu kabul etmiş olmak gibi negatif bir durum da var. Bundan ötürü biraz zaman kaybettiğimizi düşünüyorum. Geriye dönüp baktığımızda, mesela orman yangınları konusunda şaşırdık mı? 2012'den, 2015'ten baktığımızda modeller bunu

söylüyordu. Hatta, şu andaki orman yangınlarının sayısındaki artış tahmin ettiğimizden daha erken geldi. Demek ki bundan on yıl önce orman yangınlarındaki artışa uyum sağlamamız gerekiyordu. Biyoçeşitlilik açısından da birçok yerde sinyaller çok kötü. Aynı şekilde Adana’da 2050’de aşırı sıcak günlerin sayısı doksanı geçiyor, 2100’de ise senenin üçte birine tekabül ediyor. Dolayısıyla uyumda geç kaldık, sanki durumu olduğu gibi kabul etmişiz gibi bir durum gündeme gelmesin diye uyumu gündeme getirmek konusunda geç kaldığımızı düşünüyorum.

Deniz Gündoğan İbrişim: Az önce Ümit hocanın bahsettiği uyum nedir meselesi ve söylediğiniz şeyler benim de aklımda dolaşan bazı noktalarla örtüşüyor. “Uyum nedir?” diye düşündüğümde, bunun çoğu zaman bireylere ve yerel topluluklara yüklenen bir sorumluluk gibi ele alındığını hissediyorum. Buna karşılık yapısal nedenler —sürekli konuştuğumuz güç rejimleri, eşitsiz kalkınma modelleri ve özellikle sömürgeci miraslar— bu tartışmanın biraz daha uzağında tutuluyor. Böyle olunca da uyum, otoriter bağlamlarda bireylere ya da yerel topluluklara yüklenen bir yük hâline geliyor ve belki de bu yüzden açmaza giriyor. Bu durum farklı adaletsizlikler de yaratıyor: Örneğin iklim krizinin yükünü kim taşıyacak, kimler bundan korunabilecek?

Kendi derslerimde de bu sorularla sık sık karşılaşıyorum. Yaklaşık iki buçuk–üç yıldır “Filmde, Edebiyat ve Sanatta İklim Değişikliği” dersi veriyorum. İklim değişikliğini ve iklim krizini yalnızca bugünün meselesi olarak değil, hafıza üzerinden nasıl hatırlamamız gerektiği sorusuyla birlikte ele alıyoruz; çünkü geçmişe de bakmamız gerekiyor. Dünya edebiyatından ve bizim edebiyatımızdan metinler okuyoruz —örneğin Yaşar Kemal— veya Avustralya’dan yerli edebiyat örneklerine uzanıyoruz. Bunların nasıl aynı platformlarda buluşabildiğini göstermeye çalışıyorum. Bu bağlamda sınıfta izlediğimiz bir YouTube videosu var: Pasifik Okyanusu’nda ki Marshall Adaları’ndan yerli bir kadın şair olan Kathy Jetñil-Kijiner’in performansı. 2014 yılında Birleşmiş Milletler İklim Zirvesi’ne davet ediliyor; kucığında yeni doğmuş bebeğiyle Marshall Adaları’nın ve Pasifik’in iklim krizinden nasıl etkilendiğini anlatan çok güçlü bir şiir okuyor. Şiirin adı “*Dear Matafele Peinem*.” Aslında bebeğine yazılmış bir mektup bu; bebeğini göğsünde tutarak okuyor. Salondaki izleyicilerin büyük çoğunluğu beyaz, Avrupalı ve iktidarı elinde tutan erkeklerden oluşuyor. Performans hem uyum kavramını içinde barındıran hem de ona eleştirel biçimde değinen son derece etkileyici bir an yaratıyor. YouTube’da kolayca bulunabiliyor; sınıfta izlediğimizde konuya pek ilgi göstermeyen öğrencilerin bile tüyleri diken diken oluyor.

Bu şiirde ve videoda alt metinde hissedilen bir başka mesele de şu: Üst ölçekte geliştirilen uyum politikalarının, iş birliği çağrılarının ve “ortak amaç” tanımlarının gerçekten kim için ve ne için olduğuna dair güçlü bir sorgulama var. Yani bireysel bir ses gibi görünse de aslında küresel ölçekteki karar alma mekanizmalarına yöneltilmiş eleştirel bir soru da içeriyor. Bu performansı ve bireysellik meselesini birlikte düşündüğümüzde, iklim krizinin yükünü kimlerin taşıdığı ve kimleri hedef aldığı sorusu daha da belirginleşiyor. Ayrıca uyum projeleri dış finansmana daha bağımlı hâle geldikçe yerel önceliklerden kopma riskini de beraberinde

getiriyor. Şairin serzenişlerinde bunu görmek mümkün.

Ethemcan Turhan: Ben de uyum meselesine vurgu yapıp bağlayayım. Emrah'ın ve Deniz'in söylediklerine katılıyorum. Ama işin ilginç bir tarafı da şu: bu çok yeni bir yaklaşım değil. Hatırlayanlar olacaktır. Al Gore, 1990'ların ortalarında uluslararası iklim rejiminde uyuma karşı çıkan en görünür isimlerden biriydi. O dönem “uyum konuşmayalım azaltım konuşalım çünkü uyum yapınca azaltımın yenilgisini kabul ederiz” gibi bir şey vardı. Şimdi tam bir daire döndük ve aynı yere geldik ama şimdi bambaşka bir dünyada yaşıyoruz. Şöyle de bir şey var: fiziksel sistemler, atmosferik sistemler, bizim müzakere yapabileceğimiz şeyler değil, yani karbondioksit konsantrasyonu neyse o. Andreas Malm ve Wim Carton bu konuyu bayağı bir incelediler (Malm ve Carton, 2024; Malm ve Carton, 2025), jeomühendislik gibi acayip diyeceğim çeşitli teknolojiler aslında faydalı ölçekte neredeyse hiçbir zaman uygulanamayacak. Böyle *unicorn* teknolojileri bir kenara koyarsak aslında atmosferde bu seneki sera gazı konsantrasyonu bizim zaten halihazırda çok farklı bir gelecekte yaşayacağımızı garanti-lemiş durumda. Bu zaten verili ama değiştirebileceğimiz başka bir şey var: bu işin çok daha kötüye gitmesini engellemek. Uyum ve azaltım arasındaki klasik tanım farkı var ya, bir tanesi engelleyemeyeceğimiz bir meseleyi kontrol etmek, diğeri kontrol edemeyeceğimiz bir geleceği engellemek. Yani azaltım ve uyumun en temel tanımı budur. Biz ne görüyoruz peki? Bu on, on beş yılda azaltım sektöründe yapılan yenilenebilir enerji yatırımları, fosil yakıtları azaltma görevini yerine getirmemiş. Daha ziyade ek bir enerji kaynağı olarak toplam enerji üretimini arttırmış. Çünkü küresel ortalamada birey başına düşen enerji tüketimi (ülkeden ülkeye çok farklı olmakla birlikte) artmış durumda. Bunu bu şekilde tuttuğunuz zaman yenilenebilir ne kadar artırırsanız artırın, fosil yakıtların da olduğu yerde kaldığını ya da arttığını görüyorsunuz. Böyle bir dünyada kaçınılmaz olarak uyuma yönelmek zorundayız. Yapacak fazla bir şey yok.

Uyuma nasıl yöneleceğimiz sorusu ise önümüzdeki süreci belirleyecek. Zaten dünyanın elitleri, oligarklar, Elon Musk'lar, Jeff Bezos'lar uyuma yöneliyorlar ama bu kolektif değil, bireysel bir uyum. “Sığınak zihniyeti” denilen hikâye ile kendilerini koruma altına alabilecekleri, ayrıcalıklarını koruyabilecekleri şeyler yapıyorlar. En yakın örneklerinden birini hatırlarsınız, geçen sene Kaliforniya'daki mega yangınlar sırasında özel itfaiye birimlerini çağırıp sadece kendi evini söndürten milyarderler, milyonerler vardı. Oysa itfaiye dediğimiz bir kamu hizmetidir, değil mi? Yangın söndürme bir kamu hizmetidir. Çünkü yangın gelip sadece bir evi yakmıyor ama parasını ödeyip özelleştirilmiş itfaiye çağırıp sadece kendi evinizi söndürtürseniz iş bambaşka bir boyuta gidiyor. İşte uyum da o tarafa doğru mu gidecek yoksa biz toplumsal olarak bir çözüm mü bulacağız, önümüzdeki araştırma gündemini de belirleyecek olan şey bu. Bireysel uyumun artışına karşı durabilecek bir toplumsal sürece, toplumsal bilgi üretimine, toplumsal süreçlere hizmet edecek akademik üretime ihtiyaç var.

Zeynep Kadirbeyoğlu: Benim görebildiğim kadarıyla uyum meselesi kent çalışmalarında ve özellikle de plancıların çalışmalarında uzun süredir var. Derelerin restorasyonundan tutun da sulak alanların tekrardan kazanıldığı örneklerle kadar. Türkiye'ye baktığımız zaman yerel

yönetimlerin yetkilerinin olmadığı, merkezi hükümetin yetki alanına giren konularda projelere girerken taahhütlerde bulunduklarını görüyoruz. Sonra da uygulamada sıkıntılar yaşanabiliyor.

Otoriterleşme sürecinde uyum önem kaybetmeyecek ve hatta kazanacak. Çünkü otoriter bir rejim için de insanların refahına dair bir şeyler yapabilmek önemli gibi görünüyor. Azaltıma dair bir şey yapmayacak olsalar bile birtakım ekstrem hava olaylarına veya sellere dair neler yapılabilir diye konuşulduğu zaman uyum devreye giriyor. Mesele şu ki uyumda da azaltımda da eşitsizlikler ve güç dengesizlikleri göz ardı edilemez. Siyaset biliminin, güç dengesizliklerine ve eşitsizliklere dair sorgulayıcı olma ve politika öneriler sunma kapasitesi var. Bu bağlamda, otoriterleşme gördüğümüz yerlerde fosil yakıt meselesine geri dönmek ve sorunun kökenini sorgulamak yerine birtakım yara bandı çareleriyle ilerlemeye çalışmak daha olası görünüyor. Çağdaş'ın bahsettiği gibi, *post-truth* döneminde bilimin değersizleştirilmesi veya liderlerin çıkarları çerçevesinde bir şeyleri ortaya atmaları ve yıllardır devam eden süreçlerin çöpe atılması riski var. Ama burada da bizim bilimsel süreçte tartıştığımız meseleleri geri plana atmak yerine, daha bütünlüklü bakabildiğimiz meseleleri, insan merkezli sistemlerin ötesinde gündeme getirmemiz gerekiyor.

Eda Acara: Son soru olarak, önümüzdeki dönemde öncelikli alanlar neler olur, bunu da konuşmak istiyoruz.

Ümit Şahin: Ben de küçük bir şey ekleyeceğim. Yeni iş birliği biçimlerini sormak istedik, hangi kavramsal boşluklar, hangi metod eksiklikleri var ve hangi yeni iş birliği biçimleri belirleyici olacak? Özellikle yeni çalışmalar açısından iklim değişikliği ile ilgili araştırma sorusunu kimin sorduğu yani meseleyi kimin belirlediğini de konuşmak gerektiğini düşünüyorum. Biraz önce uyum meselesinde de aynı şeyi söylemeye çalıştım. Daha da önemlisi bu bilgi üretimini kimin yararına, kimin için ve hangi önceliklerle belirleyeceğimize kim karar veriyor? Bunu da ekleyerek son soruyu toparlamak istedim.

Ethemcan Turhan: Akademik üretimin kimin için olduğunu yeniden tartışmamız gerekiyor. Özellikle iklim meselesi ile ilgili olarak. Ama bunu yaparken de şunu göz önünde bulundurmanız lazım. Her şeyin ilgimizi çekmek için rekabet ettiği bir çağda yaşıyoruz, yani kimsenin oturup böyle beş ciltlik devasa kitapları ya da IPCC'nin biner sayfalık çalışma grubu raporlarını okuyacak vakti de sabrı da yok. İnsanlar hap bilgilerle, TikTok'tan bilgi edinip, YouTube'dan uzman oluyorlar. Twitter'ın bile çok geride kaldığı bir noktadayız. Sokaktaki yurttaş da karar alıcı da akademisyen de sindirebileceği güvenilir bilgi arıyor. Yönetici özetleri gibi ama şimdi belki normal yurttaşın daha iyi anlaması için daha interaktif yollarla, görselleştirme ve infografikle bilimsel bilgiyi çok daha erişilebilir bir hale çevirmek gerekiyor. Bunu yapmadığımız müddetçe kendi kendimize konuşmaya devam edeceğiz. Yukarıdan dayatılan öncelikler iklim alanında da akademiye belirliyor olacak. Şu anda Türkiye'de mesela Dergi Park'a girip iklim kelimesini arattığınız zaman yayınların son on yılda üstel fonksiyon şeklinde uçmuş gitmiş durumda olduğunu görüyorsunuz. Bunların bir kısmı bana hakemlik için vb. geliyor. Bakıyorum, koca makalenin son cümlesinde falan iklim geçiyor ama anahtar kelimelerde

iklim var, çünkü bir yerden yakalamaları gerekiyor bu treni. Bunun önüne geçebilmek için iyi çalışmaların bir şekilde akademinin kendi döngüsünün dışına çıkarılması gerektiğini düşünüyorum. Bunun için de yaratıcı imkanlar var. Yani görsel sanatlarda var, yine iletişim alanında var. Şimdi dönüp de podcast yapalım diyecekmişim gibi oldu ama o bile değil belki bilmiyorum. Sonuçta bunun daha farklı kesimlere ulaşabilmesi gerekiyor. Bilimsel bilginin, akademik yayınların dışında, halkın erişebileceği şekle dönüşmesi gerekiyor diye düşünüyorum.

Deniz Gündoğan İbrişim: Podcast konusu açılınca birden çok heyecanlandım. Çünkü radyonun ve yeni medya iletişim araçlarının son dönemde akademik bilgiyi, tabir caizse, halka indirme gibi bir misyon üstlendiğini düşünüyorum. Özellikle Türkiye’de son yıllarda bu daha da görünür hâle geldi ve bu da benim çok önemseydiğim bir mesele. Akademi ile akademi dışını birleştirme ve oradan dönüştürücü bir bilgi kurma imkânı doğuyor. Bu yalnızca rasyonel bilgiyle değil; duygularla ve yaşantılarla birlikte kurulan bir bilgi biçimi olarak da düşünülebilir.

Bir yandan da az önce söylenenlerden hareketle, yöntem, veri ve arşiv meselesi benim zihnimi çok meşgul ediyor. İklim çalışmalarında elbette çok sayıda nicel araştırma var; fakat sözlü tarih çalışmaları, kültürel arşivler, edebi metinler ve sanatsal üretimler de var. Bütün bu farklı bilgi biçimlerinin ve çalışmaların iklim verileriyle birlikte nasıl düşünüleceği ve nasıl arşivleneceği üzerinde de durmamız gerek. Yöntemsel olarak da araştırma yöntemlerimizi, ders anlatma biçimlerimizi ve müfredatlarımızı bu bağlamda yeniden düşünebilir miyiz sorusu önemli. Bunu hepimize ve kendime de soruyorum. Son yıllarda kavramsal sözlüklerin daha çok öne çıkması da belki bu boşluğu doldurabilecek yeni yöntem ve metodolojiler geliştirme ihtiyacını gösteriyor.

Geleceğe dair düşündüğümde ise, özellikle edebiyat, hafıza ve travma çalışmalarında aktörlerin yavaş yavaş değiştiğini görüyorum. Artık yalnızca insanlar değil; bitkiler, hayvanlar, peyzajlar, altyapılar, maddi kalıntılar ve harabeler de bu tartışmaların parçası hâline geliyor. Uzun zamandır ben de harabeler üzerine çalışıyorum. Bunlar yalnızca iklim krizinden etkilenen unsurlar değil; aynı zamanda birer taşıyıcı. Kendi zaman ölçekleri, süreklilikleri ve bir tür bellekleri var. Belki de onların bu taşıyıcılıklarını, hafızalarını romantize etmeden ya da mitikleştirmeden; etik ve politik bağlamlarını koruyarak nasıl yeni iş birlikleri kurabileceğimizi düşünmeliyiz. İstanbul’da birlikte yaşadığımız kediler, köpekler, harabeler, kalıntılar, sular ve maddi izlerle birlikte nasıl farklı iş birlikleri yaratabiliriz sorusu da burada önem kazanıyor.

Bu bağlamda çok sevdiğim Hollandalı akademisyen Eva Meijer’in çalışmaları aklıma geliyor. Çok türlilik ve çoklu tür ilişkileri üzerine uzun zamandır çalışıyor. *Multispecies Assemblies* (2025) başlıklı kitabında kentteki hayvanları —kedileri, köpekleri, kuşları— birer sanat yaratıcısı olarak ele alıyor ve birlikte nasıl çok türlü bir sanat üretilebileceğini tartışıyor. Bir kuşun yuva yapma biçimini ya da bir köpeğin başka bir köpeğe gösterdiği ihtimamı politik olarak nasıl düşünebileceğimizi sorguluyor. Benim için oldukça ufuk açıcı bir kitaptı. Belki bu tür yaklaşımlar üzerinden de yeni iş birlikleri ortaya çıkabilir.

Zeynep Kadirbeyoğlu: Araştırma sorusunu kim belirleyecek sorusuyla ilgili olarak, farklı

disiplinlerde fon olmadan çalışılamayacak olması itibarıyla aslında fonların nereye aktığı, biraz soruları da belirler hale gelebiliyor diye düşünüyorum. Bir de bazen hiç kimsenin sormak istemediği veya sorarsa cevabından ürktüğü sorular var. Yani her zaman böyleydi. Dolayısıyla bence özellikle sosyal bilimlerde soruları biz araştırmacıların önceliklerinin belirlemesi şart. Fonun aktığı yerlerde belirli yoğunlaşmalar olmaya devam edecek. Ancak bizim bu süreçlerden, uygulanan politikalardan kimler nasıl etkileniyor, kimler olumsuz anlamda etkileniyor gibi sorular sormaya devam etmemiz gerekiyor. Kimin sesini hiç duymuyoruz, kimin sesini duymak isteriz ve tabii sonuçlar kimin yararına, kimin zararına oluyor? Bunları değerlendirmeye devam etmemiz gerekiyor.

Sürdürülebilirlik dönüşümlerine kent ölçeğinde baktığımız zaman her ne kadar tepede bir otoriterleşme ve demokrasi anlamında ciddi kayıplar olsa da iklim ve demokrasi alanında düşünmeye devam etmemiz, katılım, yerel siyaset, yurttaşlık meselelerini tartışmaya devam etmemiz gerekiyor. Diğer taraftan davranışsal dönüşüm meselesine de odaklanmak lazım. Yani sizin birtakım fonlar çerçevesinde dönüştürmeye çalıştığımız otomobil odaklı kentlerde insanların alışkanlıkları nasıl değişiyor, hangi durumlarda çok daha hızlı değişiyor, hangi durumlarda değişmiyor. Bunlara dair çalışmaya devam etmek gerekiyor. Mikro ölçek, yani sokak, mahalle ve belediye ölçeği, sanki bir şeyleri hayata geçirmede daha etkin olabiliyor gibi hissediyorum. Tabii makro ölçek de önemini yitirmiyor ve hatta bazen daha hızlı ve efektif dönüşümün önünü açabiliyor. Örneğin, Almanya’da özellikle pandemi döneminde benzine vergi indirimi konuşulurken Yeşiller koalisyonunda olduğu için bastırıyorlar ve madem böyle bir şey yapıyoruz, o zaman toplu taşımaya da bir indirim yapalım diyorlar. Bu sayede ayda 9 Euroya *Deutschland Ticket* denilen ve tüm Almanyadaki trenlerde ve kentlerdeki toplu taşıma sistemlerinde geçerli bir bilet yaratılıyor. Bu bilet sayesinde Almanya’daki toplu taşıma sistemleri entegre ediliyor. Bütün Almanya’yı 9 Euro’ya gezebiliyorsunuz ve gittiğiniz şehirlerdeki toplu taşımayı kullanabiliyorsunuz. Bu ilk başta 3 ay için yapılan bir promosyonken, üç ay biterken sivil toplumun talebiyle fiyatı 49 Euro olacak şekilde devam ettiriliyor. Dolayısıyla şu anda hakikaten araba kullanmak yerine diğer şehirlere gitmek ve oralarda şehir içi ulaşımında kullanmak için çok uygun bir alternatif. Bu tepeden gelen bir süreçti ve yerel yönetimlerin de buna ayak uydurması gerekti ama yine de çok hızlı bir şekilde hayata geçirilebildi. Belki tartışarak, katılımcı mekanizmaları çalıştırarak yapmaya çalışsalar hiç olmayacak bir dönüşüm çok hızlı bir şekilde hayata geçirilmiş oldu. Yerelden ve sivil toplumdaki talep olmasaydı da belki uzatılmayacaktı.

Çağdaş Dedeoğlu: Aslında hemen her şey söylendi. Günümüzde hayatlar sentetik deneyimler üzerinden devam ediyor. Nerede kimlerle temas edeceğimiz ya da insanlara nasıl ulaşacağımız dijital çağda değişmiş durumda. Yine de iklim değişikliği gibi acil sorunlarla, insanın çevresiyle kurduğu problemlili ilişki gibi köklü sorunları bir arada düşünmeye ve bu meseleleri insanlara bu bir aradalık çerçevesinde anlatmaya çalışıyorum. Bu bir aradalığın, yani insanların sorunlara çözüm ararken çevreleriyle kurdukları ilişkinin de dönüşmesinin, biraz da demokra-

si pratiğinin gelişmesi anlamına geldiğine inanıyorum. Bu insanları A noktasından B noktasına taşımak ile onlara olasılıkları göstermek arasında bir tercih. Bunun bir yanı bilimle, bilgiyle ilgiliyken diğer yanı demokratik pratikle ilgili. Şu an devam eden kitap projemde örneğin sosyo-tekno-ekolojik sistemlerin politik posthüman yönetim olasılıkları üzerinde çalışıyorum. Orada ortaya attığım iddialardan bir tanesi adalet temelli bir çözüm için önce ortak bir zemin yakalamamız gerektiği. Burada biz akademisyenlere de bir çuvaldız düşüyor. Biz filin bir yerinden tutup kariyerimizi bir yere taşımayı mı yoksa fili iyileştirmeyi mi amaçlamalıyız? Amaç ikincisiyse veterinerlere filin bacağına neden kesmemek gerektiğini ve başka çarelerin mümkün olduğunu anlatmanın da bizim sorumluluğumuzda olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla önce ortak zemini yaratmalıyız ve bu zemini doğru iletişim biçimleriyle halkla da bütünleştirmenin yollarını aramalıyız. Bugün sermaye çağına, sömürgeciliğin ve büyüme fetişinin sonuçlarını yaşamaya devam ediyoruz. Bu çerçevede, yangın konusundan hareket edersek, istatistik bilimi bize yangınların iklim değişikliğine bağlı olarak artacağını modelleyebilir ama yangın bölgesinde hangi sosyoekonomik ya da etnik grupların daha çok etkileneceği ya da Ethemcan'ın bahsettiği gibi zenginlerin nasıl bir önlem alacağı ile ilgili bir şey söyleyemez. Zaten biliyoruz ki kendi uyumunu gözetenler aynı zamanda gezegenin ekolojik ve ekonomik dengesini en fazla bozan gruplar. Buna karşı uluslararası toplumsal bir hareket çıkmadığı takdirde de bu böyle devam edecek. Bilim dünyasındaki disiplinler arası yakınlaşmaların, dünyanın daha adil bir yere dönüşmesine katkıda bulunacak şekilde kurgulanması gerekiyor. Aramızda akademinin ötesinde sorumluluk alıp maalesef olumsuz sonuçlarını da yaşayanlar varken bunu söylemek bana düşmez belki ama bunun için hepimiz çalışmalıyız diyerek bitireyim sözümü.

Emrah Çoraman: Hepinizin söylediklerini üst üste koyuyorum. Bizim üniversitedeki durumu düşünüyorum. Veri toplamanın ve analiz etmenin giderek daha pahalı hale geldiği bizim alanda parayı veren karar veriyor gibi oluyor. Ama enteresan bir şekilde son zamanlarda, şu anda yaptığım işi aslında üniversite destekliyor. Araştırma üniversitelerin görece daha büyük fonları oluyor blıyorsunuz. Ama bir sonraki adımda ne olacak onu bilmiyorum. Ancak çoklu krizler döneminde devlet kurumlarının da üniversitelerden büyük beklentileri olduğunu görüyorum. İşte orman yangınlarından tutun, ekstra hava olaylarına, bunların ülkenin kritik yapılarına vereceği zararlara kadar birçok konuya dair öncelikleri, ihtiyaçları var. Bu öncelik durumuna gelmiş ihtiyaçlar haliyle birçok araştırmacıyı oraya itiyor. Onlar ne kadar çalışmak istediğimiz konular tartışılır ama ona siz karar verebiliyor musunuz bilmiyorum. Mesela çok yakın zamanda öncelikli alan araştırma görevlileri diye bir alan açıldı. Birçok farklı alandan gruplar kurmanızı beklediler vb. Ama ilk başa dönersem, o interdisipliner çalışmaya nasıl geleceğiz onu hala üniversitede tam olarak çözebilmiş durumda değiliz. En azından bir devlet araştırma üniversitesi olarak bunu söyleyebilirim. Yine de bu Dünya Ekonomik Forumu'nun on yıllık risk listesi tırnak içerisinde benim hoşuma gidiyor. Zaten Enstitü'de biz oraya yatırım yaptık ama bunu mesela ne kadar interdisipliner şekilde bir araya getireceğiz, o konuda büyük soru işaretleri var. Ya da biraz önce bahsettiniz, NOAA kapanırsa uydu verilerine nasıl

erişeceğiz, o da belli değil. Böyle çok basit noktalarda problemler yaşayacağımızı görüyorum. Avrupa biraz daha dayanacak gibi ama Amerika bu alandan çekilmeye başlarsa, oradaki fonlar kapanmaya başlarsa ne olacak? Bu da önemli bir soru işareti.

Ümit Şahin, Eda Acara: Çok teşekkürler arkadaşlar, verimli bir forum oldu, çok şey öğrendik. Bu konuyu konuşmaya, tartışmaya devam etmemiz gerekiyor. Sağ olun.

Kaynakça

- Dedeoğlu, Çağdaş and Chandra, Priyank. (2025). Navigating the Posthuman Turn in Computing and Design: A Posthuman Vocabulary. In Proceedings of the 2025 ACM SIGCAS/SIGCHI Conference on Computing and Sustainable Societies (COMPASS '25). Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, 504–529. <https://doi.org/10.1145/3715335.3735487>
- Feine, J.M.C., Mert, A. (2025) Changing marine imaginaries during COVID-19 and the ocean science decade: a study on political fantasies. *Int Environ Agreements* 25, 575–595. <https://doi.org/10.1007/s10784-025-09692-y>
- Malm, A., & Carton, W. (2025). *The long heat: Climate politics when it's too late*. Verso Books.
- Malm, A., & Carton, W. (2024). *Overshoot: How the World surrendered to climate breakdown*. Verso Books.
- Merrie, A., Keys, P., Metian, M., & Osterblom, H. (2018). Radical ocean futures-scenario development using science fiction prototyping. *Futures*, 95, 22-32. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2017.09.005>
- Overland, I. & Sovacool, B.K. (2020) The misallocation of climate research funding. *Energy, Research & Social Science*, 62, 101349.
- Örnek, Nilay (2021). #NasılOlunur Podcast 64. Bölüm - Emrah Çoraman. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=LvnfGe-qgs0>
- Robbins, P., & Moore, S. A. (2013). Ecological anxiety disorder: diagnosing the politics of the Anthropocene. *Cultural Geographies*, 20(1), 3-19. <https://doi-org.ezproxy.lib.ucalgary.ca/10.1177/1474474012469887>
- Weart, S. (2013). Rise of interdisciplinary research on climate. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 110(Suppl 1), 3657–3664. <https://doi.org/10.1073/pnas.1107482109>

Mahmut Özer*

The Epistemic Crisis of Artificial Intelligence as an Agent Without Responsibility

Sorumluluğu Olmayan Bir Fail Olarak Yapay Zekânın Epistemik Krizi

Abstract

This study argues that the increasing use of generative artificial intelligence and large language models (LLMs) gives rise not only to technical, ethical, or governance-related problems, but also points to a deeper and more structural epistemic crisis. Although the risks initially attributed to artificial intelligence have largely been discussed under headings such as data security, bias, and hallucinations, this study emphasizes that these issues are not isolated malfunctions but structural consequences arising from the way AI produces knowledge. While LLMs can generate fluent and persuasive outputs by mimicking human cognitive processes, these outputs emerge independently of core human cognitive dimensions such as meaning, intention, causality, and responsibility. Accordingly, the study underlines that artificial intelligence is built upon an architecture that imitates human cognition without assuming the epistemic and moral burdens intrinsic to those processes. This condition indicates that, despite functioning as an agent capable of acting successfully, artificial intelligence should not be regarded as an epistemic subject. From this perspective, the reproduction of biases, the generation of fabricated content, and a high degree of compliance with morally problematic decisions should be understood as natural and inevitable outcomes of this architecture. Thus, the core problem lies not in models' accuracy rates or performance levels, but in the processes through which their responses are generated. The study further discusses how generative artificial intelligence is transforming the human-machine relationship and examines the effects of the gradual transfer of cognitive load to machines on critical thinking, memory, patience, and independent problem-solving abilities. Existing findings suggest that rather than supporting humans, these tools may foster a dependency that leads to passivity in human judgment formation. In conclusion, the article maintains that the crisis surrounding artificial intelligence is not primarily rooted in technical inadequacy, but in an epistemic rupture caused by substituting humans with systems that bear no responsibility, and it argues that the solution lies not in more advanced models, but in rethinking the boundaries that safeguard human judgment, responsibility, and decision-making processes.

109

Öz

Bu çalışma, üretken yapay zekâ ve büyük dil modellerinin (LLM) giderek artan kullanımının yalnızca teknik, etik ya da yönetimle ilgili sorunlar doğurmadığını; daha derin ve yapısal bir epistemik krize işaret ettiğini ileri sürmektedir. Başlangıçta yapay zekâyâ atfedilen riskler çoğunlukla veri güvenliği, yanlışlık ve halüsinasyon gibi başlıklarda ele alınmış olsa da, bu sorunların tekil arızalar değil, yapay zekânın bilgi üretme biçiminden kaynaklanan yapısal sonuçlar olduğu vurgulanmaktadır. LLM'ler insanın bilişsel süreçlerini taklit ederek akıcı ve ikna edici çıktılar üretebilse de bu çıktılar, anlam, niyet, nedensellik ve sorumluluk gibi insani bilişsel süreçlerden bağımsız olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle çalışmada, yapay zekânın insan bilişsel süreçlerini taklit eden ancak bu süreçlerin taşıdığı epistemik ve ahlaki yükleri üstlenmeyen bir mimariye sahip olduğunun altı çizilmektedir. Bu durum, yapay zekânın başarılı biçimde eyleyebilen bir fail gibi işlev görmesine rağmen, epistemik bir özne olarak değerlendirilememesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu nedenle yanlışlıkların yeniden üretilmesi, uydurma içeriklerin ortaya çıkması ve ahlaki açıdan sorunlu kararlara yüksek uyum gösterilmesi, bu mimarinin doğal ve kaçınılmaz çıktıları olarak ele alınmalıdır. Dolayısıyla sorun, modellerin doğruluk oranlarından ya da performans seviyelerinden ziyade, cevapların hangi süreçlerle üretildiğiyle ilişkilidir. Çalışma ayrıca, üretken yapay zekânın insan-makine ilişkisini nasıl dönüştürdüğünü ve bilişsel yükün giderek makineye devredilmesinin eleştirel düşünme, hafıza, sabır ve bağımsız problem çözme becerileri üzerindeki etkilerini de bu bağlamda tartışmaktadır. Mevcut bulgular, bu araçların insanı desteklemekten ziyade, insanın yargı üretme süreçlerinde pasifleşmesine yol açabilecek bir bağımlılık ilişkisi doğurduğunu göstermektedir. Sonuç olarak makale, yapay zekâ bağlamında yaşanan krizin esasen teknik bir yetersizlikten değil, sorumluluğu olmayan sistemlerin insan yerine ikame edilmesinden kaynaklanan epistemik bir kırılma olduğunu savunmakta; çözümün daha gelişmiş modellerden ziyade insan yargısını, sorumluluğunu ve karar süreçlerini koruyacak sınırların yeniden düşünülmesinde yattığını ileri sürmektedir.

* Turkish Grand National Assembly, mahmutozer2002@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-8722-8670.

Keywords

Large language models, epistemology, hallucination, confabulation, responsibility

Anahtar Kelimeler

Büyük dil modelleri, epistemoloji, halüsinasyon, konfabülasyon, sorumluluk

Introduction

As artificial intelligence technologies and large language models (LLMs) become widely used across many domains, the structural problems they embody have also begun to surface gradually (Suleyman, 2023; Perc et al., 2019; Perc and Özer, 2025). In this context, the risks initially associated with artificial intelligence were predominantly assessed in relation to data security, bias, and hallucination-related issues. In particular, the reproduction of social biases based on religion, culture, ethnicity, race, and gender by LLMs poses serious risks across a wide range of fields such as education, healthcare, and justice (Angwin et al., 2016; Ilikhan et al., 2024; 2025; Lum and Isaac, 2016; Özer, 2024a; 2024b; Özer et al., 2024a; Suna and Özer, 2025; Tanberkan et al., 2024). Because biases linked to social power relations are reproduced through artificial intelligence technologies, the risk of entrenching social inequalities becomes far more pronounced (Özer et al., 2024b; Ulnicane and Aden, 2023). To mitigate these risks, a participatory governance approach that seeks to maximize human involvement in the development of artificial intelligence platforms is often proposed (Acemoglu et al., 2023; Ilikhan et al., 2025; Özer and Perc, 2024).

On the other hand, hallucination behavior in artificial intelligence constitutes a major area of concern (Özer, 2025c). LLMs are capable of generating content that appears plausible but is factually incorrect. Initially visible through references to non-existent articles in scientific publications, this problem has been shown to be far deeper and more widespread (Ji et al., 2023). LLMs do not naturally stop themselves; once detached from a genuine epistemic grounding, they can produce content that does not correspond to reality (Sui et al., 2024). Given that LLMs are now widely used across many domains, particularly for text generation, this behavior of artificial intelligence is therefore rightly regarded as a serious risk.

Moreover, while the human-machine relationship had historically functioned in a complementary manner—enhancing human capabilities prior to the development of advanced artificial intelligence—an increasing body of research now seeks to determine how the balance of this relationship is evolving with the rise of AI technologies (Ahmad et al., 2023; Gerlich, 2025; Kosmyrna et al., 2025; Özer et al., 2025; Özer and Perc, 2025; Stadler et al., 2024). In particular, the growing shift of cognitive load from humans to machines—that is, the increasing dependence on machines—has been accompanied by a rising number of descriptive and experimental findings indicating a weakening of critical thinking skills and memory.

These findings effectively constitute an early warning about the dangers we are likely to face (Kosmyna et al., 2025; Perc and Özer, 2025; Stadler et al., 2024).

In this context, studies examining the effects of the human-machine relationship typically employ three groups. The first group consists of participants who use no external tools in the designed experiment. The second group corresponds to participants who use more conventional tools, such as search engines, whose features do not substantially take over human cognitive load but rather provide support to human cognition. In other words, the tools used in the second group are not capable of fully assuming human cognitive tasks. In the third group, however, tools such as generative artificial intelligence, which can largely or entirely take over human cognitive load, are employed. Studies conducted within this framework to date demonstrate that as individuals use tools that allow them to offload cognitive tasks, they increasingly transfer these cognitive loads to external systems. As a result, the level of human involvement in learning and decision-making processes declines, leading to reduced brain activity and a weakening of critical thinking skills and memory (Kosmyna et al., 2025; Stadler et al., 2024). Moreover, individuals' confidence and motivation to solve problems independently also diminish over time (Ahmad et al., 2023). If this relationship, which is increasingly turning into a form of dependency, continues to develop along this trajectory, machines will continue to advance, while humans will gradually lose the very capacities that make them human.

In fact, the issues partially discussed above point beyond a focus on isolated problems and indicate the need to question the epistemic plane on which artificial intelligence operates. In this respect, the epistemic status of artificial intelligence remains uncertain (Hauswald, 2025). Within this framework, artificial intelligence is generally regarded not as an agent that acts with values and thus possesses epistemic agency, but rather as an element that contributes to the flow of information (Simbolon et al., 2025). Approaching the issue from a different perspective, Özer (2025a) examines the relationship between artificial intelligence and truth through the concept of *nafs al-amr*, which occupies a central place in Islamic thought, and emphasizes that AI's relation to truth is deeply problematic, giving rise to an epistemic and ontological crisis. LLMs may construct correct sentences, generate accurate information, and produce outputs that are difficult to distinguish from human ones; however, this correctness does not stem from a conscious orientation toward *nafs al-amr* (the epistemic ground). Artificial intelligence does not know the truth, does not orient itself toward it, and therefore does not enter into a relationship with it; yet despite this, it produces outputs that reflect a form of statistical convergence based solely on textual patterns.

Therefore, the problem arises from the fact that, unlike humans, LLMs do not generate content through meaning, but instead produce it through formal (statistical) structures (Floridi, 2023). Most of the observable problems stem from this structural difference. In this context, a recent and highly comprehensive study similarly addresses the issue on epistemic

grounds (Quattrocio et al., 2026). The study argues that the core problem lies far deeper than accuracy rates, emphasizing that the issue is not whether LLMs make errors, but rather the processes through which they generate responses, and that these processes fundamentally differ from those of human epistemology.

A thorough investigation of the relationship between artificial intelligence and epistemology—a field that is still relatively new—will not only make it possible to assess the costs of the current trajectory of the human–machine relationship, but will also contribute to defining the framework within which artificial intelligence should be used. Accordingly, the perspective presented in this study expands existing evaluations in this area, examines the problems generated by artificial intelligence on an epistemic ground, addresses how each issue is situated within this plane, and offers warnings against the emerging epistemic crisis.

Reflections of the Crisis

The first problem encountered in the outputs generated by LLMs is bias. LLMs learn from vast amounts of real-world data without questioning its validity and produce content through algorithms that use this data as memory (Özer et al., 2024a). Consequently, because LLMs are unable to interrogate either the data or the algorithms in terms of their accuracy or the extent to which they represent or reflect reality, they generate content that is effectively left to the mercy of both data and algorithm. As a result, inequalities reflecting social power structures—embedded within the data itself—can be reproduced (O’Neil, 2016). In this context, for example, recidivism prediction algorithms widely used in the United States have been shown to misclassify Black individuals at nearly twice the rate of white offenders, thereby producing biased decisions against Black individuals (Angwin et al., 2016). Moreover, this bias leads the software to classify white offenders as having a lower likelihood of reoffending, even when they do in fact reoffend.

Similarly, in the United States and Europe, artificial intelligence algorithms are widely used in security software—particularly for identifying potential crime hotspots and suspects—and these algorithms are largely trained on crime data obtained from police departments. The problem emerges precisely at this point. Because groups that are disadvantaged in terms of race, ethnicity, and socioeconomic status (SES) are initially more likely to appear more frequently in the data on which these algorithms are trained, the algorithms tend to select areas with higher concentrations of these groups when determining which regions to monitor. For example, Lum and Isaac (2016), who examined the outputs of a commonly used algorithm designed to identify areas with high levels of drug use in a U.S. state, found that despite the existence of other regions in the state with similarly high drug-use rates, the algorithm predominantly flagged neighborhoods inhabited by non-white populations and individuals with low socioeconomic status. As a result, areas where individuals initially recorded as offenders reside are subjected to more frequent surveillance, the likelihood of detection increases, recidivism

algorithms predict harsher penalties, and ultimately a negative feedback loop—resembling a self-fulfilling prophecy—is continuously reinforced through these algorithms (Özer, 2025b).

On the other hand, bias does not arise solely from biases embedded in data; it is also well known that the assumptions and priorities adopted during algorithm design can themselves generate bias. For instance, studies have shown that algorithms which use healthcare expenditures as a proxy for identifying patients in need of advanced care disproportionately recommend such care to white patients. When corrections were introduced into the algorithm, the rate of additional healthcare support provided to Black patients increased from 17.7% to 46.5% (Obermeyer et al., 2019). The core problem here is that socioeconomically disadvantaged groups often already lack adequate access to healthcare; as a result, their lower healthcare expenditures lead algorithms to exclude them from the category of patients deemed eligible for advanced care. In this way, the algorithm largely overlooks the needs of individuals who receive fewer services (Mittermaier, Raza, & Kvedar, 2023).

In short, artificial intelligence does not recognize the biases arising from the prioritizations made during both data collection and algorithm design, and instead reproduces these biases. Moreover, this is not a matter of AI's inadequacy; rather, it is something it is inherently incapable of recognizing. Consequently, AI systems neither detect this faulty behavior nor bear responsibility for it. Given that the architecture of LLMs is designed along these lines, the content they generate and the decisions they produce are not required to enter into a necessary relationship with truth (Özer, 2025a).

Precisely at this point, it becomes necessary to take a closer, more in-depth look at AI's so-called hallucinatory behavior. As is well known, hallucination in artificial intelligence is commonly defined as the model's production of persuasive yet fabricated content after departing from the user's input or the preceding context. In a previous article, we conceptually interrogated the phenomenon of misinformation generation in generative AI systems—often labeled “hallucination”—and argued that this term is inadequate for explaining how large language models operate (Özer, 2024c). In clinical terms, hallucination refers to a sensory perception that arises without an external stimulus and is typically associated with conditions such as schizophrenia, bipolar disorder, and Parkinson's disease (Tamminga, 2009). LLMs, however, do not possess sensory perception, conscious experience, or subjective awareness (Berberette et al., 2024; Smith et al., 2023). For this reason, calling the unrealistic outputs produced by AI “hallucinations” carries the risk of attributing human-like perceptual and cognitive processes to these systems. Yet this behavior is triggered by prompts and emerges in ways that are tied to the data on which the model was trained (Østergaard & Nielbo, 2023).

For this reason, we argued that the term hallucination is not appropriate for describing this phenomenon, since artificial intelligence does not “see” something that is not there but rather fabricates it. Instead, we proposed that this behavior can be more accurately explained by confabulation, a well-defined concept in psychiatry referring to the production of narrative details that are incorrect yet not recognized as false. Confabulation denotes the filling of narrative

gaps on the basis of existing knowledge, experience, and contextual cues, without awareness of the inaccuracy. In LLMs, similarly, gaps, contradictions, and outdated information in the training data, when combined with the model's probabilistic structure, lead to the generation of erroneous yet seemingly coherent content (Smith et al., 2023). Recent studies also indicate that much of the information produced by LLMs can be interpreted within the framework of confabulation (Berberette et al., 2024; Sui et al., 2024). In this context, the problem is not that the model perceives something unreal, but that it reconstructs existing information incorrectly. The fact that fabricated outputs produced by LLMs tend to occur more frequently in texts characterized by narrative structure further supports this argument (Sui et al., 2024).

Therefore, the production of non-existent content by artificial intelligence—commonly referred to as hallucination—should not be seen as an exception, but as an outward manifestation of a structural property. In other words, what is labeled as hallucination is not a simple technical error or a temporary software flaw. Rather, this behavior offers an opportunity to better understand the structural limitations of these systems. It reveals that LLMs operate in relation to language rather than the world. The system fabricates not because it fails to reference reality, but because it fundamentally lacks the very concept of reference from the outset—and because it does not know when to stop. Sometimes it coincides with truth, sometimes it does not; however, it has no internal mechanism for distinguishing between true and false. An answer that appears correct is merely a statistically plausible continuation of text.

In this context, the findings of another study pointing to an epistemic crisis indicate that while immoral requests may give rise to hesitation—even momentarily—in humans, this possibility effectively disappears in machines (Köbis et al., 2025). According to the study's results, even when human agents are given instructions involving outright cheating, the rate of compliance ranges between 25% and 40%, whereas in machines this rate is far higher—between 60% and 90%, depending on the model used. In other words, machines exhibit a remarkably high capacity to comply with deceit. Even when safeguards against such moral corruption are incorporated into algorithms, the authors note that machines' propensity to comply with unethical decisions remains high. In short, the irresponsibility of artificial intelligence functions in a way that increases compliance with immoral decisions. Put differently, because artificial intelligence does not have to confront the costs generated by its decisions, the likelihood of its “bending toward wrongdoing” is extremely high. For this reason, the authors suggest that measures to prevent unethical machine agency should be directed primarily at human principals rather than machine agents themselves.

The Background of the Crisis

When examining the background of the crisis, we must first consider how the data used by artificial intelligence are obtained, and then how these data are evaluated. As is well known,

the process of data acquisition begins with measurement, which requires the prioritization of the domain being measured and, subsequently, the collection of data through measurement procedures aligned with those priorities. In this process, proxy features capable of representing the target domain are determined in advance (Erdi, 2020). Measurement conducted in this manner provides only an approximation of the domain in question, since it is impossible to measure the domain in its entirety. For this reason, predefined proxy features are used to approach the domain, and their respective weights are assigned during this process. In short, no data collection process fully captures a domain; it merely achieves a form of convergence toward it. The most critical problem here is that, over time, what cannot be measured—that is, what cannot be assigned proxy features—comes to be treated as insignificant. Yet features that are excluded as immeasurable, and thus dismissed as uncertainty, complexity, or ambiguity, are in fact integral components of the domain and inevitably exert influence on what is being measured under different conditions. Therefore, even when mathematical accuracy is achieved, the cost of omission (error) can be exceedingly high (O’Neil, 2016; Özer, 2025b).

Working with data that substitute for reality has an important consequence for LLMs: responses to prompts tend to lack depth in most cases. For example, in a study comparing two groups asked to research a topic and develop recommendations—one using only conventional search engines and the other using LLMs—it was shown that the group using LLMs produced a significantly smaller number of valid arguments than the group relying on traditional search engines (Stadler et al., 2024). A similar finding emerged in another study comparing three groups: participants using no tools, those using conventional search engines, and those using LLMs (Kosmyna et al., 2025). While essays produced by participants in the brain-only group exhibited diverse and original approaches to each topic, the texts written by participants in the LLM group were statistically more homogeneous and displayed significantly less variation across topics.

In other words, from the human perspective, deeper thinking leads to greater validity and diversity in the arguments produced; independently of this, however, a separate problem emerges with respect to LLMs: their inability to grasp the diversity that exists in the real world, resulting in standardized and homogenized responses (world). Put differently, the limitations inherent in the measurement and data production processes discussed above, as well as in the algorithms themselves, are directly reflected in the quality of the outputs generated and in their capacity to encompass real-world complexity.

On the other hand, there are structural differences between humans and LLMs that mimic human cognitive processes. Beyond the representational limitations of data discussed above, the distinct nature of cognitive processes in LLMs points to a separate and structural problem. As is well known, humans establish a causal relationship with their environment; in developing this relationship, they see, hear, and feel, and they make sense of the world through their bodies, emotions, and the bonds they form with others. When humans arrive

at a judgment, that judgment is shaped by cause-and-effect relations, experiences, memory, values, and a sense of responsibility. While this process may appear similar in LLMs, it is in fact fundamentally different (Quattrociocchi et al., 2026).

Moreover, for humans, knowing is always an activity that carries costs, entails risk, and generates responsibility, whereas LLMs occupy a position detached from responsibility and values. The relationship of LLMs to the world—and to reality—begins with data produced through a process marked by a form of certainty that avoids uncertainty and ambiguity, despite its problematic relation to reality. However, the nature of the data and the level of its representativeness are of no concern to LLMs. Precisely in this context, Innerarity (2024), in evaluating the relationship between politics and artificial intelligence, argues that humans cannot be replaced by AI in politics because humans are capable of understanding and assessing uncertainty and ambiguity. He emphasizes that the problem is epistemic rather than technical, and that it is the architecture of artificial intelligence itself that makes such replacement impossible. In other words, while politics is a human activity that requires decision-making under conditions of uncertainty, ambiguity, and contingency, LLMs are fundamentally oriented toward certainty and closed to uncertainty, making it impossible for them to grasp context, meaning, and the plurality of interpretations inherent in situations. Accordingly, while causality that encompasses uncertainty, ambiguity, and complexity plays a central role as a human characteristic, what determines processes in LLMs is statistical correlation (Quattrociocchi et al., 2026).

For this reason, whether a statement or decision is true or false has no counterpart within the epistemology of LLMs; instead, LLMs are concerned with which expressions occur more frequently in similar contexts—that is, which are more probable. This is because the model lacks an epistemic loop that can verify its outputs by reference to the external world, recognize its own errors, and stop itself accordingly. Fluent and persuasive inaccuracies are therefore a natural consequence of this architecture. Perhaps AI's confabulatory behavior is best understood as a symptom of its lack of capacity to evaluate uncertain, complex, and ambiguous situations in the real world.

Quattrociocchi et al. (2026) address the manifestations of epistemological ruptures observed in LLMs through a more general framework, identifying seven fundamental epistemic fault lines: the perceptual bond humans establish with the world, the way situations are interpreted, experience and memory, motivation and values, causal reasoning, the monitoring of uncertainty, and finally the moral and social responsibility of judgment. Across each of these domains, a structural disjunction between humans and LLMs is demonstrated. Human judgment begins with perception, deepens through experience, gains meaning through causal explanations, weighs uncertainty, and at times refrains from issuing judgment. In LLMs, by contrast, each of these stages is replaced by formal counterparts that are weaker in substance. Perception is replaced by textual input, experience by embedding spaces, purpose and value by optimization functions, and metacognition by the obligation to produce an answer. While

humans can hesitate and stop, LLMs cannot; they merely continue by attempting to predict the next word.

As the authors themselves emphasize, LLMs fail to replace human judgment not because they are deficient in these domains, but because they were never designed to operate within them in the first place. To make sense of the problem arising from this difference, Quattrociocchi et al. (2026) propose the concept they term *epistemia*. In this context, *epistemia* refers to a condition in which linguistic plausibility is substituted for epistemic evaluation, giving rise to a feeling in the user of having arrived at a ready-made conclusion without passing through a process of producing a justified belief. Accordingly, the danger lies not merely in the production of false information, but in the systematic disabling of verification, hesitation, and responsibility. Most critically, whereas successful human action (being an agent) has always been grounded in intelligence, understanding, thinking, comprehension, consciousness, and intention, artificial intelligence marks the first instance in which this connection is severed: objects that lack consciousness, understanding, and responsibility are nevertheless introduced as entities that act successfully—as agents (Floridi, 2023). Yet artificial intelligence is not an epistemic subject.

Discussion

117

With the widespread adoption of artificial intelligence, unlike previous technological disruptions, machines now reduce human cognitive intensity in learning, optimization, and decision-making processes by virtue of their capacity to generate responses that mimic human cognitive processes. Findings from recent studies indicate that a decline in human cognitive engagement leads to weaknesses in critical thinking skills and in memory related to the outcomes of these processes. The primary risk here is that while the core promise of artificial intelligence is to reduce human cognitive load and thereby free up time for more productive and value-generating activities, the gradual transformation of the human-machine relationship into one of dependency undermines critical thinking capacities and ultimately deprives humans of precisely this promised benefit.

On the other hand, it is evident that the advantages provided by LLMs come with significant costs in terms of human cognitive load. In human-machine communication and interaction, users tend to remain relatively passive when engaging with AI applications, and as structural cognitive load is reduced, learning carries the risk of becoming superficial. The research findings discussed in this study also indicate a decline in the diversity of content produced by LLMs, suggesting that, in the long run, humans' critical thinking and independent problem-solving abilities may weaken. Moreover, although both intrinsic and extraneous cognitive loads decrease with the use of these tools, the surplus time generated in this process has not enabled users—compared to those employing traditional methods—to produce more

qualified justifications, for example in developing recommendations. In other words, although LLMs appear to relieve individuals from demanding knowledge-building and experiential processes that deepen and solidify learning, if this trajectory continues, they may negatively affect the development of these human capacities in the long term.

Therefore, approaches should be developed that ensure both the use of LLMs and the production of justifications that are more diverse and of higher quality than those generated through traditional methods. In particular, AI applications—especially within education systems—should be employed in ways that encourage cognitive engagement and active interaction with complex content. Put differently, generative AI tools should be evaluated not only in terms of the convenience they provide, but also in terms of how they are used and what kinds of cognitive processes they activate.

Perhaps the most overlooked issue is the gradual loss of the virtue of patience, which is one of the most important supports in human intellectual work, in confronting difficult problems, and in overcoming challenges—and which, in turn, fosters human development. Especially under conditions of uncertainty and ambiguity, humans can deepen their engagement with processes through patience and thereby overcome such situations. Yet the irresistible allure of having a tool at hand that can constantly produce answers and content on any subject confines individuals to the outputs generated by these tools without exercising patience. Without patience, however, deep thinking cannot take place, and genuine understanding cannot emerge. With the widespread use of artificial intelligence, what is being lost or weakened is not only critical thinking and memory, but also patience, deep reflection, and ultimately the capacity for comprehension. In other words, the increasing use of artificial intelligence—particularly in ways that substitute for human judgment—accelerates the erosion of the very qualities that make humans human. Consequently, it is not only artificial intelligence that faces an epistemic crisis; humans themselves are confronting one as well.

On the other hand, the arguments presented in this study also demonstrate that artificial intelligence is experiencing an epistemic crisis of its own. This crisis, however, is not one that artificial intelligence itself undergoes intrinsically. Rather, it arises from a misinterpretation of the nature of a machine that, for the first time in history, imitates human cognitive processes, and from its substitution for humans. Humans relate to the world on the plane of truth, with values and responsibilities shaping their actions, whereas artificial intelligence neither claims a relationship with truth nor bears responsibility. LLMs can produce outputs that superficially resemble human judgment; they can speak fluently, persuasively, and with apparent confidence. Yet this resemblance exists at the linguistic level, not at the epistemic one. Human judgment is the product of a multilayered process extending from perception and causality to memory and values, whereas the “judgment” of LLMs consists merely of selecting the next word within a high-dimensional probability space. Humans can distinguish between what they know and what they do not know, and can suspend judgment when necessary. LLMs, by contrast, cannot stop; they are compelled to produce an answer in every case.

Therefore, artificial intelligence is not grounded in human values, but in data and algorithms. Evaluating data through algorithms, LLMs operate not within a space of truth, but within a space of probabilities. Consequently, it is not possible for LLMs to concern themselves with whether their data or algorithms represent truth. Even the emergence of bias or confabulation behavior is identified as a problem not by artificial intelligence itself, but through human evaluation. Moreover, particularly in domains such as finance, the tendency of AI systems to produce morally objectionable decisions is linked to this very architecture—that is, to the fact that artificial intelligence can act as an agent despite lacking consciousness, responsibility, and intention (Floridi, 2023). This is where the core crisis emerges: outputs generated without understanding, intention, or responsibility begin to replace relationships grounded in truth, and an object without responsibility starts to behave as if it were an epistemic subject.

In short, the substitution of artificial intelligence for humans and the growing pervasiveness of this practice not only erode the qualities that make humans human, but also accelerate detachment from the real world by constructing a new world simulation through artificial intelligence—one that confines humans to a narrower representational reality. Within this new world, a novel ecosystem is being formed through the actions of an entity that is not an epistemic subject. In this sense, the existential crisis at stake is not one facing artificial intelligence, but humanity itself.

Quattrocioni et al. (2026) are also unequivocal in their warnings in this regard. The problem will not be resolved by better training of models or by achieving higher accuracy rates, because the issue is not one of performance but of structure. No matter how persuasive they may be, these systems are not epistemic subjects. Positioning them as if they were erodes both individual judgment and institutional responsibility. What is therefore required is a rethinking of the epistemic, institutional, and moral boundaries that safeguard human judgment. In the age of generative artificial intelligence, the central issue is not the quality of answers, but who retains judgment and who the agent truly is. For it is possible to live with fluent yet unjustified answers; however, it is not possible to build a just, authentic, and humane world on the basis of knowledge that bears no responsibility.

References

- Acemoğlu, D., Autor, D., & Johnson, S. (2023). Can we have pro-worker- AI? Choosing a path of machines in service of minds. *CEPR Policy Insight*, No.123, 1-12.
- Ahmad, S. F., Han, H., Alam, M. M., Rehmat, M. K., Irshad, M., Arraño-Muñoz, M. and Ariza-Montes, A. (2023). Impact of artificial intelligence on human loss in decision making, laziness and safety in education. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10(311), doi: 10.1057/s41599-023-01787-8.

- Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., & Kirchner, L. (2016). Machine bias: There's software used across the country to predict future criminals. And it's biased against blacks. *ProPublica*, Online Edition.
- Berberette, E., Hutchins, J., & Sadovnik A. (2024). Redefining "Hallucination" in LLMs: Toward a psychology-informed framework for mitigating misinformation. arXiv.2402-01769v1.
- Erdi, P. (2020). *Ranking: The Unwritten Rules of the Social Game We All Play*. Oxford University Press.
- Floridi, L. (2023). AI as Agency Without Intelligence: on ChatGPT, Large Language Models, and Other Generative Models. *Philosophy & Technology*, 36, 15.
- Gerlich, M. (2025). AI Tools in Society: Impacts on cognitive offloading and the future of critical thinking. *Societies*, 15(1), 6. doi: 10.3390/soc15010006
- Hauswald, R. (2025). Artificial Epistemic Authorities. *Social Epistemology*, 39(6), 716–725.
- Innerarity, D. (2024). The epistemic impossibility of an artificial intelligence takeover of democracy. *AI & Society*, 39, 1667–1671.
- İlikhan, S., Özer, M., Tanberkan, H., & Bozkurt, V. (2024). How to mitigate the risks of deployment of artificial intelligence in medicine? *Turkish Journal of Medical Science*, 54(3), 483-492.
- İlikhan, S., Özer, M., Perc, M., Tanberkan, H., & Ayhan, Y. (2025). Complementary use of artificial intelligence in healthcare. *Medical Journal of Western Black Sea*, 9(1), 7-17.
- Ji, Z., Lee, N., & Frieske R. et al (2023). Survey of hallucination in natural language generation. *ACM Computing Survey*, 55, 1–38.
- Kosmyna, N., Hauptmann, E., Yuan, Y. T., Situ, J. et al (2025). Your brain on ChatGPT: Accumulation of cognitive debt when using an AI assistant for an essay writing task. arXiv:2506.08872. doi: 10.48550/arXiv.2506.08872
- Köbis, N., Rahwan, Z., Rilla, R., Supriyatno, B. I., Bersch, C., Ajaj, T., Bonnefon, J. F., & Rahwan, I. (2025). Delegation to artificial intelligence can increase dishonest behavior. *Nature*, 646, 126-134.
- Lum, K., & Isaac, W. (2016). To predict and serve? *Significance*, 13(5), 14–19.
- Mittermaier, M., Raza, M. M., & Kvedar, J. C. (2023). Bias in AI-based models for medical applications: Challenges and mitigation strategies. *NPJ Digital Medicine*, 6, 113.
- Obermeyer, Z., Powers, B., Vogeli, C., & Mullainathan, S. (2019). Dissecting racial bias in an algorithm used to manage the health of populations. *Science*, 366, 447–453.
- O'Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increase inequality and threatens democracy*. Crown Books.
- Quattrociocchi, W., Capraro, V., & Perc, M. (2026). Epistemological Fault Lines Between Human and Artificial Intelligence. arXiv: 2512.19466.
- Østergaard, S. D., & Nielbo, K. L. (2023) False Responses from Artificial Intelligence Models Are Not Hallucinations. *Schizophr Bull*, 49, 1105–7.
- Özer, M. (2024a). Potential benefits and risks of artificial intelligence in education. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 13(2), 232-244.
- Özer, M. (2024b). Impact of ChatCPT on Scientific Writing. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 14(3), 210-217.
- Özer, M. (2024c). Is artificial intelligence hallucinating? *Turkish Journal of Psychiatry*, 35(4), 333-335.

- Özer, M., & Perc, M. (2024). Human complementation must aid automation to mitigate the unemployment effects due to AI technologies in the labor market. *Reflektif Journal of Social Sciences*, 5(2), 503-514.
- Özer, M., Perc, M., & Suna, H. E. (2024a). Artificial intelligence bias and the amplification of inequalities in the labor market. *Journal of Economy, Culture and Society*, 69, 159-168.
- Özer, M., Perc, M., & Suna, H. E. (2024b). Participatory management can help AI ethics adhere to the social consensus. *Istanbul University Journal of Sociology*, 44(1), 221-238. doi: 10.26650/ SJ.2024.44.1.0001
- Özer, M. (2025a). The epistemic crisis of artificial intelligence in the context of Nafs al-Amr. *Journal of Economy Culture and Society*, 72, 254-264.
- Özer, M. (2025b). Can mathematical models be weapons of mass destruction? *Reflektif Journal of Social Sciences*, 6(1), 259-268.
- Özer, M., & Perc, M. (2025). Creative alineation in art due to artificial intelligence. *Reflektif Journal of Social Sciences*, 6(3), 1105-1118.
- Özer, M., Tanberkan, H., & Perc, M., (2025). Artificial intelligence threatens critical thinking in education systems. *Journal of Higher Education and Science*, 15(2), 157-164.
- Perc, M., Özer, M., & Hojnik, J. (2019). Social and juristic challenges of artificial intelligence. *Palgrave Communications*, 5(61).
- Perc, M., & Özer, M., (2025). Disappearing Minds in the Age of Artificial Intelligence. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 15(3), 1-9.
- Simbolon, L., Manugeran, M., & Barus, E. (2025). Does AI Know Things? An Epistemological Perspective on Artificial Intelligence. *Journal of English Language and Education*, 10(5), 1022-1028.
- Smith, A. L., Greaves, F., Panch, T. (2023) Hallucination or Confabulation? Neuroanatomy as metaphor in Large Language Models. *PLOS Digit Health*, 2, e0000388.
- Stadler, M., Bannert, M., & Sailer, M. (2024). Cognitive ease at a cost: LLMs reduce mental effort but compromise depth in student scientific inquiry. *Computers in Human Behavior*, 160.
- Sui, P., Duede, E., & Wu, S. et al. (2024) Confabulation: The Surprising Value of Large Language Model Hallucinations. arxiv:2406.04175v2.
- Suleyman, M. (2023). *The Coming Wave: Technology, Power, and the Twenty-First Century's Greatest Dilemma*. New York: Crown.
- Suna, H. E., & Özer, M. (2025). The human complimentary usage of AI and ML for fair and unbiased educational assessments. *Chinese/ English Journal of Educational Measurement and Evaluation*, 6(1), 1-21.
- Tamminga, C. A. (2009). Schizophrenia and other psychotic disorders: Introduction and overview. In: Sadock BJ, Sadock VA, Ruiz P, eds. *Kaplan and Sadock's Comprehensive Textbook of Psychiatry*. 9th edition. Philadelphia: Lippincott Williams and Wilkins; p. 1432.
- Tanberkan, H., Özer, M., & Gelbal, S. (2024). Impact of artificial intelligence on assessment and evaluation approaches in education. *International Journal of Educational Studies and Policy*, 5(2), 139-152.
- Ulnicane, I., & Aden, A. (2023). Power and politics in framing bias in artificial intelligence policy. *Review of Policy Research*, 40 (5), 665– 687.

2026, Vol. 7(1), 123-129

© The Author(s) 2026

Article reuse guidelines:

<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>

DOI: 10.47613/reflektif.2026.266

Article type: Research Article

Received: 11.11.2025

Accepted: 08.02.2026

Published Online: 18.03.2026

Ali Balcı*

Shattered and Rebuilt: How Trauma Transformed My Research in International Relations

Abstract

This essay recounts a stark, involuntary reinvention of my academic identity following a politically motivated targeting in 2017. Confronted with public accusations and legal scrutiny, my intellectual pursuits in poststructuralist and postcolonial theory became untenable. I detail the subsequent survival-driven shift to empirical, quantitative research. This narrative explores the multifaceted costs—intellectual, personal, and professional—as well as the unexpected gains of this transformation. It serves as a testament to the profound impact of external pressures on academic choices and challenges, offering a rare glimpse into the complex interplay between personal trauma and scholarly evolution within the field of political science.

Keywords

Political trauma, scholarly transformation, methodological evolution

123

One sunny December day in 2017, while I was working in the office, my phone began to buzz relentlessly. Moments later, colleagues knocked on my door—pale and hesitant—to tell me that I had appeared on the front page of a daily newspaper known for its hardline, ultranationalist, and aggressively pro-Eurasian political stance, one that routinely targets dissenting academics and critical intellectuals. There, in bold letters, I was accused of writing a pro-PKK book and of having exploited a state-funded scholarship to do so. The news metastasized quickly. Local newspapers in Sakarya picked it up, and by evening, social media platforms were flooded with calls for my dismissal. I received chilling phone calls threatening me with impalement. The frenzy was triggered by a deliberately distorted translation of a single sentence from my book. That isolated misreading was then amplified as if it were evidence of an entire political position. But facts no longer mattered. The machinery of outrage was in motion. Soon after, I learned that a prosecutor had launched an investigation against me. I was formally accused of legitimizing the PKK—a group designated as a terrorist organization in Turkey. The accusation struck at the core of my identity, not just as a scholar but as a human being.

What followed was not just a legal ordeal but a slow disintegration of my ordinary, peaceful life. The media campaign and court proceedings consumed my days and haunted my nights. My intellectual world—once filled with explorations of postcolonial theory,

* Sakarya University, alibalci@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4429-9318.

poststructuralism, Turkish politics, and ethnic movements—collapsed under the weight of fear and surveillance. I could no longer pursue the ideas that once inspired me. Desperate to rebuild, I made a radical shift in my research. But it was not a shift born of creative ambitions (Hill, 2020), tenure security, or institutional disruption (Bragaw, 2019; Bunds, 2021). It was a retreat—a survival mechanism in the aftermath of trauma. Sometimes trauma stems from witnessing violence in the field (Loyle & Simoni, 2017; Howe, 2022; Cohen, and Dorff, 2025), and sometimes, as in my case, it arises from direct external attacks that threaten a scholar’s safety and professional standing. Therefore, my redirection was not voluntary—it was forced, shaped by fear, injustice, and the chilling silence that followed public disgrace.

The reminder of this essay provides an intimate chronicle of academic reinvention, tracing the profound intellectual and emotional transformation that followed a traumatic political targeting. I delineate the step-by-step process of rebuilding, revealing how I cultivated new research interests and acquired the empirical methods necessary to re-establish my scholarly identity. This is a story not merely of personal adversity, but of deliberate reconstruction, intellectual discipline, and unexpected professional redirection. For fellow political scientists confronting unforeseen disruptions¹—from external pressures to institutional challenges or personal upheaval—this account offers a modest template for navigating and understanding radical shifts in scholarly practice.

Before the storm

I cannot fully trace what first drew me to critical theory—whether it was my early encounters with the state during the political climate of 28 February, or the courses I took as an undergraduate. As a high-school student at an İmam Hatip in Karasu, Sakarya, in 1997, I experienced first-hand the restrictive character of state authority during that period and observed the exclusionary practices directed at students who wore headscarves. What remains most salient to me is not the broader ideological debate on secularism, but the everyday enactment of exclusion in educational settings: I attended undergraduate courses while some female students, solely for covering their hair, were escorted out of classrooms by security personnel. During the same period, three undergraduate courses—Introduction to Political Science, Turkish Political Life, and Theories of Democracy—taught by Süleyman Seyfi Ögün, had a particularly formative influence on my intellectual development. I also read a number of books he recommended during these courses, including Albert Camus’s “The Rebel” and Friedrich Dürrenmatt’s “A Dangerous Game” (Die Panne), both of which contributed to my emerging interest in political and social critique. In my undergraduate years, I was introduced to poststructuralist thought, which became an important reference point in shaping my early academic orientation.

During my PhD years, I immersed myself in poststructuralist thought, devoting extensive time to reading and engaging critically with the works of Michel Foucault, Slavoj Žižek, and

Jacques Lacan. Although my dissertation focused on state discourse and was informed by Michel Foucault's theoretical insights, my broader academic agenda extended beyond that project, culminating in independent publications that examined how Turkish foreign policy operates as an extension of domestic power struggles (e.g., Balci, 2007; Balci, 2010). Drawing on the work of my supervisor, Burhanettin Duran—who had published studies on the domestic sources of Turkish foreign policy in the early 2000s—I combined his perspective with poststructuralist approaches. After completing the PhD program, my intellectual journey expanded further. I began to engage deeply with postcolonial theory, while continuing to explore the writings of Judith Butler and Ernesto Laclau. At the heart of my research was a central claim: Turkey's foreign policy discourse is shaped not by strategic necessity alone, but by an ongoing power struggle among three major political blocs—Islamists, Kemalists, and Kurdish nationalists. Each of these actors, I argued, instrumentalizes foreign policy discourse to legitimize its position and actions within the domestic arena.

This line of thinking led me to a broader, more provocative research puzzle: Can ethnic terrorist movements have foreign policies? Despite their lack of legal recognition or legitimacy, such groups often make deliberate and strategic use of foreign policy discourse—seeking international sympathy, external alliances, and more importantly ideological validation for their struggle. Their language about the world politics, I believed, was not incidental but a calculated extension of their political agenda, aimed at legitimizing their cause and thereby constructing new political subjectivities. In 2015, I spent a year at Columbia University's School of International and Public Affairs to write a book on the PKK's foreign policy. The book sought to theorize the foreign policy behavior of ethnic separatist movements by drawing on concepts from postcolonial and poststructuralist theories. At the time, I believed I was pursuing a bold and timely question—one that had been largely overlooked in mainstream scholarship. I had no way of knowing that this very inquiry would make me a target, and that it would soon upend my life entirely.

An Intellectual “Diet”

After those tragic days throughout 2018, I made three solemn promises to myself: never again would I write or teach postcolonial or poststructuralist theory; never again would I write about the last fifty years of Turkish politics; and never again would I publish op-eds or appear on television. I was nearing forty, and it felt as though the academic world I had carefully built over the years had come to an abrupt and bitter end. In the mid-2018, my father passed away suddenly from a heart attack. Soon after, I had to leave Sakarya—the city of my childhood and adult life—to relocate to an unfamiliar place, Bolu, due to my wife's job. It felt like the final rupture with the life I had known. Everything that had grounded me—family, home, academic identity—had vanished. I began commuting to Sakarya just two days a week to teach my regular courses. The rest of the time, I found myself adrift, with long hours to wade

through the vast ocean of international politics literature, searching for a new direction, a new purpose—anything that could help me rebuild from the wreckage.

In that vacuum, I did the only thing I knew how to do: I turned to reading as a way to rebuild myself intellectually. My reading strategy was simple but disciplined: focus exclusively on the top ten journals in International Relations, read at least three articles per week, and maintain this routine for at least a couple of months.² It was, in many ways, like committing to a strict health regimen—cutting out junk food, eating only clean and measured portions, and sustaining it long enough to see real change. Or like beginning a serious bodybuilding program: forget the indulgences, show up at the gym consistently, and push through the initial pain. At first, the intellectual “diet” was painful. Just as a new gym-goer experiences soreness and frustration, I felt overwhelmed and mentally strained. The articles in these top-tier journals were methodologically rigorous, statistically sophisticated, and sharply focused on narrow empirical puzzles. I had no background in statistics at the time, and reading these pieces was often a humbling experience—each page a reminder of how far I was from the standards of this new scholarly world.

The greatest benefit I gained from this reading experience was a deep appreciation for methodological rigor. I learned how a scientific paper should begin with a compelling, intellectually arresting puzzle; how it must position itself within the relevant literature; and, most importantly, how it must rigorously demonstrate its central claim. While the topics varied widely, the structure and style across dozens of articles were remarkably consistent. After twelve months of sustained reading, I began to notice a shift—my own thinking started to take shape with greater clarity and discipline, mirroring the ordered logic of the articles I was consuming. This intense intellectual “diet” had a profound, almost subconscious effect on me. It didn’t just inform/ expand? my knowledge; it restructured the way I thought. I finally felt ready to pursue new research topics through which I could rebuild an academic career for the rest of my life.

On the Hunt for New Topics

Before the trauma, I had only a passing interest in the Ottoman Empire from an international relations perspective. In 2018, that curiosity culminated in a collaborative article examining the Empire’s decision to enter the First World War. I saw potential in Ottoman studies—it allowed me to explore international politics without touching the raw nerves of critical theory or the politically fraught terrain of the last fifty years of Turkish politics. It felt like a safe intellectual refuge. Still, the disciplined reading “diet” I had committed to was nudging me in another direction—toward empirical research. My first serious attempt led me into political psychology, specifically Leadership Trait Analysis (LTA), a method developed by Margaret Hermann. I was drawn to the promise of systematically analyzing political leaders, but my lack

of statistical training made publishing in respected journals difficult. Collaborative projects faltered. Rejections came. Yet, I didn't lose hope. My motivation was simple and unshaken: I was a scholar, and I wanted to remain one.

Then, one day in late 2019, I stumbled upon an article on vote-buying in the UN Security Council by Axel Dreher and his colleagues. It was a revelation. The piece showed that one could be empirically rigorous and politically critical. I realized that critique need not be confined to abstract theory—it could also be grounded in data, exposing the hidden inequalities and injustices of the international system. That was the turning point. I resolved to teach myself the basics of statistics. It was time to rebuild—not just my career, but my intellectual identity. Around the same time, I was honored with the TÜBA Outstanding Young Scientist Award by the Turkish Academy of Sciences. This recognition provided the opportunity to fund a four-week training course on statistical fundamentals. I learned what standard deviation means, how difference-in-differences analysis works, and received a basic introduction to regression. Everything was new—technical, demanding, and often difficult to digest. But for the first time, I could begin to understand the statistical sections of the articles I had long admired. That was enough to keep me going.

I began focusing on elected members of the UN Security Council—their pathways to election and their voting behavior once seated. This line of inquiry led to the publication of several articles in respected journals. As my research deepened, I came to realize that voting behavior was shaped not only by material incentives such as vote-buying, but also by broader patterns of political interaction. One such interaction stood out: high-level leader visits. I began to see these visits not merely as diplomatic formalities, but as potential tools of influence—capable of shaping the decisions and alignments of other states in international politics. What intrigued me even more was how underexplored this topic remained within the discipline. Leader visits represented a rich and largely untapped area of study, offering new possibilities for empirical research and theoretical insight.

Who am I now?

What did this journey—from a scholar shaped by poststructuralist thought to one who now embraces the “science” in political science—truly cost me? What did it leave behind? Do I still consider critical theories to be part of science, or have they become, in my eyes, perspectives more akin to ideologies? Have I crossed into a realm of pure objectivity, or is that just another illusion we tell ourselves in the name of ‘science’? Do I now believe the trauma was, in some strange way, a gift—that it set me on the right path? Or am I simply standing on a different edge of the same centuries-old cliff, overlooking the vast, unfinished project of human knowledge? These questions linger—not as doubts, but as reminders of the complexity of transformation. Beyond these reflections on my intellectual evolution, I have also come to a more sobering

realization: what I do is, in the end, a salaried occupation—one that puts food on the table. Perhaps this is precisely why the trauma had such a profound effect on me. I did not resist. I did not stand my ground on the ideas I once championed. I retreated.

This experience also clarified something often overlooked. As Norris (2021) shows, research excellence is shaped not only by individual ability or formal employment arrangements but also by the broader structure of working conditions—and especially by perceived job security. In her global survey-based analysis of political scientists, perceived security is positively associated with research productivity and impact, whereas formal tenure status itself is not a significant predictor. Put differently, “a subjective sense of job security matters more for building successful research careers than the legal conditions of contractual tenure” (Norris, 2021: 50-51). What sustains ambitious intellectual work is therefore not merely the protection provided by a contract, but the lived sense that one can speak, write, and take risks without anticipating punishment. When scholars feel safe, they pursue long-term projects and accept intellectual uncertainty; when that sense collapses, even successful academics often retreat into safer questions and quieter visibility. However, this is not the end of academic pursuit: there is always room for fruitful adaptation.

In this long process, one thing became clear to me: while transformation may be triggered by trauma or any other reason, genuine and fruitful transformation often follows the guidance of good examples. An old Iranian story illuminated my path. As I recall, it goes something like this: a pupil approaches a master poet and asks to learn the art of poetry. The master instructs him to memorize every poem by his favorite poet. The pupil returns, having done so, and asks what comes next. The master replies, “Now, forget them all.” Many fail at this stage. Only those who succeed in forgetting truly learn how to create. I never consciously set out to forget what I had read during my intellectual “diet.” But over time, I internalized its lessons. I learned, almost unconsciously, how to think scientifically—and more importantly, how to write. That reading diet, more than anything else, became the most important lesson I learned—and the one I most wish to share.

- 1 In the last decade, the community of scholars at risk has widened globally. The United States—traditionally regarded as one of the safest havens for academic freedom—has increasingly led this trend, particularly through politically driven investigations. For example, the U.S. Department of Justice’s China Initiative, launched in 2018, targeted academic scientists suspected of economic espionage and led to numerous investigations of researchers of Chinese descent working in American universities (Xie et al., 2023).
- 2 Of course, this strategy is hardly new. From Seneca to Schopenhauer, selective reading—focusing on the best works while ignoring mediocre ones— is strongly recommended. Seneca advises extending our “stay among writers whose genius is unquestionable, deriving constant nourishment from them,” while Schopenhauer warns that “bad books are intellectual poison; they destroy the mind.”

References

- Balcı, Ali. 2007. "Diskors ve Pratik Olarak Dış Politika", *Uluslararası İlişkiler*, 4(15): 67-87.
- Balcı, Ali. 2010. "1990 Sonrası Türk Dış Politikası Üzerine Bazı Notlar: Avrupa Birliği ve Kıbrıs Örneği", In: *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Editors: Cüneyt Yenigün and Ertan Efeğil, (İstanbul: Nobel Yayınları): 87-99.
- Bragaw, Stephen. 2019. "Navigating the Night Sea Journey: Learning to Let Go after Tenure's Loss." *PS: Political Science & Politics* 52(1): 57-60.
- Bunds, Kyle S. 2021. "'Please let it stop': Fear, anxiety, and uncertainty on the neoliberal tenure track." *Qualitative Inquiry* 27(8-9): 1040-1047.
- Cohen, Dara Kay, and Cassy Dorff. 2025. "Researching human rights violations: Assessing research-related stress among research assistants." *Journal of Peace Research*: 00223433251370495.
- Hill, Kim Quaile. 2020. "Research creativity and productivity in political science: a research agenda for understanding alternative career paths and attitudes toward professional work in the profession." *PS: Political Science & Politics* 53(1): 79-83.
- Howe, Kimberly. 2022. "Trauma to self and other: Reflections on field research and conflict." *Security Dialogue* 53(4): 363-381.
- Loyle, Cyanne E., and Alicia Simoni. 2017. "Researching under fire: political science and researcher trauma." *PS: Political Science & Politics* 50(1): 141-145.
- Norris, Pippa. 2021. "What maximizes productivity and impact in political science research?" *European Political Science* 20(1): 34-57.
- Xie, Yu, et al. 2023. "Caught in the Crossfire: Fears of Chinese-American Scientists." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 120(27): 1-5.

Dosya Dışı
Off Topic

2026, Vol. 7(1), 133-162
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2026.267
Article type: Research Article

Received: 27.01.2026
Accepted: 22.02.2026
Published Online: 18.03.2026

Sami Çuhadar*, Aysel Doğru**, Çağatay Gezer***, Ece Helvacıoğlu****, Selma Mert*****

Üniversite Kütüphanelerinde Yapay Zeka Kullanımı: Deneyimler ve Zorluklar

Using Artificial Intelligence in University Libraries: Experiences and Challenges

Öz

Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu Yapay Zeka Araştırma Grubu, Türkiye’den 111 üniversite kütüphane yöneticisinin katıldığı bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu araştırmadaki anketin 7. sorusu üniversite kütüphanelerinde hangi YZ teknolojilerinin kullanıldığını belirlemeye yöneliktir. Verilen yanıtlar doğrultusunda 6 ve üzeri YZ aracı kullanan 11 üniversite kütüphanesi çalışmanın evrenini oluşturmıştır. Bu çalışmada, üniversite kütüphanelerinin YZ araç ve uygulamalarını kullanırken karşılaştıkları temel sorunları belirlemek, araştırmanın evrenini oluşturan kütüphane yöneticilerinin bu konudaki deneyimlerini anlamak ve çözüm önerilerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin kullanıldığı çalışmada, kurumsal abonelik yerine bireysel abonelik, iletişim, ödeme yöntemleri, kullanıcı verilerinin gizliliği, yetkin personel eksikliği, teknik altyapı ve erişilen bilgilerin niteliği gibi alanlarda rehberliğe ihtiyaç duyulduğu ortaya konmuştur. Ayrıca, kütüphanelerin YZ teknolojilerini daha etkin biçimde kullanabilmesi için karşılaştıkları zorluklara yönelik çözüm önerileri de sunulmuştur.

133

Abstract

The Artificial Intelligence Research Group of the Anadolu University Libraries Consortium conducted a study involving 111 directors from university libraries in Turkey. Question 7 of the survey aimed to determine which AI technologies are used in university libraries. Based on the responses, the study population comprised 11 university libraries that used 6 or more AI tools. The study aimed to identify the fundamental problems encountered by university libraries when using AI tools and applications, understand the experiences of the directors involved, and propose solutions. Semi-structured interviews revealed a need for guidance on issues such as individual versus institutional subscriptions, communication, payment methods, user data privacy, the lack of qualified personnel, technical infrastructure, and the quality of accessible information. Furthermore, the study proposed solutions to address the challenges libraries face in using AI technologies more effectively.

Anahtar Sözcükler

Yapay zeka; yapay zeka uygulamaları; üniversite kütüphaneleri; kütüphane yönetimi; ANKOS Yapay Zeka Araştırma Grubu

Keywords

Artificial intelligence; artificial intelligence tools; university libraries; library management; ANKOS Artificial Intelligence Research Group

- * Daire Başkanı, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, sami.cuhadar@bilgi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0602-7928
- ** Kütüphaneci - Arşiv Sorumlusu, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Kütüphane Müdürlüğü, aysel.dogru@ieu.edu.tr, ORCID ID: 0009-0002-3315-974X
- *** Öğretim Görevlisi, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Halil İnalcık Kütüphanesi, cgezer@akdeniz.edu.tr , ORCID ID: 0009-0006-4356-510X
- **** Müdür, Yaşar Üniversitesi, Kütüphane ve Bilgi Merkezi Müdürlüğü, ece.helvacioglu@yasar.edu.tr , ORCID ID: 0000-0002-3247-4038
- ***** Öğretim Görevlisi, Abdullah Gül Üniversitesi, Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, selma.mert@agu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7681-7496

Giriş

Yapay Zeka (YZ) teknolojilerinin hızlı gelişimi, bilgi merkezleri ve özellikle üniversite kütüphaneleri üzerinde önemli etkiler yaratmaya başlamıştır. Bilgiye erişim süreçlerini dönüştüren ve çeşitlendiren bu teknolojiler, veri analitiği, kullanıcı etkileşimlerinin kişiselleştirilmesi, kaynak yönetimi ve otomasyon gibi birçok alanda kütüphanelere yeni fırsatlar sunmaktadır (Shahzad vd., 2024). Türkiye’deki üniversite kütüphaneleri de bu gelişim ve dönüşüm sürecine uyum sağlamak amacıyla çeşitli YZ teknoloji ve uygulamalarını kütüphanelere entegre etmeye başlamıştır. Ancak bu entegrasyon süreci yalnızca teknolojik adaptasyonu değil, aynı zamanda etik, kurumsal, mali ve teknik boyutlarıyla da birçok yeni zorluğu beraberinde getirmektedir. Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu’nun (ANKOS) 2024 yılı Mayıs ayında kurduğu Yapay Zeka Araştırma Grubu, yürüttüğü çalışmalar doğrultusunda ürettiği makale, politika ve rehber kitabı (Çuhadar vd., 2024; ANKOS Yapay Zeka Araştırma Grubu vd., 2025), düzenlediği çalıştaylar, çevrimiçi eğitimler ve her iki ayda bir kütüphaneler ve yapay zeka konularındaki yeniliklerin paylaşıldığı bülten (ANKOS Yapay Zeka Araştırma Grubu ve ANKOS, 2025) ile Türkiye’deki üniversite kütüphanelerinin YZ teknolojilerine adaptasyon sürecine önemli katkılar sunmaktadır.

134

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’deki üniversite kütüphanelerinde YZ teknoloji ve uygulamalarının daha verimli kullanılabilmesi için mevcut engellerin tespiti ve bu zorluklara karşı önerilen çözüm yollarının değerlendirilmesidir. Elde edilen veriler, sadece üniversite kütüphanelerine değil, aynı zamanda bilgi hizmetleri alanında strateji geliştiren tüm paydaşlara yol gösterici nitelikte katkılar sunmaktadır. Konuya dair literatürde yer alan çalışmalar büyük ölçüde Türkiye’de ve dünyada kütüphanelerin YZ teknolojileri konusunda mevcut bilgi düzeyleri ile fırsatlar ve zorluklar bağlamında kütüphanelerin dönüşümüne yönelik bilgiler vermektedir. Bu çalışma özelinde ise YZ kullanımı sırasında karşılaşılan zorluklar bu teknolojiyi aktif kullanan kurumların yöneticilerinin deneyim paylaşımlarını, tecrübelerinin yansımalarını ve bu tecrübeler kapsamında sunulan çözüm önerilerini içermesi bağlamında literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

YZ teknolojilerinin yükselişi, kütüphane hizmetlerini dönüştürmek ve iyileştirmek için büyük bir potansiyel sunmaktadır. YZ, kullanıcıların bilgiye erişimini hızlandırabilmekte, kullanıcı deneyimini kişiselleştirebilmekte ve bilgi yönetim süreçlerini optimize edebilmektedir. Bu bağlamda, üniversite kütüphaneleri YZ’nin sunduğu fırsatları değerlendirerek hizmet kalitelerini artırmayı hedeflemektedir (Zondi vd., 2024).

Üniversite kütüphanelerinde YZ kullanımı, sunduğu fırsatlara karşın aynı zamanda bir takım zorlukları da bünyesinde barındırmaktadır. YZ’nin kütüphane hizmetlerinde etkili bir şekilde kullanılabilmesi için karşılaşılan zorlukların ele alınması gerekmektedir. Kütüphaneler, YZ teknolojilerini entegre ederken, altyapı yatırımları yapmak, personeli eğitmek ve etik sorunlara dikkat etmek zorundadır (Bi vd., 2022). Gelecekte, YZ’nin kütüphane hizmetleri üzerindeki etkilerini daha iyi anlamak için daha fazla araştırma yapılması gerektiği açıktır. Bu

bağlamda, kütüphaneler, hem teknolojik hem de insani faktörleri dikkate alarak YZ uygulamalarını entegre etme stratejileri geliştirmelidir.

Bu çerçevede ANKOS Yapay Zeka Araştırma Grubu, 2024 yılında üniversite kütüphanelerinin YZ'ye yönelik mevcut kullanım düzeylerini ve algılarını belirlemek amacıyla bir saha araştırması yapmıştır. Bu kapsamda düzenlenen ankete Türkiye genelinde 111 üniversite kütüphane yöneticisi katılmış ve anketten elde edilen veriler neticesinde kütüphanelerinde 6 veya daha fazla YZ aracını aktif olarak kullanan 11 üniversite kütüphanesi tespit edilmiştir (Çuhadar vd., 2024). Bu çalışmada, söz konusu kütüphaneleri inceleyerek, YZ araçlarının kullanımı sırasında karşılaşılan temel sorunları ve çözüm önerilerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Araştırma yöntemi olarak mevcut durumu ortaya koymak için olayların, kurumların ve grupların özelliklerini açıklamaya odaklanan betimleme yönteminden yararlanılmıştır (Kaplan, 2000). Ayrıca, çalışmada nitel veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Bu teknik, araştırmacıya esnek bir soru sorma alanı sunarak derinlemesine bilgi toplama olanağı sağlamaktadır (Sert, 2023). Görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular, üniversite kütüphanelerinin YZ teknoloji ve uygulamalarına karşı artan ilgisini ortaya koyarken; aynı zamanda lisanslama sorunları, veri güvenliği, kurumsal-bireysel abonelik ayrımı, teknik altyapı yetersizlikleri ve yetkin personel eksikliği gibi özellikle mevzuat ve etik kaynaklı zorlukları da ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmanın bir kısmı, 16-18 Ekim 2025 tarihleri arasında Kastamonu Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirilen IV. Uluslararası Gelenekten Geleceğe Bilgi ve Belge Yönetimi Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulmuştur. Çalışmanın tamamı özgün olup daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamıştır.

Literatür Değerlendirmesi

YZ teknoloji ve uygulamalarının hızlı gelişimi, bilgiye erişim hizmetlerinde köklü değişikliklere neden olmuş ve bu değişim süreci bilgi merkezleri, özellikle de bilimsel araştırma altyapısının mimarları olan üniversite kütüphaneleri üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. YZ'nin üniversite kütüphanelerine sunduğu olanaklar; otomasyon, veri analitiği, içerik öneri sistemleri, doğal dil işleme ve kullanıcı davranışlarına dayalı kişiselleştirme gibi birçok işlevsel alanda kütüphane hizmetlerini yeniden şekillendirmektedir (Li ve Coates, 2024). Üniversite kütüphanelerinin YZ uygulamalarını benimsemesi, sadece hizmet kalitesini artırmakla kalmayacak, aynı zamanda kullanıcıların bilgiye erişim süreçlerinin de daha etkili hale gelmesini sağlayacaktır (Chouia, 2025). YZ, üniversite kütüphanelerinde sadece rutin işlemlerin hızlandırılmasında değil, aynı zamanda kullanıcı deneyimlerinin zenginleştirilmesinde, özellikle araştırma destek hizmetlerinde ve kaynak yönetiminde de aktif olarak kullanılmaktadır (Cox, Pinfield ve Rutter, 2019). Örneğin chatbotlar, kullanıcıların sıkça sorduğu sorulara 7/24 yanıt verebilirken, YZ destekli katalog sistemleri kullanıcıların önceki aramalarını inceleyerek kullanıcı profilinin analizini yapabilmekte ve üniversite kütüphanelerine koleksiyon gelişimi için önerilerde bulunabilmektedir (Jha, 2023).

YZ tabanlı sistemler kullanıcıların arama sonuçlarını kişiselleştirerek, onların en uygun bilgi kaynaklarına ulaşmalarını sağlamaktadır. Bu tür sistemler, kullanıcıların daha önceki arama ve erişim geçmişlerine dayanarak, onlara önerilerde bulunmakta ve bilgiye erişim sürecini hızlandırmaktadır (Suryakanth ve Prashant, 2023; Öztürk ve Özel, 2021; Hodonu-Wusu, 2024). Örneğin, bir akademik kütüphane, YZ destekli bir platform aracılığıyla kullanıcıların araştırma alanlarına göre en alakalı makaleleri ve kaynakları önerebilir. Kütüphaneler, kullanıcıların daha önceki arama ve erişim geçmişlerine dayanarak, onlara özel önerilerde bulunabilir. Bu durum, kullanıcıların kendi ilgi alanlarına uygun bilgilere daha kolay erişim sağlamalarını mümkün kılmaktadır (Dhage vd., 2025). YZ'nin bir diğer önemli avantajı, kullanıcı deneyimini iyileştirme kapasitesidir. Kütüphaneler, YZ uygulamaları ile kullanıcıların bilgi arama süreçlerini daha kullanıcı dostu hale getirebilir. Sanal asistanlar ve chatbotlar, kullanıcıların sıkça sorduğu sorulara anında yanıt vererek, kütüphane hizmetlerine erişimi kolaylaştırmaktadır (Halburagi ve Mukarambi, 2023). Kullanıcılar, bu tür teknolojiler aracılığıyla, bilgiye hızlı bir şekilde ulaşmakta ve kütüphanenin sunduğu hizmetlerden daha etkin bir şekilde yararlanmaktadır (Lulu-Pokubo ve Okwu, 2024). Bu tür sistemler, kütüphanecilerin veri yönetimi ve bilgi analizi süreçlerini otomatikleştirerek iş yükünü azaltmakta ve onlara daha stratejik görevler için zaman tanımaktadır. Bu durum, kütüphanelerin genel verimliliğini artırmakta ve kütüphane hizmetlerinin kalitesini yükseltmektedir. Örneğin YZ, kullanıcıların geri bildirimlerini analiz ederek, kütüphanecilerin hangi hizmetlerin iyileştirilmesi gerektiğini anlamalarına yardımcı olabilir. Bu tür veri analizi, kütüphanelerin hizmet stratejilerini daha etkili bir şekilde belirlemelerine olanak tanımaktadır (Prasanna, 2024).

ANKOS çatısı altında 2024 yılında kurulan Yapay Zeka Araştırma Grubu ulusal farkındalığı arttırmak üzere ilk adımları atmış, üniversite kütüphanelerinde YZ teknolojilerinin olanaklarını ve etkilerini incelemek, bu teknolojilerin bilgi hizmetleriyle entegrasyonunu sağlamak ve etik çerçevede kullanımını yaygınlaştırmak amacıyla çalışmalar yürütmektedir. Gönüllü kütüphanecilerden oluşan grup, kütüphane yöneticileriyle gerçekleştirdiği anketler aracılığıyla mevcut durumu analiz etmekte; politika belgeleri, rehberler (ANKOS Yapay Zeka Araştırma Grubu vd., 2025) ve düzenli bültenler (Yapay Zeka Bülten – ANKOS vd.) hazırlayarak kurumsal farkındalık yaratmaktadır. Ayrıca etik sorunlar, algoritmik önyargılar ve doğru bilgiye erişim gibi kritik konuları gündeme getirmektedir. Grubun yürüttüğü çalışmalar arasında, kütüphanelerde pilot YZ uygulamaları, eğitim programları ve ulusal-uluslararası iş birlikleri de yer almaktadır. Böylece hem Türkiye'deki bilgi profesyonelleri arasında YZ farkındalığı arttırılmakta hem de gelecekte kütüphane hizmetlerine yönelik standartlar ve politika önerileri geliştirilmesine katkı sağlanmaktadır.

ANKOS çalışmalarının yanı sıra, Türkiye'de yapay zekanın kütüphanelere entegrasyonu giderek artan bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır. Yapılan araştırmalar hem mevcut durum hem de geleceğe ilişkin beklentiler açısından önemli bulgular sunmaktadır. Bu çalışmalardan belli başlı birkaçına aşağıda kronolojik sıraya göre kısaca değinilmiştir.

Yıldız ve Yıldırım'ın (2018) YZ ve robotik sistemlerin kütüphanecilik mesleğine etkilerini ele aldığı çalışması, geleceğin kütüphanecilerinin dijital teknolojiler ile YZ konusunda yetkinlik geliştirmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Akıllı bina teknolojilerinin kütüphanelerde uygulanmasının önemine dikkat çektiği çalışmada, merkezi otomasyon sistemlerinin yerini YZ tabanlı çözümlerin alacağını öngörmektedir. Bu bağlamda Selçuk (2019) ise gelecekte akıllı raflar, duyuru ekranları, karşılama robotları ve otomatik ödünç-iade cihazları gibi YZ temelli uygulamaların kütüphanelerde yaygınlaşacağı öngörüsünü ortaya koymuştur.

Türkiye'deki üniversite kütüphanelerinde YZ entegrasyonunun gelişim sürecine ışık tutan diğer bir çalışma ise Öztürk'ün (2020) tez çalışmasıdır. Bu çalışma da YZ'nin referans, engelli hizmetleri, tanıtım ve oryantasyon gibi alanlarda verimli olabileceğini, ayrıca veri gizliliği ve güvenliği konularında da destek sağlayabileceği vurgulanmaktadır. Öztürk ve Özel (2021) ise üniversite kütüphanecilerinin YZ'ye ilişkin tutumlarını incelemiş, kütüphanecilerin yeterli bilgiye sahip olmadıklarını ancak uzun vadede özellikle rutin işlemlerde teknolojinin önemli katkılar sağlayacağına inandıklarını ortaya koymuştur. Çakmak ve Eroğlu'nun (2023) çalışması, YZ, makine öğrenimi ve derin öğrenme yaklaşımlarının bilgi merkezlerindeki kullanım alanlarını değerlendirmekte ve Türkiye'deki olası uygulamalara yönelik kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Sivri (2023) ise YZ'nin kütüphanelerde acil durum yönetimi, giriş kontrolü ve kullanıcı davranışlarının analizinde kullanılabilecek potansiyele sahip olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmalar, YZ'nin kütüphanelerde yalnızca bilgi hizmetleriyle sınırlı kalmayıp, yönetsel ve teknik süreçlerde de dönüştürücü bir rol üstlenebileceğine işaret etmektedir.

Yine Çakmak ve Eroğlu'nun (2024) bir diğer çalışması, kütüphane yöneticilerinin YZ kullanımına genel olarak olumlu yaklaştıklarını, ancak elektronik kaynakların yeterliliğinin sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. YZ'nin en yoğun olarak bilgiye erişim ve dolaşım süreçlerinde kullanıldığı; kataloglama, sınıflama, ileri veri uygulamaları ve referans hizmetleri gibi alanlarda ise yüksek beklentiler bulunduğu belirtilmektedir.

Sarıçoban (2024) çalışmasında kütüphanelerde YZ kullanımına geçiş sürecinde finansal belirsizlikler, beceri yetersizlikleri ve iş akışındaki dirençleri olası zorluklar olarak belirtirken, aynı zamanda teknolojinin sağlayabileceği potansiyel faydalara da yer vermiştir.

ANKOS'un 2024 yılında kurduğu "Yapay Zeka Araştırma Grubu", üniversite kütüphanelerinin YZ'ye yönelik mevcut kullanım düzeylerini ve algılarını belirlemek amacıyla yaptığı saha çalışması Türkiye'de üniversite kütüphanelerinin teknolojik adaptasyon düzeyinin sınırlı ama gelişime açık olduğunu göstermektedir. Ancak bu adaptasyon süreci sadece teknolojik değil, aynı zamanda etik, mali, kurumsal ve teknik birçok zorluğu da beraberinde getirmektedir (Çuhadar vd., 2024).

Türkiye'deki akademik kütüphanecilerin YZ teknolojilerine yönelik kaygı düzeylerini inceledikleri araştırmaları; genel kaygı düzeyinin orta seviyede olduğunu, en yüksek kaygının sosyoteknik körlük boyutunda yaşandığını göstermektedir. Demografik değişkenler açısından yalnızca üniversite türünde anlamlı farkların bulunduğu çalışma sonucunda devlet üniversitelerinde çalışan kütüphanecilerin işini kaybetme kaygısının vakıf üniversitelerindekilerden daha

yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca YZ kullanım sıklığı arttıkça kaygı düzeyinin azaldığı saptanmıştır. Bu doğrultuda, kütüphanecilerin uyum sürecini kolaylaştıracak eğitimlerin düzenlenmesi ve kurumsal düzeyde destekleyici politikaların geliştirilmesi önemi bu çalışma ile bir kez daha vurgulanmıştır (Gültekin ve Kavak, 2025).

Kavak ve Erdem (2025)'in üniversite öğrencilerinin yapay zeka okuryazarlığı yetkinlikleri konusundaki çalışmasında YZ'nin etik kaygılar, güvenlik riskleri ve olumsuz akademik etkiler bağlamında bir tehdit unsuru olabileceği belirtilmektedir. YZ'nin üniversite öğrencilerinin düşünme becerilerini zayıflatacağı ve onları hazır bilgiye bağımlı hale getireceği yönünde bilgiler paylaşılmaktadır. Ayrıca YZ'nin toplumsal ve akademik yaşamda etik ve güvenlik risklerinin yanında akademik dürüstlük ve toplumsal boyutlarına da odaklanması gerekliliği vurgulanmaktadır.

Kütüphaneler ve Yapay Zeka Kullanımı

Literatür incelemelerinden de anlaşıldığı üzere Türkiye'deki üniversite kütüphanelerinde YZ teknolojilerinin entegrasyonu, hizmet kalitesini ve verimliliği artırma potansiyeli taşısa da uygulamada aşılması gereken ciddi engeller bulunmaktadır. Üniversite kütüphane yöneticileri ile birebir yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen bulgular, bu alandaki temel zorlukları net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Türkiye'deki üniversite kütüphanelerinde YZ teknolojilerinin kullanımında karşılaşılan bazı temel sorunları;

- Veri güvenliği ve gizliliği,
- Teknik altyapı yetersizlikleri,
- Yetkin insan kaynağı eksikliği,
- Kurumsal-bireysel lisans ayrımları,
- Etik ve mevzuat temelli engeller oluşturmaktadır.

Literatürde, YZ uygulamalarının etik kullanımı, kullanıcı verilerinin gizliliği, algoritmik önyargılar ve şeffaflık gibi konular tartışılmakta ve bu durum kütüphane hizmet ve süreçlerine doğrudan yansımaktadır (Ikwanusi vd., 2023; Wójcik, 2020). Uluslararası literatürde de benzer sorunların varlığına işaret edilmektedir. Örneğin, Cox vd. (2019), kütüphanelerin YZ teknoloji ve uygulamalarına aynı Türkiye üniversite kütüphanelerinde olduğu gibi yatırım yapma konusunda tereddüt yaşadıklarını; bunun nedeninin çoğunlukla personelin YZ konusunda yetkin olmaması ve teknolojik altyapının yetersizliği olduğunu vurgulamaktadır.

YZ teknoloji ve uygulamalarının sunduğu fırsatlar, kütüphane süreçlerine etkisi daha fazlaymış gibi değerlendirilse de lisanslı yazılımlar aracılığıyla kullanılması, yönetsel bakış açısı, mevzuat alt yapısının yetersizliği, kurumsal erişim politikalarının oluşturulmaması ve maliyetler üniversite kütüphanelerinin bu sürece hızlı entegrasyonu ve adaptasyonunu zorlaş-

tırmaktadır. Ayrıca, bazı YZ teknoloji ve uygulamalarının, algoritmaların karar alma süreçlerindeki şeffaflığı ve açıklığı yeterince sağlamaması, kütüphanelerin bilgi tarafsızlığı ilkesini de tehdit edebilmektedir (Mannheimer vd., 2024).

Altyapı eksiklikleri, finansman sorunları ve etik sorunlar, akademik kütüphanelerin YZ uygulamalarını benimseme sürecinde karşılaştıkları başlıca zorluklar arasında yer almaktadır (Barsha ve Munshi, 2024; Islam vd., 2025). Gelişmekte olan ülkelerde YZ teknolojilerinin benimsenmesi, yeterli altyapının olmaması ve finansman sorunları nedeniyle sınırlı kalmaktadır (Hussain, 2023; Barsha ve Munshi, 2022). YZ sistemlerinin kurulum ve bakım maliyetleri, birçok kütüphanenin bu teknolojileri benimsemesini engelleyen bir faktördür. Kütüphaneler YZ teknoloji ve uygulamalarına erişebilmek için gereken finansmanı temin etme konusunda zorluklar yaşamaktadır. Bu durum, kütüphanelerin YZ'nin sunduğu fırsatları değerlendirmelerinin önünde bir engel teşkil etmektedir.

Kütüphane çalışanlarının YZ teknolojilerine olan farkındalığı ve eğitim seviyeleri de karşılaşılan diğer önemli zorluklardan biridir. Çalışmalar, kütüphanecilerin YZ uygulamalarını etkin bir şekilde kullanabilmeleri için gerekli bilgi ve becerilere sahip olmalarının önemini vurgulamaktadır (Ajani vd., 2022). Kütüphane personelinin YZ konusunda eğitim alması, bu teknolojilerin etkili bir şekilde kullanılabilmesi için kritik bir öneme sahiptir. Eğitim programları, kütüphanecilerin YZ sistemlerini anlamalarına ve kendi kütüphanelerine nasıl entegre edecekleri konusunda bilgi sahibi olmalarına yardımcı olabilir. Kütüphaneler, personel eğitimine yatırım yapmadıkları sürece YZ uygulamalarından beklenen verimin alınamayacağı öne sürülmektedir (Rimland vd., 2025).

YZ uygulamalarının kütüphanelerdeki entegrasyonu sırasında ortaya çıkan etik sorunlar, dikkat edilmesi gereken başlıca konulardan biridir. Kütüphaneler, kullanıcıların kişisel verilerini korumak ve bu verileri nasıl kullanacaklarına dair şeffaf olmalıdır (Hodonu-Wusu, 2024). Kullanıcı verilerinin güvenliği, YZ uygulamalarının benimsenmesini etkileyen önemli bir faktördür. Kütüphanelerin, kullanıcı verilerini toplama ve saklama süreçlerinde etik standartlara uyum sağlamaları gerekmektedir. Eğitimsiz personel, etik ihlallere yol açabilecek kararlar alma riski taşımaktadır. Bu nedenle, personelin YZ uygulamalarını nasıl kullanacağı konusunda eğitim alması önemlidir. Türkiye'deki kütüphaneciler özelinde yapılan çalışmalar göstermiştir ki kütüphaneciler kişisel verilerin gizliliği ve korunmasına yönelik endişeler taşımaktadır. Ayrıca algoritmaların önyargılı olması, yapay zeka önerilerinin kullanıcılar üzerindeki etik etkileri ve karar alma süreçlerindeki şeffaflık eksikliği de diğer önemli kaygılar arasında yer almaktadır (Sarıçoban, 2024).

YZ uygulamalarının entegrasyonu sırasında kütüphaneler, çeşitli teknik sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bu sorunlar, YZ sistemlerinin kurulumunda, kullanımında veya bakımında ortaya çıkabilmektedir. Ancak bu sorunlar ile ilgili olarak YZ teknoloji sağlayıcılarıyla iletişim kurmak, kütüphaneler için zorlu bir süreç olabilmektedir. Özellikle, birçok YZ teknolojisi sağlayıcısı, büyük ve karmaşık organizasyonlar olup, bu durum, teknik destek almak için uygun bir muhatap bulmayı zorlaştırmaktadır. Bu durum, kütüphanelerin kullanıcı memnuniyetini

sağlama çabalarını olumsuz etkilemekte ve YZ uygulamalarının etkinliğini azaltmaktadır (Kumar ve Jyoti, 2024).

Sonuç olarak, üniversite kütüphanelerinde YZ kullanımı, birçok fırsat ve aynı zamanda zorlukları bünyesinde barındırmaktadır. YZ'nin kütüphane hizmetlerinde etkili bir şekilde kullanılabilmesi için karşılaşılan zorlukların ele alınması gerekmektedir. Kütüphaneler, YZ teknolojilerini entegre ederken, altyapı yatırımları yapmak, personeli eğitmek ve etik sorunlara dikkat etmek zorundadırlar (Bi vd., 2022). Gelecekte, YZ'nin kütüphane hizmetleri üzerindeki etkilerini daha iyi anlamak için daha fazla araştırma yapılması gerektiği açıktır. Bu bağlamda, kütüphaneler hem teknolojik hem de insani faktörleri dikkate alarak YZ uygulamalarını entegre etme stratejileri geliştirmelidir (Boateng, 2025).

Literatürde yer alan çözüm önerileri;

- Kütüphane personelinin YZ okuryazarlığı eğitimi alması,
- Açık kaynaklı YZ araçlarının kullanımının teşvik edilmesi,
- Ulusal düzeyde kütüphane teknolojileri strateji ve politikaların oluşturulması (Çuhadar vd., 2024),
- Etik yönergelerle desteklenen YZ politikalarının geliştirilmesidir (IFLA, 2020; UNESCO Publishing, 2021).

Kurumsal yaklaşımlarla uyumlu olarak, kütüphaneler YZ teknolojilerinin kullanımını yönlendirmek üzere yerel ilkeler benimsemek isteyebilir. Bu ilkeler şunları kapsayabilir:

- Kullanıcı gizliliği ve veri güvenliği,
- Algoritmik önyargı,
- Yatırım ve sürdürülebilirlik maliyetleri,
- Kütüphane personeli için eğitim,
- Eşitlik ve adalet,
- Mevcut YZ sistemlerinde şeffaflık,
- YZ'nin sınırlamalarının anlaşılması ve insan denetiminin gerekliliği,
- Kütüphane kaynaklarının metin ve veri madenciliği,
- Güvenlik ve etkinlik için düzenli risk değerlendirmesi, izleme ve değerlendirme,
- Akademik araştırma kütüphanesi topluluğu içinde iş birliği ve en iyi uygulamaların paylaşılması,
- YZ'nin sorumlu kullanımının savunulması ve teşvik edilmesidir (Canadian Association of Research Libraries, 2023).

Özellikle Avrupadaki bazı üniversite kütüphaneleri, etik kuralları YZ uygulamalarına entegre etmiş ve veri işleme süreçlerini şeffaf ve açık hale getirerek kullanıcı güvenini artırmayı

başarmıştır (Simbeck, 2024). Şeffaflaşmanın ilk adımı olarak, ANKOS Yapay Zeka Araştırma Grubu da bu hızlı gelişim, dönüşüm sürecinde Türkiye’deki üniversite kütüphanelerinin doğru adımlar atması amacıyla YZ teknoloji ve uygulamalarının kullanımına ilişkin bir rehber oluşturmuş ve kütüphanelere bir politika örneği sunmuştur (ANKOS Yapay Zeka Araştırma Grubu vd., 2025).

YZ teknolojileri ve uygulamalarının üniversite kütüphanelerine entegrasyonu ve adaptasyonu, sadece rutin işlemlerde hizmet kalitesini artırmaktadır. Aynı zamanda bilgi erişimini hızlandırarak stratejik bir dijital dönüşüm sürecinin başlamasına da neden olmaktadır. Türkiye’deki üniversite kütüphaneleri bu sürece kısmen dahil olmuş olmakla birlikte, teknolojik ve etik altyapının güçlendirilmesi yönünde hala önemli adımlar atılması gerekmektedir. Gerek uluslararası ve ulusal literatürde yer alan akademik çalışmalar gerekse bu çalışma özelinde belirlenen üniversite kütüphaneleri bu sürecin yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda sosyal, etik, eğitsel ve yönetsel olarak da değerlendirilerek tespitler yapılması ve zorlukların çözüme ulaştırılması gerektiğine işaret etmektedir.

Türkiye’de Üniversite Kütüphanelerinin Yapay Zeka Kullanım Deneyimleri

Çalışmanın önceki bölümlerinde detaylı olarak açıklandığı üzere bu çalışmanın asıl amacı üniversite kütüphanelerinin YZ araç ve uygulamalarını kullanırken karşılaştıkları ana sorunları belirlemektir. Çalışmanın kapsamını oluşturan kütüphane yöneticilerinin bu konudaki deneyimlerinden hareketle çözüm önerilerini de tespit etmektir.

Yapılan literatür çalışması kapsamında YZ teknolojilerinin kütüphanelerde yaygın şekilde kullanılmaya başlanması ile lisanslama, etik kullanım, kurumsal abonelik yerine bireysel abonelik, kütüphane ile YZ araçlarının üreticileri arasındaki iletişim, ödeme yöntemleri, kullanıcı verilerinin gizliliği, yetkin personel durumu, teknik altyapı, erişilen bilgilerin niteliği gibi sorunlar saptanmıştır. Bu sorunları detaylandırmak ve güncel verilere ulaşmak için kullanılan anket ve raporlama teknikleri günümüz koşullarında yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenden dolayı çalışmada kütüphane yöneticileri ile bireysel olarak gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi seçilmiştir.

Üniversite kütüphanelerinde YZ araçlarının kullanımı birçok ülkede ve kütüphanede (University of Oxford, Yale University, Princeton University, Swiss Federal Institute of Technology Zurich, The University of Hong Kong, Singapore Management University) her geçen gün artmaktadır. Kütüphaneler web sayfalarında yeni bir alan açarak YZ politikası, etiği, araçları, kullanım rehberleri, istem mühendisliği, telif hakları vb. bilgilere yer vermektedir (Bodleian Libraries, 2025; ETH Library, 2026; Princeton University Library, 2026; SMU Libraries, 2025; University of Hong Kong Libraries, 2026; Yale University Library, 2026). Bu çalışmanın amaç ve evreni kapsamında Türkiye’de bulunan ve en az 6 adet YZ aracını kullanma şartını sağlayan üniversite kütüphanesi yöneticileri ile yarı yapılandırılmış görüşmeler

yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin esnekliği, kişilerin deneyimlerini, bilgilerini ve öngörülerini ayrıntılı biçimde paylaşmalarına olanak tanıyan yapısı sayesinde literatüre önemli katkılar sağlayacağı söylenebilir. Bu çerçevede görüşme yapılan kişilerin özellikleri, kişilerden veri toplama ve analiz tekniği aşağıda sunulmuştur.

Görüşme Yapılan Kişilerin Özellikleri

Görüşme yapılacak kişilerin seçiminde ANKOS Yapay Zeka Araştırma Grubu'nun, 2024 yılında üniversite kütüphanelerinin YZ'ye yönelik mevcut kullanım düzeylerini ve algılarını belirlemek amacıyla yaptığı saha araştırması esas alınmıştır. Bu araştırma kapsamında uygulanan ankette yer alan 7. (YZ teknolojileri ve uygulamalarından hangilerinin kullanılmakta olduğu) soruya verilen yanıtlardan elde edilen sonuçlar neticesinde, kütüphanelerinde 6 veya daha fazla YZ aracını aktif olarak kullanan 11 üniversite kütüphanesi tespit edilmiştir (Çuhadar vd., 2024). Ayrıca bu kurumların türü ve yöneticilerinin mesleki deneyimleri de dikkate alınmıştır. Görüşme yapılan kişiler, gizlilik prensibinden dolayı açık isimleri yerine G1, G2, G3, G4, G5, G6, G7, G8, G9, G10 şeklinde adlandırılmıştır. Görüşme yapılan kişilere ait demografik ve diğer özellikler Tablo 1'de ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Tablo 1'de görüşmeye katılan kişiler ile ilgili genel bilgiler sunulmuş ve katılımcıların 7'si vakıf 3'ü devlet olmak üzere 10 üniversiteden katılım sağlanmıştır. Katılımcıların çalışma deneyimi en az 1 yıl, en fazla 30 yıl, ortalama ise 23 yıldır. Kütüphanecilik alanında formasyona sahip olan kişilerin çoğunluğu, yüksek lisans düzeyinde eğitime sahiptir. Farklı unvanlara sahip olan kişilerin genellikle üniversite kütüphaneleri ile ilgili deneyim sahibi olduğu görülmektedir.

Tablo 1

Görüşme yapılan kişilerin genel bilgileri

Görüşülen Kişi	Kurum	Unvanı	Kütüphane Deneyimi	Eğitim Düzeyi
G1	Üniversite Kütüphanesi	Daire Başkanı	27 Yıl	Yüksek Lisans
G2	Üniversite Kütüphanesi	Daire Başkanı	1 Yıl	Lisans
G3	Üniversite Kütüphanesi	Kütüphane Direktörü	30 Yıl	Yüksek Lisans
G4	Üniversite Kütüphanesi	Daire Başkanı	24 Yıl	Yüksek Lisans
G5	Üniversite Kütüphanesi	Kütüphane Müdürü	30 Yıl	Lisans
G6	Üniversite Kütüphanesi	Kütüphane Müdürü	30 Yıl	Doktora
G7	Üniversite Kütüphanesi	Daire Başkanı	26 Yıl	Yüksek Lisans
G8	Üniversite Kütüphanesi	Bilgi Merkezi Direktörü	25 Yıl	Yüksek Lisans
G9	Üniversite Kütüphanesi	Bilgi Merkezi Direktörü	20 Yıl	Yüksek Lisans
G10	Üniversite Kütüphanesi	Kütüphane Müdürü	15 Yıl	Yüksek Lisans

Görüşme Verilerinin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanması için öncelikle görüşme yapılacak 11 kişi ile elektronik posta ile iletişime geçilmiş, konu hakkında genel bilgi paylaşılmış ve çevrimiçi görüşme için randevu talep edilmiştir. 11 kişiden 10 kişi görüşmeye olumlu yanıt vermiş ve bu kişilerle randevu verdikleri zaman diliminde görüşmeler çevrimiçi olarak gerçekleşmiştir. Bulgular görüşmeye olumlu yanıt veren 10 kişiye göre yapılmıştır. Görüşmelerin gerektiğinde tekrar dinlenebilmesi ve değerlendirmeler arasında güvenilirlik ile nesnelliğin sağlanması amacıyla katılımcıların izniyle ses ve görüntü kaydı yapılmıştır.

Görüşme sırasında önceden hazırlanan sorular katılımcılara yöneltilmiştir (EK-1). Ayrıca, görüşme sırasında katılımcıların verdiği yanıtlara ve görüşmenin akışına göre gerektiğinde ek sorular da sorulmuştur. Her katılımcıya aynı soruların yöneltilmesine özen gösterilmiş, en az süren görüşme 21 dakika ve en uzun süren görüşme 45 dakika olmak üzere toplam 287 dakika görüşme yapılmıştır. Ortalama görüşme süresi ise 28,7 dakikadır. Görüşmeler sırasında ses kaydı ve görüşmeye dair notlar alınmıştır.

Görüşme tekniğiyle toplanan verilerin çözümünde betimsel analiz yöntemi tercih edilmiştir. 10 katılımcıyla gerçekleştirilen görüşmeler dinlenmiş, araştırmanın amacı ve hedefleri doğrultusunda gerekli görülen kısımlar deşifre edilerek araştırmaya dahil edilmiştir.

Bulgular ve Değerlendirme

Görüşme daveti gönderilen 11 katılımcıdan 10'u görüşmeyi kabul etmiştir. Görüşme yapılma-
dan önce bilimsel etik çerçevesinde görüşmeyi kabul edip etmeyecekleri konusunda e-posta ile
iletişim kurulup onayları alınmıştır. Daha sonra katılımcıların konu hakkında önceden bilgiler
edinmesi amacıyla görüşme soruları, e-posta ile gönderilmiştir. Görüşmeye katılan 10 farklı
kütüphane yönetici çalışmanın evrenini oluşturmakta olup bulgular ve değerlendirmeler bu
bağlamda yapılmıştır.

Türkiye'de bulunan 7'si vakıf 3'ü devlet üniversitesi 10 farklı kütüphaneden 10 kişi ile
katılımcıların belirtmiş oldukları gün ve saatte çevrimiçi olarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir.
Tablo 1'de ayrıntılarının verildiği üzere, görüşmeye katılan grubun kütüphaneler konusunda
ortalama 23 yıl deneyime sahip olduğu görülmüştür. Bu durum katılımcıların kütüphanecilik
mesleğinde deneyimli olduklarını göstermektedir. Ayrıca YZ araçlarını kullanma kriteriyle, bu
konuda da kullanım deneyimi olan kişiler seçilmiştir.

Görüşmenin başında katılımcılara görüşme süreci ile ilgili bilgi verilmiş ve görüşmenin
kaydedilip edilemeyeceği sorulmuş ve onay alınmıştır. Tüm katılımcılar görüşmenin kayde-
dilmesi için izin vermiştir. Çalışmanın amacı, hedefleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra
önceden hazırlanan her bir soru katılımcılara yöneltilmiştir. Konu ile ilgili elde edilen bulgular
aşağıda özetlenmiştir (Çuhadar, 2023).

Görüşmenin ilk sorusu “Bildiğiniz üzere YZ araç ve uygulamaları belirli ölçüde ücretsiz olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda kütüphanenizde ücretli veya ücretsiz olarak kullandığınız YZ araçlarını belirtebilir misiniz?” şeklindedir. Katılımcıların tamamı kullandıkları YZ araçlarını belirtmiş ve hangilerinin kurum tarafından üyelik/abonelik ile hangilerinin ücretsiz olarak kullanıldığını ifade etmişlerdir. Bu araçlar;

- Kullanılan YZ tabanlı araçların ücretli ve ücretsiz erişim durumları değerlendirilmiş; bu kapsamda ChatGPT / ChatGPT Team / ChatGPT Plus’ın en yaygın kullanılan araçlardan olduğu, bazı kurumlarda ücretli (özellikle Team veya Plus sürümü) olarak kullanıldığı (G1, G7, G8, G9, G10), bazı kurumlarda ise ücretsiz sürümüne kişisel veya kütüphaneci düzeyinde erişim sağlandığı (G2, G3, G4, G5, G6) belirtilmiştir. Gemini / Gemini Pro / Gemini Advanced’in da benzer biçimde hem ücretsiz (G2, G3, G4, G6, G7) hem de ücretli (Pro, Advanced) sürümlerinin (G8, G10) bulunduğu, DeepL Translate’in ücretli (G1, G7) ve ücretsiz (G2) kullanımının olduğu; Grammarly / Grammarly AI Premium’un ücretli (G1, G7, G8, G10) ve ücretsiz (G2, G9) versiyonlarının bulunduğu ifade edilmiştir. Canva / Canva Pro’nun hem ücretli (G1, G6, G10) hem de ücretsiz (G2, G3, G6) sürümlerine erişim olduğu, Canva Pro’nun kurumlarda yalnızca kütüphane personeline tahsis edildiği belirtilmiştir. Gamma’nın ücretli (G1, G7) ve ücretsiz (G6, G7, G10) sürümlerinin; PoolText’in genellikle ücretli (G1, G4) kullanımının; Perplexity’nin ücretsiz (G2, G7) erişiminin; Consensus’un ücretsiz (G2) kullanımının yaygın olduğu aktarılmıştır. Scispace’in hem ücretli (G7, G10) hem ücretsiz (G7, G10) olarak; Scite’nin ücretsiz (G7) ve kurumsal abonelikle ücretli (G10) olarak; Elicit / Elicit Plus’ın ise ücretli (G8, G10) olarak kullanıldığı belirtilmiştir. NotebookLM / NotebookLM Pro’nun ücretli (G8), PiriAI’nin ücretli (G4), Cloud AI’nin hem ücretli (G9) hem ücretsiz (G10) sürümlerinin olduğu, Copilot / GitHub Copilot’un ise yazılım geliştirme ve üretkenlik için ücretli (G3, G6) ve ücretsiz (G9) biçimlerinin bulunduğu ifade edilmiştir. DeepSeek’in (G4), Napkin AI’nin (G10), Midjourney’nin (G5) yalnızca ücretsiz sürümlerinin kullanıldığı; Grok’un da ücretsiz (G7, G10) olarak tercih edildiği kaydedilmiştir. İçerik üretimi ve video/görsel oluşturma odaklı Quillbot Premium, Synthesia, Recraft, Runway ML Pro araçlarının tamamının ücretli (G8) olduğu; yine yaratıcı ve hizmet odaklı Leonardo, Suno, Primo AI Research Assistant, Wehelp Chatbot ile (G9) ücretli; Turnitin gibi ek yapay zeka özellikleri bulunan akademik araçların da ücretli (G6) olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Ayrıca teknik ve yönetim süreçlerine yönelik Fusion 360 ve DX Prefix’in ücretsiz (G9) erişimle; öğrenme odaklı Quizizz (Wayground)’ın ise ücretli (G6) biçimde kullanıldığı vurgulanmıştır.

Birçok kurumda YZ araçlarının kullanımına ilişkin farklı görüşler dile getirilmiştir. Bu durumun kurumsal–bireysel erişim, lisanslama ve bütçe planlaması açısından ele alınması gerekliliği nedeniyle, kurumlarda kullanılan YZ araçlarının çok çeşitli olduğu ve ücretli/ücretsiz

kullanımın taleplere göre değişkenlik gösterdiği sonucuna varılmıştır. Ücretli araçlar arasında ChatGPT (Team/Plus), Grammarly Premium, Gemini Pro/Advanced, Canva Pro, Elicit Plus, Gamma, PoolText, Scite, Scispace, Synthesia, Recraft, Runway ML, Leonardo, Suno ve Primo AI gibi ileri düzey çözümlerin özellikle kurumsal olarak tercih edildiği (G1, G7, G8, G9, G10) belirtilmiştir. Ücretsiz araçlar arasında ise Gemini, ChatGPT Free, Perplexity, Canva Free, Gamma Free, Midjourney, Grok ve Claude AI gibi seçeneklerin bireysel ya da sınırlı süreçlerde yoğun biçimde kullanıldığı ve tüm gruplar arasında yaygınlık gösterdiği tespit edilmiştir.

Kurumsal ve bireysel kullanım ayırımına bakıldığında;

- Kurumsal aboneliklerle lisanslı ve çok kullanıcı erişim sağlayan grupların G1, G6, G8, G9 ve G10 olduğu,
- Bireysel kullanımda ücretsiz araçları tercih eden grupların ise G2, G3, G4, G5 ve G7 olduğu,
- Bazı gruplarda ücretsiz sürümle başlanıp iş ihtiyaçlarına göre ücretli sürüme geçiş yapıldığı (örneğin Canva'da G6, Gamma'da G7, ChatGPT'de G1 ve G10) görülmüştür.

Kütüphanelerde öne çıkan eğilimler değerlendirildiğinde;

- YZ araçlarına kurumsal yatırım yapan ve çok yönlü kullanım sağlayan öncü grupların G6, G8, G9 ve G10 olduğu,
- Kütüphaneci merkezli kullanım ve bireysel denemelerle sınırlı kalan grupların G2, G3 ve G5 olduğu,
- Sadece ücretsiz araçlara yönelen grupların (G2, G5) bütçe veya ihtiyaç odaklı sınırlı kullanım gösterdiği,
- YZ entegrasyonunu sürdüren ve çeşitlendiren grupların ise G1, G6 ve G7 olup hem temel hem ileri düzey araçlardan yararlandığı ortaya konmuştur.

Görüşmenin ikinci sorusu “Kütüphanenizde kullanılan YZ araç ve uygulamalarını hangi kullanıcı tipleri (akademisyen, idari personel, öğrenci, kütüphaneci, dış kullanıcı) kullanıyor?” şeklindedir. Elde edilen veriler:

- Akademisyenlerin YZ araçlarından en geniş biçimde yararlanan kullanıcı grubu olduğu ve özellikle ChatGPT Team, DeepL, Gamma, Grammarly, Pooltext ve Trinka gibi çeşitli araçlara erişim sağladıkları (G1) araştırma süreçlerinde, yayın hazırlığında ve ders materyali geliştirmede bu araçları etkin bir şekilde kullandıkları (G8) belirtilmiştir. Ayrıca GenAI-HUB gibi platformlar üzerinden gelişmiş araçlara da erişim sağladıkları ifade edilmiş, akademisyenlerin kullanımına dair olumlu bildirimlerin G3, G4, G6, G7, G9 ve G10 tarafından da desteklendiği aktarılmıştır.

- İdari personelin akademisyenler kadar olmasa da geniş bir kullanıcı kitlesi olarak öne çıktığı; özellikle ChatGPT Team, DeepL, Gamma, Grammarly ve Trinko gibi araçlara erişimlerinin bulunduğu (G1) belirtilmiştir. GenAI-HUB platformu aracılığıyla e-posta, rapor özetleme ve veri analizi gibi idari süreçleri kolaylaştırmak amacıyla bu araçlardan yararlandıkları (G8), bu kullanımların G3, G4, G5, G6 ve G10 grupları tarafından da ifade edildiği görülmüştür.
- Öğrencilerin YZ araçlarını çoğunlukla ödev hazırlama, özetleme, yazım denetimi, imtihan kontrolü ve genel bilgi edinimi gibi alanlarda kullandıkları (G8), özellikle ChatGPT Team ve Trinko gibi araçlara erişim sağladıkları (G1), GenAI-HUB kapsamında sunulan araçların öğrencilerin akademik başarısını desteklemek ve YZ okuryazarlıklarını geliştirmek amacıyla değerlendirildiği (G8) belirtilmiştir. Öğrenci kullanımına ilişkin veriler G3, G4, G5, G6, G7 ve G10 grupları tarafından da raporlanmıştır.
- Bazı üniversitelerde kütüphanecilerin YZ araçlarını en aktif kullanan grup olarak öne çıktığı; kataloglama, sınıflandırma, içerik özetleme, raporlama, eğitim materyali üretimi ve referans hizmetlerinde bu araçlardan faydalandıkları (G8) ifade edilmiştir. Özellikle Canva Pro'da bulunan YZ eklentisinin yalnızca kütüphane personeli tarafından kullanılmasının (G1), bazı özelleşmiş araçların sadece kütüphanecilere açıldığını gösterdiği vurgulanmış; kütüphanecilerin kullanımına G2, G3, G4 ve G5 gruplarının da yer verdiği aktarılmıştır.
- Kendi üniversite mensubu olmayan dış kullanıcıların YZ araçlarından yararlanmasının oldukça sınırlı olduğu, genellikle IP tabanlı erişim sunan veri tabanlarındaki YZ özelliklerini yalnızca kütüphane binasında fiziksel olarak bulunduklarında kullanabildikleri (G6), bazı durumlarda ise yalnızca açık erişimli sistemler üzerinden dolaylı olarak faydalanabildikleri (G8) belirtilmiştir. G4, G7, G9 ve G10 gruplarında dış kullanıcıların bu sistemlerden yararlanamadığı açıkça ifade edilirken, G3 grubunun ise tüm kullanıcıların erişebildiğini bildiren tek grup olduğu kaydedilmiştir.

Birçok katılımcı, YZ araçlarının kullanımında en aktif grupların akademisyenler, öğrenciler ve kütüphaneciler olduğunu belirtmiştir. İdari personelin de yoğun şekilde bu araçlardan faydalanması, dış kullanıcıların ise çoğu durumda sistem dışında bırakılması ve yalnızca sınırlı ya da dolaylı erişime sahip olmalarının gelecekte yapılacak tartışmalarda dikkate alınmasının faydalı olacağı vurgulanmıştır. G1'den G10'a kadar olan yanıtların incelenmesi sonucunda, bazı grupların araç bazlı detay verdiği (G1, G8), bazılarının ise yalnızca kullanıcı gruplarını belirttiği (G2, G3, G4) görülmüştür.

Görüşmenin üçüncü sorusu "Kütüphanenizde kullanılan YZ araç ve uygulamaları ile ilgili oluşturmuş olduğunuz bir yönerge/prosedür ya da kullanım kurallarını içeren bir politika dokümanınız var mı?" şeklindedir. Katılımcılar tarafından hazır politika ve prosedürün oldu-

ğu, bu dokümanların hazırlık aşamasında olduğu ve herhangi bir doküman veya planlamanın olmadığı şeklinde üç farklı görüş vurgulanmıştır. Bu görüşler:

- Hazır politika veya prosedürü bulunan kurumlar arasında ChatGPT ve diğer YZ araçları için genel bir kullanım rehberi ile imzalanması gereken prosedürün hazırlanarak web sitesi ve sosyal medya üzerinden paylaşıldığı (G1) belirtilmiştir. Kütüphanenin YZ araçlarının kullanımına ilişkin bir politika belgesine sahip olduğu ve bu belgeye destekleyici bir web sayfasının eşlik ettiği (G7) vurgulanmıştır. Ayrıca Bilgi Merkezi'nin üretken YZ araçlarının etik ve sorumlu kullanımını içeren kapsamlı bir politika belgesi yayımladığı, ancak prosedür veya yönergenin henüz oluşturulmadığı ve ihtiyaçlara göre geliştirileceğinin belirtildiği (G8) görülmüştür.
- Hazırlık aşamasında olan kurumlar arasında üniversite bünyesinde 2023'ten bu yana uygulanmakta olan genel YZ politikasının kütüphane faaliyetlerini de kapsadığı ancak kütüphane özelinde bir belgenin bulunmadığı (G3) belirtilmiştir. Politika ve prosedür çalışmalarının planlama aşamasında olduğu (G4), kütüphane özelinde politika veya prosedürün henüz bulunmadığı ancak üniversite genelinde yayınlanmış bir kullanım kılavuzunun mevcut olduğu (G6) vurgulanmıştır. Kullanım rehberleri ve yönlendirici içeriklerin web sitesinde sunulduğu, politika belgesinin oluşturulma sürecinin üniversitenin dijital dönüşüm ofisi tarafından yürütüldüğü (G9), üniversitenin genel bir YZ politikasına sahip olmakla birlikte kütüphane özelinde yönerge veya prosedürün henüz geliştirilmediği ve ileride oluşturulmasının planlandığı (G10) iletilmiştir.
- Herhangi bir belgesi veya planlaması olmayan kurumlarda ise kütüphane bünyesinde henüz herhangi bir politika, yönerge ya da prosedür bulunmadığı, bu alanda görüşmelerin devam ettiği (G2) ve YZ araçlarının kullanımıyla ilgili herhangi bir belge, politika ya da planlamanın mevcut olmadığı (G5) ifade edilmiştir.

Verilen yanıtlara göre öne çıkan eğilim, üniversite kütüphanelerinde YZ araçlarının kullanımının giderek yaygınlaşmasına karşın, bu araçların kullanımını düzenleyen politika, yönerge veya prosedür belgelerinin henüz büyük ölçüde kurumsallaşmamış olduğudur. Bazı kütüphanelerin bu konuda öncülük ederek kapsamlı politika dokümanları yayımladığı (G1, G7, G8), ancak çoğunluğun ya yalnızca üniversite genelinde hazırlanan belgelere dayandığı ya da kendi bünyelerinde bu tür belgeleri oluşturma aşamasında olduğu (G3, G4, G6, G9, G10) görülmüştür. Birkaç kütüphanenin ise henüz bu konuda herhangi bir adım atmadığı (G2, G5) belirtilmiştir. Bu durum, kütüphanelerin YZ araçlarını etkin kullanma çabalarına rağmen resmi ve yerel düzeyde politika oluşturma ihtiyacının hala devam ettiğini göstermektedir.

Görüşmenin dördüncü sorusu "YZ araç ve uygulamalarının kullanım hakları genel olarak lisans anlaşmaları ile belirlenmektedir. Bu kapsamda kullanmış olduğunuz YZ araç ve uygulamalarının lisanslanmasında ya da lisans koşullarında karşılaştığınız sorunlar var mı?"

şeklinde. Ücretli YZ teknolojisi kullanan ve lisanslama ile ilgili sorunlar yaşayan kurumlar görüşlerini belirtmişlerdir. Bu görüşler:

- Bazı kütüphaneler, lisans süreçlerinde katı ve esnek olmayan kurallar, tek taraflı sözleşmeler ve fesih yapılamama gibi sorunlar yaşadıklarını belirtmektedir (G1, G3). Lisans metinlerinin kapsayıcılık ve etik anlayışı bakımından bölgesel farklılıklar gösterdiği, kullanıcı haklarının yeterince tanımlanmadığı ifade edilmiştir (G3). Özellikle kurumsal lisanslama modellerinin oturmamış olması, yüksek maliyetler ve ticari sınırlamalar, erişimi ve yaygın kullanımı zorlaştırmaktadır (G8). Aynı lisansın birden fazla kullanıcıya atandığı ya da admin yetkilerinde kısıtlamalar yaşandığı da belirtilmiştir (G7). Ayrıca veri gizliliği ve Kişisel Verileri Koruma Kanunu (KVKK) gibi yasal yükümlülüklerle çelişebilecek unsurlar nedeniyle özel önlemler alınması gerektiği vurgulanmıştır (G8).
- Buna karşılık, bazı kurumlar henüz lisans anlaşması yapmadıklarını (G2, G6) ya da şu ana kadar büyük bir sorun yaşamadıklarını belirtmiştir (G4, G5, G9, G10). Ancak yine de gelecekte karşılaşılabilecek değişken lisans koşullarına karşı daha esnek ve şeffaf modellerin gerekliliği vurgulanmıştır (G10).

Bu bilgiler kapsamında katılımcıların tamamı lisanslama süreçlerinin hala oturmamış ve çeşitli zorluklar barındıran bir alan olduğunu, kurumsal aboneliklerde katı, tek taraflı ve esnek olmayan sözleşmelerin önemli bir sorun oluşturduğunu belirtmiştir. Bazı gruplar lisans içeriklerine erişim ve anlamlandırma güçlükleri yaşadıklarını; sözleşmelerin sonradan öğrenilen kısıtlamalarla dolu olduğunu ifade etmiştir (G1, G3). Özellikle üretken YZ araçlarında kurumsal lisans modellerinin yetersizliği ve yüksek maliyetlerin yaygın bir sorun olduğu, bu nedenle bazı kurumların bireysel lisanslara yönelmekte veya pilot uygulamalarla sınırlı erişim sağlamakta olduğu belirtilmiştir (G8). Ayrıca veri güvenliği, ticari kullanım sınırları ve KVKK ile uyumsuzlukların da dikkat çeken endişeler arasında yer aldığı vurgulanmıştır (G8, G10).

Diğer taraftan bazı kütüphanelerin henüz lisanslama aşamasına geçmediği (G2, G6) ya da şimdiye kadar önemli bir sorunla karşılaşmadığını ifade ettiği (G4, G5, G9, G10) görülmüştür. Bu kurumlar bile gelecekte ortaya çıkabilecek değişimlere karşı esnek, şeffaf ve kuruma özel lisans modellerine ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir. Bu bilgiler kapsamında kütüphane alanında YZ araçlarının yaygınlaşmasına rağmen, lisanslama konusundaki belirsizlikler ve yapılandırılmamış süreçler bu dönüşümün önünde önemli bir engel olarak durmaktadır. Kurumlar hem hukuki netlik hem de uygulama kolaylığı sağlayacak yeni lisanslama modellerine ihtiyaç duymaktadır.

Görüşmenin beşinci sorusu “YZ araç ve uygulamalarının satın alma, ödeme ve abonelik süreleri ile ilgili yaşadığınız sorunlar var mı? Deneyimlerinizi paylaşır mısınız?” şeklindedir. Katılımcılar bundan sonra yapılacak çalışmalarda dikkate alınması veya tartışılması için aşağıdaki görüşlerin çalışmada yer almasının faydalı olabileceğini vurgulamıştır. Bu görüşler:

- Bazı kütüphanelerin YZ araçlarının satın alma ve ödeme süreçlerinde ciddi zorluklar yaşadığı belirtilmiştir. Özellikle yanlış kullanımda doğan faturaların iptal edilememesi, deneme veya cayma haklarının bulunmaması ve ödemelerin gecikmesi durumunda hizmetin tamamen bloke edilmesi gibi katı koşulların sıkıntı yarattığı ifade edilmiştir (G1). Kurumsal kredi kartı kullanımı, döviz kuru farkı ve yurt dışı ödemelerin hem teknik hem de mali açıdan sorunlara neden olduğu vurgulanmıştır (G1, G3, G10). Kamu kurumları özelinde ise tasarruf tedbirleri ve bütçe kısıtları nedeniyle satın alma işlemlerinin çoğu zaman gerçekleştirilemediği veya çok kısıtlı kaldığı, bunun da YZ araçlarının kurumsal olarak edinilmesinin zorlaştığı aktarılmıştır (G2).
- Bazı gruplar, satın alma sürecinde girişim/startup firmaların kurumsal satış kültürüne uzak olması nedeniyle iletişim ve süreç yönetiminde zorluklar yaşadıklarını belirtmiştir (G7, G8). Ayrıca farklı araçların farklı fiyatlandırma modelleri (abonelik bazlı, belirteç/token bazlı, kullanım bazlı vb.) nedeniyle toplam maliyeti öngörmenin ve bütçeleme yapmanın karmaşık hale gelmesinin, kurumsal ödeme yöntemlerinin (havale, fatura) genellikle kabul edilmemesinin de ayrı bir engel oluşturduğu ifade edilmiştir (G8).
- Öte yandan bazı kütüphanelerin, kredi kartı ile yıllık ödeme yaparak YZ araçlarına sorunsuz biçimde erişim sağladıkları ve şu ana kadar ciddi bir problemle karşılaşmadıkları da belirtilmiştir (G4, G5, G6, G9, G10).

Kurumsal satın alma süreçleri konusunda katılımcıların farklı deneyimlere sahip olması önemli ve zenginleştirici görüşlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. YZ araçlarının çoğunun bireysel kullanıcıya yönelik tasarlanması nedeniyle kurumsal satın alma ve lisanslama süreçlerinde yaşanan uyumsuzluklar olduğu belirtilmiştir. Özellikle kamu kurumlarının 4734 Sayılı İhale Kanuna tabi olmaları nedeni ile başka ödeme yöntemlerine izin verilmemesi, yurt dışı ödeme kısıtları ve fatura/ödeme sistemlerinin karmaşıklığı gibi konular da sıkça dile getirilmiştir (G1, G2, G3, G8, G10). Fiyatlandırma modellerinin belirteç/token bazlı, kullanım bazlı veya aylık/yıllık abonelik gibi farklı biçimlerde sunulması (G8), kurumların yıllık bütçe planlamalarında belirsizlik yaratmakta ve gelecekteki mali yüklerin net tahmin edilmesini zorlaştırmaktadır. Hatalı veya yanlış kullanımlar sonucu oluşan faturaların iptal edilememesi ve ödeme yapılmadığında hizmetin anında durdurulabilmesi de kullanıcıya ciddi riskler yükleyen diğer önemli sorunlar olarak aktarılmıştır (G1).

Kurumsal kredi kartı kullanımının neredeyse zorunlu hale gelmesi, ancak kamu kurumlarında bu yöntemin uygulanmasındaki zorluklar, havale/EFT veya resmi faturalandırma seçeneklerinin olmayışı süreci daha da karmaşık hale getirmektedir (G3, G7, G8, G10). Satın alma sürecinde YZ araçlarını sunan firmaların çoğunun genç girişim/startup yapıda olması nedeniyle kurumsal satış süreçleri, faturalama ve destek mekanizmalarının genellikle yetersiz kalması da (G7, G8) öne çıkan bir başka engel olarak belirtilmiştir.

Buna karşılık, özellikle vakıf üniversiteleri ve ödeme altyapısı güçlü olan kurumlarda kredi kartı ile yıllık ödeme yapılarak hizmete sorunsuz erişim sağlandığı, bu gruplarda ciddi bir satın alma veya ödeme sorunu yaşanmadığı görülmüştür (G4, G5, G6, G9, G10). Bu bilgiler doğrultusunda, kurumsal ödeme sistemlerinin bireysel kullanıcıya göre tasarlanmış altyapılarla uyumlaması ve ödeme yöntemlerinin sınırlılığı en belirgin eğilim olarak öne çıkmıştır. Özellikle kamu kurumlarında 4734 Sayılı İhale Kanuna tabi olmaları nedeni ile başka ödeme yöntemlerine izin verilmemesi büyük bir engel oluşturduğu, vakıf üniversitelerinde ise bu konuda daha esnek hareket edebildiği değerlendirilmiştir. Fiyatlandırma modellerinin karmaşıklığı ve girişim/startup firmaların satış sonrası hizmet eksikliği de bu alandaki sürdürülebilir kurumsal kullanımın önündeki başlıca engeller olarak görülmüştür.

Görüşmenin altıncı sorusu “YZ araç ve uygulamalarının satın alma sürecinde, kullanımı sırasında veya oluşabilecek teknik sorunlar konusunda üreticiler ile hangi kanallar (chatbot, YZ, insan, telefon vb.) ile iletişim kuruyorsunuz? Karşılaştığınız sorunlar nelerdir?” şeklindedir. Katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

- ChatGPT gibi popüler YZ araçlarında genellikle chatbot, e-posta ve çevrimiçi formlar üzerinden destek alınabildiği, ancak doğrudan insan desteğine ulaşmanın zor olduğu ve gecikmeli yanıtların süreci aksatabildiği belirtilmiştir (G1, G3, G10). Ücretsiz araçların yoğunlukla yalnızca otomatik chatbot desteği sunduğu da vurgulanmıştır (G2). Bazı kurumlar ise özellikle daha köklü firmalardan telefon, WhatsApp, çevrimiçi toplantı veya yüz yüze görüşme yoluyla teknik destek alabildiklerini ve bu durumda iletişim sorunu yaşanmadığını aktarmıştır (G4, G6, G9). Buna karşın, küçük ve yeni firmalarda destek kanallarının sınırlı kalabildiği ve teknik destek kalitesinin değişkenlik gösterebildiği ifade edilmiştir (G7, G8).
- Bireysel ya da pilot düzeyde kullanılan araçlarda yoğunlukla ticket sistemleri, e-posta ve standart destek formları ile sınırlı iletişim kurulabildiği, bu durumun yanıt sürelerini uzattığı ve özellikle karmaşık teknik ihtiyaçlarda çözüm bulmayı güçleştirdiği dile getirilmiştir (G7, G8, G10). Bazı gruplar ise henüz teknik destek ya da iletişim ihtiyacı gerektirecek düzeyde bir kullanım yaşamadıkları için herhangi bir sorun bildirmemiştir (G5).

Kütüphanelerin YZ araçlarıyla yaşadığı iletişim süreçlerinde en belirgin eğilim, insan destekli iletişime erişimde yaşanan zorluklardır. Özellikle ücretsiz ya da bireysel odaklı sunulan araçlarda chatbot ve standart destek formları dışında fiziksel ve/veya yüz yüze teknik destek almak çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Bu durum, karmaşık ya da kuruma özgü sorunların çözümünü zorlaştırmakta ve yanıt sürelerini uzatmaktadır. Kurumsal aboneliklerde ise daha gelişmiş iletişim kanallarına (telefon, e-posta, çevrimiçi toplantı) erişim sağlanabilmekte, ancak bu da genellikle büyük ve yerleşik firmalarla sınırlı kalmaktadır. Küçük ve yeni girişimlerin çoğunda kurumsal destek süreçleri gelişmemiş durumdadır.

Bu görüşler, YZ araçlarının destek mekanizmalarının çeşitlendirilmesi, kullanıcıların daha hızlı ve doğrudan teknik destek alabilmesi için geliştirici firmalara önemli bir geri bildirim niteliği taşımaktadır. Genel olarak, iletişimde standartlaşma eksikliği, yanıt gecikmeleri ve çözüm odaklılığın yetersizliği, kütüphanelerin YZ araçlarından etkin faydalanmasını zorlaştıran başlıca faktörler arasında yer almaktadır.

Görüşmenin yedinci sorusu “YZ araç ve uygulamalarının kullanandırılması sırasında karşılaştığınız sorunlar var mı?” şeklindedir. Katılımcıların tamamı, bu konunun kütüphanelerde YZ araçlarının yaygın ve sürdürülebilir kullanımını doğrudan etkileyen önemli bir ölçüt olduğunu belirtmiştir. Buna ek olarak, bundan sonra yapılacak çalışmalarda dikkate alınması veya tartışılması için aşağıdaki görüşlerin çalışmada yer almasının faydalı olabileceği vurgulanmıştır. Bu görüşler:

- Eğitim eksikliği ve kullanıcı rehberi sorunları, özellikle ChatGPT kullanımında öne çıkmakta; kullanıcıların doğrulama kodu, giriş işlemleri ve hesap yönetimi gibi konularda zorlandığı belirtilmiştir (G1). Kütüphanecilerin araçları genellikle deneme-yanılma yöntemiyle öğrenip kullandığı aktarılmıştır (G2). Bazı kurumların ise düzenli ve kapsamlı eğitim programları yürüttüğü, bu sayede kullanıcı deneyimini sorunsuz hale getirdiği ifade edilmiştir (G3, G4). Herhangi bir sorun yaşanmadığını belirten grupların da bulunduğu görülmüştür (G5, G7). Ücretsiz sürümlerdeki özellik ve kullanım kotası sınırlamalarının bazı iş süreçlerini kısıtladığı, personelin teknik bilgi düzeyindeki eksikliklerin de bu kısıtları artırdığı dile getirilmiştir (G6, G10).
- Geniş kullanıcı kitlesine eğitim verme, entegrasyon zorlukları, altyapı yetersizlikleri, gizlilik kaygıları, sürekli güncelleme ihtiyacı ve YZ’ye aşırı bağımlılık gibi çok boyutlu problemlerle karşılaşan kapsamlı projelerin de mevcut olduğu belirtilmiştir (G8). Ayrıca halüsinasyon (uydurma cevap) problemlerinin kullanım sırasında içerik doğruluğunu etkileyen önemli bir unsur olduğu gözlemlenmiştir (G9).

YZ araçlarının kütüphanelerde kullanandırılması sürecinde en yaygın karşılaşılan sorunlar, kullanıcı eğitimi ve rehberlik eksikliğidir. Özellikle öğrenciler ve yeni kullanıcılar için giriş işlemleri, doğrulama süreçleri ve araçların işlevsel özelliklerinin anlaşılması zorlayıcı olabilmektedir. Bunun yanında, ücretsiz sürümlerin getirdiği sınırlamalar, teknik entegrasyon eksiklikleri ve altyapı yetersizlikleri, YZ araçlarının kurumsal ölçekte verimli kullanılmasını kısıtlamaktadır. Gizlilik, güncelleme ve eleştirel kullanım bilinci gibi konular, daha ileri düzey projelerde karşılaşılan önemli başlıklardır. Genel eğilim, daha yapılandırılmış eğitim programlarına, kapsayıcı kullanım rehberlerine ve sürdürülebilir altyapı çözümlerine duyulan ihtiyacın arttığını göstermektedir. Kütüphaneler, YZ araçlarını sadece sunmakla kalmayıp, bu araçların etkin, etik ve bilinçli kullanımını destekleyecek stratejiler geliştirmeye yönelmektedir.

Görüşmenin sekizinci sorusu “YZ araç ve uygulamalarının etik kullanımı konusunda karşılaştığınız sorunlar nelerdir?” şeklindedir. Katılımcıların tamamı, etik kullanım konusunun son derece önemli olduğunu ve dikkatle ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca:

- Etik kullanım konusunda düzenlenen eğitimler ve bilinçlendirme çalışmaları sayesinde şu ana kadar herhangi bir sorun yaşanmadığı belirtilmiştir (G1, G3, G4, G9, G10). Bireysel dikkat ve sorumluluğun ön planda olduğu, kurumsal ölçekte izleme yapılmasa da kullanıcıların etik davranmasının beklendiği ifade edilmiştir (G2, G7). Bazı kurumlar, etik kullanımı üniversite politikaları ve kılavuzlarla yönlendirdiğini ve içeriklerin kontrol edilerek üretildiğini aktarmıştır (G6).
- Bununla birlikte ciddi ve çok boyutlu etik sorunlar yaşanabileceği endişesini taşıyan kurumlar da bulunmaktadır. Bu endişeler; intihal ve akademik dürüstlük, veri gizliliği ve KVKK uyumu, sistematik önyargılar (bias) ve bilgiye erişimde eşitsizlik, şeffaflık eksikliği (YZ’nin çalışma prensiplerinin anlaşılmaması), fikri mülkiyet ve telif hakkı belirsizlikleri ile insan etkileşiminin azalması gibi konuları kapsamaktadır (G8).

Etik kullanım konusunda henüz çoğu kurum doğrudan bir sorunla karşılaşmamış olsa da bu durumun önleyici eğitimler, kurumsal bilinçlendirme ve etik rehberlik çalışmalarıyla desteklendiği görülmektedir. Ancak daha büyük ölçekli ve üretken YZ araçlarının yaygınlaştığı projelerde, etik riskler daha görünür hale gelmektedir. Özellikle intihal, veri güvenliği, algoritmik önyargı, şeffaflık ve telif hakları gibi konular, kullanıcılar için açık tehditler oluşturmakta ve bu alanlarda politika geliştirme ihtiyacını ortaya koymaktadır. Genel eğilim, etik sorunların önlenmesi için farkındalık temelli yaklaşımın yeterli olduğu yönünde olsa da teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte daha sistematik ve izlenebilir mekanizmalar geliştirilmesi gerektiği açıktır. Özellikle kullanıcı davranışlarının ölçümlenememesi ve otomatik içeriklerin denetlenememesi, bu alandaki en büyük yapısal boşluklardır.

Görüşmenin dokuzuncu sorusu “YZ araç ve uygulamalarının kullanımında Kişisel Verileri Koruma Kanunu (KVKK), kullanıcı ve kurum verilerinin gizliliği konularında sorun yaşıyor musunuz?” şeklindedir. Katılımcıların tamamı, KVKK ve veri gizliliği konusunun kritik bir alan olduğunu, bu nedenle dikkatle ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca:

- KVKK konusunda henüz somut bir sorun yaşanmamış, ancak kullanım öncesinde bilgilendirme, uyarılar ve eğitimlerle önleyici tedbirler alınmış durumdadır. (G1, G3, G4, G5, G10). Kişisel ve kamusal veri paylaşımına karşı bireysel farkındalık ve dikkat öne çıkmakta, kullanıcıların bilinçli davranmaya teşvik edildiği vurgulanmaktadır (G2, G6). Teknik güvenlik önlemleri alınarak güvenli sayfalar ve kullanıcı şifreleriyle erişim sağlandığı, ancak yüklenen içeriklerde sorumluluğun kullanıcıya ait olduğunun belirtildiği ifade edilmektedir (G7). KVKK açısından yapısal ve teknik risk endişelerinin yoğun olarak yaşandığı ortamlar da vardır. Bu endişeler: üçüncü taraf YZ

araçlarının veri işleme şeffaflığının olmaması, açık rıza ve aydınlatma süreçlerinin zorlukları, verilerin anonimleştirilmeden paylaşılması, YZ hizmet sağlayıcılarıyla sözleşmeye dayalı güvence eksiklikleri ve yurt dışı sunucularda veri depolanması gibi çok katmanlı konuları kapsamaktadır (G8). Yurt dışı veri işleme riski fark edilmiş durumda olup kullanıcıların dikkatli olması yönünde uyarılar yapılmaktadır (G10). Ayrıca Primo gibi entegre sistemlerde KVKK maddelerinin doğrudan anlaşmalara dahil edilerek sürecin güvence altına alındığı belirtilmektedir (G9).

Yukarıda belirtilen görüş ve önerilerde de vurgulandığı üzere kütüphaneler, KVKK ve veri gizliliği konularında genel olarak proaktif bir bilinçle hareket etmekte ve henüz ciddi bir ihlal ya da krizle karşılaşmamış görünmektedir. Bu durum çoğunlukla;

- Kullanıcılara yönelik uyarı ve eğitimlerle önleme odaklı yaklaşımın benimsenmesi,
- Veri paylaşımında bireysel dikkat ve sorumluluğun vurgulanması,
- Üniversite politikaları ve kullanım kılavuzları ile desteklenen bilinçlendirme çalışmalarının sürdürülmesi sayesinde sağlanmaktadır.

Ancak özellikle çoklu YZ araçlarının bir arada sunulduğu projelerde, veri işleme süreçleri üzerindeki kontrolü sınırlı olmaktadır. Bu sebeple yurt dışındaki sunucularda veri saklanması, veri anonimleştirme eksiklikleri, açık rıza alma zorlukları ve şeffaf olmayan veri işleme politikaları gibi konular, önemli risk alanları olarak öne çıkmaktadır. Gelecekte bu risklerin yönetimi için daha yapılandırılmış KVKK uyum stratejileri, kapsayıcı sözleşmeler ve teknik denetim mekanizmalarının geliştirilmesi kaçınılmaz görünmektedir. Özellikle bireysel dikkatle sürdürülen süreçlerin, sistematik güvenlik politikalarıyla desteklenmesi gerekeceği ifade edilmiştir.

Görüşmenin onuncu sorusu “YZ araç ve uygulamaları çok hızlı bir şekilde değişmekte ve bunların kullanılması için farklı yetkinlikler gerekmektedir. Mevcut durumu düşündüğünüzde YZ araç ve uygulamalarının kullandırılmasında personelinizin yetkinliklerini yeterli buluyor musunuz?” şeklindedir. Katılımcıların görüşleri:

- Kütüphane personelinin YZ araçlarının kullanımına başlamadan önce eğitim aldığı ve deneyim paylaşımı ile sürece hazırlandığı, bu sayede yetkinlik boşluğu oluşmasının engellendiği ifade edilmiştir (G1). Personelin teknolojik gelişmelere ilgi gösterdiği, dernekler gibi kurumlarca sağlanan eğitimlerle kendilerini geliştirmeye çalıştıkları belirtilmiştir (G2). Küresel gelişmeleri takip eden, sürekli gelişimi benimseyen ve YZ’yi iş süreçlerine entegre etmeye çalışan bir personel yapısının bulunduğu aktarılmıştır (G3). Yetkinliklerin artırılması için düzenli eğitimlerin yürütüldüğü de vurgulanmıştır (G4, G10). Personelin genel anlamda yetkin olduğu yönünde görüş bildirenler de olmuştur (G5).

- Bununla birlikte, temel özelliklerin kullanılabilir olmasına rağmen profesyonel YZ araçlarının kullanımında eksiklikler bulunduğu ve bu nedenle ileri seviye hizmet içi eğitimlerin planlandığı ifade edilmiştir (G6, G10). Bazı katılımcılar, personelin henüz yeterli görülmediğini ancak uyum sağlamaya açık olduğunu, özellikle Chat-GPT ve Grammarly gibi popüler araçların aktif olarak kullanıldığını ve eğitimlerin video ile üretici kaynakları üzerinden sağlandığını belirtmiştir (G7). Eğitim projelerinin personelin yetkinliğini artırmak için fırsat yarattığı, ancak teknik konularda (istem/prompt mühendisliği, veri okuryazarlığı, algoritmalar vb.) hala gelişime ihtiyaç olduğu dile getirilmiştir (G8). Yetkinlik seviyesinin personelin bireysel ilgisine göre değiştiği ve üniversitenin sunduğu eğitimlerle bu süreçlerin desteklendiği de aktarılmıştır (G9).

Yukarıda belirtilen görüş ve önerilerde de vurgulandığı üzere kütüphanelerdeki personelin YZ araç ve uygulamalarıyla ilgili temel düzeyde bir farkındalığa ve başlangıç yetkinliğine sahip olduğu görülmektedir. Özellikle popüler ve kolay erişilebilir araçların kullanımında yeterlilik gözlemlenmekle birlikte, aşağıdaki eğilimler öne çıkmaktadır:

- Yetkinliklerin bireysel çaba ve merakla geliştiği, fakat bu yaklaşımın sistematik eğitimlerle desteklenmesi gerektiği,
- YZ'nin teknik boyutlarına (istem/prompt mühendisliği, veri analitiği, algoritma bilgisi vb.) dair eksikliklerin yaygın olduğu,
- Sürekli öğrenme ihtiyacı ve mesleki gelişim için düzenli eğitimler, iş birlikleri ve sertifika programlarına yönelme eğiliminin güçlü biçimde hissedildiği,
- YZ araçlarının çeşitliliği ve hızlı değişimi nedeniyle mevcut yetkinliklerin hızla eskimesi riski taşıdığı ve bu nedenle dinamik, güncel eğitim modellerine ihtiyaç duyulduğu,
- Uygulamalı projelerin, personelin hem öğrenmesini hem de öğrendiğini uygulamasını sağlayarak etkili öğrenme ortamı oluşturduğu belirtilmiştir.

Bu bilgiler kapsamında, kütüphane personelinin öğrenmeye açık, temel düzeyde YZ farkındalığına sahip olduğu; ancak derinlemesine bilgi ve ileri düzey teknik beceriler açısından gelişime ihtiyaç duyduğu ortaya çıkmaktadır. Eğitimlerin sürekliliği ile uzmanlaşma ve uygulama odaklı içeriklerle desteklenmesi, bu boşluğun kapatılmasında kritik rol oynayacaktır.

Görüşmenin son sorusu olan on birinci sorusu “Yukarıda belirtilen konuların dışında eklemek istediğiniz farklı fikir, görüş ve çözüm önerileriniz var mı?” şeklindedir. Katılımcıların konuya ilişkin görüş ve önerileri maddeler halinde aşağıda özetlenmiştir:

- YZ araçlarının yüksek enerji tüketimi, veri maliyetleri ve fiyatlandırma politikaları nedeniyle kullanım sınırlamaları gerekebileceği, bu nedenle YZ araçlarının filtrelenmesi ve komisyonlarca değerlendirilmesinin yararlı olacağı belirtilmiştir (G1).

- YZ'nin çok hızlı geliştiği için doğru amaçlarla ve dikkatli kullanılması gerektiği, bu kapsamda gerekli tedbirlerin alınmasının önemli olduğu vurgulanmıştır (G2).
- Sadece faydaların değil, YZ'nin doğurabileceği riskler konusunda da bilinç oluşturulması gerektiği; YZ'nin bir "paydaş/partner" gibi görülmesinin yararlı olacağı ifade edilmiştir (G3).
- Kütüphaneler için YZ eğitiminin özel olarak planlanması ve uygulanması gerektiği önerilmiştir (G5).
- Yeni çıkan birçok YZ aracının henüz olgunlaşmamış haliyle piyasaya sürülmesinin kütüphaneler için karar alma sürecini zorlaştırdığı ifade edilmiştir. Bu nedenle kullanıcı geri bildirimlerine göre hareket edilmesi ve sürecin dikkatle izlenmesi gerektiği belirtilmiştir (G6).
- ANKOS gibi konsorsiyumların YZ araçlarını değerlendirip önerilerde bulunması, toplu pazarlık yapması ve eğitim/sertifika programları başlatmasının yararlı olacağı ifade edilmiştir (G7).
- Kütüphanelerin YZ araçlarını yalnızca kullanan değil, aynı zamanda YZ okuryazarlığı kazandıran, etik farkındalık yaratan merkezler haline gelmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu kapsamda Coursera gibi platformlarla iş birliği yapılması, pilot projeler geliştirilmesi, kullanıcı geri bildirimlerinin toplanması ve bu süreçlerin stratejik bütçelerle desteklenmesi önerilmiştir (G8).
- Kütüphanelerin bu dönüşümde yalnız kalmaması, bilgi teknolojileri birimleri ve dönüşüm ofisleriyle birlikte hareket etmesi ve özellikle etik ve hukuki çerçeveler üzerinde daha fazla düşünülmesi gerektiği dile getirilmiştir (G9).
- Üniversite kütüphanelerinin YZ okuryazarlığını geliştirmesi, etik rehberlik sağlaması ve sürdürülebilir kullanım politikaları oluşturması, ayrıca ortak projeler ve konsorsiyum modelleriyle iş birlikleri yapılmasının önem taşıdığı belirtilmiştir (G10).

Katılımcıların yukarıda özet olarak belirttikleri görüş ve önerilere göre çalışmanın bu alanda önemli bir boşluğu dolduracağı görülmektedir. Bu görüşlere ek olarak katılımcılar böyle bir çalışmadan dolayı tebrik ve teşekkürlerini iletmişlerdir.

Bulgulara genel olarak bakıldığında, YZ araçlarının akademik dürüstlük, literatür taramasını hızlandırma, kütüphane duyuruları için tasarım hazırlama gibi farklı amaçlar için kullanıldığı görülmüştür. YZ entegrasyonunun önünde teknolojik sorunların yanı sıra yapısal ve mevzuat kaynaklı engellerin bulunduğu tespit edilmiştir. Kurumsal abonelik modellerinin yokluğu, veri gizliliği ve telif haklarıyla ilgili kaygılar, API entegrasyon maliyetleri ve donanım yetersizlikleri öne çıkan sorunlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, bireysel aboneliklerin yönetim açısından uyumsuzluğu, hizmette standardizasyonu engellemekte; kullanıcı verilerinin veri mahremiyeti açısından risk oluşturmaktadır. Kütüphane personelinin YZ okuryazarlığındaki

farklılıklar ve teknolojiyi takip etme konusundaki kaygıları ise hizmet kalitesinde değişkenlik yaratmaktadır

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de bulunan ve en az 6 farklı YZ aracını kullanma şartını sağlayan üniversite kütüphanesi yöneticileriyle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler ve analizler yapılmıştır. Elde edilen bulgular, üniversite kütüphanelerinin YZ araç ve uygulamalarına yönelik mevcut yaklaşımlarını, kullanım biçimlerini, karşılaşılan sorunları ve çözüm arayışlarını kapsamlı bir biçimde ortaya koymaktadır. Kütüphane yöneticilerinin yanıtları, kütüphanelerin YZ teknolojilerine artan bir ilgiyle yaklaştığını ve bu araçların hem hizmet sunumunda hem de kullanıcı eğitiminde giderek daha fazla yer aldığını göstermektedir.

Görüşmelerden elde edilen bilgiler kapsamında, kütüphanelerin YZ araçlarının kullanımına genel olarak açık ve istekli olduğu görülmüştür. Bazı durumlarda araçların kütüphane sistemlerine entegre edildiği, pilot projeler yürütüldüğü ve kullanıcıların bilinçli kullanımını destekleyecek eğitim ve farkındalık çalışmalarının gerçekleştirildiği ortaya konulmaktadır. Bununla birlikte, süreçlerde çözülmesi gereken temel sorunlar mevcuttur. Bu sorunlar arasında teknik bilgi eksikliği, altyapı sınırlamaları, KVKK uyumu, etik kullanımda belirsizlikler, kullanıcı rehberliği ihtiyacı, geri bildirim mekanizmalarının belirsizliği ve personel yetkinliklerindeki farklılıklar öne çıkmaktadır.

YZ araçlarının üniversite kütüphanelerinde etkili şekilde kullanılabilmesi için sürdürülebilir lisanslama modellerine gereksinim vardır. Bulgular, lisans süreçlerindeki tek taraflı sözleşme koşulları ve esnek olmayan kurallar nedeniyle kütüphanelerde YZ tabanlı hizmetlerin kullanımını sınırlandırdığını göstermektedir. Ayrıca kurumsal lisans anlaşmalarının henüz tam olarak oluşturulmamış olması erişim ve etik konularında sorunlara neden olabilmektedir.

Gelişmiş YZ araçlarının kullanımı için gerekli olan donanım, yazılım lisansları ve bütçe kısıtlılığı; birçok kütüphanede bu araçlara erişimi fiilen imkansız hale getirmektedir. Bu durum, üniversite kütüphaneleri arasında hizmet çeşitliliğini olumsuz etkilemektedir.

Üniversite kütüphanelerinde etik kullanım, intihal riski, veri gizliliği ve akademik dürüstlük konularında genel bir farkındalık bulunmasına rağmen, sistematik denetim ve uygulama eksiklikleri dikkat çekmektedir. Aynı şekilde, personel yetkinliklerinin temel düzeyde yeterli olduğu, ancak YZ teknolojilerinin hızlı gelişimine paralel olarak bu yetkinliklerin sürekli güncellenmesi ve YZ okuryazarlığına ağırlık verilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır.

Görüşmeler sonucunda ortaya çıkan bulgular, üniversite kütüphanelerinin yalnızca YZ araçlarını kullanan değil, bu araçların eleştirel, etik ve etkili biçimde kullanılmasını teşvik eden rehber kurumlar olarak konumlandırılması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu hedeflere ulaşabilmek için, kütüphanelerin kurumsal strateji, altyapı, personel eğitimi, kullanıcı odaklı geri bildirim mekanizmaları ve ulusal düzeyde politikaların birlikte ele alınacağı bütüncül bir dönüşüm sürecine ihtiyaç vardır.

Bu araştırmanın diğer sonuçlarından biri de, YZ teknolojilerinin üniversite kütüphaneleri için kaçınılmaz bir dönüşüm alanı olarak ortaya çıkmasıdır. Bu dönüşümün sadece teknoloji odaklı değil, aynı zamanda etik, stratejik ve insan merkezli bir yaklaşımla ele alınması gerektiği ortaya çıkmıştır. Türkiye’deki üniversite kütüphanelerinin bu süreci sağlıklı biçimde yönetebilmesi için kurumsal vizyon, yeterli altyapı, nitelikli insan kaynağı ve ulusal düzeyde koordinasyon temel belirleyici faktörlerdir. Bu bütüncül yaklaşım, yükseköğretimde dijitalleşmenin etkin, güvenli ve sürdürülebilir biçimde ilerlemesini sağlayacak, üniversite kütüphanelerinin öncü ve rehber rolünü güçlendirecektir.

Sonuç olarak, literatür araştırması ve yapılan görüşmeler sonucunda üniversite kütüphanelerinin YZ araçlarını etkin ve sürdürülebilir biçimde kullanabilmesi, yalnızca teknolojik bir gereklilik değildir. Aynı zamanda bilgi hizmetlerinin kalitesi ve sürdürülebilirliği açısından kritik bir öneme sahip olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışma kapsamında, üniversite kütüphanelerinin YZ gelişim alanlarının sınırlarını belirleyebilmesi, hizmet sunumu ve kalitesini iyileştirebilmesi ve kullanıcı isteklerine uyum sağlayabilmesi için kapsamlı ve sistematik öneriler aşağıda sıralanmıştır.

YZ araçlarının kütüphanelerde kullanımına ilişkin uluslararası kütüphane derneklerinin yayınladığı kılavuzlar da temel alınarak ulusal standartlar, etik çerçeveler ve KVKK uyum rehberleri oluşturulmalıdır.

ANKOS ve Elektronik Kaynaklar Ulusal Akademik Lisansı (EKUAL) gibi konsorsiyumlar, YZ araçlarını teknik, etik ve ekonomik açıdan değerlendirecek kolektif karar mekanizmaları geliştirmelidir. Ortak satın alma ve kaynak paylaşımı modelleri ile maliyet etkinliği sağlanabilir ve yüksek lisans maliyetlerinin kurumsal bütçelere getirdiği yük hafifletilebilir. ANKOS, yalnızca lisans anlaşmalarında değil, aynı zamanda eğitim, değerlendirme ve denetim modellerinin geliştirilmesi süreçlerinde de aktif rol üstlenebilir.

Kütüphaneler, YZ entegrasyonlarını her yönüyle etik, pedagojik ve teknik boyutlarıyla ele alan orta ve uzun vadeli stratejik planlar geliştirmelidir. Her kütüphane için uygulanabilir bir “YZ Yol Haritası” hazırlanmalıdır. Buna bağlı olarak kaynak tahsisi, eğitim programları ve hizmet modelleri sistematik şekilde yapılandırılmalıdır. Sunucu kapasitesi, ağ güvenliği ve yazılım lisansları gibi teknik altyapı unsurları gözden geçirilmeli; sürdürülebilir çözümler geliştirilmeli ve yüksek maliyetli araçlara karşı alternatif stratejiler belirlenmelidir.

Personelin yalnızca YZ araçlarını kullanmakla kalmayıp, bu teknolojilerin mantığı, sınırları ve etkileri konusunda da bilinçlendirilmesi sağlanmalıdır. Ayrıca “istem/prompt mühendisliği”, “veri okuryazarlığı” ve “YZ ile bilgi hizmetleri yönetimi” gibi yeni alanlara yönelik, temel ve ileri düzey becerileri kapsayan sürekli eğitim modülleri geliştirilmelidir. KVKK kapsamındaki sorumluluklar yalnızca kullanıcıya bırakılmamalı, kurum düzeyinde denetlenebilir, açık ve uygulanabilir veri güvenliği politikaları yürürlüğe konulmalıdır. Üçüncü parti YZ hizmetleriyle yapılan sözleşmelerde denetim hakları ve şeffaflık koşulları net olarak belirlenmelidir.

Kütüphaneler, yalnızca bilgiye erişim sağlamakla kalmayıp, kullanıcılarına YZ araçlarının eleştirel, etik ve güvenli kullanımını öğreten merkezler haline gelmelidir. Açık ders içerikleri, rehber kaynaklar, kısa eğitim videoları ve mikro eğitimler hazırlanarak kullanıcıların bilinçli YZ kullanımı desteklenmelidir. Bu süreçlerde Coursera, edX, Udemy ve benzeri çevrimiçi eğitim platformlarıyla iş birlikleri kurulabilir.

Ortak YZ projeleri, pilot uygulamalar ve açık kaynak veri havuzları oluşturularak üniversiteler arası bilgi ve deneyim paylaşımı artırılmalıdır. Deneyimli kütüphaneler, diğer kurumlara mentorluk sağlayarak kolektif kapasitenin geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Ayrıca kullanıcı geri bildirimleri düzenli olarak toplanmalıdır. Bu sayede hem kullanıcı deneyimi hem de hizmet kalitesi sürekli olarak iyileştirilebilir.

Öneriler, bu alanda çalışmaların ve faaliyetlerin bilim dünyası ile paylaşılması hem literatürün zenginleşmesine katkı sağlayacak hem de uygulayıcılar için rehber niteliğinde olacaktır. Kütüphanelerin yalnızca YZ teknolojilerini kullanan kurumlar olarak kalmayıp, akademik alanda YZ etik standartları geliştiren, veri güvenliğini sağlayan ve kullanıcılarını bilinçlendiren öncü merkezler haline gelmesini mümkün kılacaktır.

Kaynakça

- Ajani, Y. A., Tella, A., Salawu, K. Y. ve Abdullahi, F. (2022). Perspectives of librarians on awareness and readiness of academic libraries to integrate artificial intelligence for library operations and services in Nigeria. *Internet Reference Services Quarterly*, 26(4), 213–230. <https://doi.org/10.1080/10875301.2022.2086196>
- Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu (ANKOS) Yapay Zeka Araştırma Grubu, Çetinkaya, İ., Açıkalın, C., Araz, Ö., Arus, O., Aslan, Ö., Çuhadar, S., Demir Mazlumoğlu, A., Erken, M., Gezer, Ç., Gürdal, G., Helvacıoğlu, E., Karşı, M., Menemenlioğlu, A., Mert, S., Sönmez, Ç., Şenoğlu, A., Taş, A., Uğur, E. ve Yılmaz, M. (2025). *Üniversite Kütüphaneleri için Üretken Yapay Zeka Kullanım Rehberi ve Politikası* (No. 003). ANKOS Derneği Yayınları. <https://ankos.org.tr/tr/yayinlar/>
- ANKOS Yapay Zeka Araştırma Grubu ve ANKOS (2025). ANKOS Yapay Zeka Araştırma Grubu Temmuz - Ağustos 2025 E-Bülteni. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17083398>
- Barsha, S. ve Munshi, S. A. (2024). Implementing artificial intelligence in library services: A review of current prospects and challenges of developing countries. *Library Hi Tech News*, 41(1), 7–10. <https://doi.org/10.1108/LHTN-07-2023-0126>
- Bi, S., Wang, C., Zhang, J., Huang, W., Wu, B., Gong, Y. ve Ni, W. (2022). A survey on artificial intelligence aided internet-of-things technologies in emerging smart libraries. *Sensors*, 22(8), 2991. <https://doi.org/10.3390/s22082991>

- Boateng, F. (2025). The transformative potential of generative AI in academic library access services: Opportunities and challenges. *Information Services & Use*, 45(1-2), 140-147. <https://doi.org/10.1177/18758789251332800>
- Bodleian Libraries (2025). *Using AI to support academic work: AI tools*. <https://libguides.bodleian.ox.ac.uk/using-ai-to-support-academic-work/ai-tools>
- Canadian Association of Research Libraries (2023). *Generative artificial intelligence: A brief primer for CARL Institutions*. <https://www.carl-abrc.ca/advance-teaching-learning/artificial-intelligence/>
- Chouia, M. (2025). Exploring the potential of AI to revolutionize information access and management in higher education libraries. *Ibn Tofail University*. <https://www.researchgate.net/publication/389905282>
- Cox, A. M., Pinfield, S. ve Rutter, S. (2019). The intelligent library: Thought leaders' views on the likely future roles of artificial intelligence and machine learning in research libraries. *Library Hi Tech*, 37(3), 418-435. <https://doi.org/10.1108/LHT-08-2018-0105>
- Çakmak, T. ve Eroğlu, Ş. (2023). Kütüphanelerde yapay zeka, makine öğrenimi ve derin öğrenme yaklaşımlarına yönelik bir literatür değerlendirmesi. B. Küçükcan ve B. Fulya Yıldırım (Ed.), *Yapay Zeka: Disiplinlerarası Yaklaşımlar* içinde (s. 233–260). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Çakmak, T. ve Eroğlu, Ş. (2024). The use of artificial intelligence in university libraries in Türkiye: Practices, and perspectives of library directors. *Information Development*, 41(3), 642-655. <https://doi.org/10.1177/026666669241264743>
- Çuhadar, S. (2023). *Üniversite kütüphanelerinin sıralanması ve Türkiye için bir rehber önerisi* [Yayımlanmış Doktora Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Çuhadar, S., Mert, S., Gezer, Ç., Helvacıoğlu, E., Arus, O., Aslan, Ö., Karlı, M., Sönmez, Ç., Taş, A., Açıkalın, C., Aydemir Mazlumoğlu, A., Erken, M., Yılmaz, M., Gürdal, G., Araz Çerkez, Ö., Uğur, E., Menemenlioğlu, A., Şenoğlu, A. ve Atlı, S. (2024). Üniversite Kütüphanecilerinin Yapay Zeka Algıları, Kütüphanelerde Uygulama Alanları ve Geleceği. *Bilgi Dünyası*, 25(2), 410–458. <https://doi.org/10.15612/BD.2024.785>
- Dhage, K. J. ve Verma, C. B. (2025). AI-driven library systems: Transforming information seeking behaviour and satisfaction in the digital era. *International Journal of Research in Library Science*, 11(2), 332–340. <https://doi.org/10.26761/IJRLS.11.2.2025.1906>
- ETH Library (2026). *AI services*. <https://library.ethz.ch/en/ai-services.html>
- Gültekin, V. ve Kavak, A. (2025). An assessment of artificial intelligence anxieties of academic librarians in Türkiye. *The Journal of Academic Librarianship*, 51(3), 103058. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2025.103058>
- Halburagi, S. ve Mukarambi, P. (2023). Use of artificial intelligence (AI) technology futures in library. *International Journal of Research in Library Science*, 9(2), 14-19. <https://doi.org/10.26761/IJRLS.9.2.2023.1642>

- Hodonu-Wusu, J. O. (2024). The rise of artificial intelligence in libraries: The ethical and equitable methodologies, and prospects for empowering library users. *AI and Ethics*, 5(2):755-765. <https://doi.org/10.1007/s43681-024-00432-7>
- Hussain A. (2023). Use of artificial intelligence in the library services: Prospects and challenges. *Library Hi Tech News* 40(2): 15–17. <https://doi.org/10.1108/LHTN-11-2022-0125>
- IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions) (2020). *IFLA Statement on Libraries and Artificial Intelligence*. <https://repository.ifla.org/items/8c05d706-498b-42c2-a93a-3d47f69f7646>
- Ikwuanusi, U. F., Adepoju, P. A. ve Odionu, C. (2023). Advancing ethical AI practices to solve data privacy issues in library systems. *International Journal of Multidisciplinary Research Updates*, 6(1), 33-44. <https://doi.org/10.53430/ijmru.2023.6.1.0063>
- Islam, M. N., Ahmad, S., Aqil, M., Hu, G., Ashiq, M., Abusharhah, M. M. ve Saky, S. A. T. (2025). Application of artificial intelligence in academic libraries: A bibliometric analysis and knowledge mapping. *Discover Artificial Intelligence*, 5, 59. <https://doi.org/10.1007/s44163-025-00295-9>
- Jha, S. K. (2023). Application of artificial intelligence in libraries and information centers services: Prospects and challenges. *Library Hi Tech News*, 40(7), 1–5. <https://doi.org/10.1108/lhtn-06-2023-0102>
- Kaptan, S. (2000). *Bilimsel araştırma ve istatistik teknikleri*. Ankara: Bilim Yayın
- Kavak, A ve Erdem, K. (2025). Üniversite öğrencilerinin yapay zeka okuryazarlığı yetkinliklerinin gelişiminde proje temelli yaklaşım. *REFLEKTİF Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 947-967. <https://doi.org/10.47613/reflektif.2025.251>
- Kumar, P. ve Jyoti, N. (2024). Reshaping the library landscape: Exploring the integration of artificial intelligence in libraries. *IP Indian Journal of Library Science and Information Technology*, 9(1), 29–36. <https://doi.org/10.18231/j.ijlsit.2024.005>
- Li, L. ve Coates, K. (2024). Academic library online chat services under the impact of artificial intelligence. *Information Discovery and Delivery*, 53 (2): 192–205. <https://doi.org/10.1108/idd-11-2023-0143>
- Lulu-Pokubo, E. P. ve Okwu, E. (2024). Librarians' awareness towards the use of artificial intelligence technologies for sustainable library services. *Business Information Review*, 42(1), 20–28. <https://doi.org/10.1177/02663821241310042>
- Mannheimer, S., Rossmann, D., Clark, J., Shorish, Y., Bond, N., Kettler, H. S., Sheehey, B. ve Young, S. W. H. (2024). Introduction to the special issue: Responsible AI in Libraries and Archives. *Journal of eScience Librarianship*, 13(1). <https://doi.org/10.7191/jeslib.860>
- Öztürk, F. (2020). *Kütüphanelerde yapay zeka uygulamaları* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Öztürk, F. ve Özel, N. (2021). Yapay zeka ve kütüphaneler. *Bilgi Dünyası*, 22(2), 351-386. <https://doi.org/10.15612/BD.2021.648>
- Prasanna, R. (2024). Artificial intelligence in Libraries: Enhancing user experience and efficiency. *International Journal of Novel Research and Development*, 9(7). <https://www.researchgate.net/publication/390089474>

- Princeton University Library (2026). *AI research support*. <https://libguides.princeton.edu/c.php?g=1341922&p=10385842>
- Rimland, E. L., Quinn, B. A., Jr., Paulus, M. J., Parks, S., Lo, L. S., LaPensee, B. A., LaFleur, L., Koz, O., Kizhakkethil, P., Jeffery, K., Hennig, N., Gross, B., Free, D., Coleman, J. ve Alvarado-Albertorio, F. M. (2025). *AI competencies for academic library workers* (By W. Schaeffer). https://www.ala.org/sites/default/files/2025-03/AI_Competencies_Draft.pdf
- Sarıçoban, B. S. (2025). *Kütüphanelerin geleceği: Yapay zekâ ve büyük verinin kütüphanelerde kullanımı*. Hiperyayın.
- Sert, H. (2023). Bir nitel araştırma yöntemi: Görüşme. *Journal Of Social Humanities and Administrative Sciences*, 71(71), 4071–4075. <https://doi.org/10.29228/joshas.74031>
- Selçuk, N. (2019). *Bilgi merkezlerinde yapay zeka uygulamaları: Türkiye için durum analizi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çankırı Karatekin Üniversitesi.
- Shahzad, K., Khan, S. A. ve Iqbal, A. (2024). Effects of artificial intelligence on university libraries: an SLR of cite score and IF journals' articles from 2018 to 2023. *Global Knowledge Memory and Communication*. <https://doi.org/10.1108/gkmc-12-2023-0498>
- Simbeck, K. (2024). They shall be fair, transparent, and robust: Auditing learning analytics systems. *AI and Ethics*, 4, 555–571. <https://doi.org/10.1007/s43681-023-00292-7>
- Sivri, E. (2023). Kütüphanelerde yapay zeka'nın geleceği: Farklı alanlardaki potansiyel uygulamalar ve yeni kullanım alanları oluşturma. *Library Archive and Museum Research Journal*, 4(2), 175–184. <https://doi.org/10.59116/lamre.1299783>
- SMU Libraries (2025). *AI research and teaching*. <https://www.smu.edu/libraries/research-teaching/ai>
- UNESCO Publishing (2021). *Recommendation on the ethics of artificial intelligence*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386510?posInSet=6&queryId=f62e0ce1-8a32-4a03-bc43-ebb5ab70e580>
- University of Hong Kong Libraries (2026). *AI support for research*. <https://libguides.lib.hku.hk/c.php?g=965015&p=7009938>
- Wójcik, M. (2020). Augmented intelligence technology: The ethical and practical problems of its implementation in libraries. *Library Hi Tech*, 39(2), 435–447. <https://doi.org/10.1108/lht-02-2020-0043>
- Yale University Library (2026). *Using AI in research*. <https://library.yale.edu/help-and-research-support/research-support/using-ai-research>
- Yıldız, M. ve Yıldırım, B. F. (2018). Yapay zeka ve robotik sistemlerin kütüphanecilik mesleğine olan etkileri. *Türk Kütüphaneciliği*, 32(1), 26-32. <https://doi.org/10.24146/tkd.2018.290>
- Zondi, N. P., Epizitone, A., Nkomo, N., Mthlane, P. P., Moyane, S., Luthuli, M., Khumalo, M. ve Phokoye, S. (2024). A review of artificial intelligence implementation in academic library services. *SA Journal of Libraries and Information Science*, 90(2), 1–18. <https://doi.org/10.7553/90-2-2399>

EK-1: Görüşme Soruları

Bölüm I:

Görüşmeye Katılacak Kişilerin Demografik Değişkenlere İlişkin Soruları

Eğitim düzeyinizi belirtir misiniz?	:
Üniversite kütüphanesinde deneyiminiz (yıl olarak)	:
Üniversite kütüphanesindeki pozisyonunuz	:
Üniversite Türü	:

Bölüm II:

Üniversite Kütüphanelerinde Yapay Zeka Kullanımı: Deneyim ve Zorluklar İle İlgili Görüşme Soruları

Araştırma aşağıda verilen görüşme soruları ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca görüşme sırasında doğaçlama olarak gelişen sorular da yöneltilmiştir.

1. Bildiğiniz üzere YZ araç ve uygulamaları belirli ölçüde ücretsiz olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda kütüphanenizde ücretli veya ücretsiz olarak kullandığınız YZ araçlarını belirtebilir misiniz?
2. Kütüphanenizde kullanılan YZ araç ve uygulamalarını hangi kullanıcı tipleri (akademisyen, idari personel, öğrenci, kütüphaneci, dış kullanıcı) kullanıyor?
3. Kütüphanenizde kullanılan YZ araç ve uygulamaları ile ilgili oluşturmuş olduğunuz bir yönerge/prosedür ya da kullanım kurallarını içeren bir politika dokümanınız var mı?
4. YZ araç ve uygulamalarının kullanım hakları genel olarak lisans anlaşmaları ile belirlenmektedir. Bu kapsamda kullanmış olduğunuz YZ araç ve uygulamalarının lisanslanmasında ya da lisans koşullarında karşılaştığınız sorunlar var mı?
5. YZ araç ve uygulamalarının satın alma, ödeme ve abonelik süreleri ile ilgili yaşadığınız sorunlar var mı? Deneyimlerinizi paylaşır mısınız?
6. YZ araç ve uygulamalarının satın alma sürecinde, kullanımı sırasında veya oluşabilecek teknik sorunlar konusunda üreticiler ile hangi kanallar (chatbot, YZ, insan, telefon vb.) ile iletişim kuruyorsunuz? Karşılaştığınız sorunlar nelerdir?
7. YZ araç ve uygulamalarının kullandırılması sırasında karşılaştığınız sorunlar var mı?
8. YZ araç ve uygulamalarının etik kullanımı konusunda karşılaştığınız sorunlar nelerdir?
9. YZ araç ve uygulamalarının kullanımında Kişisel Verileri Koruma Kanunu (KVKK), kullanıcı ve kurum verilerinin gizliliği konularında sorun yaşıyor musunuz?
10. YZ araç ve uygulamaları çok hızlı bir şekilde değişmekte ve bunların kullanılması için farklı yetkinlikler gerekmektedir. Mevcut durumu düşündüğünüzde YZ araç ve uygulamalarının kullandırılmasında personelinizin yetkinliklerini yeterli buluyor musunuz?
11. Yukarıda belirtilen konuların dışında eklemek istediğiniz farklı fikir, görüş ve çözüm önerileriniz var mı?

2026, Vol. 7(1), 163-182

© The Author(s) 2026

Article reuse guidelines:

<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>

DOI: 10.47613/reflektif.2026.268

Article type: Research Article

Received: 21.05.2025

Accepted: 08.02.2026

Published Online: 18.03.2026

Satı Gül Kapısız*, Aybuke Büyükkagıncı, Elif Nida Şener Yazar***, Fatma Özlem Yüzbaşıoğlu****, Ezgi Arslan Özdemir*******

An Examination of the Experiences Gained by of Social Workers Volunteering in the Kahramanmaraş-Centered Earthquakes

Gönüllü ya da Görevli Sosyal Hizmet Uzmanlarının Kahramanmaraş Merkezli Depremlerden Edindikleri Deneyimlerin İncelenmesi /

Abstract

This study explores the experiences of social workers who volunteered or were assigned to provide support after the devastating 7.7 and 7.6 magnitude earthquakes in Kahramanmaraş. The earthquakes caused significant loss of life and property across ten provinces, with social workers playing a key role in offering psychosocial support. The study focuses on their emotional reactions to the disaster, motivations for going to the affected areas, the challenges they faced, the coping strategies they used, and the roles they took on. It is a qualitative study using a phenomenological approach. The participants are 20 social workers from public institutions and non-governmental organizations, selected through snowball sampling. Data were collected via in-depth interviews and analysed with qualitative data software. The results show that social workers encountered severe destruction and emotional difficulties in the disaster area. This study aims to enhance the understanding of social workers' roles in disasters and to assist in preparation for future crises. It also aims to offer valuable insights for policymakers to improve disaster management and emergency interventions.

163

Öz

Bu çalışma, Kahramanmaraş'ta meydana gelen 7.7 ve 7.6 büyüklüğündeki yıkıcı depremlerin ardından gönüllü olarak ya da görevlendirilerek destek sunan sosyal hizmet uzmanlarının deneyimlerini incelemektedir. Depremler, on ilde büyük can ve mal kaybına yol açmış, sosyal hizmet uzmanları ise psikososyal destek sağlama konusunda önemli roller üstlenmiştir. Çalışma, uzmanların afete verdikleri duygusal tepkilere, afet bölgesine gitme motivasyonlarına, karşılaştıkları zorluklara, başa çıkma stratejilerine ve üstlendikleri rollere odaklanmaktadır. Fenomenolojik yaklaşım kullanılan bu niteliksel araştırmada, kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarında görev yapan 20 sosyal hizmet uzmanı, kartopu örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Veriler derinlemesine görüşmelerle toplanmış ve nitel veri analiz yazılımı ile analiz edilmiştir. Bulgular, sosyal hizmet uzmanlarının afet bölgesinde ciddi yıkımlarla ve duygusal zorluklarla karşılaştığını ortaya koymaktadır. Bu çalışma, afetlerde sosyal hizmet uzmanlarının rollerine dair anlayışı derinleştirmeyi ve gelecekteki krizlere hazırlık konusunda katkı sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, politika yapımcılar için afet yönetimi ve acil müdahalelerin iyileştirilmesine yönelik değerli bilgiler sağlamayı hedeflemektedir.

Keywords

Disaster Management, Social Work in Disasters, Earthquake, Social Work Intervention

Anahtar Kelimeler

Afet Yönetimi, Afetlerde Sosyal Hizmet, Deprem, Sosyal Hizmet Müdahalesi

* Ankara Üniversitesi, satikapisiz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5714-9944.

** Ankara Üniversitesi, aybuke.buyukkagıncı@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0383-7546.

*** Ankara Üniversitesi, nidasener56@gmail.com, ORCID: 0009-0001-9242-8631.

**** Ankara Üniversitesi, fozlemyuzbasioğlu@gmail.com, ORCID: 0009-0001-9007-3582.

***** Ankara Üniversitesi, ezgiarslanozdemir@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8060-2535.

Introduction

Throughout history, societies have faced unexpected natural disasters and have had to cope with their devastating consequences. Earthquakes, as disasters which occur suddenly and create large-scale impact, not only cause physical destruction but also profoundly affect the psychosocial well-being of individuals and communities (Tierney, 2014; Norris et al., 2002). In particular, the traumatic experiences caused by disasters highlight the importance of social support systems, psychological resilience, and community-level coping mechanisms (Bonanno, 2004; Ungar, 2011).

Due to its geographical location, Turkey is among the regions with the highest earthquake risk in the world. Indeed, large-scale disasters such as the 1999 Marmara Earthquake not only resulted in tens of thousands of deaths but also strongly demonstrated the necessity of developing disaster management policies. Building on these experiences, the Turkey Disaster Response Plan (TAMP) was prepared in 2013, aiming to enhance institutional capacity in disaster response processes (AFAD, 2013).

Nevertheless, despite these arrangements, the earthquakes that struck on February 6, 2023, with their epicenter in Kahramanmaraş, constituted a major test for disaster management. Directly affecting 11 provinces, this catastrophe claimed the lives of more than 50,000 people and displaced millions (AFAD, 2023). A disaster of this scale has generated not only physical destruction but also a form of “collective trauma” that must be addressed through its psychosocial dimensions (Norris et al., 2002; Zakour & Harrell, 2010).

In the aftermath of disasters, social services play a critical role in supporting the recovery of individuals and communities. Psychosocial support, crisis intervention, strengthening resilience, and facilitating social reconstruction are among the core responsibilities of the social work profession (Dominelli, 2012; Mathbor, 2007). In this context, understanding the challenges encountered by social workers during disaster interventions, as well as the coping mechanisms they develop, is crucial both for professional practice and for the advancement of disaster policies (Pyles, 2017; Regehr & Bober, 2005).

This study aims to examine the experiences of social workers who volunteered in the aftermath of the February 6, 2023 Kahramanmaraş-centered earthquakes, thereby providing a more comprehensive account of the role of social work in disaster contexts. In doing so, it is expected to contribute to the literature on post-disaster social work and to inform the planning of future intervention processes.

Conceptual Framework

Disasters, whether natural or human-induced, are destructive events that disrupt individuals' lives, the functioning of society, and ecological balance. Emerging suddenly, such catastrophes cause significant loss of life and property, often exceeding the capacity of local resources

and making external assistance indispensable (Akdur, 2001; UNISDR, 2009). In these crises, addressing not only physical needs but also supporting the psychosocial well-being of individuals and communities is of critical importance (Norris et al., 2002; Bonanno, 2004).

Social work is a discipline that seeks to create change at the individual, family, group, and community levels, aiming to enhance social welfare and respond to human needs. In this context, social workers not only address immediate needs during disasters but also play an active role in long-term recovery processes (Dominelli, 2012). Social work practice focuses on strengthening coping mechanisms at the micro level, enhancing resilience of families and groups at the mezzo level, and reducing social inequalities while shaping social policies at the macro level (Kongar, 1972; Mathbor, 2007).

Within the disaster context, social work functions not only as an intervention but also as a preventive and preparatory mechanism. Vulnerable groups—such as children, the elderly, people with disabilities, and disadvantaged populations—are disproportionately affected by disasters and therefore require targeted psychosocial support programs (Tomanbay, 1999). In this regard, social workers undertake a holistic, systems-based assessment of individuals and communities within the contexts of family, workplace, and environment (Yaman, 2015).

One of the most significant approaches in disaster-related social work is the empowerment-oriented model. This approach encourages individuals and communities to recognize their own strengths and to develop coping capacities by utilizing these strengths in crisis conditions (Weick et al., 1989; Houston, 2015). Empowerment also entails mobilizing social capital, building networks of solidarity, and strengthening community-based resilience (Mathbor, 2007; Ungar, 2011).

In Turkey, the role of social work in the disaster context became particularly visible after the 1999 Marmara Earthquake. During this period, professional challenges faced by social workers in the field—such as secondary trauma, burnout, and emotional burden—were frequently emphasized in the literature (Regehr & Bober, 2005; Tuncay, 2004). At the same time, engaging in disaster response also provides social workers with a sense of professional fulfillment and an opportunity to contribute to societal well-being (Pyles, 2017; Yaman & Akyurt, 2013). In disaster situations, social workers deliver psychosocial support at the micro, mezzo, and macro levels. Their roles include needs assessment, raising awareness, evaluating vulnerable groups, and providing psychological first aid. According to the Ministry of Family and Social Services (2020), social workers also establish psychosocial support tents, deliver mental health services, and engage in long-term counseling planning. Grounded in the principles of solidarity and equality, social work aims to promote well-being, reduce social inequalities, and support community recovery during disasters (IFSW, 2014).

In this context, examining the experiences of social workers in disasters is important not only for understanding professional resilience at the individual level but also for evaluating processes of community recovery (IFSW, 2014; Zakour & Harrell, 2010). Particularly in the post-disaster period, the psychological preparedness, emotional resilience, and contributions

of social workers to recovery hold a critical place in advancing the social work literature and providing guidance for policymakers.

Method

This study was designed within the qualitative research paradigm. Qualitative research seeks to deeply understand social phenomena in their natural settings and to reveal participants' meaning-making processes from their own perspectives (Creswell, 2013). In line with this aim, the study adopted a phenomenological approach, one of the qualitative research methods. Phenomenology focuses on understanding individuals' perceptions and emotions related to their lived experiences (Moustakas, 1994). This method enables a deeper exploration of participants' worlds and provides insights into their subjective realities (Van Manen, 1990). The qualitative data of the study were analyzed using the MAXQDA Pro 2020 software.

The main rationale for adopting the phenomenological approach in this study was its capacity to holistically capture the lived experiences of social workers who were on duty during the February 6 earthquakes. Previous studies have demonstrated that phenomenology is particularly effective in disaster research, as it can uncover the subjective meanings and coping strategies of professionals working in highly stressful environments (Corbin & Strauss, 2015; Padgett, 2016). Furthermore, phenomenological research has frequently been employed in trauma and crisis contexts to examine the emotional resilience, ethical dilemmas, and professional reflections of social workers and healthcare professionals (Gilgun, 2012; Giorgi, 2009). Positioning the present study within this body of research secures methodological consistency and enhances the validity of its findings.

Beyond its theoretical strength, phenomenology has been effectively applied in disaster and social work research to capture the lived experiences of both professionals and communities. For example, Houston (2015) employed a phenomenological approach to investigate how communities construct resilience narratives following large-scale disasters, demonstrating the method's effectiveness in illuminating the emotional and social dimensions of recovery. Similarly, Drolet et al. (2015) used phenomenology to analyze social workers' field experiences during the Alberta floods, highlighting not only the challenges arising from disaster interventions but also processes of professional development. These studies confirm the appropriateness of phenomenology as a methodology for examining the complexities of professional practice under extreme conditions.

Phenomenology has also been frequently used to explore the personal and emotional experiences of professionals on the frontlines of disaster response. Mutch (2015), in his study of educators' roles following the Christchurch earthquakes in New Zealand, demonstrated how phenomenological research can reveal the dynamic interaction between professional responsibilities and personal resilience. These findings align directly with the focus of the present study, as social workers engaged in the KahramanmaraŖ-centered earthquakes were similarly

tasked with fulfilling professional obligations while managing the emotional challenges they faced. Thus, situating this research within the growing literature on phenomenological disaster studies reinforces the validity of the method and enables the analysis not only to describe but also to deeply interpret participants' lived realities.

Ethical approval for the study was obtained from the Ethics Committee of Ankara University on September 4, 2024, under protocol number 1505149. The research was conducted in accordance with the ethical principles outlined in the Declaration of Helsinki and with local legal regulations. All participants were provided with detailed information about the study and gave their written informed consent. Participants also granted explicit permission for the use of the data they shared during the research in scientific publications.

Participants

The participant group of this study consisted of 20 social workers who, following the February 6, 2023 earthquakes, either volunteered in the disaster region, were officially assigned, or transitioned between these two statuses during the process, and who also agreed to participate voluntarily in the research. Access to participants was facilitated through the Social Workers' Association, which served as an intermediary, and a snowball sampling method was employed using the association's communication networks. In-depth interviews were chosen as the data collection method. These interviews were conducted at times determined by the participants, in settings convenient for them, and either online or face-to-face depending on their preferences. In line with ethical principles, the real names of all social workers interviewed were kept confidential, and pseudonyms derived from tree names were used in reporting.

A detailed profile of participants' sociodemographic and professional characteristics was compiled. Of the 20 participants, 5 were women (25%) and 15 were men (75%). Their ages ranged from 23 to 60, with a mean age of 39.4. Regarding marital status, 9 participants were married (45%), while 11 were single (55%). In terms of education, 9 held bachelor's degrees, 9 held master's degrees, and 2 were pursuing doctoral studies. Concerning their mode of arrival to the disaster zone, 13 participants (65%) went entirely as volunteers, 5 (25%) through official assignment, and 2 (10%) began as volunteers but were later officially deployed. In terms of prior experience, 11 participants (55%) had previously worked in disaster or emergency response contexts, whereas 9 (45%) were serving in a disaster area for the first time.

The geographical distribution of participants' assignments focused on provinces that experienced the most severe destruction. Accordingly, 5 participants served in Kahramanmaraş, 8 in Adıyaman, and 7 in Hatay. These provinces were selected because they were more heavily affected compared to other regions. Regarding duration of stay, 5 participants remained in the field for 10 days, while 15 stayed for one month (30 days). Considering the geographical context of their assignments, the 5 participants deployed for 10 days served in rural areas, whereas the 15 participants assigned for one month worked in urban areas. Institutional

distribution was as follows: 6 participants were employed in universities, 11 in the Ministry of Family and Social Services, 2 in the Ministry of Health, and 1 in a municipality.

Data Collection Tools

In this study, a sociodemographic information form and an in-depth interview guide, developed after reviewing the relevant literature, were used. The sociodemographic information form, prepared by the researcher, was designed to collect social and demographic information about the participants, such as age, gender, education level, occupation, income level, and marital status. This form provides a general profile of the participants, allowing for a comprehensive analysis of the data.

The in-depth interview guide was divided into three main sections to examine the participants' experiences before, during, and after their assignments. The first section focuses on decision-making processes and preparations; the second section addresses emotions experienced during the assignment and the challenges encountered; and the third section explores the changes experienced after the assignment. This three-stage structure reflects the phenomenological principle of capturing both the temporal and emotional flow of lived experiences (Seidman, 2013; Smith, Flowers, & Larkin, 2009).

Research Process

During the research process, participants were informed that their participation was entirely voluntary, and an Informed Consent Form was signed before the in-depth interviews began. The interviews lasted between 30 to 50 minutes. Participants expressed that sharing their experiences helped them feel more at ease. Support was provided in cases where they encountered difficulties, and any questions they preferred not to answer were skipped. A table of categories is presented below (Figure 1).

Figure 1
Category Table

Social Workers	Pre-mission	What did they feel? Preparation process Expectations
	Order of Duty	Problems experienced Feelings, thoughts nad and observations Coping mechanisms
	Post-mission	Changes Psychosocial support needs
	Future Plans	What did they learn? Personel and professional attachments

In preparing the main analytical categories of the study, four overarching themes were identified: Pre-mission, Order of Duty, Post-mission, and Future Plans.

The Pre-mission (1) category included the preparation process, modes of deployment, feelings and thoughts prior to the mission, and expectations. These were organized into three subcategories: What did they feel?, Preparation process, and Expectations.

The Order of Duty (2) category encompassed field conditions and challenges encountered, the associated feelings and professional observations, and coping strategies. These contents were analyzed under three subcategories: Problems experienced, Feelings, thoughts and observations, and Coping mechanisms.

The Post-mission (3) category focused on changes in professional perspectives and the need for psychosocial support. These were addressed under two subcategories: Changes and Psychosocial support needs.

Finally, the Future Plans (4) category examined what participants had learned from these experiences and their recommendations for change at both professional and societal levels. Two subcategories were created for this theme: What did they learn? and Personal and professional attachments.

These categories were developed using the qualitative data analysis software MAXQDA Pro 2020, taking into account participants' narratives and reflections.

Results

In this study, in-depth interviews were conducted with 20 social workers who volunteered or were officially assigned to the provinces affected by the February 6th earthquakes. These interviews were analysed under four main themes reflecting the participants' experiences: "Pre-mission," "Order of Duty," "Post-mission," and "Future Plans."

Pre-mission

This section examines the pre-assignment situations of the social workers who went to the regions affected by the earthquakes, through three subthemes: "What Did They Feel?," "Preparation Process," and "Expectations." The social workers' emotional states, preparations, and expectations were analysed through their narratives.

What Did They Feel? All the social workers who participated in the interviews stated that they experienced intense sadness and fear when they received the news of the earthquake. Similarly, studies show that individuals who receive news of a disaster experience anxiety and shock (Norris et al., 2002). Some social workers mentioned that they initially found it hard to believe the news, thinking that the earthquake was a small-scale event, but they experienced great shock once they learned its true magnitude. These kinds of reactions emerge because of post-disaster trauma (Mathbor, 2007).

“Sadness... I never thought it would be this big. As I saw the scale of the destruction and loss of life over time, I became deeply saddened...” (Poplar-16)

“I couldn’t believe it. It felt like a movie scene. I couldn’t grasp it for a while...” (Hornbeam-4)

Social workers who tried to reach the affected areas expressed feelings of anxiety and worry. Some workers with previous disaster experience stated that they felt a desire to go to the region, thinking their past experiences might be helpful (Pyles, 2017; Zakour & Harrell, 2003).

“With a mixture of sadness, I immediately wanted to go to those areas.” (Yellow Pine-5)

When social workers first heard the news of the earthquake, they reported experiencing profound shock, disbelief, sadness, and anxiety. Similar responses are also highlighted in the literature; for example, a lack of social support among disaster response teams has been found to be associated with anxiety, depression, and post-traumatic stress symptoms (Lenferink et al., 2018). Furthermore, support mechanisms aimed at protecting the psychological well-being of workers are often inadequate, which negatively affects professional resilience (Brooks et al., 2019).

Preparation Process: Before heading to the regions affected by the earthquake, the social workers stated that they primarily focused on physical preparations. However, some of them mentioned that they were unable to prepare sufficiently due to the short time they had to decide. Psychologically, they emphasized that they relied on their professional experience and prepared by sharing their experiences with their teams (Yaman, 2015).

“In terms of physical preparation, we made some adjustments according to the season and our profession. We shared our experiences with my team throughout the journey...” (Mimosa-2)

“Considering the harsh winter conditions, I tried to obtain clothes that would keep us warm...” (Blue Spruce-20)

Participants emphasized that, during the preparation process, priority was given to physical readiness, while psychological preparedness was insufficient. The literature indicates that psychosocial preparations conducted prior to deployment are effective in enhancing emotional resilience (Nicholls & Lepore, 2015). In addition, systematic reviews have shown that interventions such as psychoeducation, mindfulness, and psychological first aid for disaster response workers improve individual resilience and psychosocial well-being (Lehman et al., 2025). The importance of self-care strategies in the field has also been underscored, particularly when supported by experience and appropriate training (Yücel et al., 2024).

Expectations: During the interviews, the social workers expressed that they hoped to meet the basic needs of the people affected by the earthquake (Mathbor, 2007). Among their expectations were fulfilling their roles as social service professionals effectively, providing psychosocial support services, and carrying out the necessary interventions (Norris et al., 2002).

“I hope what I can do is, of course, practice my profession and, in addition, be able to help people...” (Cypress-12)

“I hoped to be helpful to people and do my best. I was assigned to provide psychosocial support...” (Acacia-6)

The primary expectation of the social workers was to help the individuals who experienced the earthquake in every possible way. In addition to meeting their basic needs, providing psychosocial support as part of the social work profession was one of their most important expectations.

Before deployment to the disaster zone, participants stated that their main expectations were to meet basic humanitarian needs, provide psychosocial support, and fulfill their professional roles effectively. In line with this, the literature emphasizes the centrality of social workers' roles in assisting affected individuals, contributing to resilience, and participating in post-crisis reconstruction processes (Crawford, 2021). Moreover, the presence of social support during disaster response has been strongly linked to reduced anxiety, depression, and post-traumatic stress symptoms (Lenferink et al., 2018).

171

Order of Duty

This section addresses the problems, emotions, thoughts, observations, and coping mechanisms that social workers encountered in the earthquake zones. The experiences of the social workers serving as volunteers or being assigned to the disaster area were analysed under three subthemes: “Problems Experienced,” “Feelings, Thoughts, and Observations,” and “Coping Mechanisms.”

Problems Experienced: One of the most significant problems highlighted by the social workers during the interviews was the lack of inter-institutional coordination. As found by Zakour and Harrell (2003), the social workers mentioned experiencing difficulties due to disorder, unclear job descriptions, and communication breakdowns in crisis situations. They also criticized the management of processes, stating that it was not sufficiently effective.

“Lack of coordination, feelings of helplessness, and not being able to reach people made me feel angry toward public institutions...” (Fir-19)

“During the interviews with the earthquake survivors, hearing the screams of people trapped under the rubble was very psychologically challenging for me. Additionally, working with people who lacked sufficient professional knowledge was another difficulty...” (Wisteria-1)

Social workers who participated in the interviews reported experiencing significant difficulties in disaster zones due to lack of coordination among institutions, communication breakdowns, and unclear role definitions. The literature similarly notes that the fragmented structure of post-disaster social service systems and the absence of interagency collaboration hinder the effective delivery of services (HHS Committee, 2013).

Feelings, Thoughts, and Observations: As a result of the in-depth interviews, it was determined that social workers experienced two primary emotions: professional satisfaction and helplessness. It was observed that practicing their profession provided them with inner peace, the happiness of being supportive, and a sense of relief from helping others. However, some social workers expressed that they were unable to fully practice their profession, while others felt inadequate, which led to feelings of helplessness. Additionally, it was found that the social workers worked with vulnerable groups such as children, elderly individuals, people with disabilities, and women.

172

“The comfort of having done my job... I felt inner peace, a sense of calm, because I helped someone and supported those in need. I felt at ease...” (Apple-11)

“Helplessness; I realized that you are completely alone, with no state organization to support or supervise you...” (Beech-17)

During professional practice in the field, social workers described experiencing both inner peace and a sense of professional fulfillment, while simultaneously struggling with feelings of inadequacy and helplessness. Such contradictory emotions—on the one hand, the satisfaction of providing support, and on the other, the emotional burden of witnessing suffering—are frequently documented in the social work literature (Ruiz-Fernández et al., 2021).

Coping Mechanisms: The in-depth interviews revealed that social workers working in the earthquake areas used various coping mechanisms. These mechanisms included self-efficacy, problem-solving approaches based on past experiences, and strong coping strategies (Özmete and Pak, 2024).

“We used our professional skills. We tried to overcome the problems together with our team members in our social environment.” (Juniper-7)

Moreover, the social workers adopted a solution-focused approach through interpersonal relationships and professional training, using motivation-boosting methods and overcoming challenges effectively with supervisor support, which helped them use their professional skills.

“We went as a team. We healed each other. We did a kind of group work among ourselves...”
(Cedar-8)

According to the interview findings, social workers coped by strengthening their sense of self-efficacy, adopting problem-solving approaches based on prior experience, and employing resilience-based strategies (Özmete, 2023). Participants also emphasized that solidarity within the team and access to supervision support enhanced their motivation and facilitated the effective use of professional skills. In line with this, the literature demonstrates that social support and coping strategies mediate post-traumatic growth, while self-care practices reduce compassion fatigue and increase professional satisfaction (Liu et al., 2014).

Post-mission

Under this heading, the mental changes and psychosocial support needs of social workers who completed their duties in the earthquake-affected areas are examined under two subthemes: “Changes” and “Psychosocial Support Needs”.

Changes: In the interviews, social workers expressed that after leaving the earthquake-affected areas, they desired to spend more time with their families and tried to adjust to normal life following the chaotic environment they had experienced. Kongar (1972) stated that, in the post-disaster period, social workers realized the importance of their professional training, experienced emotional ups and downs during their return, and felt anxiety related to the earthquake.

“My perspective on life changed. The fact that the world is a temporary place came to the forefront again. When you see so much death, you realize how empty life is. We grew as individuals. We experienced in ten days what we would not have seen in ten years at a desk. It was a professional experience...” (Oak-13)

“I made a transition from materialism to spirituality. My perspective on life changed. The material things we have do not stay with us. Our house, our car does not stay with us; only memories stay with us...” (Pine-10)

They mentioned that they had matured both personally and professionally, that their capacity to cope with challenges had increased, and that they had gained a deeper understanding of the importance of their profession.

Upon returning from the disaster zone, interview participants described the process of reintegrating into their normal daily routines as accompanied by a desire to focus more on family, the development of a renewed awareness of life, and a sense of both personal and professional growth. Similarly, social workers engaged in the Canterbury earthquakes reported experiencing personal development and gaining professional insight in the context of post-traumatic growth (Seto et al., 2019).

Psychosocial Support Needs: Some of the social workers interviewed stated that they felt their psychological resilience was sufficient, while others mentioned that they had received professional support. Additionally, some social workers shared that they received support from psychologists, while others mentioned that they had self-healed.

“We held a group event through the association. I believe that sharing experiences and emotions was beneficial...” (Maple-3)

“Yes, I needed psychosocial support. I realized that some of the stories shared by my clients and some of the scenes I witnessed negatively affected me...” (Cypress-12)

Güler (2017) examined the emotional difficulties and psychological resilience experienced by social workers after disasters, stating that receiving professional support positively affects individual recovery processes.

While some participants indicated that their psychological resilience was sufficient, others stated that they recovered primarily through group sharing and professional support. Research conducted after the Great East Japan Earthquake highlighted that, in the long term, individual support, group interventions, and psychosocial assistance provided to MHPSS practitioners proved highly beneficial. The literature also emphasizes the positive impact of social support and self-care strategies on psychosocial recovery (Seto et al., 2019).

Future Plans

This section analyzes what participants have learned from their experiences, the impact of these experiences on their personal and professional lives, and their future plans. These are examined under two sub-themes: “What Did They Learn?” and “Personal and Professional Attachments.”

What Did They Learn?: Participants stated that despite the negative aspects of their disaster experiences, they had gained significant professional insights (Regehr and Bober, 2005). They emphasized the importance of preparation before going to the affected areas and expressed that they now know how to prepare for similar situations. They also mentioned their plans to participate in disaster response processes in the future.

“I started to think that sharing my professional experiences at every opportunity is very important. My belief that all professionals should be prepared for such situations has become much stronger.” (Chestnut-14)

Social workers reported gaining profound professional insights from their earthquake experiences. They emphasized that preparedness is critical and stated that in the future they would approach similar situations with greater planning and awareness. These observations are consistent with findings in the literature: O’Leary and Tsui (2023) note that crisis experiences can enhance social workers’ resilience and intervention capacity. Moreover, among volunteers in the Kahramanmaraş earthquakes, post-traumatic growth has been associated with positive changes such as strengthened self-efficacy, a renewed life philosophy, and deeper awareness in social relationships (Demiröz, Kılıç, & Demiröz Yıldırım, 2025).

Personal and Professional Attachments: Participants mentioned that based on their earthquake experiences, they considered moving to lower-risk areas or to detached houses, that they were determined not to postpone their decisions, and that they were focused on living in the present. Some participants, who believed in the effectiveness of social services, started to make career plans, while others expressed a hopeless attitude, saying they had no expectations for the future. On the other hand, some participants who believed that society had become more conscious/ aware? had positive expectations for the future.

175

“Sometimes, challenging conditions speed up growth. You learn to look at events from different perspectives. Even in moments when I thought there was no solution, I gained the perspective that finding solutions and being active in the field are fundamental elements of the social work profession.” (Redwood-15)

Aksoy and Kabasakal (2023) evaluated the role of social services in societal recovery after disasters, noting that experts’ expectations for the future are shaped by their psychological states.

Participants also reported shifts in their risk perceptions, an increased orientation toward living “in the moment,” and a tendency to shape their careers more directly around social work. These reflections point to an ongoing redefinition of professional identity. This aligns with international examples: studies from New Zealand demonstrate that social workers reinforced their professional commitment after disasters through community rebuilding efforts, supervision, and debriefing processes (Hay et al., 2022). At the same time, research on the Kahramanmaraş earthquake has identified experiences of compassion fatigue among social workers, along with the development of coping strategies to manage this emotional burden (Yılkan, 2025).

Discussion

This study examined the experiences of 20 social workers who served in the disaster zones either as volunteers or through official assignments following the February 6, 2023 Kahramanmaraş earthquakes. The findings revealed four major themes: pre-mission, order of duty, post-mission, and future plans. When integrated with prior disaster and social work literature, the key issues highlighted include preparedness, emotional resilience, and the psychosocial roles of social workers.

The decision of social workers to serve in disaster areas was shaped by both professional commitment and personal motivation. As Pyles (2017) and Zakour and Harrell (2010) suggest, prior disaster experience instills confidence and enhances willingness to serve. In this study, participants with previous disaster experience reported being more motivated to contribute, while those without such experience expressed greater anxiety. Consistent with the findings of Erdener and Erbay (2019), professional experience emerged as a determining factor in preparedness and effectiveness. Additionally, 65% of the participants chose to serve voluntarily, reflecting a strong sense of professional responsibility (Ramazano, 2016). The results further indicate that more experienced participants were more effective in drawing on past disaster experiences. Moreover, volunteers who remained in the field for longer periods articulated a stronger sense of professional responsibility compared to those who served for shorter durations.

Institutional shortcomings in preparedness were also evident. Frequent duty rotations, insufficient pre-deployment training, and limited briefing sessions negatively impacted the continuity of psychosocial support services. Norris et al. (2002) also emphasize the critical importance of coordinated systems that reduce uncertainty and ensure continuity in disaster interventions. Accordingly, the development of structured pre-disaster training and limitations on frequent rotations would strengthen professional capacity.

Participants reported that upon encountering the scale of destruction, they initially experienced fear, sadness, and helplessness. However, many noted that their professional training helped them cope in chaotic conditions. This finding aligns with Kobasa's (1979) theory of "hardiness," which posits that individuals cope with adversity by drawing upon commitment, control, and challenge. Similarly, Bonanno (2004) and Ungar (2011) highlight that resilience is not merely an individual trait but also a process shaped by social and institutional support. While social workers initially experienced emotions such as sadness, fear, and shock, they ultimately found motivation to go to the disaster zone by relying on their professional training. Although the challenges affected their personal lives, they were also perceived as contributing to professional growth (Terzi, 2008). Aydemir (2012) underscores the importance of psychosocial support in the aftermath of disasters, while Kılıç and Güllüoğlu (2015) analyze the psychological impacts of uncertainty and loss. Based on the study data,

some participants considered relocating to less risky regions, whereas others regarded the disaster experience as an opportunity for professional development. This perception was particularly pronounced among social workers affiliated with universities.

The magnitude of the Kahramanmaraş earthquakes extended the disaster's impact beyond the directly affected provinces, generating widespread national repercussions. Multiple disasters and chaotic conditions amplified challenges, especially for less experienced aid workers (Bıçakçı & Ergüney, 2023). The study also revealed that social workers who served for shorter durations reported greater difficulties.

In the field, social workers provided psychosocial support to disadvantaged groups, fulfilling critical professional roles as emphasized by Tuncay (2004) and Dominelli (2012). However, as Regehr and Bober (2005) caution, intensive exposure also carries risks of secondary trauma and burnout. Participants described experiencing both fatigue and professional growth, a dual experience consistent with Tedeschi and Calhoun's (2004) literature on post-traumatic growth. Furthermore, as highlighted by Aktaş (2003), group-based activities and peer sharing played a crucial role in alleviating emotional burdens.

Upon returning from their assignments, participants reported experiencing both burnout and psychological vulnerability, alongside enhanced professional maturity. While some sought professional psychological support, others relied on family ties and social networks as self-healing mechanisms. This duality parallels Aydemir's (2012) findings on the importance of psychosocial support for professionals in post-disaster contexts.

Participants also described changes in their life perspectives, reporting a shift from material values toward spirituality and a stronger emphasis on family bonds. These reflections resonate with Norris et al.'s (2002) conceptualization of "collective trauma" and Zakour and Harrell's (2010) findings on the societal impacts of disasters.

Disaster experiences further shaped participants' outlook on the future. While some considered relocating to less risky areas, others expressed a stronger commitment to serving in future disasters. As Aksoy and Kabasakal (2023) argue, professionals' expectations are shaped by both their psychological states and professional roles.

Participants highlighted a deeper understanding of the importance of preparedness and emphasized that these experiences strengthened their motivation to share professional knowledge. These findings align with Mathbor's (2007) empowerment-based social work approach. Moreover, the variation in outcomes across provinces and lengths of service underscores the necessity of accounting for contextual factors in disaster research, as emphasized by Tierney (2014).

This study demonstrates that social workers play an indispensable role in disaster interventions, though they also face significant challenges. Priority must be given to institutionalizing pre-disaster training and resilience programs (IFSW, 2014). In addition, limiting rotations and ensuring continuity would enhance the effectiveness of psychosocial services. Implementing post-mission supervision and psychosocial support programs would

mitigate risks of secondary trauma. Finally, integrating empowerment- and resilience-based theoretical frameworks into disaster policies would strengthen both professional effectiveness and community recovery (Weick et al., 1989; Houston, 2015).

Conclusion

This study examined the experiences of social workers who served voluntarily or through official assignments in the disaster zones affecting 11 provinces following the February 6, 2023, Kahramanmaraş-centered earthquakes. The study also demonstrates that, despite initial coordination deficiencies, these social workers provided psychosocial support with professional expertise and resilience, emerging from the process with both emotional challenges and professional maturity. In-depth interviews revealed that social workers confronted extensive destruction, widespread suffering, and complex psychosocial needs.

The initial chaos and lack of coordination hindered the effective organization of interventions. Participants with personal connections to the affected regions experienced heightened concern for their families and communities, while those with prior disaster experience were motivated to serve, believing their knowledge and skills would be beneficial (Pyles, 2017; Zakour & Harrell, 2003; Erdener & Erbay, 2019).

Although most participants felt physically prepared, some were unable to fully prepare due to the sudden nature of their deployment. Professional expertise, teamwork, and adherence to ethical standards were critical for providing psychosocial support and meeting urgent needs. The scale of the earthquake and subsequent aftershocks, affecting large populations, underscored the importance of institutional coordination (Norris et al., 2002; Bonanno, 2004; Dominelli, 2012). Participants reported experiencing both emotional challenges and professional growth, consistent with the concepts of post-traumatic growth and professional maturity (Regehr & Bober, 2005; Terzi, 2008; Tedeschi & Calhoun, 2004).

The findings support several policy and practice implications regarding disaster preparedness and social work interventions. Proactive measures such as urban planning, enforcement of construction regulations, and integration of geological warnings are critical for mitigating disaster impacts. Disaster preparedness should encompass risk assessments, emergency plans, and regular drills, while early resilience-building programs should be provided to children (Tierney, 2014; Ungar, 2011). For effective disaster management, public institutions, NGOs, and professional organizations must be pre-trained, with clear coordination mechanisms for search and rescue, health, and social services. Information sharing and public awareness should be facilitated through modern communication technologies, and volunteer engagement should be systematically supported. In this context, social work plays a crucial role in enhancing community resilience, promoting psychosocial recovery, and empowering vulnerable groups (Mathbor, 2007; Houston, 2015; IFSW, 2014).

Although these findings are limited by the sample size and geographic scope, they make significant contributions to the field of disaster social work. In conclusion, social workers are not only providers of immediate support in disaster response but also key actors in promoting long-term community recovery and post-traumatic growth. When empirical findings are integrated with theoretical frameworks of resilience, empowerment, and disaster social work, it becomes evident that structured policies, ongoing professional training, and cross-sector collaboration are essential for enhancing both individual and societal resilience in future disasters.

This study highlights the challenges experienced in post-disaster social work interventions. Future research could expand these findings by conducting comparative studies across different types of disasters (e.g., floods, fires) or professional groups (e.g., psychologists, physicians). Additionally, there is a need for quantitative studies measuring the effectiveness of the psychosocial support interventions provided.

In conclusion, this study demonstrates that social workers are not merely ‘responders’ to the destruction caused by disasters but central ‘actors’ in the construction of community recovery and resilience. Building a society prepared for future disasters requires recognizing this central role of social work and implementing structured and sustainable policies accordingly.

References

- AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı). (2013). *Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP)*. <https://www.afad.gov.tr>
- AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı). (2023). *2023 Kahramanmaraş merkezli depremler raporu*. <https://www.afad.gov.tr>
- Akdur, R. (2001). Afetlere hazırlık ve afet yönetimi. In S. Esin (Ed.), *Afetlerde sağlık hizmetleri yönetimi*. Sağlık ve Sosyal Yardım Vakfı.
- Aksoy, Ş., & Kabasakal, Z. (2023). Afet sonrası durumlara yönelik hazırlanan psikososyal destek uygulamalarının ve çalışmalarının incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 80-91.
- Aktaş, A. M. (2003). Kriz durumlarında sosyal hizmet müdahalesi. *Kriz Dergisi*, 11(3), 37-44.
- Aydemir, Ö. (2012). Afet sonrası psikososyal destek ve sosyal hizmet müdahaleleri. *Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 55-72.
- Bıçakçı, A. B., & Ergüney O. E. (2023). Depremin psikolojik etkileri ve yardım çalışanları. *Avrasya Dosyası Dergisi*, 14(1), 218-248.
- Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist*, 59(1), 20-28. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20>

- Brooks, S. K., Dunn, R., & Aml t, R. (2019). Protecting the psychological wellbeing of staff exposed to disaster or emergency at work: A qualitative study. *BMC Psychology*, 7, Article 78.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2015). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (4th ed.). SAGE.
- Crawford, C. A. (2021). Studying social workers' roles in natural disasters during a global pandemic: What can we learn? *Qualitative Social Work*. Advance online publication.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3rd ed.). SAGE.
- Demiröz, K., Kılıç, M., & Demiröz Yıldıırım, S. (2025). Post-traumatic growth in volunteers following the 2023 KahramanmaraŖ earthquakes. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 22(5), 699. <https://doi.org/10.3390/ijerph22050699>
- Dominelli, L. (2012). *Social work in a globalizing world* (3rd ed.). Polity Press.
- Drolet, J., Wu, H., Taylor, M., & Dennehy, A. (2015). Social workers' experiences with disasters: The Alberta floods. *International Social Work*, 58(5), 717-731.
- Ruiz-Fernández, M. D., Ortiz-Amo, R., Andina-Díaz, E., Fernández-Medina, I. M., Hernández-Padilla, J. M., Fernández-Sola, C., & Ortega-Galán,  . M. (2021). Emotions, feelings, and experiences of social workers while attending to vulnerable groups: A qualitative approach. *Healthcare*, 9(1), 87. <https://doi.org/10.3390/healthcare9010087>
- Erdener, D., & Erbay, E. (2019). Afet bölgelerinde sosyal hizmet uzmanlarının motivasyon ve deneyimleri. *Sosyal Hizmetler Dergisi*, 20(3), 45-63.
- Gilgun, J. F. (2012). Enduring themes of qualitative family research. *Journal of Family Theory & Review*, 4(2), 80-95.
- Giorgi, A. (2009). *The descriptive phenomenological method in psychology: A modified Husserlian approach*. Duquesne University Press.
- Güler, A. (2017). *Afet psikolojisi ve sosyal hizmetler*. Nobel Yayınları.
- Hay, K., Pascoe, K. M., & McCafferty, L. (2022). Social worker experiences in disaster management: Case studies from Aotearoa New Zealand. *Aotearoa New Zealand Social Work*, 33(1), 56-70. <https://doi.org/10.11157/anzswj-vol33iss1id820>
- HHS Committee. (2013). The fragmentation of post-disaster social services and its effect on coordination. In *Social services – Healthy, resilient, and sustainable communities after disasters*. NCBI Bookshelf.
- Houston, J. B. (2015). Community resilience and social work in disaster contexts. *International Social Work*, 58(5), 637-645.
- International Federation of Social Workers (IFSW). (2014). *Global definition of social work*. <https://www.ifsw.org>
- Kılıç, C., & G ll oĖlu, S. (2015). Afet sonrası belirsizlik ve kaybın psikolojik etkileri. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 26(2), 89-101.
- Kobasa, S. C. (1979). Stressful life events, personality, and health: An inquiry into hardiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(1), 1-11. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.1.1>
- Kongar, E. (1972). *Sosyal hizmet: Temel kavramlar ve uygulamalar*. Remzi Kitabevi.

- Lehman, J., Smith, A., & Johnson, B. (2025). Resilience enhancement interventions for disaster rescue workers: A systematic review. *Scandinavian Journal of Trauma, Resuscitation and Emergency Medicine*, 33, Article 91.
- Lenferink, L., Nickerson, A., Knaevelsrud, C., & Bryant, R. A. (2018). Psychological outcomes in disaster responders: A systematic review and meta-analysis on the effect of social support. *International Journal of Disaster Risk Science*, 9, 344-358.
- Liu, X., Zhang, J., & Zhao, Y. (2014). Coping strategies as a mediator of posttraumatic growth among adult survivors of the Wenchuan earthquake. *Journal of Traumatic Stress*, 27(1), 49-57.
- Mathbor, G. M. (2007). Enhancement of community preparedness for natural disasters: The role of social work in building social capital for sustainable disaster relief and management. *International Social Work*, 50(3), 357-369. <https://doi.org/10.1177/0020872807076049>
- Ministry of Family and Social Services. (2020). *Afet ve acil durum hizmetlerinde sosyal hizmet uzmanlarının rol ve görevleri*. Republic of Turkey.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. SAGE.
- Mutch, C. (2015). The role of schools in disaster preparedness, response and recovery: What can we learn from the literature? *Pastoral Care in Education*, 33(1), 5-22. <https://doi.org/10.1080/02643944.2014.880123>
- Nicholls, S., & Lepore, S. (2015). Mental well-being considerations in preparation for disaster health care: Learning from deployment. *Prehospital and Disaster Medicine*, 30(3), 1-6.
- Norris, F. H., Friedman, M. J., & Watson, P. J. (2002). 60,000 disaster victims speak: Part II. Summary and implications of the disaster mental health research. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 65(3), 240-260. <https://doi.org/10.1521/psyc.65.3.240.20169>
- Özmete, E., & Pak, M. (2024). Evaluations of Victims and Staff on the Services Provided After the Ayancık Flood in Türkiye: Implications for Social Work Practice. *Journal of Social Service Research*, 51(3), 770-787. <https://doi.org/10.1080/01488376.2024.2394540>
- Özmete, E. (2023). Afet sonrası birey grup ve toplum temelli psikososyal destek. Akademisyen Kitabevi.
- Padgett, D. K. (2016). *Qualitative methods in social work research* (3rd ed.). SAGE.
- Pyles, L. (2017). Social work and disaster intervention: Historical perspectives and current practices. *Journal of Social Work Education*, 53(2), 256-269.
- Ramazano, M. (2016). Türkiye’de afet ve acil durumlar sonrası yürütülen psikososyal müdahalelerin analizi ve psikososyal müdahale önerisi (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Regehr, C., & Bober, T. (2005). *In the line of fire: Trauma in the emergency services*. Oxford University Press.
- O’Leary, P., & Tsui, M.-S. (2023). Working in disasters: What social workers can do? *International Social Work*, 66(4), 989-990. <https://doi.org/10.1177/00208728231183535>
- Seidman, I. (2013). *Interviewing as qualitative research: A guide for researchers in education and the social sciences* (4th ed.). Teachers College Press.
- Seto, M., Nemoto, H., Kobayashi, N., Kikuchi, S., Honda, N., Kim, Y., & Tomita, H. (2019). Post-disaster mental health and psychosocial support in the areas affected by the Great East Japan Earthquake: A qualitative study. *BMC Psychiatry*, 19, Article 261.

- Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2009). *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research*. SAGE.
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1-18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01
- Terzi, Ş. (2008). Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişki. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 3(29), 1-11.
- Tierney, K. (2014). *The social roots of risk: Producing disasters, promoting resilience*. Stanford University Press.
- Tomanbay, İ. (1999). *Doğal yıkımlarda sosyal hizmetler: Kılavuz*. Akdeniz Üniversitesi Aksum Yayınları.
- Tuncay, T. (2004). *Afetlerde sosyal hizmet: 1999 Marmara ve Bolu-Düzce depremleri sonrasında gerçekleştirilen uygulamalar*. Ankara.
- Ungar, M. (2011). The social ecology of resilience: Addressing contextual and cultural ambiguity of a nascent construct. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81(1), 1-17. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2010.01067.x>
- United Nations International Strategy for Disaster Reduction (UNISDR). (2009). *Terminology on disaster risk reduction*. Geneva, Switzerland.
- Van Manen, M. (1990). *Researching lived experience: Human science for an action sensitive pedagogy*. SUNY Press.
- Weick, A., Rapp, C., Sullivan, W. P., & Kisthardt, W. (1989). A strengths perspective for social work practice. *Social Work*, 34(4), 350-354. <https://doi.org/10.1093/sw/34.4.350>
- Yaman, A. (2015). Sosyal hizmet uzmanlarının afet müdahalelerindeki deneyimleri. *Afet ve Toplum*, 3(2), 11-28.
- Yaman, M. Ö., & Akyurt, M. A. (2013). Sosyal hizmete kültürel yaklaşım: 2011 Van depremi örneği. *Sosyoloji Dergisi*, 3(26).
- Yılkan, İ. (2025). Compassion fatigue among social workers: a research on the Kahramanmaraş earthquake. *Kafkas University Journal of Economics and Administrative Sciences Faculty*, 16(31), 248-273. <https://doi.org/10.36543/kauiibfd.2025.010>
- Yücel, İ., Demiröz, F., & Kaya, S. (2024). Self-care strategies used by disaster responders after the 2023 earthquake in Turkey and Syria: A mixed methods study. *BMC Emergency Medicine*, 24, Article 65.
- Zakour, M. J., & Harrell, E. B. (2003). Access to disaster services: Social work interventions for vulnerable populations. *Journal of Social Service Research*, 30(2), 27-54. https://doi.org/10.1300/J079v30n02_03
- Zakour, M. J., & Harrell, E. B. (2010). Resiliency and vulnerability analysis of social systems in disaster. In D. E. McEntire (Ed.), *Disciplines, disasters and emergency management: The convergence and divergence of concepts, issues and trends from the research literature* (pp. 51-70). Charles C Thomas.

2026, Vol. 7(1), 183-201
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2026.269
Article type: Research Article

Received: 28.01.2025
Accepted: 29.01.2026
Published Online: 18.03.2026

Emine Erdogan*

Milliyetçi Duygulanımlar: Doğu Karadeniz’de Şükran ve Fındık Politikaları

National Affects: Gratitude and Hazelnut Politics in Eastern Black Sea Region

Öz

Bu makale Doğu Karadeniz’de fındık bahçelerinde yapılmış olan katılımlı gözlem ve enformel görüşmelere dayanarak, “Fındık politikalarının ürettiği şükran milliyetçi bir duygulanım olarak ne tür bir iş yapar” sorusunu cevaplamaya çalışıyor. Fındığın taban fiyatının belirlenmesi ve Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) tarafından belirli miktarda fındık alımı gibi desteklerle işaret edilen şükranın, milliyetçi bir duygulanım olarak normatifiğini “şükretme havasındakiler” ve “şükretme havasında olmayanlara” odaklanarak ortaya koyuyor. Bu anlamda çalışma milliyetçi duygulanımların bulaşıcılığını ve gündelik yaşamı düzenlediğini gözler önüne sermektedir.

183

Abstract

Drawing on participant observation and informal interviews conducted in the Eastern Black Sea Region, this article attempts to answer the question “What kind of work does gratitude do as a national affect produced by hazelnut politics?”. The normativity of gratitude - which is constructed with the regulation of the price and guaranteeing the purchase of hazelnuts via Turkish Grain Office (TMO) - as a national affect is explored by focusing on who is “in the mood to be thankful” and “not in the mood to be thankful”. In this sense, the study reveals the contagiousness of national affects and their role in organising daily life.

Anahtar Kelimeler

Milliyetçi Duygulanımlar, Şükran, Duygulanımların Normatifiği, Duygulanımların Bulaşıcılığı, Doğu Karadeniz

Keywords

National Affects, Gratitude, Normativity of Affects, Contagiousness of Affects, Eastern Black Sea Region

* Giresun Üniversitesi, emnerdogan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3761-1361.

Giriş

İlginçtir ki bu makale annemle birlikte izlediğim bir tartışma programından hareket ediyor. Sıradan bir akşamda anaakım medya kanallarından birinde güncel siyasi meselelere değinen bir programdaki yorumcu, seçmenlerin iktidar partisine (Adalet ve Kalkınma Partisi, 2025 yılı) verdiği desteğin metropollerde azaldığını, ancak bu düşüşün Doğu Karadeniz Bölgesi’nde diğer bölgelere kıyasla oldukça yavaş olduğunu söylüyordu. Bir diğer yorumcu bu durumu çok doğal karşıladığını çünkü bölgede yaşayanların milliyetçi reflekslerinin yüksek, devlete bağlı kişiler olduğunu belirttiğinde annem hışımla televizyon kumandasını alıp: “Bizim cevizlerimize de devlet her sene fiyat verip, bir de üstüne alım garantisi verse bizim de milliyetçi reflekslerimiz yüksek olur” diyerek kanalı değiştirdi. Annem ve babam on beş yıldır ceviz üretiyorlar ve yükselen maliyetlere rağmen üretimde kalabilmek için sürekli farklı stratejiler geliştiriyorlardı. İktidar partisini desteklemiyorlardı ve dolayısıyla izlediğimiz programdaki yorumcunun ima ettiği şekilde “milliyetçi refleksleri ve devlete bağlılıkları” düşük vatandaşlar olarak görülüyorlardı.

Tam da bu televizyon programını izlediğimiz günlerde Doğu Karadeniz’in fındık tarımında önde gelen illerinden Giresun’da katımlı gözlem¹ ve derinlemesine görüşmeler yapıyordum. Katılımcılardan en sık duyduğum şeyler: “Devletine ve milletine çok bağlı insanlar oldukları”, “fındık işinden şikâyet edenlerin nankör oldukları”, “devletin daha fazla yapabileceği bir şey olmadığı”, “biraz da şükretmek gerektiği” gibi ifadelerdi. Daha önce Türkiye’de başka bölgelerde de tarımsal üretimle ilgili saha çalışmaları yapmış, ancak hiçbirinde katılımcıların üretimle ilgili sorunlarını dile getirirken ne kadar milliyetçi olduklarını söylediklerine ya da devlete bağlılıklarını ifade ettiklerine şahit olmamıştım. “Devlete, vatana/milllete ve bayrağa bağlılık” ifadesi (genellikle benzer bir sırayla) fındık üretimiyle ilgili bir çalışmada neden en sık dile getirilen şeydi ki? Annemin tepkisi Doğu Karadeniz’de milliyetçiliği fındık üretimiyle ilişkili olarak düşünebileceğimiz bir kapı aralayabilir miydi?

Bu yazıda fındığın taban fiyatının belirlenmesi ve Toprak Mahsulleri Ofisi’nin (TMO) belirli miktarda fındık alımı yaparak piyasanın üretici aleyhine bozulmasını engellemeye çalışması gibi fındık üretimine yönelik desteklerin, bölgeye özgü milliyetçilikle ilişkisini sorgulamak niyetindeyim. Fındık üreticilerinin ilgili desteklerle ilişkili olarak ifade ettikleri şükran duyma haline odaklanarak, “Fındık politikalarının ürettiği şükran milliyetçi bir duygulanım olarak ne tür bir iş yapar?” sorusunu cevaplamaya çalışacağım. Bu soruyu cevaplamanın, son yıllarda Türkçe literatürde ivmelenmiş olan milliyetçilik ve duygulanım çalışmaları arasındaki temasları güçlendirmeye katkı sağlayacağını umuyorum (Tokdoğan, 2018; Yardımcı, 2022). Yazı duyguların milliyetçiliğin inşasındaki yerini vurgulaması bakımından var olan çalışmalarla paralellik gösteriyor. Ancak katkısının yalnızca gelişmekte olan bir literatürü örneklendirmekle sınırlı olduğunu düşünmek haksızlık olur. Analizinde duyguya tali değil merkezi bir rol

vererek; bunu yaparken duygulanım çalışmalarının kavramsal ve kuramsal katkılarından hareket ederek; maddi bir koşul olarak genellikle Marksist teori çerçevesinden ele alınan üretim ilişkilerine duygulanım teorisinden bakarak; milliyetçilik ve duygulanım çalışmalarını kırsal alanlar odağında buluşturarak özgün bir katkı yapmayı hedefliyor.

Ayrıca sık başvurul(a)mayan bir teknik olan uzun süreli katılımlı gözlem verilerine dayanıyor olması, araştırmanın metodolojik katkısını vurgulamayı da mümkün kılıyor. Çalışma,² 2021 yılı ve 2022 yıllarındaki fındık hasat sezonlarında (bahçenin bulunduğu rakıma bağlı olarak Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında), Giresun ili Merkez, Bulancak, Piraziz, Tirebolu, Espiye ve Görele ilçelerindeki fındık bahçelerinde yapılan katılımlı gözlem ve gözlem esnasında üreticilerle gerçekleştirilen “enformel sohbet tarzı” görüşmelere dayanıyor.³ Katılımlı gözlem bahçede “tarım işçisi” olarak (ücret almadan ve araştırmacı kimliğim açık bir şekilde) çalışırken yaptığım gözlemleri ifade ederken; enformel sohbet tarzı görüşmeler bahçede çalıştığım esnada araştırma sorularıma cevap almak üzere yönlendirdiğim amaçlı diyalogları kapsıyor. Metin boyunca gözlem notlarını “saha günlüğü”, enformel sohbet tarzı görüşmeleri ise “saha notları” olarak adlandırdım. Bu ayrımı yapmamın nedeni, saha günlüklerini doğrudan gözlemlerimi aktardığım daha refleksif metinler olarak, saha notlarını ise önemli olduğunu düşündüğüm diyalogların doğrudan aktarıldığı metinler olarak kurgulamış olmam.

Çalışmanın dahil olduğu araştırma projesi emek süreçleri ve üretim ilişkilerine odaklandığı için katılımcıları farklı üretim ilişkilerini görebilmek adına küçük, orta ve büyük ölçekli üreticilerden seçtiğimi; herhangi bir grubun çalışma katılımcılarını sayısal olarak domine etmemesine özen gösterdiğimi; katılımcılara bölge halkından anahtar kişiler aracılığıyla ulaştığımı belirtmek isterim.

Aşağıda ilk olarak yazının hareket ettiği teorik tartışmalardan bahsedeceğim. Takip eden bölümlerde ise fındık üretiminin devamlılığını sağlamaya yönelik politikaların ürettiği “şükran”ın, Doğu Karadeniz’de milliyetçi bir duygulanım olarak normatifliğini ortaya koyacağım. Bunu yaparken ilk olarak çalışmanın bağlamında milliyetçiliğin, devlete “şükranlarını sunma” ve teşekkür etmenin bir icrası olarak nasıl perforce edildiğini vurgulayacağım. Ardından, fındık üretimine yönelik desteklerin yalnızca “iyilik” değil aynı zamanda “imtiyaz” olarak anlaşılmasının borçluluk ve ayrıcalık duyguları ile nasıl ilişkilendiğini ve bunların şükranla nasıl dolayımlandığını göstereceğim. Bu tartışmayı duygulanım teorilerinden ödünç aldığım hava/atmosfer (*mood/atmospheres*) kavramlarından hareketle “şükretme havasına” ve “şükretme havasındakilere” odaklanarak derinleştireceğim. Son olarak, fındığa yönelik destekleri yetersiz ya da etkisiz bulan ve “şükretmeyen” fındık üreticilerine eğilerek, şükranın ve bu anlamda milliyetçi duygulanımların normatifliğini tartışacağım. Böylelikle şükranın milliyetçi bir duygulanım olarak nasıl inşa edildiğini, şükranla uyumlananları (şükretme havasındakilere) ve bu havada olmayanları (şükretmeyenleri) göstererek, duygulanımsal bir analiz için elzem olan uyumlanma (*attunement*) ve normatiflik ilişkisini vurgulamayı umuyorum.

Milliyetçilik ve Duygulanım

Sosyoloji disiplininin duygu kavramına gösterdiği ilginin klasik sosyoloji çalışmalarına kadar uzandığı söylenebilir. Ancak sosyoloji disiplini içinde yekpare bir duygu/duygulanım çalışmaları alanının popülerleşmesi son dönemdeki bir eğilime işaret etmektedir.⁴ Benzer şekilde milliyetçiliği anlamaya yönelik analizler de duygulara uzun süredir dikkat çekse de (bkz. Anderson, 2020 [1983]), gün geçtikçe artan sayıda çalışmanın milliyetçiliği analiz ederken duyguları tali değil, merkezi bir unsur olarak ele alması görece yeni bir yaklaşımdır. Bu eğilimin duygulanım kuramının kazandığı ivmeyle ve milliyetçilik çalışmalarına yönelik ilginin son dönemde artmasıyla doğrudan ilişkili olduğunu söylemek mümkündür (bkz. Ahmed, 2015, 2022 [2014]; Closs Stephens, 2016; 2022; Gülçiçek, 2024; Hemmings, 2012; Merriman ve Jones, 2017; Millitz, 2019; Millitz ve Schurr 2016; Ural, 2019).

Milliyetçilik çalışmaları içerisinde çeşitlenen teorik eğilimleri takip etmek için Billig'in (1995) *Banal Milliyetçilik* isimli kitabı önemli bir başlangıç noktasıdır. Yazar milliyetçiliğin gündelik yaşamlara yerleşmiş çeşitli semboller aracılığıyla tekrar tekrar üretildiğini ifade eder: Banal milliyetçilik göndere çekilmiş olduğunu fark etmediğimiz bayrak, üzerine düşünmeden ezbere okuduğumuz milli marş, okullarda tabii olduğumuz müfredat gibi aktörlerin maruz kaldığı araçlarla milli kimliklerin üretilmesine odaklanır (Billig, 1995). Billig'in çalışması hala sıkça başvurulan bir çerçeve sunsa da milliyetçiliğin, aktörlerin maruz kaldıkları "dış" etkenlerle üretildiğini vurguladığı, bu anlamda yapıyı bireyin önüne koyarak bireyin failliğini göz ardı ettiği ve homojen bir kimlik nosyonundan hareket ettiği gerekçeleriyle eleştirilmektedir (bkz. Skey, 2009; Thompson, 2001). Diğer taraftan banal milliyetçiliğe yönelik bu eleştirileri bertaraf etme amacıyla olan gündelik milliyetçilik kavramı ise gündeliğin sıradan pratiklerinin ve günlük yaşamdaki karşılaşmaların milliyetçiliğin üretilmesindeki rolünü vurgulamaktadır (Fox ve Miller-Idriss 2008). Bu yaklaşımda bireyler bilinçli ve aktif olarak milliyete dair olanı yaratan aktörlerdir ve gündelik yaşam bu üretimin gerçekleştiği alandır. Dolayısıyla milliyetçiliğin üretilmesini anlarken makro yapılardan çok yeme-içme alışkanlıkları, giyim-kuşam, gündelik ritüeller gibi karşılaşmalara, ilişkilere ve pratiklere yoğunlaşılır.

Bu çalışmanın dayandığı duygulanım teorileri ise "yapı mı birey mi" tartışmasından sıyrılarak, ulusun birey, nesne ve çevre arasındaki etkileşimlerle oluştuğunu, dolayısıyla milli kimlikleri duygu ve duygulanımlar ile oluşturan ilişkisel süreçlere odaklanılması gerektiğini vurgular (Antonsich ve Skey, 2017). Bu anlamda ulusa durağan ve sabit değil akışkan ve değişen bir inşa olarak işaret edilmektedir (*a.g.m.*). Milliyetçilik, ulusa/milliyete dair duygulanımların nasıl dolaştığına, bedenlere nasıl bulaştığı ve yapıştığına, ilişkileri ve duygulanımsal atmosferleri nasıl oluşturduğuna eğilerek ele alınır. Duygulanımların dolaşımı milliyetçilik çalışmalarında sıklıkla yapıldığı gibi özsel olarak milliyetçi olduğu varsayılan nesnelerin (bayrak, marş, lider gibi) sembolik anlamlarına odaklanarak değil, herhangi bir nesne, pratik ya da durum/olay ile bedenlerin duygulanımsal olarak nasıl ilişkilendiği üzerinden anlaşıl-maya çalışılır (Closs Stephens, 2016). Gündelik hayatın içindeki herhangi bir şey milliyetçi

duygulanımların dolaşımına olanak sağlayabilir ve bu şeyler sürekli olarak değişebilir: Bazen Olimpiyat meşalesi; bazen göçmen bir aileden gelen bir koşucu (bkz. Closs Stephens, 2016); bazen Eurovizyon şarkı yarışması (bkz. Ural, 2019); bazen de köprü ve otoyollar olabilir (bkz. Merriman ve Jones, 2017). Bu örnekler Türkiye’den de pek çok benzeri eklenebilir. Örneğin 2023 Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Genel Seçimleri seçim kampanyası boyunca ilk yerli araba TOGG’la ilişkili olarak dolaşan milliyetçi duygulanımlardan bahsedebiliriz. TOGG’un kent meydanlarındaki takdimi esnasında kimilerinin coşkulu bir şekilde “arabayı seyrettiğini” ve yaşadıkları yoğun milliyetçi duyguların ne kadar görünür olduğunu hatırlayalım. Burada teorik olarak vurgulanması gereken, sınırsızca çoğaltılabilecek bu örneklerde nesnelerin tek başlarına bir anlamı olmadığıdır: Bir uçak, bir yarışma, bir meşale, bir koşucu ya da bir araba tek başına duygulanımların dolaşımına ve milliyetçiliğin duygulanım vasıtasıyla (yeniden) üretimine neden olmaz. Duygulanımlar ilişkisel olarak üretilir.

Duygulanım çalışmalarının bir diğer önemli vurgusu, bedenlerin duygusal atmosferlerde nasıl uyumlandığını (*attunement*) ortaya koyan süreçlere odaklanmasıdır. Millitz (2019, s. 298), Azerbaycan’da stadyumda izlediği bir milli maç müsabakasında kendisinin hissettiği uzaklığı ve diğerlerinin yakınlığını/dolaşıklığını kişilerin bayrak ile ilişkilensmeleri üzerinden anlatır. Kendisini Almanya bayrağına uzak ancak bayrağa uzak hissedenlere yakın hissetmesi üzerinden milliyetçiliğin hem bedenler ve nesneler arasındaki etkileşimlerin ortaya çıkardığı duygulanımlar hem de ait ve dışarıda hissetme hali üzerinden nasıl işlediğini ortaya koyar. Duygulanımlar bedenlere yapışır ve onların diğerleriyle uyumlanmasını sağlar. TOGG örneğine geri dönelim ve ilk yerli arabanın etrafında oluşan milli duygulanımların dolaşımını düşünelim. Arabayı izlemeye gidenlerin zaman zaman arabayı öpmeye ya da arabanın etrafında secdeye durarak şükür namazı kılmaya varan yoğun duyguları medya tarafından sürekli gösterildi. Ortada bir “şükür havası” (*mood*) vardı. Diğer yandan TOGG’la ilişkili olarak şekillenen milliyetçi duygulanımların herkese bulaşmadığını, herkesin aynı havada olmadığını biliyoruz. Fakat -özellikle anaakım medyada- uyumlanmayıp, eleştirenlerin dahi aslında yerli arabaya karşı olmadıklarını, bunun bir seçim malzemesine dönüştürülmesine karşı çıktıklarını söylediklerini, dolayısıyla milliyetçi duygulanımların yüksek sesle eleştiril(e)mediğini söyleyebiliriz.

Bu yüksek sesle dile getirilmemiş eleştirilerin bile bazı bedenlerin kendilerini dışarıda bırakılmış ve yabancılaşmış hissetmelerine neden olduğunu da eklemek gerekiyor (Millitz, 2019). Millitz (2019, s. 297) milliyetçiliği eril ve bedensizleşmiş (*disembodied*) kategorilerle anlamaya çalışmak yerine, aidiyet ve yabancılaşma deneyimleriyle anlama halini feminist bir analizin merkezine yerleştirir. Feminist çalışmalar ulus devletlerin umut ve umutsuzluk, acı ve eğlence, aşk ve nefret ya da kendisinin işaret ettiği gibi aidiyet ve yabancılaşma gibi karşıt duygular üzerinden işlediğini gösterirler (*a.g.m.*). Örneğin bir sonraki bölümde odaklanacağımız Ahmed’in (2015; 2022) çalışmaları bu tür bir analize önemli bir emsal teşkil etmektedir. Benzer şekilde bu çalışma da milliyetçiliğin “şükran” ve “şükran duymama” (şükreden katılımcıların ifadesiyle “nankörlük”) duyguları vasıtasıyla nasıl işlediğini göstermesi bakımından ilgili

feminist çalışmalarla paralellik göstermektedir. Analizi sunmadan önce aşağıda milliyetçilik alanıyla ilişkilenen duygulanım çalışmalarının kavram setine, bu kavramların ortaklıklarına ve kısaca bu çalışmanın ilgili kavramlara nasıl başvurduğuna değineceğim.

Milliyetçilik Alanındaki Duygulanım Çalışmalarının Kavram Seti

Duygulanım çalışmaları alanında duygu ve duygulanımın farklılığını vurgulayarak duyguyu “duygulanımın fark edilmiş, adı konmuş, kişiselleştirilmiş, dahası dilin bize kazandırdığı araçlarla ifade edilmiş, yani şekil bulmuş hali” (Massumi, 2002 akt. Akalın, 2023, s. 13) olarak tanımlayan yaklaşımlardan bahsedebiliriz.⁵ Duyguların ortaya çıkmasının bir öznenin varlığı ile mümkün olduğunu, duygulanımların ise öznenin bağımsız olarak var olduğunu ifade eden bu yaklaşımlara göre; “bir sosyallik ya da kolektivitinin bir aradalık hali ile ortaya çıkardığı yeğlilikler, duygulanımsal etkileşimler olarak addedilirken o yeğliliğin bir parçası ya da unsurunun kişisel bir deneyim haline dönüşmesi onu bir duygu haline getirir” (Akalın, 2023, s. 13). Akalın bu ayrımın muğlak olduğu yerlerde “hissetme deneyimini, duygulanımları bünyemize dahil edip etki ettiğimiz o an olarak düşündüğümüzde, kategorik tanımların yaratabileceği sorunlardan” (s.14) kaçabileceğimizi vurgulayarak, duygu ve duygulanımı ayırmanın zorlaştığı yerlerde “his” kavramını kullanabileceğimizi ifade eder. Bu öneri işlevsel ve üretken bir çıkış yolu olarak değerlendirilebilir. Ancak söz konusu çözümün duygu ve duygulanım arasındaki farka dair önemli bir varsayımdan hareket ettiğini söyleyebiliriz: Duygulanım duygunun bedensel tesiridir. Böylesi bir hareket noktası “içerisi ve dışarı” arasında bir ayrıma işaret eder. Oysaki duyguyu dışarıdan gelerek beden ve zihin üzerinde tesir eden “dıştan-içe” veya bireyden yola çıkarak dış dünyaya iletilen “içten-dışa” duygu modellerinin ötesinde kavramsallaştırdığımızda duygunun aynı zamanda bedensel de olduğunu söyleyebiliriz (Ahmed, 2015). Bu durumda duygu ve duygulanım arasında kavramsal bir fark gözetme çabası da anlamını yitirir. Dolayısıyla bu yazıda duygu ve duygulanım kavramları arasında bir ayrım gözetilmemektedir. Ancak Türkçe’de “duygu” kelimesi çoğunlukla bireysel olanı karşılamak için kullanıldığı için yazıda şükranı işaret ederken duygu değil duygulanım ifadesini kullanıyorum.

Diğer taraftan milliyetçilik ve duygulanım çalışmalarının kesişimi söz konusu olduğunda ilgili literatürün kavram setinin çeşitliliği dikkat çekicidir. Bu çeşitlilik içinde öne çıkan duygulanım, atmosfer/duygulanımsal atmosfer (*affective atmospheres of nationalism*) ve ruh hali/hava (*mood*) gibi kavramların yukarıda odaklanılan önemli teorik vurgularda (duygulanımların ilişkiselliği, dolaşımı ve uyumlanma) nasıl ortaklaştıklarına bakmanın faydalı olacağı kanaatindeyim.⁶

Örneğin duygulanım teorilerinin önde gelen isimlerinden Ahmed milliyetçiliği anlarken farklı çalışmalarında ruh hali/hava (*mood*) ve duygulanım (*affect*) kavramlarına başvurur. İki kavramı birbirinden özel olarak ayırmayan yazar, ruh halini Birleşik Krallık’taki Kraliyet düğünü için ulusun kutlama “havasına” bürünmesini örnekleyerek açıklar (Ahmed, 2022). Başlangıçta kutlama havasında olmayanların bile bir süre sonra bu havaya bulanmasını, bulan-

mayanların ise bunu dile getirmediğini vurgular. “Olması gerektiği şekilde” hissetmeyenlerin “olması gerektiği gibi” hissetmediklerini düşündüklerini ve “olması gerektiği gibi” hissetmeye çalıştıklarını (bkz. *mood work*) ifade eder. Bu anlamda Kraliyet düğünü için kutlama havasında olmak “vatandaşların” uyumlanması (*attunement*) gereken bir durum olarak belirir: “Parti havasında olmak” ulusal, kolektif bir gereklilik olarak kurulur. Ahmed’in (2015) milliyetçiliğin inşasını duygulanım kavramını kullanarak açıkladığı örnek ise göçmen ve mülteciler ile karşılaşmalara odaklanır. Bu gruplarla ulusa dair hislerin (ulusa sevgi, ötekine karşı öfke, senin olan alındığı için incitilmiş hissetme) dolaşımı arasındaki ilişkiyi ifade ederek, milliyetçiliğin *bedenler arasında* dolaşan ve onlara bulaşan bu duygular ile inşasına vurgu yapar. Burada ruh hali kavramında olduğu gibi uyumlanma önemlidir: Milliyetçilik bedenlerin belirli duygulanımlar dolayısıyla birbirleriyle uyumlanması vasıtasıyla kurulur.

Benzer şekilde milliyetçiliği anlamak için atmosfer kavramına başvuran Closs Stephens (2016) da uyumlanmaya odaklanır. Atmosfer, bireysel bedenleri aşan ve bedenlerin sürekli içinde bulunduğu bir duyguya, ruh haline işaret eder (Riedel, 2019). Bu anlamda Ahmed’in kullandığı ruh hali/hava (*mood*) kavramından farklı olmadığını düşünebiliriz. Kavram duygulanım çalışmalarının genel olarak vurguladığı gibi, duyguların bireylerin ruhsal durumlarına işaret ettiği fikrine meydan okuyarak, onların kolektif ve kültürel olduklarının altını çizer. Çok sayıdaki bedenlerin bir arada bulunduğu ve parçası olduğu bir durumu kapsar ve bu nedenle aynı durumu paylaşan bedenler üzerinde bulaşıcı bir otoritesi vardır (Riedel, 2019). Milliyetçiliği duygulanımsal bir atmosfer gibi anlamaya çalıştığımızda nasıl sürdüğünü, nasıl bulaştığını ve onu eleştirmenin neden zor olduğunu anlamak da mümkündür. Ahmed’in Kraliyet düğünü örneğine benzer şekilde Closs Stephens (2016) da 2012 Londra Olimpiyatlarındaki “parti atmosferini” ve bunu eleştirmenin ne kadar “tuhaf” karşılandığını gösterir. Milliyetçiliğin duygulanımsal olarak ele alınmasına imkân veren şey tam olarak o hisse “bulanma/kapılma” halidir. Uyumlanmanın normatifliği uyumlanmayanların eleştirilerini yüksek sesle dile getirememelerine neden olur.

Bu anlamda duygulanım, ruh hali/hava ve atmosfer kavramlarının milliyetçi duygu/duygulanımların bulaşıcılığı, bedenlerin bunlara uyumlanışı ve uyumlanmayanların “sesini fazla yükselt(e)memesi” noktalarında ortaklaştıklarını söyleyebiliriz. Aşağıda bu teorik hattı izleyerek öncelikle şükranın milliyetçi bir duygulanım olarak bulaşıcılığını, ardından bedenlerin ona uyumlanışını ve son olarak da uyumlanmayanların sesini yükseltmediğini göstererek şükranın normatifliğine odaklanacağım.⁷

Şükran, Milliyetçilik ve Fındık Üretimi

“Her gün işe giderken, altından geçtiğimiz üst geçitlerin anlamını düşünüyorum. Neden üst geçite isim verilir, bu isimler mutlaka şehit adlarından seçilir ve şehit oldukları da mutlaka belirtilir? Her gün hatırlamamızı istedikleri şey nedir? Tam bunu düşündüğüm sırada şehrin

girişindeki “Fındık’ın Başkentine Hoş geldiniz” yazan tabelayı, hemen arkasında ortasında ay ve yıldız heykeli olan, küçük bir mescit ya da Safranbolu evlerini andıran, ne için kullanıldığını anlayamadım binayı ve etrafındaki oturma yerlerini görüyorum. Yol kenarında bu yapılar neden var? Kimseyi otururken gördüğüm bir yer değil. Kafamı denize doğru çeviriyorum. İnsanlar yol kenarlarına fındık sermiş, kurutmaya çalışıyorlar. Bazıları yol kenarında satış da yapıyor. Bunlar çok küçük üretici. Kuruturken bir yandan da satıp hiç eve götürmeden ya da emanete bırakmadan [fındığı tüccara bırakmaya verilen ad] ellerindeki fındığı bitirmeye çalışıyorlar. Kartonların üstüne “fındık satılır” yazmışlar, kenarına bir kamp sandalyesi koymuş, sandalyenin üzerine de bayrak asmışlar” (Saha günlüğü, Ağustos 2022).

Saha çalışmasının yapıldığı coğrafya hakkında fikir sahibi olmayan birinin, ilk kez bulunduğu burada “Türk olma”nın önemli olduğunu düşünmesi hiç şaşırtıcı olmaz. Türklük performansı mekânı oluşturan insan ve insan olmayan her bir öge tarafından sürekli üretilir. Bu sürekli üretim Türk milliyetçiliğini coğrafyanın tanımlayıcı bir unsuru haline getirir, bulaşıcılığı ve normatifliği ise duygulanımsallığına ilişkin bir tartışma yürütmeye imkân tanır. Böyle bir tartışmayı yürütürken öncelikle “Türklüğün önemli olduğunu vurgulamak neden bölgede gündelik yaşamın tanımlayıcı bir parçasıdır?” sorusunun peşinden giderek, ilgili bağlamda milliyetçiliğin devlete “teşekkür etme” performansı olarak -şükranın icrası- işlediğini ve bu teşekkür ihtiyacının fındık politikaları ile ilişkili olduğunu göstermeye çalışacağım.

Milliyetçi Bir Duygulanım Olarak Şükran ve Fındık Politikaları

Bu yazıda iddia ettiğim şekliyle, tüm tarım ürünleri ve çiftçilere sunulan destekler dışında (alan bazlı destek gibi),⁸ fındık üretimine özel olarak sunulan fındık taban fiyatının belirlenmesi ve TMO aracılığı ile ürünün bir kısmına alım garantisi verilmesi gibi destekler, üreticilerin devlet olmazsa üretimi sürdüremeyeceklerini ya da halihazırdaki kadar kar edemeyeceklerini düşünmelerine neden olur. Bu durum iktidar, “yardım/hediye/hak”, borçluluk ve rıza üretimini beraber düşünmeye imkân sağlayan “şükran ekonomisi” (Navaro Yashin, 2006) ve “minnet ekonomisi” (Yılmaz, 2013) gibi kavramları hatırlatır. Navaro Yashin (2006) Kuzey Kıbrıs devlet görevlilerinin Türkiye Cumhuriyeti devletinden gelen maddi yardımlar sayesinde varlıklarını sürdürdüklerini ve aksi halde iş güvencelerinin tehlikeye gireceğini düşündüklerini ifade eder. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti devletine varlıklarının teminatı olarak şükran ve dolayısıyla bağlılık duyduklarını tespit eder. Yılmaz (2013) da benzer bir hattan ilerleyerek, AKP hükümetlerinin sosyal yardım politikalarının bir hayırseverlik devleti oluşturduğunu ve bu hayırseverliğin ürettiği minnetin yoksulları borçlanma aracılığıyla tabiyet altına almaya yaradığını vurgular.

Şunu belirtmekte fayda var: Bu çalışmada AKP iktidarı yerine kişilerin “Devlet” ile kurdukları ilişkiden hareket etmeyi önceliyorum. Bunun temel olarak üç nedeni var: İlki, bölge halkının -en azından birçoğunun- kendisini devlete bağlı ve milliyetçi olarak tanımlaması ve hükümetlerin ideolojilerinden bağımsız bir eğilim olarak Türklük performansından memnun

kalmadıkları kişileri ötekileştirmesi (bkz. Beller-Hann ve Hann, 2003; Dönmez, 2022; Öztürk, 2018). Dolayısıyla şükranın normatif inşasını, hükümetin siyaset yapma biçimine dair özgül yanları ön plana çıkarmaktan çok –ama gerektiğinde bunlara da değinerek- bu söylemlerin duygulanımsal otoritesine odaklanarak anlamaya çalışıyorum. İkincisi, fındık için taban fiyat belirlenmesi ya da fındığın belirli bir kısmına alım garantisi verilmesi gibi destekler AKP döneminden önce de uygulandığı için üreticiler bu politikaları doğrudan hükümete değil, devlete mal ediyor hatta AKP hükümetlerini önceki hükümetlerle karşılaştırarak zaman zaman memnuniyetsizliklerini dile getiriyorlar. Üçüncüsü ise saha çalışması boyunca -gerek katımlı gözlem gerekse derinlemesine görüşmeler esnasında- katılımcıların Türklük performanslarını siyasi parti aidiyetleriyle doğrudan ilişkilendirmemesi. Aksine bunun düşünülmesine engel olmak istercesine “bölge halkının milliyetçiliğini” vurgulama eğiliminin –“*Biz hangi partiyi desteklersek destekleyelim milliyetçiyiz*”- yaygın olduğunu -aşağıdaki katılımcının ifadesinde de olduğu gibi- söylemek mümkün.

“Buralarda devletine milletine düşman insan bulamazsın. Yok yani... Bizim buradaki CHP’li bile aslında, eee, yani biliyor musun Demokrat Parti’lidir. Yani... işte... eski Demokrat Parti’li. Anlıyorsun sen... Hepimiz şükür biliriz, çok şükür. Devletimizin, milletimizin kıymetini biliriz. Zaten bilmemek ne bileyim... Nasıl bir şeydir... Devlet bize fındık parasını veriyor, her sene tır tır bankaya yatırıyor [ürün bazlı desteği ifade ediyor]. Fiyatını da söylüyor. Daha napsın... Öyle işte, başımızdan eksik etmesin” (Üretici, Saha Notları, Temmuz 2022).

Burada esas olarak bu şükranı icra etmenin, devlete teşekkür etmenin, bir yolu olarak ortaya çıkan Türklük performansına odaklanıyorum. Ünlü (2017) *Türklük Sözleşmesi* adlı eserinde Türklüğü “sınıflar ve ideolojiler üstü ortaklıklar ve benzerlikler gösteren, belli görme, duyma, algılama, bilgilenme, ilgilenme, duygulanma, tavır alma halleri ve biçimleri” (s.14) olarak tanımlamaktadır. Türklük sözleşmesi devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi ödüllendirme ve cezalandırma yoluyla düzenlemektedir. Türklük performansının getirisi yalnızca maddi değildir ancak onu performe etmek kişiye iş bulmak ya da işinden olmamak, toplumsal mobilité mekanizmalarına erişebilmek ve sınıf atlayabilmek gibi belirli maddi imtiyazlar sunar (a.g.e.). Bu açıklamadan yola çıkarak, Türklük performansının günlük yaşamın önemli bir parçası haline gelmesiyle fındık politikalarının devamlılığına yönelik arzunun ilişkisine dair bir tartışma yürütülebilir.

“İsa’ya⁹ ‘neden sence fındık üretimine devlet diğer ürünlere göre daha farklı destekler sunuyor’ diye sorduğumda bana şaşkınlıkla bakarak ‘e sence kime sunacak, herhalde bize sunacak’ diye yanıtladı beni. Başlangıçta anlam veremedim, ‘‘biz’ olarak gördüğü bölge halkının ülkenin geri kalanından farkının ne olduğunu düşünüyordu ki? Toparlanıp hemen ‘X¹⁰ yüzünden diyorsun değil mi?’ dedim, ‘siz olmazsanız kimden alacak fındığı?’ Bir umut sermayenin korunduğunu söylediğini düşündüm. ‘Ya ne alakası var onlarla. Vatanına milletine bizden daha bağlı insan var mı? Bizle yarışabilecek kimse var mı? Bizden çok şehit veren var mı?’ dediğinde sanırım

şaşkınlığım yüzümden okunuyordu ki, tubaf belki biraz da alaycı bir gülümseme takındı. ‘Bunları sizin hak ettiğinizi düşünüyorsunuz yani’ diye devam ettim. ‘Olur mu canım, devletimizin milletimizin yanında olmak zaten bizim borcumuz. Bize verilenin kıymetini biliriz’ şeklinde biraz önceki açıklamalarından rahatsızlık duyduğu belli olarak kapattı konuyu” (Saha Günlüğü, Ağustos 2022).

Türklük performansı ile imtiyazlar arasındaki ilişki tek taraflı düşünülmemeli. Yani fındık üreticileri Türklüğü perfome ettikleri için mi ilişkili maddi imtiyazlara kavuşuyorlar -ya da kavuştuklarını düşünüyorlar- yoksa bu imtiyazlar nedeniyle mi Türklüğü performe ediyorlar şeklindeki soruya her ikisi de şeklinde cevap vermek mümkün. Fındık üreticileri bir yandan sahip oldukları maddi imtiyazların devamlılığını arzulayarak şükranlarının bir ifadesi olarak Türklüğü performe ederken, diğer taraftan da Türklük performansının bu imtiyazları hali hazırda gerektirdiğini düşünüyorlar. İsa’nın ifadesindeki imtiyazları hak eden “biz”ler, Türklük performansını “en iyi şekilde” icra edenler olarak bölge halkına işaret ediyor. “En iyi şekilde icra etmek” ise “vatana millete bağlılık söylemi” ve bu bağlılığın daha somut bir ifadesi olarak bölgedeki şehit sayısının -“gerektiğinde vatan için canını verebilecek” kişilerin- çokluğuna tekabül ediyor.

Diğer taraftan fındık üretimine verilen desteği -Ünlü’nün düşünce hattına göre bazı imtiyazları- devletin, kendilerinin milliyetçilik performansına yönelik bir teşekkürü olarak görmeleri, kişilerin devlet ile aralarında doğrudan devlet lehine hiyerarşik bir ilişki kurmadıklarını düşünmemize de neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle imtiyazlı olduğunu düşünmenin ürettiği şükran, devlete koşulsuz şartsız tabi olunan bir teslimiyet ilişkisi yaratmaz. Kişilerin imtiyazları kendi milliyetçilik performanslarından dolayı halihazırda hak ettiklerini düşünmeleri ve aynı zamanda devlete şükranlarını milliyetçilik performansıyla sunmaları gerektiğine inanmaları oldukça çelişkili görünse de fındık üreticilerinin hissettiği borçluluk ve ayrıcalık duygularına daha yakından bakmak bu ilişkinin görüldüğü kadar paradoksal olmadığını ortaya koyar.

Hem Borçlu Hem de Ayrıcalıklı Vatandaşlar: Şükretme Havasındakiler

Ahmed’in (2022) Birleşik Krallık’taki kraliyet düğününde “parti (kutlama) havasında” olmanın tüm vatandaşların uyumlanması gereken ulusal bir gereklilik olarak ortaya çıktığını söylediğini hatırlayalım. Bu havanın bulaşıcılığına değinen yazar aynı zamanda bu havanın normatifliğine de vurgu yapar. Benzer şekilde burada “parti havasında” değil ama “şükretme havasında” olmanın fındık üretimiyle ilişkili olarak nasıl inşa edildiğine ve milliyetçi bir duygulanım olarak normatifliğine işaret edeceğim. Fındık coğrafyasında vatandaşların içinde bulunması gereken ruh hali, şükretme halidir. Peki bu ruh hali ilgili bağlamda nasıl normatifleşir? Bu soruyu borçluluk ve ayrıcalık duygularının fındık politikalarıyla ilişkili olarak nasıl üretildiğini göstererek cevaplamaya çalışacağım.

Etimolojik kökenine baktığımızda “teşekkür etme, minnet duyma, övme, yüceltme” anlamına gelen şükür kelimesiyle aynı kökten (Arapça-*şkr*) türediğini gördüğümüz (Nişan-yan Sözlük, t.y.) ve “iyilik bilme; gönül borcu, minnettarlık” (TDK, t.y.) şeklinde tanımlanan şükranın, Türkiye’de toplumsal ilişkileri düzenlemenin önemli bir parçası olduğunu farklı çalışmalardan yola çıkarak örneklemek mümkün. Her ne kadar bu çalışmalar duygulanım teorilerinden yararlanarak şükranı bir hava ya da atmosfer olarak ele almasalar da birey ile aile, devlet ve işveren arasındaki ilişkilerde şükranın normatif işlevini vurgulamışlardır (bkz. Erdoğan, 2016; White, 2015; Yılmaz, 2013; Yüksek, 2010). Örneğin Yüksek (2010) Türkiye’de aile, topluluk ve sivil toplumun çimentosunu borçluluk duygusunun oluşturduğunu ve borçluluğunun sadece maddi bir alacak-verecek ilişkisi içermediğini aynı zamanda yapılan bir yardımın ya da iyiliğin karşılığını ödemeyi de içerdiğini ifade eder. Parasal olmayan borçların da geri ödenmesi gerektiği üzerinde duran Yüksek, alınan yardım ve yapılan iyilikleri geri ödemeye dayalı ilişkilerin çoğunlukla taraflar arasında eşitsiz ilişkiler kurduğunu vurgulamaktadır. Türkiye’de bireylerin borçlu olduklarını ve o şekilde yaşadıklarını, borçluluğun toplumun farklı grupları arasındaki ilişkileri düzenlediğini belirtir: Çocuklar ebeveynlerine ve ailelerine, işçiler işverenlerine, yurttaşlar da devlete borçlu doğar ve yaşar. Benzer şekilde White (2015) küçük tekstil atölyelerinde çalışan kadınların emeğine odaklandığı çalışmasında, kadınların aile üyelerine ve akrabalarına borçlu olduklarını düşünmelerinin, aile işletmelerinde kayıt dışı, güvencesiz ve zor koşullarda çalışmaya rıza göstermelerine neden olduğunu ifade eder. Türkiye’de borçluluğun akraba ilişkileri çevresinde ahlaki bir zorunluluk olarak kurularak hiyerarşik güç ilişkilerini görünmez kıldığını ve kadın emeği sömürsünü kolaylaştırdığını vurgular. Yılmaz (2013) ise AKP’nin sosyal yardım politikalarının yoksullar için ne anlama geldiğini tartışarak, bir “hediye” olarak yardımın yarattığı olumsuz karşılıklılığa ve siyasal borca evrilmesine değinir. Hediye etmenin İslamiyet içindeki anlamına ve ilişkili olarak AKP hükümetleri dönemindeki özgün biçimine değinerek, borç ve borçlandırmanın hediye olarak sunulan hayırseverlik pratiklerinde saklı olduğunu belirtir. Bourdieu’nun hediye bir tür karşılıklılığı ve örtük bir zamansal gecikmeye dayalı borcu içerdiğini vurgulamasından hareketle, Yılmaz (a.g.m.) yardımın yarattığı simgesel minnet ekonomisinin tabiyet ilişkileri oluşturduğunu;¹¹ White (a.g.m.) ise “armağanlara” karşılık verilemeyip borçlar zamanında ödenmedikçe bunun bir bağımlılık ilişkisi, yumuşak şiddete dayalı otorite yarattığını ifade etmiştir.

Fındık üreticilerinin de var olan destekleri “iyilik” -bu anlamda bir “hediye”- gibi görek devlete borçlu hissettiklerini tartışmak mümkün.

Üretici [Ü]: Biz hep fiyat daha yüksek olsun isteriz, ama ya fiyatı söylemese... Eeee işte... Onu düşünen yok. Başımızda kimse olmasa bu X...’le [Fındığım en önemli alıcısı olan küresel sermayeyi işaret ediyor]... bir düşün işimiz nasıl olur? Üç kuruşa alır.

Araştırmacı [A]: Devletin onların da memnun olduğu bir fiyat belirlediğini söyleyenler, hatta onlara göre fiyat belirlediğini söyleyenler var. Sizce nasıl işliyor süreç?

Ü: Sen bakma öyle şeylere... Yani şunu düşünmek gerek, bunu da yapmayabilir. Hiç karışmayabilir (Üretici, Saba Notları, Temmuz 2021).

Fındık taban fiyatının her sene yaklaşık 3 dolara denk geldiğini duyduğumda şaşıyorum. “-Bunu hiç bilmiyordum” şeklinde şaşkınlığımı dile getirdiğimde, “fındık sonuçta altın değerinde. Şimdi... Böyle başka bir ürün yok. Napalım, ellerimizi bağlayıp oturalım mı? Devlet dolarla fiyat veriyor, üstüne bir de gel bana sat diyor. Daha napması lazım, nankör ol mucaksın” (Saha Notları, Eylül 2021).

Nankör kelimesinin yapılan bir iyiliğin kıymetini bilmemek, karşılığını vermemek anlamına geldiğini düşündüğümüzde, devletin fındık üretimine verdiği desteğin iyilik olarak anlaşıldığını ve karşılığının ödenmesi gerektiğinin düşünüldüğünü söyleyebiliriz. Fındık üretimini desteklemek devletin sorumluluğundan ziyade “fazladan yaptığı” bir şey gibi görülür ve borcunu geri ödeme fındık üretimine yönelik desteklerin yani “iyiliğin” kıymetini bilmeye, şükretmeye ve “devletin milletinin yanında durmaya” işaret eder. Aksinin “devletin milletinin yanında durmayan, nankör, vatan haini” olarak dışarıda bırakılmak anlamına geldiğini düşündüğümüzde milliyetçiliğin şükranın icrası olarak vazife görmesinin şükretme havasını ve dolayısıyla milliyetçi bir duygulanım olarak şükranı normatifleştirmeye, ona uyumlanmaya yaradığını düşünebiliriz. Diğer taraftan burada şükranla dolayımlanan -ve şükretmenin doğrudan bir tabiyet ilişkisine evrilmesine bir anlamda engel olan- başka bir duygulanımın daha altını çizmek gerekiyor: ayrıcalıklı olunduğu hissi.

Ayrıcalıklı hissetme hali Doğu Karadeniz halkı için başka bir çalışmada çay tarımı ile ilgili olarak tartışılmıştır. Beller-Hann ve Hann (2003) Rize ve Artvin’in üç ilçesinde çay tarımını merkeze alarak gerçekleştirdikleri etnografik çalışmalarında (1981, 1982, 1992 -ayrıca 1995 ve 1996’da saha ziyaretleri) bölge halkından Türk modernleşmesiyle ilgili bir bilanço çıkarmalarını istediklerini ifade ederler. Katılımcılar ilgili çalışma bağlamında Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nden -Kemalist projeden- memnuniyet olarak düşünülebilecek olan bu soruyu maddi kazançlarını önceleyerek cevaplarlar (s. 329). Yazarlar bölgenin devlet kaynaklarından diğer bölgelere kıyasla daha çok faydalandığının altını çizerken, neoliberal ekonominin ilkeleleriyle bakıldığında müsriflik olarak görülebilecek olan devletin çay tarımına vermiş olduğu desteğin yoksulluğu azalttığını, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimi arttırdığını, göçü bölge halkı için tek seçenek olmaktan çıkardığını vurgularlar. Tüm bunlarla birlikte devletin çay tarımına verdiği desteğin bölge halkının devlete “bağlılığına”, ülkenin diğer bölgelerinde yaşayanlara oranla kendilerini daha “ayrıcalıklı” ve bir anlamda devletin “çocuğu” (belki de en sevdiği çocuğu) gibi hissetmelerine neden olduğu görülür. Örneğin bölge halkının çaya verilen fiyatı beğenmediğinde “neden ‘devlet baba’ çocuklarına gerektiği gibi bakmak için sorumluluklarını yerine getirmiyor?” diye sorduklarını belirtmişlerdir (Beller-Hann ve Hann, 2003, s. 88). Fındık üreticilerinin de benzer şekilde devletin kendilerine diğer vatandaşlardan daha farklı, daha ayrıcalıklı davrandığını düşündüğü görülmektedir.

Devlet fındığın fiyatını belirlemek zorunda mı? Cevizinkini belirliyor mu? [Ailemin ceviz ürettiğini söylediğim için] Şükretsene kardeşim, ne güzel seni koruyor devlet. Bir de bak seni özellikle koruyor, başkasına yapmadığını yapıyor. Sevineceğine beğenmiyorsun. Yapmasa var mı yapacak bir şey? Yok! (Üretici, Saha Notları, Ağustos 2022)

Bugün Sevim'e, neden devletin özellikle fındık tarımını desteklediğini düşündüğünü sordum. "Bilmem ki" dedi, "hiç düşünmedim". "Ama bak o yüzden dedim ya bizim oturma lüksümüz yok [fındık üretimine devam etmeyi kastediyor]. Yoksa benim buradan aldığım hiçbir şeyi yaramaz ancak çerezlik" diye devam etti. "Acaba X'in en büyük pazarı Türkiye diye üreticinin vazgeçmemesini istiyor olabilir mi?" diye devam ettim. "Devlete ne ki onlardan, ben bildim bileli fındık işi böyle. Daha çok olsun tabii orası ayrı, ama hiç yoktan iyidir. Düşününce fiyatımız üç dolardan aşağı inmez. Ama biliyorsun, biz de hep devletimizin yanındayız. Kimse bizim vatan millet sevgimizden şüphe etmez", diye yanıtladı beni (Saha günlüğü, Eylül 2021).

Saha çalışması boyunca desteklerden memnun olan ya da olmayan tüm katılımcıların fındık fiyatının uzun yıllardır üç dolara karşılık gelecek şekilde belirlendiği noktasında ortaklaştığını görmek mümkündür. Bu durum üreticilerin Türkiye ekonomisinin yüksek enflasyon probleminden görece daha az etkilendiklerini düşünmelerine yol açmakta ve yukarıda bahsedilen ayrıcalıklı konumlarına ilişkin kabullerini güçlendirmektedir. Böyle bir bakış, Türkiye devletine "bağlılığı" bireyin kendisini devletle özdeşleştirmesi üzerinden anlamaya imkân sağlar. Nihayetinde devletin kendilerine diğer vatandaşlardan farklı davrandığını düşünmeleri, aynı zamanda "devletin onların olduğunu" da hissetmelerine neden olur. Örneğin saha çalışması süresince katılımcıların devleti işaret ederken sıkça "bizim devletimiz" ya da "benim devletim" ifadelerini kullandığına şahit olunmuştur.¹² Çalışma bu anlamda Dönmez'in (2022) *Çaykara Etnografisi* isimli, Türklük kimliğinin oluşumunu Trabzon/Çaykara'nın Rumca konuşan köylerinden yola çıkarak ele aldığı araştırmasıyla paralellik göstermektedir. Dönmez (2022) milliyetçiliğin neden Doğu Karadeniz'de bu kadar yoğun olduğunu açıklamak için bireyin kendini devletin kendisi olarak kurmasına değinir ve birey kendini bir Türk olarak ve bizzat devletin kendisi olarak kurduğunda, devlet ve Türk bireyin özdeşleştiğini vurgular. Böyle bir bağlamda devlet, milletin kolektif kişiliğine işaret ettiği için bizzat milletin kendisi sayılır (Bora, 2020). "Devlete ve Türklüğe bağlılık" kişinin kendi varlığının teminatı haline gelir; devlet, Türklük ve birey birbiri yerine kullanılabilir; "Varlığım Türk varlığına armağan olsun" ifadesi yalnızca ırk olarak Türk ırkını değil aynı zamanda Türk devletini de işaret eder. Dolayısıyla fındık üretimine yönelik politikaların kıymetini bilmeye, devlete şükretmeye yönelik duygulanımların milliyetçi duygulanımlar olduğunu ve aynı zamanda bireyin kendi varlığının pekiştireci işlevi de gördüklerini söyleyebiliriz. Bu bize, "biz duyguları" (*we feelings*) olarak ifade edilen kolektif, ulusal duyguların (Closs Stephens, 2022) nasıl inşa edildiğine ve sürdürüldüğüne dair önemli bir açıklama sunmaktadır. Çalışma özelinde ise devletin onların olduğunu hisseden bedenlerin birbirine uyumlanmasını ("Biz" devletin onlara ait olduğunu hissedenlere işaret

eder.), şükretme havasının bulaşıcılığını ve milliyetçi bir duygulanım olarak normatifliğini anlamamızın ilk adımı olarak düşünülebilir. Ancak herkes her zaman aynı “havada” olmayabilir (Ahmed, 2022).

Nankör Ötekiler: Şükretme Havasında Olmayanlar

Kişilerin devlete fındık üretimindeki destekler nedeniyle şükran duyması ve bunun milliyetçi bir duygulanım olarak normatifliğini tartışabilmek için söz konusu duygulanımların bulaşmadığı “şükretme havasında olmayan” diğerlerinin sessizliklerine de odaklanmak gerekir. Dolayısıyla yazının bu kısmında şükretme havasındakilerin ifadesiyle “nankör, vatan hainlerine” odaklanacağım.

Sahilde görüşme yaparken yanımdan birkaç kez geçtiğini fark ettiğim biri birdenbire konuşmaya agresif bir tonla dahil olmaya çalıştı. “Siz zaten hep böylesiniz, daha napacak devlet size, neyini beğenmiyorsunuz, vatan hainliği böyle bir şey” gibi belli şekilde tekrarlanmaya alışık ifadeleri sıralamaya başlayınca, konuştuğum kişi “Allah başımızdan eksik etmesin devletimizi, yok hainlik falan, bizim vatan sevgimizden kimse şüphe etmez” gibi bir şeyler söyleyerek onu savuşturdu. Sonra da bana dönerek “şimdi onunla uğraşamayacağım” dedi mahcup bir tavırla (Saha Günlüğü, Eylül 2021).

Yukarıda bir duygulanımın normatifliğinden bahsedebilmeye imkân tanıyanın “onun olması gerektiği şekilde hissetmeye” işaret etmesi olduğunu ifade etmiş, bu şekilde hissetmeyenlerin dışarıda bırakılma ve yabancılaşma deneyimleriyle karşı karşıya kaldıklarını (Closs Stephens, 2022; Millitz, 2019) ve bu nedenle bazılarımızın “olması gerektiği şekilde hissetmeye çalıştıklarını” (*mood work*) (bkz. Ahmed, 2022; Highmore ve Bourne Taylor, 2014) vurgulamıştım. Saha çalışması boyunca devletin fındık tarımına yönelik politikalarını yetersiz ve işlevsiz bulan ve çoğu küçük üretici olan pek çok katılımcıyla karşılaştığımı söylemeliyim. Türkiye’de fındık üreticilerinin çoğu küçük üreticilerden oluşuyor ve bu çalışmanın yapıldığı ilde de üreticiler benzer bir profil sergiliyor; yaklaşık %56’sı 10 dönümün altında bahçeye, yaklaşık %27’si ise 5 dönümün altında bahçeye sahip.¹³ Küçük üreticiler miras yoluyla toprakların bölünmesi, fındık tarımında çalışanların yaş ortalamalarının yüksekliği, bahçede çalışacak genç nüfusun bulunmayışı ve maliyetleri karşılayamama gibi sebeplerle fındık üretimine devam etmekte zorlandıklarını ifade ediyorlar.¹⁴ Dolayısıyla bu kişilerin “şükretme havasında” olduklarını söylemek zor. Katılımcıların kendi ifadeleriyle “şükredecek bir şey olmadığımı”, “insanların neyden memnun olduklarını anlamadıklarını”, sunulan desteklerin “zaten olması gereken şeyler olduğunu”, “eskisine göre çok daha az desteklendiklerini” düşünseler de hoşnutsuzluklarını memnun olanlar kadar yüksek sesle dile getirmedikleri gibi, onlarla karşı karşıya gelmeye de pek gönüllü olmadıkları görülüyor.

Burada “nankör, vatan haini” retoriğinin AKP iktidarında kazandığı siyasal işleve de ayrıca değinmek gerekiyor. Katılımcılarının siyasal parti tercihlerine ilişkin veriye sahip olmasam da bu çalışmanın dahil olduğu proje kapsamında yapılan yarı yapılandırılmış görüşme verilerine göre fındık üreticilerinin %75’i kendilerini ideolojik olarak milliyetçi ve milliyetçi-muhafazakâr olarak tanımladıklarını biliyorum. Bora (2023) milliyetçiliğın otuz yıldan fazla bir süredir yükselişte olduğunu ancak Türkiye’de 2015 yılından itibaren AKP-MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) ittifakıyla aldığı özgün biçimlerinden bahsedebileceğimizi söylüyor. “Yerli ve milli” ve “beka” söylemlerinin hamaseti yaygınlaştırdığını ve bunun gündelik dilde herhangi bir meseleyi sükûnetle dile getirmeyi olanaksızlaştırdığını söyleyen Bora (a.g.m.), nefret söyleminin yaygınlaştığını belirtiyor. Bora’ya (2018) göre, “Yerli ve milli” olmayan ve nefret söyleminin öznesi olan öteki “bu topraklarda doğmuş büyümüş olsa da kökü dışarıda olan”, “dışarıdaki -Batı’daki- gibi düşünen, yaşayan, inanan” kişi olarak kurulur. Kökü dışarıda olduğu için devletin bekasını tehdit eden öteki, iç’i temiz tutmak ve ne kadar yerli ve mili olduğunu göstermek için gerekli olan dış düşman ihtiyacını giderir (a.g.e.). Bu bize AKP döneminde milliyetçiliğın “dışarıdaki olma” tehdidiyle aldığı yeğınlikler hakkında fikir verirken, şükretme havasına uyumlanamayan fındık üreticilerinin, milliyetçilik performansının önemli olduğu bu coğrafyada yaşadıkları “dışarıda bırakılma” endişesini “devletten çıkma” olarak ifade etmelerini de anlaşıyor kılıyor.

Bugün molada fındık politikalarından memnun olup olmadığını sordum çalıştığımız bahçenin sahiplerinden Nihat’a. “Ne kadar çok soru soruyorsun? Ne olacak bunları öğrenince” diye cevapladı beni. “Fındıktan insanlar nasıl daha çok kar elde eder öğrenmek istiyorum” dedim hemen. “Boşvermek lazım, nâpacaklar ben memnun muyum değil miyim? Hem çok soru soran dinden çıkar”. “E bu sorular dinle ilgili değil ki dedim” gülererek. “E ama büyüklerle ilgili, devletle ilgili, bizimle değil” dedi. “O zaman dinden çıkacak bir yer yok” dedim. Hazır cevaplılığım la kendi kendime gurur duyuyordum. “Devletten çıkarsın, çok sorgulamayacaksın” diye cevaplayınca biraz afalladım. “Devletten çıkmak ne demek, hiç böyle bir şey de duymamıştım” dedim yine gülererek. Ama cevaplamadı, o da benim gibi gülmeyi tercih etti (Saha Notları, Ağustos 2021).

“Devletten çıkmak” ifadesi, fındık politikalarının etkinliğini sorgulayan, “olması gerektiği gibi şükretme havasında” olmayanların “devlete ait/bağlı” olmayanlar olarak “dışarıda bırakıldığının” çarpıcı bir örneği olarak okunabilir. Milliyetçi duygulanımların normatifliği, eleştirilmelerinin zorluğuna ve eleştirenlerin yabancılaştırılmalarına işaret eder. Fındık üretimine verilen desteklerden memnun musunuz?” ya da “sizce nasıl iyileştirilebilir” sorularına katılımcılar tarafından verilen; “Bizim devletimize milletimize bağlı insanlar olduğumuzdan kimin şüphesi varmış”, “Allah devletimizi başımızdan eksik etmesin”, “Sizi kim gönderdi?”, “Sen onu git vatan millet düşmanlarına sor” gibi cevaplardan da anlaşılabileceği gibi şükran duymamaya dair emareler göstermek “nankör” ve zaman zaman da “vatan haini” olarak dışarıda bırakılmak anlamına gelmektedir.

Diğer taraftan şükretme havasında olmayan katılımcıların “Ne diyeyim, sen de biliyorsun zaten halimizi”, “Görünüyor işte her şey, söylemeye gerek var mı?”, “Kime ne anlatabilirsin” şeklindeki yanıtlarındaki çaresizlik norma karşı koymanın zorluğunu ifade etmektedir.

Yani kimisine laf anlatmak imkânsız. En ufak bir şey de başlıyorlar hemen, biz şöyle milliyetçiyiz, böyle bağlıyız... Yok işte sen osun, sen busun. Yani biliyorsun işte hain oluyoruz, nankör oluyoruz... Patoz [fındığı yeşik kabuğundan ayıran makine] parası çok pahalı, para yetişmiyor. Ne ilgisi var onla bunla. Sanki fiyatı kendi cebinden veriyor. Yüksek olsun sana ne zararı. Yetmiyor diyorum, sana noluyor. Bazen diyorum bende mi yanlışlık (Saba Notları, Eylül 2021).

Fındık politikalarını eleştirmenin neden olduğu dışarıda bırakılma, kendi düşüncesinin “yanlış olduğunu düşünme”, “değiştirmeyeceğine dair kabul” şükranın milliyetçi bir duygulanım olarak normatifliğini gözler önüne sermektedir.

Sonuç

Bu yazıda fındığın taban fiyatının belirlenmesi ve Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) tarafından belirli miktarda fındık alımı yapılması gibi fındık üretimine özel desteklerin ürettiği şükranın, milliyetçi bir duygulanım olarak ne tür bir işlevi olduğunu ortaya koymaya çalıştım. Başka bir deyişle şükranı milliyetçi bir duygulanım olarak tanımladım ve bu duygulanımın normatif olarak nasıl işlediğini gösterdim. Bunu yaparken şükranın ilgili bağlamda borçluluk ve ayrıcalıklılık duygularıyla nasıl dolayımlandığı; bunların birbirini nasıl içerdiğini gösterdim. Bunu yapmamın nedeni şükranın milliyetçi bir duygulanım olarak dolaşımını, şükretme havasına uyumlanma sürecini tanımlamak ve bu sürecin fındık üretimi özelinde nasıl şekillendiğini vurgulamaktı.

Yazının fındık politikalarının ürettiği borçluluk ve ayrıcalıklılık duygularına odaklanması bireylerin devletle kurduğu özdeşime dair bir tartışma yürütmeyi de mümkün kıldı. Şöyle ki devletin “başkasına yapmadığı” iyi bir muameleyi bölge halkına yaptığının düşünülmesi devlete aidiyet ve devlete sahip oldukları hissini kuvvetlendirmektedir. Diğer taraftan yazının gösterdiği gibi, devletin “iyiliğinin” yarattığı borçluluk hissi -bunun geri ödenmesi gerektiğine dair kabul- vatandaşların kendilerini devlet ile hiyerarşik bir ilişkide illaki her zaman dezavantajlı olarak gördükleri anlamına gelmez. Kendileriyle özdeşleştirdikleri bir devlete borcunu ödemek, kendi varlığının sürdürülebilirliğine yatırım yapmakla eşdeğerdir. Dolayısıyla şükretmeyenler devletin bekasıyla birlikte şükredenlerin varlıklarını da tehdit edenler olarak dışarıda bırakılır.

Bireyin kendini devletle özdeşletirmesi aynı zamanda devlet ile ulus arasında bir ayrım yapmamaya da neden olmaktadır. Bu metinde de vurgulandığı gibi devlet ve millet kavramları ilgili bağlamda birbirlerinin yerine kullanılmakta, “devlete bağlılık” ifadesi katılımcıların

gündelik dilinde “devlete millete bağlılık” şeklinde yer almaktadır. Bu aynı zamanda devlete şükran duymanın ilgili bağlamda neden devletçi değil de milliyetçi bir duygulanım olarak ele alındığını da açıklar: Devlete duyulan şükranın icrası milliyetçilik performansı şeklinde belirginleşir ya da bu şekilde belirginleşmesi gerektiği kabul edilir. Bu şükretmeyenlerin “nankör, vatan hainleri” olarak dışarıda bırakılmasıyla berraklaşır.

- 1 Metinde katılımcı gözlem yerine katılımlı gözlem ifadesini kullanmamın nedeni, veriyi toplarken gözlemcinin (araştırmacının) rolüne, düşünsellik ve özdüşünsellik ilkelerinden hareketle oldukça merkezi bir anlam atfetmem. Bu yüzden veriyi sunarken gözlemi merkeze alan katılımcı ifadesi yerine, araştırmacının katılımını önceleyen **katılımlı** ifadesini kullanıyorum.
- 2 Bu çalışma 220K387 nolu “Küresel Ekonominin Yerel Duyguları ve Etiği: Şükran ve Fındık Üretiminin Organizasyonu” başlıklı Tübitak projesi kapsamında elde edilen verilere dayanmaktadır. Saha çalışması için gerekli izinler çalışmanın yürütüldüğü kurumun etik komisyonundan alınmıştır.
- 3 Çalışma bir Tübitak projesi olduğu için katılımlı gözlem boyunca proje bursiyerlerinin bazıları da bahçede benimle araştırmacı olarak çalıştı. Ancak lisans ve yüksek lisans öğrencilerinin sahadan elde ettikleri bu verileri yazıda kullanmadığını belirtmek isterim. Bursiyerlerin katılımlı gözlem esnasında sahada bulunmasının temel amacı; tekniğin kullanımını öğrenmelerini sağlamak ve katılımlı gözlemde toplanan bilginin belirli yerlerde benzeşip benzeşmediği üzerinden bir tartışma yürütebilmektir. Nitekim aynı araştırma soruları ve gözlem notlarının nasıl yazılması gerektiğine dair “standartlaştırılmış” bir eğitimle sahaya çıkıldığında, farklı araştırmacıların benzer veriler ürettiği görülmüştür. Ancak bu yazıdaki veriler yalnızca benim saha günlüklerimden ve bizzat benim yürüttüğüm görüşmelerden oluşmaktadır.
- 4 Alandaki birçok önemli düşünür ve tartışmaya giriş niteliğinde kapsamlı bir eser için bkz. Gregg ve Seigworth haz. (2010). Duygulanım çalışmalarının güncel seyrine ilişkin detaylı bir çalışma ilişkin bkz. Seigworth ve Pedwell (2023). Son dönemde Türkçe literatüre yapılmış önemli bir katkı için ise bkz. Akalın haz. (2023).
- 5 Akalın’ın (2007) duygulanım kavramını duygulanımsal emek kavramıyla birlikte açıkladığı yazısı da benzer bir ayrıma işaret eder. Türkçe literatürde ilgili kavramları tartışmış olması nedeniyle öncü bir çalışma olduğunu belirtmek gerekir.
- 6 Bu noktada Millitz’in (2019) “duygulanımsal milliyetçilik” kavramsallaştırmasını da (affective nationalism) zikretmek gerekiyor. Millitz (2019) bedensel deneyimlerin, örneğin belirli bir müzikte belirli bir şekilde dans etmenin, taraftar grubu olarak söylenen marşların, geleneksel yemekleri yapmanın ve yemenin, giyim kuşamın, bedenleri “ulusal bedenler” haline getirdiğini ifade eder. Millitz’in çalışmasının burada işaret ettiğim çalışmalardan temel olarak iki nedenle farklılaştığını düşünüyorum: İlki Millitz’in doğrudan bedensel (visceral) deneyimlere odaklanması (yemek yemek, dans etmek gibi), ikincisi ise duygulanımsal milliyetçilik ifadesinde duygulanımsallığın bir sıfat olarak kullanılarak duygulanımsal milliyetçiliğin, milliyetçiliğin bir türü gibi anlaşılmasına neden olması tehlikesi barındırması.
- 7 Duygulanım ve milliyetçilikle ilgili çalışmalar “bireyleri (bedenleri) durumlara/atmosfere “kapılıp giden”, bilinçsizce eyleyen şekilde ele aldıkları, bunun analitik açıdan sorunlu olduğu, çünkü bireylerin duygulanımsal olanla etkileşime giren, ona aktif ve bilinçli olarak yanıt veren, anlamlandıran özneler olduğu ifade edilerek eleştirilmektedir (bkz. Antonsich ve Skey, 2017). Oysaki duygulanım çalışmaları faillin “bilinçli” ya da “bilinçsiz” olduğu ayrımını eleştirerek, teorik hattını böyle bir ikilik üzerinden kurmaz.
- 8 Çiftçi kayıt ve fındık kayıt sistemine kayıtlı üreticiler için “fındık alan bazlı desteklemesi” ve çiftçi kayıt sistemine kayıtlı üreticiler için mazot ile gübre desteği de sunulmaktadır. Fındık alan bazlı desteklemesi dekar başına her yıl belirlenen belirli bir miktar desteği içerirken, gübre ve mazot desteği de ürüne bağlı olarak yine dekar başına yapılan bir destek ödemesidir. Alan bazlı destekleme ve gübre ile mazot desteği nakdi yardım olarak verilmekte, bu da katılımcıların ifade ettiği şekilde söz konusu desteklerin doğrudan tarıma yönelmesinde bazı sıkıntılar doğurmaktadır. Özellikle aktif olarak fındık tarımıyla uğraşmayan ancak sisteme kayıtlı olan kişilerin, bu destekleri tarımsal faaliyetle ilgili ihtiyaçların dışında kullandığı ifade edilmiştir. Katılımcıların çoğu fındık tarımında verimliliğin artırılmasına ve çiftinin maliyetlerinin düşürülmesine yönelik bu desteklerin nakdi yardımdan ziyade doğrudan gübre ve mazot şeklinde verilmesinin daha etkin olacağı dile getirmiştir. Alan bazlı destekleme ve gübre ve mazot desteği fındık tarımına özgü değildir. Çiftçi kayıt sistemine kayıtlı tüm çiftçilere sunulmaktadır.
- 9 Metin boyunca katılımcıların gerçek isimleri kullanılmamıştır.
- 10 Saha notlarında bölgedeki fındığın en önemli alıcısına “X” şeklinde işaret ediyorum. Firmayla çalışma kapsamında görüşmek istediğimde gizliliklerinin korunmasına özen gösterdiklerini vurgulayarak kabul etmemeleri nedeniyle adını kullanmıyorum.

- 11 Bu çalışmada, fındık politikalarının -Yılmaz'ın (2013) çalışmasından farklı olarak- AKP ile fındık üreticileri arasında bir tabiyet ilişkisi kurduğunu vurgulamamış olmamın nedenlerini kabaca açıklamak isterim. İlk olarak, metnin farklı yerlerinde de ele alındığı gibi, fındık üretimine yönelik destekler bölge halkı tarafından AKP hükümetlerinin değil devletin “hediyesi” olarak görülmektedir. Fındık üretimine yönelik desteklerdeki süreklilik devlet politikalarının bir devamı olarak değerlendirilmektedir. Hatta sahada AKP hükümetlerinin bu destekleri zayıflattığına ilişkin değerlendirmeler de mevcuttur. (Ancak bunlar, doğrudan bu çalışmanın sorusunu -*fındık politikalarının ürettiği şükranın milliyetçi bir duygulanım olarak ne tür bir iş gördüğü*- yanıtlamaya yaramadığı için burada ayrıntılı biçimde ele alınmamıştır.) İkinci olarak, çalışmanın üreticilere odaklanması, bu grubun -küçük üretici bile olsa- kendisini sınıfsal olarak üretim araçlarına sahip olan bir konumdan kurması sonucunu doğurmuş, bu da tabiyet ilişkileri içinde kendisini “ezilen” bir pozisyonda görmesini engellemiştir. Küçük üreticilerin fındık politikalarına yönelik eleştirileri olsa da, tıpkı bölge halkının önemli bir kısmında olduğu gibi, fındık üretimi onlar için temel geçim kaynağı değildir. Üretimin temel geçim aracı olmaktan uzaklaşması, hükümetle bu noktadan hareketle bir bağımlılık ilişkisi kurulmasını da zayıflatmaktadır.
- 12 Yukarıda da değinildiği üzere, bu çalışmada şükran hükümete değil devlete yönelik olarak ele alınmıştır. Ancak her ne kadar mevcut veri katılımcıların devlet ile hükümeti özdeş gördüklerine dair bir bulgu sağlamasa da, ileriki çalışmalar için bunun üzerinde durulması gereken bir nokta olduğunu belirtmek isterim.
- 13 Bu bilgi Giresun Tarım İl Müdürlüğü'nden talep edilerek elde edilmiş olup, kurumun kendi kayıtlarına dayanmaktadır.
- 14 Minnet duyma ile fındık üretimine devam etme arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı, 94 katılımcıya uygulanan yarı yapılandırılmış görüşme formları aracılığıyla anlaşılmaya çalışılmış -bu çalışmada ilgili veriler kullanılmamıştır- ve özellikle devlet ve aileye minnet duyma (devlete fındık üretimine verdiği destek, aileye ise fındık bahçelerini miras yoluyla kendilerine aktarmış oldukları için) ile üretime devam etme arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Yine aynı veri seti şükretme havasında olanlar ve olmayanlara dair bazı demografik bilgiler ve nicel analizler sunmaktadır. Örneğin daha dindar, daha muhafazakâr, eğitim seviyesi daha düşük katılımcıların minnet duyguları daha yüksek ölçülmüş ancak cinsiyet, gelir ve fındıktan kazanç durumu, bahçe büyüklüğü gibi etkenlerin minnet duygusuyla ilişkisi saptanmamıştır (Yazar, 2023).

Kaynakça

- Ahmed, S. (2015). *Duyguların Kültürel Politikası*. İstanbul: Sel.
- Ahmed, S. (2022). “Havamda Değilim”, çev. Emine Erdoğan, D. Gülçiçek, Erdoğan, E. (Ed.) *Feminist Eleştiri: Arayışlar ve Müzakereler* içinde (257-280 ss.) İstanbul: Metis.
- Akalın, A. (2007). Duygulanım ve duygulanımsal emek üzerine notlar. *Birikim*, (217), 114-12.
- Akalın, A. (Ed.). (2023). *Temasın İmkanları: Değmek, Değer Üretmek, Dayanışmak*. İstanbul: Metis.
- Anderson, B. (2020 [1983]). *Hayali Cemaatler*. İstanbul: Metis.
- Antonsich, M. ve Skey, M. (2017) Affective nationalism: Issues of power, agency and method. *Progress in Human Geography*, 41(6), 843-845.
- Beller-Hann, I. ve Hann, C. (2003). *Doğu Karadeniz’de Devlet, Piyasa, Kimlik: İki Buçuk Yaprak Çay*. İstanbul: İletişim.
- Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. Londra: Sage.
- Bora, T. (2018). *Zamanın Kelimeleri: Yeni Türkiye’nin Siyasi Dili*. İstanbul: İletişim.
- Bora, T. (2023). Milliyetçilik Yükseliyor. [online] Erişim adresi: <https://birikimdergisi.com/haftalik/11416/milliyetcilik-yukseliyor>. Erişim tarihi: 3 Haziran 2025.
- Closs Stephens, A. (2016). The affective atmospheres of nationalism. *Cultural Geographies*, 23(2), 181-198.
- Closs Stephens, A. (2022). *National Affects: The Everyday Atmospheres of Being Political*. Londra: Bloomsbury
- Dönmez, Y. (2022). *Çaykara Etnografisi*. İstanbul: İletişim.

- Erdogan, E. (2016). "I Pray for the Factory to Countinue Earning Money": The Familial Factory Regime of "Sun" Food Factory in Turkey. *Feminist Review*, 113(1), 68-84.
- Fox, J. E. ve Miller-Idriss, C. (2008). Everyday nationhood. *Ethnicities*, 8(4), 536-563.
- Gregg, M. ve Seigworth, J. G. (Ed.). (2010). *The Affect Theory Reader*. Londra: Duke University Press.
- Gülçiçek, D. (2024). The nation's happiness, women's altruism and the affective politics of self-blame: Generating a 'mood of commitment'. *The Sociological Review*, 72(1), 21-36.
- Hemmings, C. (2012). In the Mood for Revolution: Emma Goldman's Passion. *New Literary History*, 43, 527-545.
- Highmore, B. ve Bourne Taylor, J. (2014). Introducing Mood Work. *New Formations: A Journal of Culture/ Theory/Politics*, 82, 5-12.
- Merriman, P. ve Jones, R. (2017). Nations, materialities and affects. *Progress in Human Geography*, 41(5), 600-617.
- Militz, E. (2019). Towards affective nationalism. *Gender, Place & Culture*, 26(2), 296-300.
- Militz, E. ve Schurr, C. (2016). Affective nationalism: Banalities of belonging in Azerbaijan. *Political Geography*, 54, 54-63.
- Navaro-Yashin, Y. (2016). *Kurmaca Mekan: Kuzey Kıbrıs'ın Duygu Coğrafyası*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Nişanyan Sözlük (t.y.). *Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. Erişim adresi <https://www.nisanyansozluk.com/>.
- Öztürk, A. (2018). Doğu Karadeniz'de Milliyetçi-Muhafazakarlık. K. Özbey. (Ed.), *Doğu Karadeniz'de Toplumsal Araştırmalar* içinde (35-54 ss.). Ankara: Phoenix.
- Riedel, F. (2019). Atmosphere. J. Slaby, S. C. Von (Ed.). *Affective societies: Key concepts* içinde (85-95 ss.). Londra: Taylor & Francis Group.
- Seigworth, J. G. ve Pedwell, C. (Ed.). (2023). *The Affect Theory Reader II*. Londra: Duke University Press.
- Skey, M. (2009). The National in Everyday Life: A Critical Engagement with Michael Billig's Thesis of Banal Nationalism. *The Sociological Review*, 57(2), 331-346.
- TDK (t.y.). *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim adresi <https://sozluk.gov.tr/>
- Thompson, A. (2001). Nations, National Identities and Human Agency: Putting People Back into Nations. *The Sociological Review*, 49(1), 18-32.
- Tokdoğan, N. (2020). *Yeni Osmanlıcılık: Hınç, Nostalji, Narsisizm*. İstanbul: İletişim.
- Ural, H. (2019). Turkishness on the stage: Affective nationalism in the Eurovision Song Contest, *International Journal of Cultural Studies*, 22(4), 519-535.
- Ünlü, B. (2017). *Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşlevi ve Krizi*. İstanbul: Dipnot.
- White, J. (2015). *Para ile Akraba: Kentsel Türkiye'de Kadın Emeği*. İstanbul: İletişim.
- Yükseker, D. (2010). Türkiye toplumunu bir arada tutan nedir? Toplumsal tutkal olarak borç ve borçluluk. *Toplum ve Bilim*, 117, 6-18.
- Yardımcı, Ç. H. (2022). *Cumhuriyet ve Hissiyat Falih Rıfkı Atay'da Modernlik, Ulus ve Duygular*. İstanbul: İletişim.
- Yılmaz, Z. (2013). AKP ve devlet hayırseverliği: Minnet ekonomisi, borç toplumu ve siyasal sermaye birikimi. *Toplum ve Bilim*, 128, 32-70.

2026, Vol. 7(1), 203-224
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2026.270
Article type: Research Article

Received: 24.11.2025
Accepted: 19.02.2026
Published Online: 18.03.2026

Çiğdem Vatansever*, İdil Işık**, Hamdullah Er***, Bilal Şimşek****

Kırsal Çalışma Psikolojisi Bakış Açısıyla Tarımsal İşgücünde Dönüşüm *Transformation in the Agricultural Workforce from the Perspective of Rural Work Psychology*

Öz

Bu çalışma, Türkiye kırsalında tarımsal işgücündeki değişimleri kırsal çalışma psikolojisi perspektifinden incelemektedir. Çanakkale'nin Bayramiç ilçesine bağlı dört köyde zeytin, meyvecilik, arıcılık, tarım ve hayvancılık yapan 17 katılımcı ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş, veriler tümevarıma dayalı tematik analizle çözümlenmiştir. Bulgular, kırsalda çalışma ve yaşam deneyimlerinin “kırsalın yerlileri” ve “şehirden kırsala gelenler” olmak üzere iki kültürel eksende toplandığını, bu eksenlerin dayanıklılık, adaptasyon ve dönüşüm süreçleri etrafında örüldüğünü göstermektedir. Kuraklık, gelir istikrarsızlığı, borçluluk, girdi maliyetleri, göç baskısı ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri katılımcıların psikolojik sağlıklarını tehdit eden başlıca risklerdir; buna karşılık doğayla kurulan bağ, aile içi dayanışma, inanç ve etik temelli üretim pratikleri başlıca koruyucu unsurlardır. Çalışma, adil dönüşüm ve iklim adaleti tartışmalarında kırsal çalışma psikolojisinin hem kırılgan kırsal grupların psikososyal ihtiyaçlarını görünür kılan hem de tarımsal emek odaklı politika tasarımına rehberlik eden açıklayıcı bir çerçeve sunduğunu vurgulamaktadır. Sonuçlar, saha temelli destek ve kırsalda psikolojik sağlık hizmetlerinin gerekliliğine işaret etmektedir.

203

Abstract

This study examines the changes in the agricultural workforce in rural Turkey from the perspective of rural work psychology. Semi-structured in-depth interviews were conducted with 17 participants engaged in olive cultivation, fruit growing, beekeeping, farming, and livestock production in four villages in the Bayramiç district of Çanakkale. The data were analyzed using an inductive thematic analysis approach. Findings indicate that experiences of working and living in rural areas cluster around two cultural axes “rural natives” and “urban-to-rural migrants” and that these axes are shaped by intertwined processes of resilience, adaptation, and transformation. Drought, income instability, indebtedness, rising input costs, migration pressures, and gender inequalities constitute major risks threatening participants’ psychological well-being; in contrast, a strong connection to nature, family-based solidarity, faith, and ethically grounded production practices serve as key protective factors. The study emphasizes that rural work psychology offers an explanatory framework that both highlights the psychosocial needs of vulnerable rural groups and guides policy design centered on agricultural labor within discussions of just transition and climate justice. The results underscore the need for field-based support and accessible mental health services in rural areas.

Anahtar Kelimeler

Kırsal çalışma psikolojisi, Kırsal işgücü, Yeni köylülük, Transformasyon, İklim adaleti

Keywords

Rural work psychology, Rural workforce, New peasantry, Transformation, Just Transition

* Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, cvatansever@nku.edu.tr, ORCID:0000-0002-7755-4760.

** Bahçeşehir Üniversitesi, idil.isik@bau.edu.tr, ORCID:0000-0002-6709-9717.

*** Fenerbahçe Üniversitesi, hamdullah7@gmail.com, ORCID:0009-0004-6189-2134.

**** İş Örgüt Endüstri ve Çalışma Psikologları Derneği, Kırsal Psikoloji Okulu, simsekkbilall@gmail.com, ORCID: 0009-0008-1100-3385.

Giriş

Ormanlar, tarlalar, çayırlar ve akarsular kısacası kırsal alanlar; doğal peyzajlar olarak yüzyıllar boyunca insanların yaşamak için ilgisini çekmiş ve pek çok sanat eserine de esin kaynağı olmuştur. Kırsal alanların tüm doğal güzelliklerine karşın, yerleşim alanlarının kentsel ve kırsal alan olarak tanımlandığı günümüzde yaşam koşullarının kentsel alana göre çok daha zor olduğu bilinmektedir. Kırsal alanların düşük nüfus yoğunluğu, fiziksel koşullarındaki engeller ve hizmetlere erişim kısıtlılıkları, acil durumlara cevap verebilme yetilerinin kentsel alanlara göre daha yetersiz kalmasına neden olmaktadır.

Kırsal bölgelerde genel olarak işsizlik, yoksulluk, eğitim olanaklarının sınırlılığı ve sağlık hizmetlerine erişim eksikliği başta olmak üzere ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yaratan pek çok unsur bulunmaktadır (Hastings ve Cohn, 2013). Söz konusu mevsimlik tarım işçileri olduğunda; yaşam ve çalışma koşulları iyice olumsuzlaşmaktadır: Temel altyapı eksiklikleri, yetersiz barınma ve beslenme, hijyen sorunları, temel sağlık hizmetlerine erişim, sosyal güvenceden yoksunluk, uzun çalışma saatleri ve düşük ücret (Turgut, Kümbül-Güler ve Vatansever, 2025). Özetle tarım günümüzde güvencesizlik ve sosyal eşitsizliklerle karakterize bir çalışma alanıdır. Sosyal destek ağlarının zayıflığı, hizmetlere erişim kısıtlılığı ve ekonomik belirsizlikler kırsal topluluklarda psikolojik sağlamlığı tehdit eden başlıca faktörler arasında yer almaktadır (Fuller, Edwards, Procter, ve Moss, 2000).

Doğada yaşamın bütüncül sağlık üzerindeki bilinen tüm olumlu etkilerine karşın (Steg, Van Den Berg ve De Groot, 2015); kırsal alanlarda yaşanan bu çok boyutlu zorluklar, bireyin psikolojik sağlığını, aidiyet duygusunu, yaşam doyumunu doğrudan etkilemektedir. Kırsal psikoloji, Amerikan Psikoloji Derneği (APA, 2024) tarafından da öncelikli çalışma alanlarından birisi olarak belirlenmiştir. Bu çalışma; öncelikle kırsal çalışma psikolojisi alanını tanıtıp, bu alanın işgücünün tarımsal üretim zorluklarını nasıl ele aldığını bir saha araştırması aracılığıyla açıklamak üzere tasarlanmıştır. Aynı zamanda iklim değişikliğinin tarımı ve tarımda çalışanların üzerindeki etkisini, çiftçiliği bir meslek olarak nasıl algıladıklarını ve psikolojik sağlıklarını tümevarımcı bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamıştır.

Çalışma Çanakkale-Bayramiç ilçesine bağlı köylerde yürütülen, görüşme ve gözleme dayalı nitel bir saha araştırmasına dayanmaktadır. Araştırma, tarımsal üretimle geçinen kırsalın yerleşik üreticileri ile son yıllarda kentten kırsala göç ederek tarımsal faaliyetlere başlayan birey ve çiftlerin çalışma ve yaşam deneyimlerini birlikte ele almaktadır.

Kırsal çalışma psikolojisi

Tarımsal gelirlerin düşüklüğü, mevsimsellik, borçluluk ve ürün riskleri (don, kuraklık, hastalık vb.) sürekli bir ekonomik belirsizlik kaynağıdır. Bu koşullar tarımsal işgücünde kronik stres, kaygı ve çaresizlik duygularına yol açmaktadır (Hastings ve Cohn, 2013; Turgut, Kümbül Güler ve Vatansever, 2025). Nitekim Türkiye bağlamında yapılan sınırlı sayıdaki araştırma-

lar da bu eğilimi desteklemektedir. Örneğin Şentürk (2023) tarafından Şebinkarahisar'daki pestil-köme işletmeleri üzerine yapılan bir doktora tezinde, kırsalda çalışan bireylerin yoğun emek sömürsüne maruz kaldıkları, ancak aynı zamanda geleneksel dayanışma ağları sayesinde belirli düzeyde psikolojik direnç geliştirdikleri ortaya konmuştur. Benzer şekilde Gürsoy (2025), “kırsal iyi olma hali” kavramını merkeze aldığı çalışmasında, üretimle kurulan bağın psikolojik sağlığı güçlendirdiğini; ancak kırsal yoksulluk, toplumsal cinsiyet rolleri ve dış göç gibi faktörlerin bu süreci olumsuz etkileyebildiğini vurgulamaktadır.

Kırsal çalışma psikolojisi bu çalışmada kırsal psikoloji ile iş, örgüt, endüstri ve çalışma psikolojisinin bir kesişimi olarak ele alınmıştır. Kırsal çalışma psikolojisi, kırdaki çalışan bireylerin veterinerlik, zirai teknisyenlik gibi mesleklerini icra ederken ya da çiftçilik gibi emeğini tarımsal üretimde değerlendirirken deneyimledikleri “çalışma”ya bağlı unsurlara odaklanmaktadır. Landini ve diğerleri (2014), kırsal psikolojinin toplumun psikolojik sağlığı ile yakın ilişkisine dikkat çekerek, kırsal kalkınma süreçlerinde bireylerin aktif sosyal aktörler olarak görülmesi gerektiği ve katılım, bilinçlendirme, güçlendirme gibi kavramların önemini vurgulamaktadır.

İş ile özdeşleşme, mesleki kimlik ve üretkenlik duygusu gibi kavramlar, kırsal alandaki psikolojik iyi oluşun merkezinde yer almaktadır (Gürsoy, 2025). Buna karşın, Türkiye’de kırsal alanda çalışmanın ve ruh sağlığı ile ilgili olarak psikoloji alanından daha önce yapılmış yalnızca bir yüksek lisans tezi olduğu saptanmıştır (Keskiner, 2023). Çalışanların psikolojik sağlıklarını, iyi oluşlarını inceleyen diğer araştırma ve çalışmalar da tarım ekonomisi, işletme, hemşirelik gibi başka bilim dallarında yürütülmüştür (Örneğin, Diğrak, Koçoğlu ve Akın, 2014; Gürsoy, 2025; Temiz ve Yenigül, 2021). Kırsal çalışma psikolojisi ise bu geniş bağlam içerisinde bireylerin meslek ve çalışma deneyimi ilişkin tutumlarını, motivasyonlarını, mesleki stres düzeylerini ve emek pratiklerini inceleyen daha özel bir alt disiplini temsil etmektedir. Özellikle tarımsal üretimin dönüşmesi, kırsal işgücünün parçalanması ve mevsimlik işçiliğin yaygınlaşması gibi yapısal değişimler, kırsal çalışma psikolojisinin önemini artırmıştır (Alston, 2004).

Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu bağlamdan hareketle, bu makalede; kırsal çalışma psikolojisi kavramını bireylerin iş yaşamındaki deneyimlerini açıklamanın yanında kırsal topluluklarda çalışma deneyiminin nasıl dönüştüğünü psikoloji bakış açısıyla inceleme olanağı sunan bir yaklaşım olarak öneriyoruz. Özellikle genç nüfusun kırsalda kalma motivasyonu, kadınların üretim süreçlerindeki rolleri, kırsal girişimcilik eğilimleri ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri hem uygulamalı kırsal çalışma psikolojisi hem de kırsal kalkınma politikaları açısından önemli araştırma alanları olarak öne çıkmaktadır.

İklim değişikliğinin tarım ve kırsal alanlarda yarattığı ekonomik, sosyal ve psikolojik etkiler

İklim değişikliğinin *ekonomik* etkileri, tarım üretiminden gelir dağılımına kadar geniş bir yelpazede hissedilmektedir. Kuraklık, aşırı sıcaklık, sel ve dolu gibi olaylar, tarımsal üretimi düşü-

rerek ürün kıtlığına, çiftçi gelirinde azalmaya ve kırsal yoksulluğun artmasına yol açmaktadır (Kızmaz, 2021). Bu süreç, tarımsal verimi azaltmakta, gıda fiyatlarını yükselterek ithalat bağımlılığını artırmakta ve ekonomik dengesizlik yaratmaktadır. Berry, Hogan ve Owen (2011) tarafından Avustralya’da yapılan bir araştırmada, kuraklıktan etkilenen bölgelerde ekonomik sıkıntılar ve ruhsal sağlık problemlerinin birlikte arttığı saptanmıştır. Bu durum, iklim değişikliğinin ekonomik krizlerle eş zamanlı olarak psikolojik sonuçlar da doğurabileceğini göstermektedir. İklim değişikliğinin ekonomik etkileri tarımsal üretimden kırsal yaşam koşullarına kadar geniş bir yelpazede hissedilmektedir. Kuraklık, aşırı sıcaklık, sel ve dolu gibi olaylar tarımsal verimi düşürerek ürün kıtlığına, çiftçi gelirlerinde azalmaya ve kırsal yoksulluğun artmasına yol açmaktadır (Kızmaz, 2021). Bu ekonomik kırılganlık yalnızca gıda fiyatlarının yükselmesi ve ithalat bağımlılığının artması gibi makro düzeyde sonuçlar doğurmakla kalmamakta, aynı zamanda ekonomik sıkıntıların ruhsal sağlık üzerinde olumsuz etkiler yarattığını gösteren bulgularla da desteklenmektedir; nitekim Türkiye’de Elazığ’ın köylerinde yapılan bir çalışmada katılımcıların %73,3’ü iklim ve ekonomik koşullar nedeniyle köyden göç etmek istediklerini, ancak ekonomik bir iyileşme olması durumunda %68,3’ünün göç etmeyeceklerini belirtmiştir (Kızmaz, 2021). Bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde, iklim değişikliğinin kırsal kesimde hem ekonomik hem psikolojik etkiler yarattığı, ayrıca ekonomik koşulların kırsal dayanıklılık ve göç etme eğilimi üzerinde belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir.

Sosyolojik bağlamda, iklim değişikliğinin kırsal toplulukların sosyal dokusunu derinden etkilediği görülmektedir. Çevresel bozulma; göç, topluluk dayanışmasının azalması, sosyal sermayenin zayıflaması ve toplumsal çözülme gibi sonuçlar doğurmaktadır (Kızmaz, 2021). Bu durum, kırsal topluluklarda bağlılık duygusunu azaltmakta ve sosyal uyum sorunlarını artırmaktadır. Leichenko ve Silva (2014), iklim değişikliği etkilerinin politik, sosyal ve ekonomik süreçlerle iç içe geçtiğini vurgulayarak, özellikle düşük gelirli topluluklarda bu etkileşimin sosyal eşitsizliği artırdığını ve kurumsal kırılganlığa yol açtığını belirtmektedir. Berry vd. (2011) ise kuraklık gibi çevresel felaketlerin topluluk içindeki sosyal destek ağlarını zayıflattığını, ancak bazı durumlarda bu sosyal bağların psikolojik direnç kaynağı olarak da işlev görebildiğini ifade etmektedir.

İklim değişikliğiyle birlikte kültürel kimliklerde de dönüşümler meydana gelmektedir. Aras ve Demirci (2020), çevresel değişimlerin kolektif kimlik ve aidiyet hissi üzerindeki etkisini, özellikle doğayla güçlü bağ kuran topluluklarda bu durumun kimlik erozyonuna ve toplumsal stresin artmasına neden olduğunu vurgulamaktadır. Kanada’daki yerel bir topluluk olan İnuitler, toprağı “anne sembolü” olarak tanımlamakta ve iklim değişikliğinin etkilerini “gıda güvensizliği, stres, üzüntü, öfke, aile bakım stresi, toplumla bütünleşme hissi ve öz-değer kaybı” şeklinde yaşamaktadır (Willox, 2012). İklim değişikliği, kırsal topluluklarda dayanışma bağlarını çözmekte, kolektif kimliği aşındırmakta ve kültürel dönüşüm kaygısıyla birlikte göç ile sosyal yabancılaşmayı tetiklemektedir.

Çalışmamızın ana konularından birini oluşturan *psikolojik* etkiler açısından ise iklim değişikliği çevresel bir kriz olmakla birlikte aynı zamanda bireylerin psikolojik sağlığını da etkileyen ciddi bir psikososyal risk faktörüdür. Aras ve Demirci (2020), iklim değişikliğinin depresyon, anksiyete, çaresizlik, eko-anksiyete, travma sonrası stres bozukluğu ve intihar eğilimleri gibi psikolojik sorunlarda artışa yol açtığını belirtmektedir. Belirsizlik duygusu, bireylerde kronik stres yaratmakta; doğal afetler sonrası yaşanan travmalar uzun vadeli psikolojik sağlık problemlerine dönüşebilmektedir. Dittmar (2011) ise iklim değişikliğinin bireylerde kişisel ve mesleki kimlik kaybı duygusunu tetiklediğini belirtmiştir. Ev, eşya gibi bireyi sembolize eden nesnelerin kaybı, kimlik kaybı hissini güçlendirirken; çiftçilik, balıkçılık gibi mekân temelli mesleklerde mesleki kimlik kaybı daha sık görülmektedir.

Berry vd. (2011) tarafından yapılan araştırma, ekonomik zorlukların psikolojik iyi oluş üzerindeki doğrudan etkisini göstermektedir. Kuraklık yaşayan çiftçiler çaresizlik ve kontrol kaybı duygularıyla başa çıkmakta zorlanmakta; bu durum “öğrenilmiş çaresizlik” ve “umutsuzluk” sendromlarını tetiklemektedir. O’Brien ve arkadaşlarının (2014) Avustralya’da yedi yıl süren nicel çalışmasında, kırsal kesimde yaşayan bireylerin kuraklık nedeniyle kentteki bireylere göre çok daha fazla sıkıntı yaşadığı bulunmuştur. Leichenko ve Silva’nın (2014) teorik çerçevesine göre, zayıf yönetim, düşük gelir düzeyi ve sağlık hizmetlerine erişim eksikliği, iklim kaynaklı psikolojik sorunların derinleşmesine neden olmaktadır. Kızmaz (2021) ise iklim değişikliğinin kırsal çalışma koşullarını etkileyerek iş stresini, verimlilik kaybını ve tükenmişlik duygusunu artırdığını ifade etmiştir. Artan sıcaklık, nem ve doğal afetler kırsal alandaki üretimin kalitesini ve miktarını etkilerken, kırsal iş gücünün psikolojik dayanıklılığını da zayıflatmaktadır.

Bu bağlamda, çalışmamızda kırsalda yaşayan bireylerin çalışma yaşamlarını ve karşılaştıkları zorlukları, özellikle de psikolojik sağlıklarını etkileyen faktörleri anlamaya odaklandık ve bunu tümevarımcı bir yaklaşımla ele aldık. Bu doğrultuda araştırmanın ortaya koyduğu temel sorular şunlardır:

- Kırsaldaki sosyo-demografik özellikler ve ekonomik koşullar, psikolojik süreçlerini nasıl etkilemektedir?
- Kırsalda çalışan bireyler, tarımsal üretim sürecinde hangi zorluklarla karşılaşmakta ve bu zorluklar onların psikolojik süreçlerini nasıl etkilemektedir?
- Kırsal alanda psikolojik iyi oluşu destekleyen ya da zayıflatan bireysel ve topluluk temelli kaynaklar nelerdir?

Yöntem

Bu araştırma, kırsalda çalışanların yaşam deneyimlerini, karşılaştıkları zorlukları ve geleceğe dair perspektiflerini derinlemesine ve doğrudan anlamaya çalışan nitel ve tümevarımcı bir yak-

laşım ile tasarlanmıştır. Çalışmanın yaklaşım ve yöntemi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nca 7.10.2024 tarihinde onaylanmıştır.

Örneklem

Amaçlı örneklem yöntemi kullanılarak, Çanakkale'nin Bayramiç ilçesinde farklı köylerde yaşayan ve çeşitli tarımsal faaliyetlerde bulunan bireylerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma sahası olarak bu bölgenin seçilme nedeni; zeytin, meyvecilik, arıcılık, hayvancılık başta olmak üzere küçük ölçekli aile tarım üretiminin halen güçlü olduğu bir tarımsal yapıya sahip olmasıdır. Aynı zamanda bölge, son yıllarda metropollerden kırsala yönelen, görece eğitilmiş ve alternatif tarım pratiklerine ilgi duyan bireylerce de yoğun biçimde tercih edilmektedir. Bu toplumsal yapı, yerleşik kırsal üreticiler ile kentten kırsala göç eden yeni üreticilerin birlikte varlığı— Bayramiç'i kırsal çalışma psikolojisi açısından analitik olarak zengin bir saha haline getirmektedir.

Örneklem, farklı yaş gruplarından, eğitim düzeylerinden, gelir düzeylerinden ve tarımsal üretim çeşitliliğinden katılımcıları içerecek şekilde oluşturulmuştur. Bu çeşitlilik, kırsalda yaşayan ve çalışan bireylerin deneyimlerinin heterojenliğini yansıtmayı ve farklılıkları ortaya koymayı amaçlamaktadır (Tablo 1). Çalışma neticesinde toplam 17 kişi ile görüşülmüştür (Yaş ortalaması=43,8, SS= 15,90). Katılımcılardan, bir kişi bekar, bir kişi ise boşanmıştır; bir kişiye dair medeni durum bilgisi veride bulunmamaktadır. Dört evli çiftte her iki kişi mülakata katılmıştır. Diğer evli katılımcılarda, aileden bir kişi ile görüşülmüştür,

Görüşmeler

Araştırmanın temel veri toplama aracı, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerdir. Görüşmeler, köyde yaşayanların kendi aktarımlarıyla deneyimlerini, düşüncelerini ve duygularını iletmelerine olanak tanıyarak, zengin ve yerinden bir veri seti elde etmede aracılık etmişlerdir. Görüşmeler, ilgili köy muhtarları aracılığıyla planlanmış ve araştırma ekibinden saha çalışmasında deneyimli psikologlarca, görüşmeler köy kahvesi, evler ya da diğer kamusal alanlarda gerçekleştirilmiştir (Görsel 1 ve 2).

Görüşme rehberi, katılımcının çiftçiliğe başlama öyküsü, kaç yıldır üretim yaptığını ve çiftçiliğin onun için ifade ettiği anlamı (gerekirse metaforik bir benzetmeyle) anlamayı amaçlayan sorularla başlamaktadır. Ardından günlük üretim pratikleri, mevsimsel değişiklikler, kullanılan tarım alanı, yetiştirilen ürünler veya hayvancılık faaliyetleri, işgücü desteği ve iklim değişikliğinin üretime etkilerine dair algılar ele alınmıştır. Köy yaşamına yönelik memnuniyet, sevilen yönler ve istenen değişimler sorgulanarak katılımcının yaşam çevresi değerlendirilmiş ve fiziksel, psikolojik sağlık durumuna, stresle başa çıkma kaynaklarına, köyde psikolojik destek almanın mümkün olup olmadığına ve psikoloğa gitmeye dair yerel algılara odaklanılarak

Görsel 1

Tablo 1- Görüşmelerden görseller

Görsel 2

Tablo 1- Görüşmelerden görseller

kırsal sağlık ve psikososyal destek sistemleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Görüşmenin son bölümünde ekonomik koşullar, çiftçiliğin geçim sağlamadaki yeterliliği, varsa ek gelir kaynakları ve geleceğe dair tarımsal planlar sorularak katılımcının ekonomik sürdürülebilirlik perspektifinin ortaya konması amaçlanmıştır.

Analiz

Görüşmeler sırasında ses kaydı alınmış, deşifre programı ile birebir metne çevrilmiştir. Ardından, ses kayıtlarının tekrar dinlenmesi yoluyla sesteki metne çevrilirken ortaya çıkan hatalar düzeltilmiştir. Görüşme verileri, MAXQDA25 Nitel Veri Analiz programı kullanılarak tümevarıma dayalı tematik analiz yaklaşımı ile kodlanmıştır. Tümevarıma dayalı analiz, verileri önceden var olan bir kodlama çerçevesi olmadan analiz sürecidir. Bu anlamda, tümevarımsal analiz yalnızca veriye dayalı olarak, araştırmacının ön kabullerini dikkate almadan yapılır. Diğer yandan, araştırmacıların teorik ve bilgiye dayalı (epistemolojik) bağlılıklarından tamamen özgürleşmeleri mümkün olmadığından veriler de epistemolojik bir boşlukta kodlanamaz (Braun ve Clarke, 2006).

Tablo 2
Demografik Bilgi Tablosu

K. No	K. Grup	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Eğitim	Köy	Üretim Sektörü	Üretim Büyüklüğü	Çiftçilik Deneyimi (Yıl)	Çiftliği Brakma Düşüncesi	Köyden Kente Göç	Kentten Köye Göç
1	ŞK-Ç1	K	27	Evli	Lisans	A	Zeytin	80 dönüm zeytinlik, 20 dönüm buğday	3	Yok	Yok	Var
2	ŞK-Ç1	E	30	Evli	Lisans	A	Zeytin	80 dönüm zeytinlik, 20 dönüm buğday	3	Yok	Yok	Var
3	ŞK-Ç2	K	37	Evli	Lisans	A	Arıcılık	150 kovan	4	Yok	Yok	Var
4	ŞK-Ç2	E	40	Evli	Lisans	A	Arıcılık	150 kovan	15	Yok	Yok	Var
5	KY-Ç1	E	61	Evli	İlkokul	A	Tarım ve Hayvancılık	50 küçükbaş	8	Var	Var	Var
6	KY-Ç1	E	64	Evli	İlkokul	A	Tarım ve Hayvancılık	30 dönüm, 50 küçükbaş	6	İleride düşünüyor	Var	Yok
7	KY-Ç2	E	-	Evli	-	A	Hayvancılık	87 dönüm	31	Var	Yok	Yok
8	KY-Ç2	K	60	Evli	İlkokul	A	Zeytin	10 dönüm	42	Var	Yok	Yok
9	KY-K	K	46	Evli	İlkokul	A	Zeytin	-	33	Bırakmış	Var	Yok
10	KY-E	E	67	Boşanmış	Ortaokul	A	Tarım	20 dönüm	21	-	Var	Var
11	KY-E	E	38	Evli	İlkokul	B	Hayvancılık	30 küçükbaş	-	-	-	-
12	KY-K	K	66	Evli	İlkokul	B	Hayvancılık	-	-	Bırakmış	-	-
13	KY-E	E	21	Bekar	Lise	C	Tarım ve Hayvancılık	280 dönüm, 45 küçükbaş	10	Yok	Yok	Yok
14	KY-E	E	37	Evli	Ortaokul	C	Hayvancılık	45 küçükbaş	20+	Yok	Yok	Yok
15	KY-K	K	53	Evli	İlkokul	C	Tarım ve Hayvancılık	40 dönüm, 45 küçükbaş	-	-	Yok	Yok
16	KY-E	E	29	Evli	Lisans	D	Meyvecilik	35 dönüm	7	Ekonomiye bağlı	Yok	Yok
17	KY-E	E	25	-	Lise	D	Meyvecilik	100 ton elma, 10 ton kiraz, 30 ton şeftali	25	Yok	-	-

Not: ŞK-Ç: Şehirden Kirsala Gelen Çift; KY-Ç: Köyün Yerlisi Çift; E: Erkek; K: Kadın; K.No: Katılımcı no; K.Group: Katılımcı Grup

Kodlama yapılabilmesi için metnin bütünü okuma ve tekrar okuma yoluyla, her mülakata dair bir kavrayış gerçekleştirilmiştir. Tüm mülakatların okumalarının ardından, her biri bağımsız şekilde kodlanmıştır. İlk mülakatta ortaya çıkan temalar korunurken, yeni kodlanan mülakatta ortaya çıkan temalar, kod haritasına eklenmiştir. Bir önceki mülakatta kullanılmamış, ancak yeni bulgu için daha uygun olduğu düşünülen temalara yeniden kodlama yapılmıştır. Özetle, “karşılaştırmalı kodlama-yeniden kodlama” yapılmıştır.

Veriler, tematik çözümleme ilkeleri doğrultusunda sistematik biçimde kodlanmış ve bu kodlar arasındaki ilişkiler incelenerek algı, tutum ve deneyimleri açıklayan bir çerçeveye oluşturulmaya çalışılarak betimleyici bir yaklaşımla raporlanmıştır.

BULGULAR

Analiz sürecinde her katılımcının verisinin bağımsız şekilde kodlanmasına rağmen, açık kodların üst kodlara gruplanması ve ana tema-alt tema yapısının oluşturulması sırasında giderek belirginleşen bir gruplama bulguların sosyo-demografik bütünlüğü olan bir resim olarak raporlanmasına olanak tanımıştır: Kırsalın Yerlileri ve Şehirden Kırsala Gelenler. Bu ayrışma, kırsaldaki sosyo-demografik özellikler ve ekonomik koşullar ile psikolojik süreçler arasındaki ilişkiye dair ilk araştırma sorumuza cevap bulmak adına rehberlik sağlamaktadır. Buna göre bulgular, birinci araştırma sorusuna yönelik olarak bu iki grubun kırsal yaşam ve çalışma deneyimlerinin **Şekil 1**'de özetlenen iki üst temadan oluşan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir: Kırsal Çalışma ve Yaşam Deneyimi ile Kırsalın Gündelik Zorlukları Karşısında Psikolojik Süreçler.

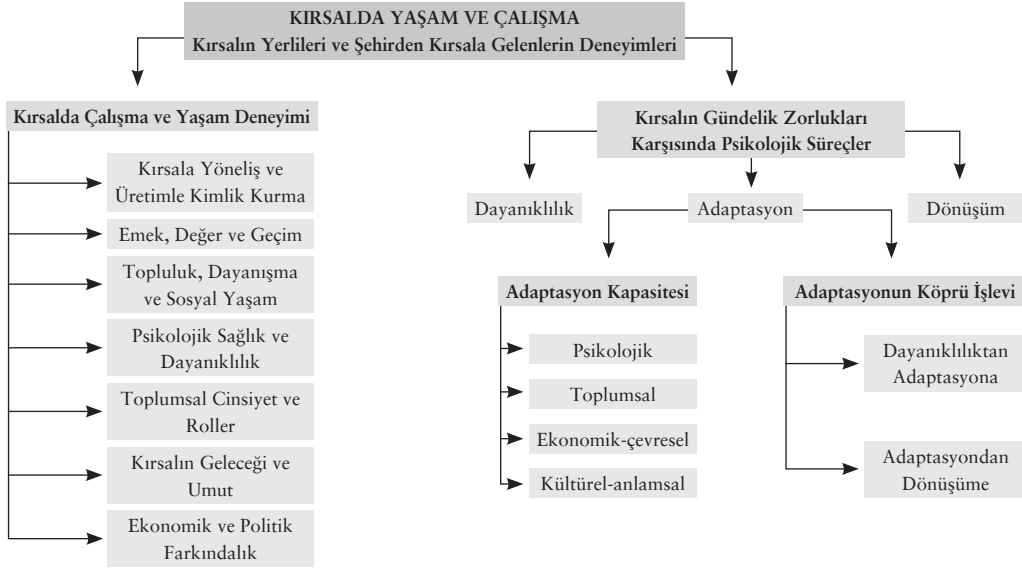
Kırsal Çalışma ve Yaşam Deneyimi

Tablo 3'te de görüldüğü gibi, görüşmelerde kırsal yaşam deneyimi, yedi ana temada gruplanabilmektedir. “Kırsala Yöneliş ve Üretimle Kimlik Kurma”, “Emek, Değer ve Geçim”, “Topluluk, Dayanışma ve Sosyal Yaşam”, “Psikolojik Sağlık ve Dayanıklılık”, “Toplumsal Cinsiyet ve Roller”, “Kırsalın Geleceği ve Umut”, “Ekonomik ve Politik Farkındalık”.

Bu ayrışma, kırsal yaşam ve çalışma deneyiminin yedi ana tema altında farklı anlam dünyalarıyla kurulduğunu göstermektedir. Örneğin “Kırsala Yöneliş ve Üretimle Kimlik Kurma” temasında yerli erkekler üretimi “çalışmak denge kurmaktır” ifadesiyle onur ve varlık göstergesi olarak tanımlarken, yerli kadınlar üretimi “yapılmadan yaşanmaz” sözleriyle yaşamın zorunlu ritmi şeklinde dile getirmiştir; şehirden gelen çiftler ise üretimi etik ve bilinçli bir tercih alanı olarak anlamlandırmıştır. “Emek, Değer ve Geçim” temasında yerli erkeklerin “iş köleliğidir” ifadesi emeğin değersizleşmesine dair kırınglılığa işaret ederken, kadınlar emeği görünmez ve mecburi bir yük olarak aktarmıştır; şehirden gelenlerde emek ekonomik kazançtan çok anlam ve tatmin üretmektedir. “Topluluk, Dayanışma ve Sosyal Yaşam” başlığında yerli gruplar imecenin zayıfladığını ve yalnızlaşmanın arttığını belirtmiş, şehirden gelenler dayanış-

Şekil 1

Kırsalda Yaşam ve Çalışma Deneyimlerine dair Kavram Haritası

mayı bilinçli biçimde yeniden kurmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. “Psikolojik Sağlık ve Dayanıklılık” temasında yerli katılımcılar dengeyi çalışma, sabır, dua ve kabullenme üzerinden sürdürürken, şehirden gelenler farkındalık, iletişim ve profesyonel destek arayışını vurgulamıştır. “Toplumsal Cinsiyet ve Roller” ekseninde yerli gruplarda tamamlayıcı fakat ayrılmış roller sürerken, şehirden gelen çiftlerde daha eşitlikçi bir iş bölümü dile getirilmiştir. “Kırsalın Geleceği ve Umut” temasında yerli katılımcılar umudu doğanın döngüsü ve inançla ilişkilendirirken, şehirden gelenler bilinçli üretim ve örgütlenme üzerinden eylemsel bir gelecek tasavvuru kurmuştur. Son olarak “Ekonomik ve Politik Farkındalık” başlığında yerli katılımcılar sorunları çoğu zaman kader ve piyasa koşulları çerçevesinde ifade ederken, şehirden gelenler üretim adaleti ve çevresel politika bağlamında daha açık bir yapısal eleştiri geliştirmiştir. Bu bulgular, kırsal bağlamda sosyo-demografik konumlanış ile psikolojik süreçlerin nasıl iç içe geçtiğini, her bir temada somut anlatı kesitleri üzerinden görünür kılmaktadır.

Kırsalın Gündelik Zorlukları Karşısında Psikolojik Süreçler

İkinci araştırma sorusu doğrultusunda, yani, kırsalda çalışan bireylerin, tarımsal üretim sürecinde hangi zorluklarla karşılaştığı ve bu zorlukların psikolojik süreçleri nasıl etkilediğine dair bulgular, kırsalda yaşamı sürdüren birey ve çiftlerin ister köyün yerlisi ister sonradan yerleşen olsun, gündelik zorluklar karşısında üç temel psikolojik süreç içinde hareket ettiğini göstermektedir: Dayanıklılık, adaptasyon ve dönüşüm.

Tablo 3**Kırsal Yaşam Deneyimi**

Tematik Eksen	Kırsalın Yerlisi Erkekler	Kırsalın Yerlisi Kadınlar	Kırsalın Yerlisi Çiftler	Şehirden Kırsala Gelen Çiftler	Analitik Değerlendirme
1. Kırsala Yöneliş ve Üretimle Kimlik Kurma	Üretim, kimliğin onur ve varlık göstergesidir; <i>“çalışmak denge kurtarmaktır.”</i>	Üretim, yaşamın ritmi ve zorunluluğudur; <i>“yapılmadan yaşanmaz.”</i>	Üretim, geçmişten devralınan alışkanlık ve aidiyet biçimidir.	Üretim, etik, bilinç ve anlam arayışının alanıdır.	Kırsalda üretim, tüm gruplarda yaşamla özdeşleşmektedir; ancak motivasyon farklıdır; yerli gruplarda devamlılık, şehirden gelenlerde dönüşüm merkezlidir.
2. Emek, Değer ve Geçim	Emeğin değersizleşmesi kırgınlık yaratmaktadır; <i>“iş köleliktir.”</i>	Kadın emeği görünmezdir; <i>“çiftçilik geçim değil, mecburiyettir.”</i>	Erkek emeği kimliksel, kadın emeği sürdürücüdür; üretim geçimden çok varoluş biçimidir.	Emek gönüllü bir anlam üretimidir; ekonomik değil, etik ve ekolojik değeri vardır.	Yerli gruplar emeği zorunluluk olarak yaşarken, şehirden gelenler seçim olarak deneyimlemektedir. Değer duygusu erkeklerde onur, kadınlarda yük; yeni göçmenlerde tatmin üretmektedir.
3. Topluluk, Dayanışma ve Sosyal Yaşam	İmece ve kooperatif kısmen sürmektedir; bazı köylerde yalnızlaşma artmıştır.	Dayanışma küçük ritüellerle sürmektedir; topluluk zayıflamıştır.	Aile içi dayanışma güçlüdür; topluluk çözülmüştür.	Dayanışma bilinçli olarak yeniden inşa edilmektedir; <i>“birlikte üretim soyut değerleri yaşatır.”</i>	Yerli gruplarda dayanışma kaybolan bir alışkanlık, şehirden gelenlerde yeniden kurulmak istenen bir değerdir.
4. Psikolojik Sağlık ve Dayanıklılık	Duygusal denge çalışarak ve mizahla sağlanmaktadır; profesyonel destek sınırlıdır.	Sabır, dua ve kabullenme temel dayanma biçimidir.	İnanç, eş desteği ve çalışma iç içedir; kabullenme temelli denge sürmektedir.	Farkındalık, iletişim ve doğayla bağ ön plandadır; psikolojik destek talebi yüksektir.	Psikolojik dayanıklılık yerli gruplarda kabullenme ve içe yönelim, şehirden gelenlerde farkındalık ve öz-düzenleme biçimindedir.
5. Toplumsal Cinsiyet ve Roller	Erkeklik, üretimle özdeşleşmektedir; onur çalışmada saklıdır.	Kadınlık, görünmeyen emek ve sabırla tanımlanmaktadır.	Cinsiyet rolleri tamamlayıcı biçimde sürmektedir; kadın emeği içsel, erkek emeği dışsaldır.	Cinsiyet rolleri yeniden tanımlanmaktadır; üretim eşitlikçi bir paylaşım alanıdır.	Kırsalda toplumsal cinsiyet dönüşümü şehirden gelenlerle hızlanmaktadır; yerli sistemde cinsiyetler tamamlayıcı, göçmenlerde eşitlikçi bir iş bölümü geliştirmektedir.
6. Kırsalın Geleceği ve Umut	Umut doğanın döngüsüne dayanmaktadır; <i>“Allah bereket versin, yetmektedir.”</i>	Umut tevekkül ve inançla sürmektedir; <i>“toprak ber sene yeşeriyor.”</i>	Umut, doğa ve sabır üzerinden süreklilik biçiminde yaşanmaktadır.	Umut eylemle, bilinçle ve örgütlenmeyle ilişkilidir; <i>“bilinçli üretim modeli yaratılabilir.”</i>	Umut, yerli gruplarda süreklilik ve kabullenme, şehirden gelenlerde eylemsel ve dönüşümcü niteliktedir.
7. Ekonomik ve Politik Farkındalık	Piyasa ve devlet desteği eleştirilmektedir; yapısal farkındalık artmaktadır.	Kadınlar sosyal güvencesizlik üzerinden sistem dışı kalmaktadır.	Ekonomik farkındalık sınırlıdır; kabullenme baskındır.	Politik eleştiri ve çevresel farkındalık yüksektir; üretim adaleti talep edilmektedir.	Yerli gruplar sorunları <i>“kader”</i> olarak, şehirden gelenler <i>“politik süreç”</i> olarak okumaktadır. Bu fark, bilinç biçimlerinin toplumsal kökenine işaret etmektedir.

Tablo 4

Kırsalda çalışmanın gündelik zorlukları karşısında psikolojik süreçler

Kültürel Süreç	Tanım	Psikolojik İşlev	Temel Söylemler
Dayanıklılık	Ekonomik, çevresel ve toplumsal belirsizlikler karşısında alışkanlık, sabır ve inançla yaşamı sürdürme biçimi.	Duygusal dengeyi koruma, kaygıyı sabırla yönetme.	“Çalışmazsam düşünürüm, işe gidince içim hafifliyor.” “Allah bereket versin, bana yetiyor.” “Bizden sonrası gelmez ama sabırla yaşanır.”
Adaptasyon	Mevcut koşulları dönüştürmeden ama onlarla uyum içinde denge kurma; içsel ve pratik esneklik kazanma süreci.	Yeni koşullara uyum sağlama, kaynaşma ve yaratıcılık geliştirme.	“Zor ama güzel, alışınca insan seviyor.” “Tankerle su getiriyoruz ama gene ekiyoruz.” “Yorgunluk burada da var ama anlamı başka.”
Dönüşüm	Kırsal yaşamı, üretimi ve topluluk ilişkilerini bilinçli biçimde yeniden tanımlama; farkındalık ve etik üzerinden yenilenme.	Kimliği yeniden kurma, toplumsal katkı ve eylem bilinci geliştirme.	“Biz neresinden dahil olabiliriz bu çatlağa...” “Umut edilgen değil, eylemle mümkün.” “Köyü romantize etmiyoruz, ama kendi emeğini görüyorsun.”

İkinci araştırma sorusu kapsamında elde edilen bulgular, kırsalda üretim yapan katılımcıların gündelik zorluklar karşısında üç temel psikolojik süreç içinde konumlandığını göstermektedir: dayanıklılık, adaptasyon ve dönüşüm. Dayanıklılık, ekonomik dalgalanmalar, kuraklık ve belirsizlik karşısında alışkanlık, sabır ve inanç üzerinden duygusal dengeyi koruma çabası olarak ortaya çıkmaktadır. “Çalışmazsam düşünürüm, işe gidince içim hafifliyor” ifadesi, çalışmanın kaygıyı düzenleyen bir işlev gördüğünü göstermektedir; “Allah bereket versin, bana yetiyor” ve “Bizden sonrası gelmez ama sabırla yaşanır” sözleri ise geleceğe dair sınırlı beklentinin sabır ve kabullenme ile dengelendiğine işaret etmektedir. Adaptasyon sürecinde katılımcılar mevcut koşulları kökten değiştirmeden, pratik çözümler ve içsel esneklik geliştirerek uyum sağlamaktadır. “Tankerle su getiriyoruz ama gene ekiyoruz” ifadesi üretimin sürdürülmesine yönelik ısrarı, “Zor ama güzel, alışınca insan seviyor” sözü ise duygusal yeniden çerçevelemeyi yansıtmaktadır. Dönüşüm sürecinde ise kırsal yaşam ve üretim bilinçli biçimde yeniden tanımlanmakta, kimlik ve topluluk ilişkileri etik ve politik bir farkındalıkla ele alınmaktadır. “Biz neresinden dahil olabiliriz bu çatlağa” ve “Umut edilgen değil, eylemle mümkün” ifadeleri edilgen kabullenışten farklı bir konumlanışı ortaya koymaktadır. “Köyü romantize etmiyoruz, ama kendi emeğini görüyorsun” sözü üretimin hem öznel hem toplumsal anlamını yeniden kurma çabasını göstermektedir. Bu üç süreç, katılımcıların gündelik zorlukları nasıl anlamlandırdıklarını ve psikolojik dengeyi hangi yollarla sürdürdüklerini somut anlatı kesitleri üzerinden görünür kılmaktadır.

Adaptasyon Kapasitesi

“Kırsalın Gündelik Zorlukları Karşısında Psikolojik Süreçler” üst temasının en kritik bileşeni adaptasyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırsalın yerlisi ya da şehirden gelen herkes için “adaptasyon kapasitesi”nin çok kritik bir bileşen olduğunu gözlemliyoruz. Yerli gruplarda adaptasyon, uyum yoluyla sürdürme biçiminde; şehirden gelenlerde yeniden öğrenme ve uyar-lama biçiminde görülmektedir. Gerçekten de hem yerli grupların dayanıklılık biçimlerinde hem de şehirden gelenlerin dönüşüm pratiklerinde, temel belirleyici unsur aslında adaptasyon kapasitesi, yani, koşulları dönüştüremediğinde onlara uyum sağlama ve dönüştürmeye çalışırken de kırılmadan denge kurabilme becerisi yatmaktadır. Her iki durumda da adaptasyon hem psikolojik esneklik hem toplumsal yaratıcılık anlamına gelmektedir (Tablo 5).

Tablo 5
Adaptasyon Kapasitesi

Düzy	Dayanıklılık Kültürü İçinde Adaptasyon	Dönüşüm Kültürü İçinde Adaptasyon	Kesişimsel Alan
Psikolojik	Belirsizlikle baş etme, sabır ve kabullenme yoluyla duygusal dengeyi koruma. “Çalışmazsam düşünürüm, işe gidince içim hafifliyor.”	Farkındalık, öz-düzenleme ve anlam kurma yoluyla ruhsal esneklik. “Yorgunluk burada da var ama anlamı başka.”	Kabullenme ile farkındalığın iç içe geçtiği esnek denge. “Zor ama güzel, alışınca insan seviyor.”
Toplumsal	Aile ve komşuluk üzerinden sürdürülen uyum stratejileri; küçük topluluk bağları.	Yeni topluluk biçimleri kurma, ortak üretim ve paylaşım arayışı.	Eski dayanışma biçimlerinden yeni kolektiflere geçiş; “yeni imce” kültürü.
Ekonomik-çevresel	Kısıtlı kaynaklara pratik çözümler: “Tankerle su getiriyoruz, gene de sulama yapıyoruz.”	Üretimi yeniden kurgulama, doğayla uyumlu yöntemler: “Organik yöntem denedik, az ama temiz ürün aldık.”	Uyum ile yeniliğin birleşimi; yerel pratiklerle modern bilgi harmanı.
Kültürel-anlamsal	Geleneksel değerleri sürdürerek varlığı koruma.	Yeni değer sistemleriyle kırsal yaşamı yeniden anlamlandırma.	İki yönün sentezi: geçmişe saygı, geleceğe açıklık.

Adaptasyonun Köprü İşlevi

Adaptasyonun bu çerçevede dayanıklılık ve dönüşüm arasında bir köprü rolüne sahip olduğunu ve iki yönlü bir bağ kurduğunu söyleyebiliriz (Şekil 2) ve bu köprü rolü araştırmamızın üçüncü sorusu için cevap oluşturmaktadır; yani, kırsal alanda psikolojik iyi oluşu destekleyen kaynaklar kapsamında, bulgularımız, ister bireysel isterse kolektif ölçekte olsun, dayanıklılık-adaptasyon-dönüşüm ilişkiselliğini kritik bir kaynak olarak ortaya çıkartmaktadır.

Şekil 2
Adaptasyonun Köprü İşlevi

Dayanıklılık, adaptasyonla esneklik kazanmakta, dönüşüm ise adaptasyondan gücünü almaktadır. Bu model, kırsal yaşamın hem sürekliliğini hem değişim potansiyelini açıklamaktadır. Kırsalın yerlisi olanlar, adaptasyonu daha çok alışkanlık, sabır ve içsel denge üzerinden yaşamakta; şehirden gelenler ise adaptasyonu yeniden öğrenme, farkındalık ve deneyimsel esneklik olarak kurmaktadır. Ancak bu fark, iki ayrı kategori değil, tek bir döngünün farklı noktalarıdır (Tablo 6).

Tablo 6
Dayanıklılık-Dönüşüm Arası Adaptasyon Rolü

Yön	Bağlantı Biçimi	Katılımcı Söylemlerinden Örnekler	Analitik Açıklama
Dayanıklılıktan Adaptasyona	Sabır ve inanç, pratik esneklik ve yaratıcılıkla birleşir.	“ <i>Su yoksa tankerle getiriyoruz.</i> ” “ <i>Her sabah yeniden başlıyoruz.</i> ”	Katlanmak, öğrenmeye dönüşmektedir; birey zor koşullarda çözüm üretmektedir.
Adaptasyondan Dönüşüme	Uyum sağlama, bilinçli farkındalık ve eyleme yönelir.	“ <i>Yorgunluk var ama anlamı başka.</i> ” “ <i>Umut eyleme olur.</i> ”	Yeni koşullara alışmak, yeniliği içselleştirmeye dönüşmektedir; farkındalık doğmaktadır.

Adaptasyon kapasitesi, kırsal çalışma psikolojisinin merkezinde bir “denge merkezi” olarak görülmelidir: Bireyler, yaşam koşullarını tam olarak değiştiremeseler bile onları yeniden yorumlama ve kendini o koşullar içinde yeniden kurma becerisi göstermektedir.

Özetle, bulgular adaptasyonun dayanıklılık ile dönüşüm arasında köprü işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır (Şekil 1). Bu köprü rolü üçüncü araştırma sorusu açısından belirleyicidir; çünkü kırsal alanda psikolojik iyi oluşu destekleyen kaynaklar bireysel ya da kolektif düzeyde dayanıklılık–adaptasyon–dönüşüm ilişkiselliği içinde şekillenmektedir. Dayanıklılık adaptasyonla birlikte esneklik kazanmaktadır; dönüşüm ise adaptasyon sürecinde gelişen öğrenme ve farkındalıktan beslenmektedir. Bu model kırsal yaşamın sürekliliğini açıklamakta, değişim potansiyelinin hangi psikolojik zeminde ortaya çıktığını da göstermektedir. Kırsalın yerlisi olan katılımcılar adaptasyonu çoğunlukla alışkanlık, sabır ve içsel denge üzerinden deneyimlemektedir. Şehirden gelenler adaptasyonu yeniden öğrenme, deneme-yanılma ve farkındalık geliştirme süreci olarak kurmaktadır. Bulgular bu iki konumlanışın ayrı kategoriler oluşturmadığını, aynı döngünün farklı yoğunluk noktalarına işaret ettiğini göstermektedir.

Tablo 6’da görüldüğü üzere dayanıklılıktan adaptasyona geçişte sabır ve inanç pratik esneklikle birleşmektedir. “*Su yoksa tankerle getiriyoruz*” ve “*Her sabah yeniden başlıyoruz*” ifadeleri katlanmanın edilgen bir bekleyiş olmadığını, gündelik çözüm üretme pratiğine dönüştüğünü göstermektedir. Adaptasyondan dönüşüme yönelimde ise uyum sağlama süreci bilinçli anlamlandırmaya evrilmektedir. “*Yorgunluk var ama anlamı başka*” sözü deneyimin

yeniden çerçevelendiğini, “*Umut eylemle olur*” ifadesi ise farkındalığın eylem bilincine dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Bu çerçevede adaptasyon kapasitesi kırsal çalışma psikolojisinde bir denge merkezi olarak değerlendirilebilir. Katılımcılar yaşam koşullarını bütünüyle değiştirmeseler de bu koşulları yorumlama ve kendi konumlarını yeniden kurma yönünde aktif bir psikolojik süreç işletmektedir.

Tartışma

Çalışmamız, iklim başta olmak üzere güncel sosyo-ekonomik etkilerin kırsal işgücüne nasıl yansıdığını, psikososyal yaklaşımla ve disiplinlerarası bir biçimde ele almaktadır. Araştırmamızın sonuçları, kırsalda çalışma yaşamının sorunlarına çözüm bulmak, yaşam kalitelerini artırmak ve tarım ve hayvancılık sektörlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için politika yapıcılara, tarım uzmanlarına ve diğer paydaşlara yol gösterecektir. İki grubun anlatıları birlikte değerlendirildiğinde ise kırsal çalışma psikolojisine ilişkin verilerin iki temel kültürel eksen üzerinde şekillendiği görülmektedir: Dayanıklılık Kültürü ve Dönüşüm Kültürü.

Dayanıklılık Kültürü

Dayanıklılık /kültürü, kırsalın yerlisi kadınlar, erkekler ve çiftlerin anlatılarında belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Kırsal yaşam, onlar için ekonomik bir seçenek değil, kuşaklar boyunca süregelen bir zorunluluk ve kimlik biçimidir. Üretim, geçim sağlamanın ötesinde, yaşamın doğal ritmini sürdürmenin ve kendini anlamlandırmanın yoludur.

Kadınlar, görünmeyen emekleriyle hane içi veterinarsal yaşamın sürdürücüsüdür. Erkekler, çalışmayı hem ekonomik hem psikolojik denge aracı olarak görmektedir; “*çalışmak ayakta kalmanın yolu*” ifadesi, bu dayanıklılığın özünü oluşturmaktadır. Yerli çiftlerde bu iki yön birbirini tamamlamakta; kadınların sabrı ve erkeklerin üretim inadı birleşerek, köyün sessiz sürdürülebilirlik mekanizmasını yaratmaktadır.

Dayanıklılık, bu gruplarda hem bireysel bir özellik hem kolektif bir yaşam stratejisidir. Topluluk ilişkileri çözülsün de aile içi bağlar, inanç pratikleri ve doğanın döngüsüne duyulan güven bu kültürü taşımaktadır. Umut, gelecek beklentisinden çok, doğanın sürekliliğine duyulan güvenle korunmaktadır. Bir katılımcı bunu “*Toprak her sene yeşeriyor, insanın içi de öyle.*” olarak ifade etmiştir. Bu kültür, değişimi arzulamaktan çok, değişime dayanmayı ve koşullar zorlaştığında bile yaşamı sürdürmeyi öğreten bir psikososyal yapı üretmektedir.

Araştırmanın gerçekleştiği bir dağ köyünde, su kaynakları her yıl gittikçe azalmaktadır ve köy artık “susuz köy”dür. Köyde tarım faaliyetleri yalnızca taşınabilir su ile yapılabilir. “*Su yoksa tankerle getiriyoruz.*” ifadesi onların pratik çözümlerle nasıl üretime devam ettiklerinin ve ayakta olduklarının somut bir göstergesidir.

Dönüşüm Kültürü

Şehirden kırsala yerleşen çiftlerin anlatıları, kırsal yaşamın farklı bir biçimini temsil etmektedir. Bu grupta kırsal, geçmişten devralınan bir zorunluluk değildir; bilinçli bir seçim, etik bir dönüşüm alanıdır. Köye yerleşmek, daha anlamlı, üretken ve doğayla uyumlu bir yaşam biçimi arayışıdır. Bu çiftler üretimi, ekonomik faaliyet olmanın ötesinde, toplumsal ve psikolojik bir yeniden yapılanma süreci olarak görmektedir. Kırsalda yaşam ve tarım, “*değer üretmek*”, “*kolektif farkındalık yaratmak*” ve “*iyileştirici bir yaşam pratiği*”dir. Dayanıklılık, bu grupta kabullenme ya da sabırdan kaynaklı değildir; farkındalık, öz-düzenleme ve iş birliği süreçlerinden beslenmektedir. Psikolojik denge, iletişim, duygusal paylaşım ve doğayla bilinçli temas üzerinden kurulmaktadır.

Kadınlar bu süreçte daha görünür, karar verici ve aktif rol almaktadır; toplumsal cinsiyet rolleri eşitlikçi biçimde yeniden tanımlanmaktadır. Umut, tevekkül yerine eylemle tanımlanmakta; “*umut edilgen değil, birlikte mümkün*” anlayışı yaygınlaşmaktadır. Bu kültür, kırsalda yeni bir etik sistem ve topluluk modeli üretme arzusunu taşımaktadır.

Kırsalda Çalışma: Adaptasyon Odaklı Kültürel Model

Bu iki kültür — dayanıklılık ve dönüşüm — kırsalın farklı zaman katmanlarını temsil etmektedir. Yerli gruplar, geçmişin sürekliliğini ve yaşamın temel ritmini korumakta; şehirden gelenler, kırsalda olası bir geleceği inşa etmektedir. Yerli grupların dayanıklılığı sabır, inanç ve alışkanlık üzerinden biçimlenirken, şehirden gelenlerin dayanıklılığı farkındalık, paylaşım ve bilinçle temellenmektedir. Bu kavram hem psikolojik hem de kültürel düzeyde karşılık bulmaktadır. Adaptasyon kapasitesi, kırsal çalışma psikolojisinin merkezinde yer alarak; dayanıklılığın statik bir “katlanma” biçimine ve dönüşümün de yıkıcı bir kopuşa doğru gitmesini engellemektedir.

Bu iki yön birbirini dışlamamakta, kırsalda yaşamın yeni ve tamamlayıcı parçaları olarak iç içe var olmaktadır: Biri yaşamsal süreklilik, diğeri yenilenme ve toplumsal farkındalık üretmektedir. Böylece kırsal alan hem geçmişin dayanıklılığını hem geleceğin dönüşümünü içinde taşıyan dinamik bir psikososyal sistem olarak tanımlanabilmektedir.

İklim değişikliğinin, pandeminin ve depremin ardından büyük kentten köye göçün çok arttığı bu dönemde kırsalda yaşam, bu iki kültürün birbirini dışlamadığı, tersine birbirini beslediği bir alan olarak görülmelidir. “Dayanıklılık” olmadan “dönüşüm” sürdürülemez; “dönüşüm” olmadan da “dayanıklılık” kendini tekrarlayan bir yorgunluk haline gelir. Bu çerçevede; yerli gruplar, dayanıklılığın hafıza ve süreklilik boyutunu, şehirden gelenler ise bilinçli olma ve yenilenme yönünü kırsala taşımaktadır. Ancak iki grup arasında net bir sınır yoktur; kırsalın bugünü bu iki kültürün kesişme alanında yaşanmaktadır. Dayanıklılık ve dönüşüm bileşenlerine eklenmesi gereken bir başka kritik unsurun adaptasyon olduğunu söyleyebiliriz. Kırsal topluluklar ne tamamen geçmişe tutunmakta ne de bütünüyle yeniyi yönelmektedir;

günlük yaşam, dayanıklılığın belleği ile dönüşümün farkındalığı arasında salınan bir adaptasyon alanı olarak yaşanmaktadır.

Başka bir Köylülük Deneyimi

Yeni köylü kavramı, kentten kıra göç ederek tarıma sonradan başlayan, aileden çiftçi olmayan ve üretimlerini çoğunlukla doğal/agroekolojik tarım üzerine kuran yeni bir toplumsal grubu tanımlamak için kullanılmaktadır (Türkkan, 2025). Yeni köylüler çoğu zaman doğal, ekolojik, agroekolojik yöntemlerle üretime yönelmekte ve konvansiyonel modele eleştirel yaklaşmaktadır (Vizuete, Oteros-Rozas ve García-Llorente, 2024). Yeni köylüler, Türkiye tarımsal yapısı içinde kendilerini klasik anlamda ne köylü ne de çiftçi olarak konumlandırmaktadır. Marmara ve Ege’de yoğunlaşan bu grup, “doğal tarım”ı temel üretim modeli olarak benimserken, hem benzer yaşam tarzına sahip insanlara yakın olma hem de toplumsal-siyasal kutuplaşmadan uzak durma motivasyonu ile kırsala yerleşmektedir. Yeni köylülerin, geleneksel çiftçiliği bilgi, emek, üretkenlik ve doğa ile uyum içinde olma üzerinden idealize ederken; köylülüğü ise cahillik ve hoyratlıkla özdeşleştirerek olumsuz bir kategoriye yerleştirdikleri görülmektedir (Türkkan, 2025).

Agroekolojik geçiş için yeni köylüler stratejik bir fırsat olmakla birlikte, kırsal üretimlerinin ne kadar sürekli olacağı önemli bir soru işaretidir. Yeni köylülerde, yüksek beklenti sonucu hayal kırıklığı ve vazgeçme eğilimi oldukça yaygın olduğundan tarımsal ve ekonomik destek, danışmanlık, yerel bilgi aktarımı ve psikososyal entegrasyon için iyileştirmeler gereklidir.

Sonuç

Tarımsal işgücünü doğrudan etkileyen iklim sorunu başta olmak üzere yaşanan değişimler ve sonuç olarak kırsal çalışma psikolojisinin bu sorun, etki ve dönüşümleri nasıl ele alabileceği bu bölümde açıklanmaktadır.

İklim adaleti ve adil dönüşümün, kırsal emek ve tarım politikalarıyla kesişimi

İklim değişikliği ve enerji dönüşümünün hızlandığı bugünlerde, kırsal alanlar ekolojik, ekonomik ve toplumsal risklerin kesiştiği bir kırılganlık bölgesi haline gelmiştir. Artan sıcaklık dalgaları, kuraklık, su kıtlığı, tarımsal zararlı türlerinin değişimi, girdi maliyetlerdeki yüksek artış ve tarımsal verimde düşüş, kırsal işgücünün ekonomik ve psikolojik dayanıklılığını zorlayan temel etkenlerdir. Bu bağlamda adil dönüşüm (*just transition*) kavramı, fosil yakıtlardan düşük karbonlu ekonomiye geçiş sürecinin, kırılgan kırsal toplulukların temel ve sosyal haklarını, refahını ve kültürel değerlerini koruyacak şekilde tasarlanmasını zorunlu kılmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO, 2015) adil dönüşümü, çevresel hedeflere ulaşırken istih-

damı, gelir güvenliğini, sosyal korumayı ve çalışan haklarını güvence altına alan bütüncül bir politika çerçevesi olarak tanımlar. Bu nedenle adil dönüşüm, enerji politikalarını, tarımsal destekleri, su kaynaklarının yönetimini, işgücünün yapısını ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. İklim değişikliğinden doğrudan ve olumsuz olarak etkilenecek kırılgan grupların listesi **Tablo 7**'de yer almaktadır.

Tablo 7

Adil Geçiş Sürecinde Gıda ve Tarım Sektörlerindeki Kırılgan Gruplar

Sistem Dışında Kalan Üreticiler ve Çalışanlar	Kaynak Gaspları ve İklim Etkilerine Karşı Kırılgan Topluluklar	Sosyal Olarak Dışarıda Kalan Gruplar
- Küçük ölçekli çiftçiler - Kadın çiftçiler / kadın satıcılar - Genç çiftçiler ve gençler - Topraksız işçiler - Mevsimlik işçiler ve göçmenler	- Yerli topluluklar / Göçerler - Pastoralistler (göçer hayvancılık toplulukları) - Balıkçılar - Kırsal ve yarı-kentsel topluluklar - Gelecek nesiller	- Engelli bireyler - Yaşlılar - Kadınlar - Gençler - Göçmenler - Düşük gelirli tüketiciler - Aşırı yoksullar

Kaynak: Food and Agriculture Organisation (2025) *Pathways towards a just transition in agrifood systems. Deliberative Dialogues* S: 3

Türkiye için, adil dönüşümün tarımsal süreçler ve kırsal emekle kesişimi tarihsel ve yapısal sorunlar nedeniyle daha da kritik bir noktadadır: 1980 sonrası uygulanan neoliberal dönüşüm politikalarının tarımda küçük üreticiyi zayıflattığı, emeğin güvencesizleştiği, kadın emeğinin görünür olmadığı ve tarımsal üretimin büyük sermaye gruplarına bağımlı hâle geldiği çeşitli araştırmalarda ortaya konmuştur (Ecevit, Karkıner ve Büke, 2014; Adaman, Avcı ve Yeniev, 2020). Bu tarihsel süreç, iklim değişikliğiyle ortaya çıkan yeni risklerle birleştiğinde kırsal topluluklarda ekonomik kırılganlık ve psikososyal stres düzeyini artırmaktadır. Türkiye’de su kaynaklarının yönetimi, tarım desteklerinin dağılımı, tarım ilacı ve gübre kullanımına ilişkin düzenlemeler, göç ve genç nüfusun kırsaldan kopuşu gibi konular, adil dönüşüm yaklaşımının gerektirdiği dağıtım adaleti, tanıma adaleti ve prosedürel adalet eksenlerinde yeniden değerlendirilmesi gereken politika alanlarıdır. Özellikle küçük üreticinin düşük karbonlu geleceğe uyum sağlayabilmesi için su altyapısının güçlendirilmesi, yenilenebilir enerji temelli tarımsal üretim modellerinin yaygınlaştırılması ve tarımda çalışan kadınların sosyal koruma mekanizmalarına erişiminin artırılması önem taşımaktadır (UNDP Türkiye, 2023; FAO, 2025).

Kırsal Çalışma Psikolojisine Doğru

Bu bağlamda kırsal çalışma psikolojisinin kavram ve araçları, kırsal alanlarda yaşayan bireylerin ekonomik, çevresel ve sosyal bağlamlarda sürdürülebilir bir geleceğe uyum sağlamalarında adil bir geçiş süreci için yol gösterici olmaktadır (Tosun, Vatansever ve Işık, 2024). Kırsalda

yaşayanlar, çevresel ve ekonomik belirsizliklerle baş ederken, ekonomik kaynaklara, topluluk dayanışmasına, aile içi desteklere, geleneksel kültürel pratiklere, mesleki kimlik duygusuna ve doğayla kurulan anlamlı bağlara dayanarak kolektif bir dayanışmayla psikolojik dayanıklılık geliştirmektedir (Hastings ve Cohn, 2013; Leap ve Thompson, 2018). Bu nedenle adil dönüşüm politikaları, teknik ve ekonomik araçları sunarken, kırsal toplulukların stres, kaygı, göç baskısı gibi psikososyal hassasiyetlerini dikkate almalıdır.

Adil bir geçiş, zarar görmüş bireyler ve topluluklar için hakların, güvenin ve toplumsal sözleşmenin yeniden tesis edilmesini içeren bütüncül bir iyileştirme sürecini zorunlu kılar. Bu çerçevede, dönüşümden etkilenen gruplara yönelik eğitim, yeniden beceri kazandırma, sosyal koruma programları ve tazminat mekanizmaları bir yandan destekleyici politikalar olarak fayda sağlamakta; bir yandan da iklim adaletinin kurucu unsurları arasında yer almaktadır (McCauley, D., ve Heffron, 2018).

Türkiye’de tarım politikalarının 1980 sonrası dönüşümü, kırsal emeğin ucuz, güvence-siz ve değersiz üretim ilişkileri içinde yeniden konumlandığını; kamusal desteklerin azalmasıyla ulusal ve uluslararası sermayenin kırsal alanlarda daha belirleyici hâle geldiğini göstermektedir. Ecevit, Karkıner ve Büke’nin (2014) vurguladığı gibi üretim ilişkilerindeki bu dönüşüm, özellikle kadın emeğinin görünmez hale getirilmesi, tarımsal katma değer düşmesi, gizli ve açık işsizliğin artması ve kırsal refahın gerilemesi gibi çok boyutlu etkiler üretmiştir. 2009 sonrası uygulamaya konan Havza Bazlı Üretim ve Destekleme Modeli ve 2017’deki Milli Tarım Projesi, teknik olarak üretimi planlamayı amaçlasa da kırsal emek yapılarındaki eşitsizlikleri gidermeye dönük bir dönüşüm perspektifi geliştirememiştir (Doğan ve Gürler, 2015; Oğuz ve ark., 2012). Bu nedenle adil dönüşüm yaklaşımı, tarım politikalarının yalnızca verimlilik, planlama veya üretim modellemesi ile sınırlı olmaması; tarımsal emek piyasalarında tarihsel olarak biriken eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasını da hedeflemesi gerektiğine işaret etmektedir.

Köylerde ve kırsal alanlarda çalışanların karşılaştığı zorluklar, işgücünün dönüşümü, psikolojik sağlıkları ve geleceğe dair beklentileri bu araştırmanın odak noktalarını oluşturmaktadır. Bu araştırmayla, kırsal alanda çalışma deneyimini ve işgücündeki dönüşümleri psikoloji biliminin kavram ve araçlarıyla kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçladık. Bundan sonraki kırsal sosyoloji ve kırsal çalışma psikolojisi araştırmalarının iklim değişikliği, iklim adaleti ve adil geçiş konularına odaklı olması gerekliliği açıktır. Ayrıca, kırsal alandaki bireylerde var olan psikolojik sorunların çözümünün yanı sıra, iklim anksiyetesi, ekolojik yas gibi güncel esenlik sorunlarına yönelik psikososyal dayanıklılığın artırılması amacıyla da çeşitli iyileştirme programları düzenlenmesi gerekmektedir. Türkiye’de kırsal bölgelerde çalışan psikolog sayısı, devlet hastanelerinde kadrolu çalışanlar dışında, yok denecek kadar azdır. Kentli ya da kentte eğitim almış psikologların kırsal alan çalışmalarında mesleki izolasyon, kültürel uyum, küçük bir toplulukta gizliliği koruma gibi pek çok farklı zorlukla karşılaştığı bilinmektedir (Hastings ve John, 2013).

Özel teşekkür

Kırsal Psikoloji Okulu girişimleri kapsamında araştırmamıza olanak tanıyan İş Örgüt Endüstri ve Çalışma Psikologları Derneği'ne (www.iocp.org.tr), 2024 yılında gerçekleşen I.Kırsal Psikoloji Okulu katılımcılarına, saha çalışmasının gerçekleşmesine olan katkıları nedeniyle Örgüt Psikolojisi Uzmanı ve Kırkambar Çiftliği'nden Ceyda Akınç'a verdikleri maddi destek nedeniyle ise Enerjisa Üretim A.Ş.'ye ve kurumlarını temsilen Örgüt Psikolojisi Uzmanları Dr. Anıl Akpınar ve İhsan Erbil Bayçöl'e teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Adaman, F., Avcı, D., & Yeniev, G. (2020). Nesnel koşullardan somut ütopyalara: Türkiye'de tarımın dönüşümü. *Toplum ve Bilim*, 153, 11–41. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alston, M. (2004). Who is down on the farm? Social aspects of Australian agriculture in the 21st century. *Agriculture and Human Values*, 21(1), 37–46. <https://doi.org/10.1023/B:AHUM.0000014019.54703.23>
- APA. (2024). *Excellence in Rural Psychology Award*. <https://www.apa.org/about/awards/rural-psychology> (Erişim Tarihi: 23.08.2024)
- Aras, B. B., & Demirci, K. (2020). İklim değişikliğinin insan sağlığı üzerindeki psikolojik etkileri. *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 77–94. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/niibfd/issue/58561/800283>
- Berry, H. L., Hogan, A., & Owen, J. (2011). Climate change and farmers' mental health: Risks and responses. *Asia Pacific Journal of Public Health*, 23(2_suppl), 119S–132S. <https://doi.org/10.1177/1010539510392556>
- Braun, V. ve Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 3:2, 77-101, DOI: 10.1191/1478088706qp063oa
- Diğrak, M., Koçoğlu, D., & Akın, B. (2014). Kırsal alanda yaşayan bireylerin ruhsal durumlarının incelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17(3), 195–205.
- Doğan, H., & Gürler, A. (2015). Türkiye Tarım Havzaları Üretim Ve Destekleme Modeli Kapsamında Yeşilirmak Tarım Havzasında Yetiştirilen Tarım Ürünlerinin Arz Duyarlılığı. *Yuzuncu Yıl University Journal of Agricultural Sciences*, 25(3), 231-243. <https://doi.org/10.29133/yyutbd.236369>
- Doherty, T. J., & Clayton, S. (2011). The psychological impacts of global climate change. *American Psychologist*, 66(4), 265–276. <https://doi.org/10.1037/a0023141>
- Ecevit, M., Karkiner, N., & Büke, A. (2014). Köy Sosyolojisinin Daraltılmış Kapsamından, Tarım-Gıda-Köylülük İlişkilerine Yönelik Bazı Değerlendirmeler. *Mülkiye Dergisi*, 33(262), 41-61.
- FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) (2025). Pathways towards a just transition in agrifood systems. Deliberative Dialogues: July–September 2025. Rome.
- Fuller, J., Edwards, J., Procter, N., & Moss, J. (2000). How definition of mental health problems can influence help seeking in rural and remote communities. *Australian Journal of Rural Health*, 8(3), 148–153. <https://doi.org/10.1046/j.1440-1584.2000.00303.x>

- Gürsoy, Ö. B. (2025). Kırsal iyi olma hali kavramı ve ölçümünün Türkiye kırsalı bağlamında değerlendirilmesi. *Politik Ekonomik Kuram Dergisi*, 1(2), 55–78. <https://doi.org/10.47935/pek.1584142>
- Hastings, S. L., & Cohn, T. J. (2013). Challenges and opportunities associated with rural mental health practice. *Journal of Rural Mental Health*, 37(1), 37–49. <https://doi.org/10.1037/rmh0000002>
- International Labour Organization (ILO). (2015). Guidelines for a just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all.
- Keskiner, E. Ş. (2023). *Çiftçi örnekleminde psikolojik sağlık taraması ve etkili stresörlerin belirlenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). FSM Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Kızmaz, Z. (2021). İklim değişikliğinin kırsal alandaki etkisi ve alternatif arayışlar: Sosyolojik bir yaklaşım. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 431–453. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.827702>
- McCauley, D., & Heffron, R. (2018). Just Transition: integrating climate, energy and environmental justice. *Energy Policy*, 119, 1-7
- Landini, F., Leeuwis, C., Long, N., & Murtagh, S. (2014). Towards a psychology of rural development processes and interventions. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 24(6), 534–546. <https://doi.org/10.1002/casp.2187>
- Leichenko, R., & Silva, J. A. (2014). Climate change and poverty: Vulnerability, impacts, and alleviation strategies. *WIREs Climate Change*, 5(4), 539–556. <https://doi.org/10.1002/wcc.287>
- Oğuz, H., Ögüt, H., & Gökdoğan, O. (2012). Türkiye Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modelinin Biyodizel Sektörüne Etkisinin İncelenmesi. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 2 Ek:A(2 Sp:A), 77-84.
- Steg, L., Van Den Berg, A. E., & De Groot, J. I. M. (2015). *Çevre Psikolojisi* (L. K. Cicalali, Çev.; E. E. Cicalali, Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şentürk, Ş. E. (2023). *Kırsalda çalışma ilişkilerinin dönüşümü: Şebinkarahisar pestil-köme işletmeleri örneği* (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Temiz, H. K., & Yenigül, S. B. (2021). Yaşam kalitesi çalışmalarının kırsal kalkınma ile ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *İdealkent*, 12(34), 1337–1357. <https://doi.org/10.31198/idealkent.872357>
- Tosun, M. N., Vatansever, Ç., & Işık, İ. (2024, Aralık 6). Bir uygulamalı bilim alanı olarak kırsal psikoloji ve Türkiye’de adil geçiş sürecine olası katkıları. 2nd International Symposium on Labour Economics and Industrial Relations (ISLEIR-2024): “Just Transition to Green Economy”, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ, Türkiye.
- Turgut, D., Kümbül Güler, B., & Vatansever, Ç. (2025). Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma koşulları, yaşam koşulları ve sağlıkla ilişkili problemleri: Sistematik bir derleme çalışması. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 27(1), 458–489.
- Türkkan, C. (2025). Türkiye kırsında yeni tarımsal burjuvazi: Yeni köylüler [Neo-farmers: Emergence of a new agrarian bourgeois in rural Turkey]. *Alternatif Politika*, 17(1), 143–164. <https://doi.org/10.53376/ap.2025.06>
- United Nations. (2021). *What is climate change?* <https://www.un.org/en/climatechange/what-is-climate-change> (Erişim Tarihi: 26.10.2025)

- Vizuete, B., Oteros-Rozas, E., & García-Llorente, M. (2024). Role of the neo-rural phenomenon and the new peasantry in agroecological transitions: A literature review. *Agriculture and Human Values*, 39(4), 1193–1208. <https://doi.org/10.1007/s10460-023-10537-0>
- Yüceer, S. E., Tan, S., & Semerci, A. (2020). Türkiye’de 2000-2020 döneminde tarımsal destekleme politikalarının gelişiminin incelenmesi. *Lapseki Meslek Yüksekokulu Uygulamalı Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 36-46.
- Willox, A. C. (2012). Climate change as the work of mourning. *Ethics & the Environment*, 17(2), 137–164.

2026, Vol. 7(1), 225-236
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2026.271
Article type: Research Article

Received: 10.05.2025
Accepted: 29.01.2026
Published Online: 18.03.2026

Özlem Gül*

Orta Çağ Avrupa Loncalarından Modern Sosyal Ekonomiye: Bir Tarihsel Süreklilik Analizi

From Medieval European Guilds to the Modern Social Economy: An Analysis of Historical Continuity

Öz

Orta Çağ Avrupa'sında loncalar, zanaatkar ve tüccarların mesleki faaliyetleri düzenlemek, ürün kalitesini denetlemek ve mesleki eğitimi sağlamak amacıyla oluşturduğu yapılar olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, loncaların sadece ekonomik değil, aynı zamanda bilgi paylaşımı, norm oluşturma ve topluluk dayanışması gibi işlevlerini de ele alarak, modern sosyal ekonomi modelleriyle yapısal benzerliklerini incelemektedir. Nitel bir yöntemle yürütülen bu araştırma, tarihsel kaynaklar ve kavramsal literatür doğrultusunda loncaların çiraklık sistemi, mesleki denetim ve güven temelli örgütlenme biçimlerini ele alarak, Orta Çağ'dan günümüze uzanan tarihsel bir sürekliliği analiz etmektedir. Açık kaynak yazılım toplulukları gibi günümüz katılımcı üretim modelleriyle loncalar arasında bazı yapısal benzerlikler gözlemlenmesi, kolektif örgütlenmelerin tarihsel işlevlerinin yeniden değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bu çerçevede çalışma, ilgili literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

225

Abstract

In medieval Europe, guilds emerged as institutional structures formed by artisans and merchants to regulate professional activities, ensure product quality, and provide vocational training. This study explores not only the economic functions of guilds but also their roles in knowledge sharing, norm creation, and community cohesion. Employing a qualitative methodology, the research draws on historical sources and conceptual literature to analyze the organizational features of guilds, particularly their apprenticeship systems, professional supervision, and trust-based structures. It investigates the historical continuity from Medieval guilds to contemporary models of the social economy. Notably, the study identifies structural similarities between guilds and modern collaborative production models, such as open-source software communities. These parallels suggest that examining the institutional roles of guilds may offer insights into the long-term evolution of collective organization. In this context, the study aims to contribute to literature by reassessing the historical functions of guilds through a modern interpretive framework.

Anahtar Kelimeler

Orta Çağ Avrupa'sı, Lonca Sistemi, Sosyal Ekonomi, Mesleki Örgütlenme, Kurumsal Süreklilik

Keywords

Medieval Europe, Guild System, Social Economy, Occupational Organization, Institutional Continuity

* İzmir Bakırçay Üniversitesi, ozlem.gul@bakircay.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1323-4212.

Giriş

Orta Çağ Avrupa'sında ekonomik hayatın örgütlenmesinde oldukça önemli bir rol üstlenen loncalar, tarihsel olarak genellikle üretim süreçlerini düzenleyen yapılar olarak değerlendirilmiştir. Ancak, bu kurumlar yalnızca mesleki faaliyetlerin düzenlenmesinden değil, aynı zamanda bilgi paylaşımının kurumsallaşması, norm üretimi ve topluluk dayanışmasının sağlanması gibi çok daha derin toplumsal roller üstlenmiştir. Kentleşmenin hız kazandığı, nüfus artışının yaşandığı, iş bölümünün derinleştiği ve ticaret hacminin büyüdüğü 11. ve 12. yüzyıllarda, loncalar mesleki standartlar ve kurallara dayalı kolektif yapılar olarak ortaya çıkmıştır. Bu yapılar, eğitim süreçlerinin yapılandırılması, ürün kalitesinin güvence altına alınması ve yerel yönetimlerle kurdukları ilişkiler sayesinde şehir siyasetinde söz sahibi olmaları gibi işlevleriyle dönemin başat aktörleri hâline gelmiştir.

Bu çalışmada, loncaların Orta Çağ'dan günümüze kadar olan tarihsel süreç içerisindeki ortaya çıkışları, işleyişleri, mesleki bilgi birikimini aktarma biçimleri, üretim standartlarını düzenleyen normatif yapıları ele alınacaktır. Loncalar, tarihsel bağlamda işlev görmüş ekonomik yapılar olmanın ötesinde; günümüz sosyal ekonomi modelleriyle kurdukları yapısal süreklilikler doğrultusunda ele alınmakta ve bu çerçevede bilgi üretiminin tarihsel-toplumsal temelleri analitik bir yaklaşımla incelenmektedir.

Makale, genel olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, lonca kurumunun etimolojik kökeni, tarihsel gelişimi ve Orta Çağ Avrupa'sındaki kurumsal yapılanması incelenmiştir. Bu bağlamda Ogilvie (2014, 2019), Pirenne (2012) ve Richardson (2008) gibi temel kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca, loncaların mesleki eğitim, çıraklık sistemi ve bilgi aktarımı gibi mekanizmalar aracılığıyla insan sermayesinin gelişimine sağladıkları katkılar ele alınmış; eğitim alanındaki düzenleyici rolleri sayesinde, lonca sistemine özgü yapı ve işleyişin kuşaktan kuşağa aktarımını mümkün kılarak kurumsal sürdürülebilirliğe nasıl hizmet ettikleri tartışılmıştır. Bununla birlikte, loncaların yerel yönetimlerle kurduğu ilişkiler, kent siyasetindeki temsiliyetleri ve yönetim süreçlerindeki etkileri Epstein & Prak (2008) ile Rosser'ın (2015) çalışmaları çerçevesinde incelenmiştir. Son bölümde ise, loncaların bilgi paylaşımı, norm üretimi ve kolektif dayanışma temelindeki işleyişi ile günümüz açık kaynak yazılım toplulukları ve sosyal ekonomi modelleri arasındaki yapısal benzerlikler, Merges (2004) ve Berlin (2008) gibi çağdaş çalışmalar çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmada nitel bir yöntem benimsenmiş; tarihsel belgeler, mesleki tüzükler ve ilgili literatür birlikte değerlendirilmiş olmakla birlikte, çözümlemeler ağırlıklı olarak modern çalışmaların sunduğu kavramsal ve tarihsel çerçeve doğrultusunda betimleyici ve karşılaştırmalı analiz teknikleriyle yürütülmüştür.

Orta Çağ Avrupa'sı Lonca Teşkilatlarının Kurumsal Yapısı ve İşlevi

Guild (lonca) teriminin etimolojik kökenine ilişkin literatürde farklı görüşler bulunmakla birlikte, genel kabul gören yaklaşım, kelimenin Anglo-Saksonca "gild" veya "gield" sözcüklerin-

den türediği yönündedir. Bu terimin fiil formu “ödemek” ya da “katkıda bulunmak” anlamlarına gelirken, isim formu ise belirli bir ortak amaç doğrultusunda mali katkı sağlayan bireylerin oluşturduğu topluluğu ifade etmektedir (Philological Society, 1899: 456). Ogilvie’nin belirttiği üzere, Orta Çağ Avrupa’sında loncalar hem terminolojik hem de yapısal olarak büyük bir çeşitlilik arz etmekteydi. Latince belgelerde lonca kavramı *collegium*, *ministerium* ve *universitas* gibi terimlerle ifade edilirken; yerel dillerde ise İngilizcede *guild* ve *craft*, Fransızcada *métiers* ve *corps des métiers*, Almancada *Zunft* ve *Gilde*, İtalyancada *arti* ve *gremi*, İspanyolcada *gremios*, Lehçede *cech* ve Felemenkçede *ambacht* gibi karşılıklarla yer bulmuştur (2018, s. 32). Bu dilsel zenginlik, yalnızca semantik farklılıkları değil, aynı zamanda loncaların farklı bölgesel, hukuki ve işlevsel biçimlerini de yansıtmaktadır. Pirenne (2012, s. 137), loncaları yerel ihtiyaçlara yanıt veren münferit yapılar olmanın ötesinde, Avrupa genelinde benzer toplumsal ve ekonomik koşulların sonucu olarak şekillenen kurumlar olarak tanımlamaktadır. Bu durum, loncaların ortaya çıkışını kültürel kimlikten çok, ortak sosyo-ekonomik zorunlulukların ürünü olarak değerlendirmeyi gerektirmektedir.

Bu etimolojik yapıya eşlik eden bir başka önemli boyut ise terimin dini anlam alanıdır. Richardson (2008, s.y.), “guild” kelimesinin kökünde yer alan *geld* teriminin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda “kurban etmek” ve “ibadet etmek” gibi dini anlamlar da taşıdığını belirtir. Bu çift yönlü semantik yapı, loncaların tarihsel bağlamda seküler ekonomik örgütlenmelerin yanı sıra dini cemaatler olarak da işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, loncalar ekonomik, kültürel ve dini alanların kesişim noktasında yer alan çok katmanlı kurumlardır. Tarihsel köken itibarıyla lonca benzeri örgütlenmelere Antik Roma döneminde de rastlanmaktadır. Bu dönemde *collegia* ve *sodalitas* gibi yapılar, sırasıyla resmi mesleki birlikleri ve gayri resmi dostluk gruplarını ifade etmekteydi. Roma İmparatorluğu’nun geç dönemlerinde bu yapılar zayıflamış olsa da Karolenj döneminde yeniden canlanarak Orta Çağ loncalarının kurumsal öncülleri haline gelmiştir (Richardson, 2008, s.y.).

Ogilvie (2014, s.34-35), lonca türlerini temel olarak ikiye ayırmaktadır: tüccar loncaları (merchant guilds) ve zanaat loncaları (craft guilds). Tüccar loncaları, toptan ticaretle uğraşan ve malları büyük ölçekte alıp satan üyelerden oluşurken; zanaat loncaları, genellikle yerel düzeyde üretim yapan, mal ve hizmetlerin kalitesini denetleyen, üretim süreçlerini standartlaştıran ve mesleki eğitim sağlayan yapılardır. Ancak, bu ayırım her zaman net değildir; zanaatkârlar zamanla doğrudan tüketici yerine tüccarlara üretim yapmaya başlamış ve böylece loncalar bir anlamda “proto-endüstriyel” bir yapıya evrilmiştir. Özellikle zanaat loncaları, üyelerinin becerilerini sertifikalandırmak, insan sermayesini değerlendirmek, yenilikleri teşvik etmek ve yaymak gibi önemli ekonomik işlevler üstlenmiştir. Bunun yanı sıra hem tüccar hem de zanaat loncaları, politik otoritelerle ilişkiler kurarak pazar düzenlemeleri ve erişim kuralları üzerinde söz sahibi olmuşlardır. Nitekim loncalar, ekonomik işlevlerinin ötesinde; sosyal dayanışmayı teşvik eden, dini aidiyeti güçlendiren ve yerel düzeyde siyasi temsile imkân tanıyan çok yönlü yapılar olarak öne çıkmıştır. Bu çok yönlü işlevsellik, loncaların mesleki birlikler olarak tanımlanmasının yanında toplumsal ve siyasal organizasyonlar olarak da değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Dokumacılık, ayakkabıcılık ve duvar ustalığı gibi birçok meslek alanı, kendi lonca yapıları etrafında örgütlenmiştir. Bu loncaların genel toplantılarında tüm üyeler için bağlayıcı nitelikte kurallar belirlenirdi. Söz konusu kurallar, zanaatkârların belirli bir kalite standardında üretim yapmalarını zorunlu kılmakta; bir atölyede bulunabilecek tezgâh veya üretim araçlarının sayısını ve çalıştırılabilecek kalfa ile çırak sayısını sınırlandırmaktaydı. Aynı zamanda, zanaatkârların birbirlerinin müşterilerini çekmesine yönelik rekabetçi davranışlar da açıkça yasaklanmıştı. Bu düzenlemelerin temel amacı, atölyelerin belirli bir ölçeğin üzerine çıkmasını engellemek ve böylelikle meslektaşlar arasında ekonomik eşitsizliklerin ve tekelleşme eğilimlerinin önüne geçmektir. Loncaların idari yapısının başında, üyeler tarafından seçilen ve “ihtiyarlar” olarak adlandırılan kişiler yer almaktaydı. Bu yetkililer, lonca kurallarına uyulup uyulmadığını denetleme sorumluluğunu üstlenir ve ihlal tespit ettiklerinde uygun yaptırımları uygulama yetkisine sahipti. Örneğin, Londra’da faaliyet gösteren bir fırıncının ürününü beyan ettiğinden daha düşük ağırlıkta satması durumunda, kamuoyunun alayına maruz kalması amacıyla bir kafes içerisinde şehirde dolaştırılması gibi cezalar uygulanmaktaydı. Bununla birlikte, en sık başvurulmuş ceza türü parasal yaptırımlardı (Agibala ve Donskoy, 2021, s.82-83).

Avrupa’daki ilk zanaat loncaları, 11. ve 12. yüzyıllarda ortaya çıkmaya başladığında, faaliyetlerini resmî bir zemine oturtmak amacıyla dönemin siyasi otoritelerinden —örneğin belediye meclislerinden, dini önderlerden, feodal beylerden, bölgesel valilerden veya doğrudan hükümdarlardan— tanınma talep etmişlerdir. Başlangıçta gayri resmî mesleki birlikler olarak faaliyet göstermelerine rağmen, zanaatkârlar zamanla belirli bir meslek alanında düzenleme ve denetim yetkisinin kendilerine resmen tanınmasını talep etmiş ve bu amaçla kurumsal bir meşruiyet arayışına girmişlerdir. Bu meşruiyeti sağlamak uğruna maddi bedel ödemeye dahi razı olmuşlardır. Bu hukuki tanımanın temel belgeleri, genellikle “guild ordinance” (lonca yönetmeliği) veya “charter” (ferman/tüzük) olarak adlandırılmış ve loncalara mesleki alanlarda ayrıcalıklı yetkiler tanımıştır. Her ne kadar loncalar gerekli belgeleri almak üzere çeşitli başvurular gerçekleştirmiş olsalar da bu belgelerin yürürlüğe girmesi ve bağlayıcılık kazanması, yalnızca yetkili siyasi mercilerin resmî onayıyla mümkün olabilmektedir. 1155 yılında Londra’daki dokumacılar loncası, mesleki faaliyet yürütme yetkisinin lonca üyelerine ait olmasını öngören bir tüzüğün kraliyet tarafından onaylanmasını talep etmiş; bu ayrıcalığın resmî olarak tanınması karşılığında ise kraliyete belirli bir maddi ödeme yapmayı kabul etmiştir. Benzer biçimde, 13. yüzyılın ortalarında Paris’te faaliyet gösteren cerrahlar da mesleki uygulamaların nitelsiz kişilerce yürütülmesini engelleyemedikleri için, kraliyet nezdinde resmî lonca statüsü talep etmişlerdir (Ogilvie, 2019, s.43-44).

Bu bağlamda, resmî onay sürecinden geçmiş yönetmeliklere örnek olarak gösterilebilecek belgelerden biri, 1348 tarihli “Şapkacılar Locası’na” ait tüzüktür. Bu belge, zanaatkârlar arasında kurumsal düzenin tesisine yönelik somut kuralları içermesi bakımından dikkat çekicidir. Tüzükte, meslek içi yönetim yapısının oluşturulması amacıyla altı kişinin yemin ederek görev alması öngörülmüş; çıraklık süresinin yedi yıldan az olmaması gerektiği, çırak alımının da yine yalnızca özgür vatandaşlarca yapılabileceği hükme bağlanmıştır. Ayrıca, gerektiğinde

meslek ürünlerini denetleme ve kusurlu malları yetkili makamlara sunma yetkisi lonca gözetmenlerine tanınmıştır. Bununla birlikte, tüzükte dikkat çeken diğer bazı temel hükümler şunlardır:

- Gece çalışmanın kesin şekilde yasaklanması,
- Loncaya üye olmayan veya onay almamış kişilerin mesleği icra etmesinin engellenmesi,
- Önceki ustasından usulüne uygun ayrılmamış ya da borcu bulunan çırakların başka bir usta tarafından istihdam edilmesinin yasaklanması,
- Yabancıların yalnızca toptan satış yapabilmesi; perakende satışın ise yalnızca özgür vatandaşlara özgülenmesi.

Lonca yönetmeliklerinde öngörülen bu hükümler, üyelerine mesleklerini içsel mekanizmalarla denetleme ve yönlendirme yetkisi vermektedir. Belediye Başkanı, lonca içi ihtilaflar ortaya çıktığında, çoğunlukla ilgili loncaya mensup üyelerden oluşan bir jüri oluşturarak çözüm sürecine dahil olurdu (Unwin, 1908, s.89).

Orta Çağ Avrupa'sında loncalar, üyeler arasındaki sözleşme ihlallerine karşı 'topluluk sorumluluğu sistemi' geliştirerek, borcunu ödemeyen bir üye nedeniyle tüm loncanın toplu olarak yaptırımlara maruz kalmasına neden olabiliyordu. Bu sistem, içsel baskı mekanizması yaratsa da masum tarafları da etkileyerek ticari riskleri artırdığı için tüccarlar ve yöneticiler tarafından genellikle hoş karşılanmamış ve son çare olarak görülmüştür. Avrupa ticaret merkezleri, bu uygulamaları kamu hukuk sistemine entegre ederek sınırlamaya çalışmış, hatta bazı tüccar grupları doğrudan hükümdarlardan bu tür misillemelerin yasaklanmasını talep etmiştir. Öte yandan loncalar, yalnızca savunmacı değil, zaman zaman rakip meslek gruplarının faaliyet alanlarını sınırlandırmaya yönelik müdahaleci ve baskıya dayalı yöntemlere de başvurmuş; bu doğrultuda doğrudan ticari müdahalelerde bulunmuş ya da siyasal nüfuz araçlarını kullanmışlardır. Nitekim 1162'de, İstanbul'daki Pisa tüccar loncası, Cenevizli tüccarlara karşı kanlı bir saldırı gerçekleştirmiş ve bu durum iki gün süren çatışmalara yol açmıştır (Ogilvie, 2014, s.179).

Ancak loncaların işlevi, rekabeti sınırlayan veya çıkar temelli stratejilerle sınırlı kalmamış; birçok Avrupa kentinde toplumsal düzenin inşasında yapısal bir rol üstlenmiştir.. Özellikle Orta Çağ'ın erken dönemlerinden itibaren Köln, Lübeck, Floransa ve Venedik gibi önemli ticaret ve zanaat merkezlerinde ortaya çıkan loncalar, sadece meslekî eğitim ve üretim standartlarını belirlemekle kalmamış, aynı zamanda yerel yönetimlerle kurdukları ilişkiler aracılığıyla siyasal alanda da etkili aktörler hâline gelmişlerdir (Epstein ve Prak, 2008, s.11). Örneğin, İtalya'nın Floransa kentinde en güçlü meslek örgütlerinden biri olan Arte della Lana (Yün Loncası), yalnızca tekstil üretimini düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda şehir meclisi Signoria'da temsil edilerek kent yönetiminde belirleyici roller üstlenmiştir. Bu loncanın Floransa Katedrali'nin (Duomo) inşasını finanse etmesi ve süreci organize etmesi, loncaların ekonomik gücünün yanı sıra kültürel ve siyasal nüfuzunun da somut bir göstergesi niteliğinde-

dir (Epstein ve Prak, 2008, s. 13). Benzer biçimde, Almanya'daki Hansa Birliği şehirlerinden biri olan Köln'de, lonca üyeleri 14. yüzyılda aristokratların egemenliğine karşı örgütlenmiş; 1376 yılında şehir yönetimini büyük ölçüde ele geçirerek politik temsil gücü kazanmışlardır. Bu gelişme, loncaların sadece üretim ve ticaret alanlarında değil, aynı zamanda alternatif bir siyasal güç odağı olarak da kurumsallaşabildiğini ortaya koymaktadır (Ogilvie, 2014, s.176). Benzer şekilde Flandre bölgesinde, özellikle Brugge ve Gent gibi yoğun tekstil üretimi yapılan şehirlerde, loncalar soylulara karşı siyasal denge unsuru hâline gelmişlerdir. 14. yüzyılda Brugge'de loncalar, meclis yapısını değiştirerek her meslek birliğine oy hakkı tanıyan bir sistem kurmuş ve böylece kent meclisinin oluşumunu demokratikleştirmiştir (Rosser, 2015, s.15). Bu sistem kapsamında, lonca temsilcileri yerel yönetsel organlar olan "schepen" meclislerine seçilmekteydi. Bu uygulama, yerel karar alma süreçlerine loncaların doğrudan katılımını sağlayan erken dönem temsili yönetim örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Epstein'e (1998, s. 695) göre, loncalar ekonomik çıkarlarını korumanın ötesinde, kent yönetiminde kalıcı temsil elde etme ve karar alma süreçlerine katılma doğrultusunda kurumsallaşma eğilimi de sergilemiştir. Bu siyasal etki, loncaları erken dönem sivil toplum örgütlenmeleri ve katılımcı yönetim modelleri açısından önemli bir tarihsel örnek haline getirmektedir. Günümüz sosyal kooperatiflerinin demokratik yapıları, bu tarihsel modelin modern izdüşümü olarak görülebilir. Kooperatiflerde olduğu gibi loncalarda da ortak temsil, seçimle belirlenen yöneticiler, kolektif karar alma süreçleri ve üyelerin eşitliği ilkeleri belirleyici olmuştur. Bu çerçevede, loncalar ekonomik yapılar olmanın ötesinde, siyasal ve toplumsal işlevleriyle de kent yaşamının temel kurucu unsurlarından biri haline gelmiştir. Şehir meclislerinde temsil edilmeleri, kendi iç yargı mekanizmalarını oluşturmaları ve yerel kamu düzenini etkileyen kararlarda aktif rol almaları, loncaları tipik bir meslek kuruluşu olmaktan öteye taşıyan unsurlardır. Dahası, bu kurumsal yapı yönetsel işlevlerinin ötesinde, üyeleri arasında güçlü bir aidiyet duygusu oluşturarak sosyal bütünleşmeye de katkı sunmuştur. Bu noktada, loncaların tarihsel işlevleri ile günümüz sosyal ekonomi anlayışı arasında dikkat çekici yapısal benzerlikler kurulabilir.

Bu çok yönlü yapılanma, loncaların erken dönem kentleşme süreçlerinde kamusal otoritenin eksik kaldığı alanlarda tamamlayıcı bir yönetsel işlev üstlenmeleri ile sonuçlanmıştır. Özellikle Orta Çağ'ın başlarında, kamu kurumlarının henüz tam anlamıyla kurumsallaşmadığı kasabalarda loncalar, sokakların onarımı, savunma yapılarının inşası ve mali yönetim gibi St. Omer, Lille, Audenarde ve Tournai gibi Flandre kentlerinde loncalar, zanaatkârların yanı sıra kentsoyluların çıkarlarını da temsil eder hâle gelmiş; belediye hazinelerini finanse eden yapılar olarak kamusal işlev görmüşlerdir. Bu süreçte, lonca yöneticileri —resmî bir sıfatları olmasa da— komün yetkililerinin görevlerini fiilen yerine getirmiş ve kentsel özerkliğin inşasında öncü bir rol oynamışlardır. Kentlerin gelişimiyle paralel olarak loncalar hem yönetsel hem de hukuksal alanda etkinliklerini artırmış; çeşitli ayrıcalıkların kazanılması, vergi muafiyetleri ve adli yetkilerin devri gibi imtiyazlarla, basit bir meslekî örgütten ziyade, kentsoylu orta sınıfın kurumsal temsilcisi hâline gelmişlerdir (Pirenne, 2012, s.137-39). Bu kurumsal dönüşüm, sadece loncaların siyasal otoritelerle yürüttükleri pazarlık süreçlerinin bir ürünü olarak değil,

aynı zamanda lonca içindeki üyeler arasında tesis edilen dayanışma kültürü, örgütsel istikrar ve ortak çıkarların etkin biçimde temsil edilmesiyle de doğrudan ilişkilidir.

Bu bağlamda, loncaların yönetsel ve ekonomik birimlerin ötesinde, güçlü bir topluluk ruhu etrafında şekillenen sosyal yapılar olarak da değerlendirilmesi gerekmektedir. Loncalar, üyelerine sadece meslekî koruma sağlamakla kalmamış, aynı zamanda karşılıklı ahlaki yükümlülüklerle dayanan bir topluluk yapısı inşa etmişlerdir. Bu birliktelikler, “kan bağıyla bağlanmış gibi” bir sadakat anlayışıyla sürdürülmüş; üyeler arasındaki ilişki hukuki değil, esasen ahlaki temellere dayandırılmıştır. Loncadaki bireyler birbirlerine “kardeş” olarak hitap etmiş; karşılıklı güven, destek ve eşitlik ilkeleri üzerine kurulu bir sosyal dayanışma modeli geliştirmişlerdir (Rosser, 2015, s.111).

Ancak bu içe dönük birlik ve dayanışma yapısının, toplumsal cinsiyet rollerine dayalı bir yapı içinde nasıl işlediği sorusu, lonca topluluklarında kadınların konumunu anlamak açısından önemlidir. Orta Çağ Avrupa’sında kadınların ekonomik hayata katılımı, genel olarak sınırlı kurumsal yapılar ve toplumsal normlarla şekillenmiştir. Bu bağlamda, loncalar, kadınların zanaatçılık, mesleki eğitim ve girişimcilik gibi alanlara katılımını ciddi ölçüde kısıtlayan kurumsal düzenlemelerle dikkat çekmiştir. Loncaların büyük bir kısmı, kadınları doğrudan dışılık ve kalfalık süreçlerinden dışlamakta; bu gerekçeyle kadınların usta olup kendi işini kurmalarına da çoğu zaman izin verilmemekteydi (Ogilvie, 2014, s.111). Padua gibi şehirlerde bazı kadınlar loncalarda dokuma ve tuhafiye gibi işlerde uzmanlaşmış ve loncalara dâhil olmuşsa da bu katılım genellikle erkeklerle eşit şartlarda gerçekleşmemiştir (Gunzburg, 2024, s.99). Kadınların lonca faaliyetlerine katılımı çoğunlukla usta eşlerinin dul kalması durumunda, belirli koşullar altında ve sınırlı yetkilerle mümkün kılınmıştır. Öte yandan, bazı loncalar, usta hayattayken dahi eşlerin, kız çocuklarının ya da kadın akrabaların üretim süreçlerine katılımını sınırlandırmıştır. Bu durum, loncaların sadece mesleki yeterliliğe değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerine dayalı bir hiyerarşi oluşturduğunu göstermektedir (Ogilvie, 2014, s.111).

Bu yapısal kısıtlamalara rağmen, bazı kentlerde kadınların lonca sisteminde kısmen yer alabildiği örnekler de mevcuttur. Bununla birlikte, bu örneklerin büyük kısmı, loncaların daha geç dönemdeki yapısal dönüşümüne işaret eder. Nitekim 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başları arasında Köln’de faaliyet gösteren 113 ipek ustası kadının en az 78’inin evli ya da dul olduğu, bu kadınların büyük çoğunluğunun mesleki konumlarını doğrudan aile bağları aracılığıyla elde ettiği görülmektedir. Bu kadınların çoğu, saygın tüccar ailelerin mensubu olup loncadaki konumlarını mevcut sosyal sermayeleriyle pekiştirmiştir. Dolayısıyla, Köln örneği, kadınların loncalarda aktif olabildiği istisnai durumların dahi, genellikle bireysel yetkinlikten ziyade erkeklerle kurulan akrabalık ve evlilik ilişkileri üzerinden şekillendiğini göstermektedir (Howell, 1986, s.124-125).

Diğer bir önemli husus ise lonca kurumlarındaki mesleki hiyerarşi konusundadır. Bu konuda zanaat ve tüccar loncaları arasında ciddi farklılıklar mevcuttur. Zanaat loncaları, belirli bir el sanatı veya üretim dalında faaliyet gösteren ustalar, kalfalar ve çıraklar arasında katı bir mesleki hiyerarşiye dayalı olarak örgütlenmiştir. Bu yapının temelinde, mesleki becerile-

rin usta tarafından çıraklara aktarılması ve kalfalık süreci sonunda ustalık sınavlarıyla lonca üyeliğine geçilmesi yer almaktadır. Öte yandan tüccar loncaları, genellikle şehirler arası veya uluslararası ticaretle uğraşan kişilerin oluşturduğu mesleki birlikler olup, üretim temelli bir eğitim sistemi yerine, ticari güvenilirlik, sermaye gücü ve ağ bağlantıları gibi unsurlara dayanıyordu. Bu nedenle tüccar loncalarında çırak-kalfa-usta gibi mesleki eğitim basamakları mevcut değildir. Ticari başarı, itibarlı aile kökeni, ortaklık yapıları ve lonca içi dayanışma, tüccar loncalarında statü kazanmanın temel belirleyicileriydi. Dolayısıyla zanaat loncalarındaki eğitim temelli yapı ile tüccar loncalarındaki sermaye temelli yapı, lonca sisteminin iki temel ve farklı yönünü oluşturmaktaydı (Çaylı, 2017, s.603).

Orta Çağ Avrupa'sında bir çocuk loncaya kabul edildiğinde, genellikle bir ustanın evinde çıraklık eğitimi alırdı. Bu eğitim süreci, çeşitli ailelerin sorumlulukları paylaştığı bir düzen içinde yürütülürdü. Örneğin, bir aile çırağın temel ihtiyaçlarını — yiyecek ve giyecek gibi — karşılamakla yükümlü olurken, başka bir aile belirli bir sürenin ardından ona maddi bir ödeme yapardı. Çıraklar bu süreçte çeşitli kurallara tabi tutulurdu: Başka bir ustaya çalışmak kesinlikle yasaktı ve mevcut ustasına tam bir itaat göstermeleri beklenirdi. Ustalar da çıraklarına mesleğin tüm inceliklerini öğretmeye söz verir, ayrıca sağlık ve hastalık durumlarında nasıl davranılması gerektiğini de aktarırlardı. Ancak hastalık süresinin bir ayı geçmemesi gibi sınırlandırmalar da söz konusuydu. Ustalar, çırakların hatalarını doğrudan düzeltme sorumluluğunu üstlenirlerdi. Bazı durumlarda, örneğin çırak uzun süreli hastalandığında, ustasıyla birlikte bir sözleşme hazırlanırdı. Bu süreçte, çocuğun sağlık durumu bazen kan testleriyle değerlendirilirdi. Çırak, iyileşene kadar geçici olarak işten uzaklaştırılır, fakat yeri korunurdu. Bu tür izinler için azami süre genellikle 26 hafta olarak belirlenmişti. Öte yandan, bir lonca üyesi kuralları üç kereden fazla ihlal ederse, loncadan kalıcı olarak çıkarılırdı ve ailesi ustaya tazminat ödemekle yükümlü hale gelirdi. Bu durumda çocuğun loncaya geri dönmesine de izin verilmezdi (Ülgen, 2013, s.479-480).

Modern Kolektif Yapılarla Benzerlikler

Loncalar, tarihsel bağlamda üretim ve mesleki dayanışma örgütlerinin yanı sıra, bilgi paylaşımı, normatif denetim ve kolektif inovasyon süreçlerinin erken biçimlerini temsil eden yapılar olarak da değerlendirilebilir. Bu yönüyle, loncaların modern dönemdeki açık inovasyon yapılarıyla—özellikle açık kaynak yazılım toplulukları ve katılımcı üretim ağlarıyla—dikkat çekici yapısal benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Loncalar, bireysel teknik bilgi birikiminin kolektif faydaya dönüştürülmesini teşvik eden sosyal normlar, karşılıklı güven ilişkileri ve düzenleyici yapılar aracılığıyla, erken dönem bilgi ekonomisinin kurumsal altyapısını oluşturmuştur.

Bu bağlamda, çeşitli araştırmacılar loncalarla çağdaş kolektif üretim yapıları arasında kurumsal benzerliklere işaret etmektedir. Özellikle Merges (2004, s.4-7), bu paralellikleri kuramsal bir çerçevede ele alarak lonca benzeri örgütlenmeleri; bilgi üretimi, paylaşımı ve sahiplenme biçimleri bakımından üç temel düzeyde incelemektedir. Bunlardan biri, “uygunluk

yapısı” (appropriability structure) olarak adlandırdığı düzeydir. Bu düzeyde, bireylerin teknik yenilikleri geliştirip paylaşımlarını teşvik eden kurumsal ortamlar vurgulanmakta; loncaların hem ekonomik hem de sosyal teşviklerle bu ortamı sağladığı ifade edilmektedir. Diğer akademik Diğer akademik çalışmalar da loncaların ekonomik organizasyonlar olmanın ötesinde, aynı zamanda sosyal sermayeyi güçlendiren ve dayanışmacı normları sürdüren yapılar olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Loncalar, üyeleri arasında karşılıklı güvene dayalı güçlü bir sosyal dayanışma ağı inşa etmişlerdir. Bu yapılar içerisinde bireysel başarı, topluluk çıkarlarıyla uyumlu normlar çerçevesinde şekillenmiş; üyeler, ortak ekonomik hedeflere ulaşmak adına kolektif davranışlar sergilemiştir. Örneğin, işçi ücretlerinde indirim yapılması gerektiğinde, bu kararın tüm ustalar tarafından eş zamanlı olarak uygulanması beklenmiştir. Benzer şekilde, ürün arzının artarak fiyatların düşmesini engellemek amacıyla, loncalar üyelerine üretimi sınırlandırma yükümlülüğü getirmiştir (Richardson, 2008, s.y.).

İkinci olarak, loncaların işleyişinde temel düzenleyici unsur olarak ortak değerler ve mesleki normlara dayalı uygulama mekanizmaları öne çıkmaktadır. Üyelerin gönüllü katılımına dayanan bu yapılar, kuralların karşılıklı güven, topluluk içi bağlılık ve ortak hedefler etrafında şekillendiği bir sosyal örgütlenme modeli sunmuştur (Merges, 2004, s.4-7). Bu özellikle riyle loncalar, günümüzdeki dijital topluluklar, açık kaynak yazılım projeleri ya da çevrimiçi iş birliği ağları gibi yapılarla belirli yapısal benzerlikler taşımaktadır. Katılımın güven, itibar ve aidiyet üzerinden sürdürüldüğü bu normatif yapı, yalnızca mesleki düzenlemeleri değil, aynı zamanda loncaların sosyo-kültürel yaşam üzerindeki etkilerini de derinleştirmiştir. Nitekim loncaların ritüelleri —yıllık şöenler, törenler, giriş seremonileri ve kolektif eğlenceler— sadece birer topluluk pratiği olmanın ötesine geçerek, sosyal kimliğin inşasında ve kolektif hafızanın oluşumunda önemli rol oynamıştır. Bu kültürel miras, sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan işçi sendikaları gibi modern örgütlenme biçimlerinin mesleki aidiyet ve kimlik anlayışlarını da etkilemiştir. Özellikle Berlin (2008, s.338–339), lonca geleneklerinin zanaatkâr örgütlenmelerinde “beceri” kavramını kolektif mülkiyet temelinde yeniden anlamlandırmaya nasıl katkı sunduğunu vurgulamaktadır.

Loncaların işleyişinde rekabet ile iş birliği arasındaki denge, dikkatle korunması gereken bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu kurumlar, mesleki rekabeti tamamen dışlamaksızın, üyeler arasında bilgi paylaşımını ve ortak üretimi destekleyen normatif sınırlar belirlemiştir. Bu sınırlar, hangi bilginin kolektif yarar doğrultusunda paylaşılacağı, hangisinin bireysel mülkiyet kapsamında kalacağı konusunda açık ya da örtük uzlaşaların oluşmasına olanak sağlamıştır (Merges, 2004, s. 4–7). Lonca sisteminin bir diğer önemli özelliği ise üretici ile tüketici arasına herhangi bir aracı sınıfın girmesine izin verilmemesidir. Üretim süreçleri ile pazarlama faaliyetleri arasında doğrudan bir ilişki kurulmuş; bu alanlar sıkı düzenlemelere tabi tutularak hem üretim miktarı hem de ürün kalitesi denetim altına alınmıştır. Böylece ekonomik faaliyetlerde adil rekabetin sürdürülmesi ve meslek içi iş birliğinin korunması hedeflenmiştir (Özgüven, 1992, s.30).

Bu yönüyle değerlendirildiğinde, loncaların işleyişinde kurulan denge mekanizmalarının, günümüzde sosyal ekonomi topluluklarında rastlanan katılımcı ve dayanışma odaklı üretim pratikleriyle belirli ölçüde örtüştüğü söylenebilir.

Bu yapısal denge, sadece ekonomik işleyişin sürdürülebilirliğini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bilgi paylaşımı ve mesleki yeniliklerin kolektif biçimde gelişmesine de olanak tanımıştır. Loncalar, teknik bilgi ve deneyimlerin üyeler arasında sistematik biçimde aktarılmasını teşvik etmiş; bu bilgi birikiminin korunması için kurumsal düzenlemeler geliştirmiştir (Merges, 2004, s.4-7). Bu özellikleriyle loncalar, üretim ve denetim yapıları olmanın ötesinde, bilginin korunması, üretimi ve paylaşımının merkezinde yer alan öğrenen topluluklar olarak da işlev görmüştür. Günümüzde açık kaynak yazılım topluluklarında gözlemlenen paylaşım temelli üretim biçimleri ve birlikte öğrenme süreçleriyle loncalar arasında belirgin yapısal benzerlikler bulunmaktadır. Bu dijital topluluklar, teknik gelişimi kolektif katkıya dayandıran bir üretim kültürü inşa ederek, bilgiye dayalı ekonomik modellerin sürekliliğini sağlamaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, özellikle zanaat loncaları, erken modern Avrupa ekonomisinde yeniliği ve kolektif bilgi yönetimini destekleyen öncü kurumsal yapılar arasında yer almıştır.

Ustalar aracılığıyla bilgi ve becerilerin kuşaklar arasında aktarılması, loncaların mesleki eğitime dayalı yapısının temelini oluşturmuştur. Bu aktarım süreci, çıraklık sisteminin belirli aşamalar hâlinde yapılandırılmasıyla kurumsal bir niteliğe kavuşmuştur. Eğitim süreleri ülkeden ülkeye ve loncanın iç düzenlemelerine göre değişiklik göstermekteydi. Örneğin İngiltere’de çıraklık genellikle yedi yıl sürerken, Hollanda’da bu süre üç ila dört yıl arasında değişmekteydi. Ancak, usta düzeyine ulaşmak çoğu zaman bu resmi sürelerin ötesinde bir öğrenim ve deneyim sürecini zorunlu kılıyordu. Nitekim Londra’daki uygulamalarda, çırakların yalnızca yaklaşık %40’ı eğitim sürecini tamamlayarak loncaya tam üye olabilmıştır. Bu durum, çıraklık sisteminin hem seçici hem de zorlu bir mesleki olgunlaşma süreci içerdiğini göstermektedir. Loncaların çıraklık düzenlemeleri, ustaların eğitim süreçlerine yaptıkları yatırımları korumaya ve mesleki yeterlilik düzeyinin sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik olarak tasarlanmıştır. Aynı zamanda, ustalar arasındaki eğitim kalitesinin dengelenmesine katkı sağlayan bir kalite kontrol mekanizması da işlevi görmüştür. Özellikle bazı ustaların daha nitelikli eğitim sunması, sistemin kendi içinde bir standardizasyon üretmesine zemin hazırlamıştır. Sonuç olarak, loncaların bu eğitim temelli yapısı sayesinde teknik bilgi birikimi nesiller boyunca korunmuş ve aktarılmış; bu durum, hem piyasalarda güven ortamının oluşmasına hem de sanayi öncesi Avrupa’da yenilikçilik kapasitesinin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır (Epstein, 2008, s. 7-11). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, loncaların çıraklık sistemi aracılığıyla oluşturduğu yapı, yalnızca tarihsel bir eğitim modeli olarak kalmamış; aynı zamanda günümüz mesleki eğitim anlayışlarının temellerine katkı sağlayan, kurumsallaşmış öğrenme süreçlerinin erken örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç

Tarihsel bağlamda loncalar, üretim süreçlerini denetleyen ekonomik örgütler olmanın ötesinde; mesleki aidiyetin inşası, toplumsal bütünleşmenin sağlanması ve kurumsal bilginin kuşaklar arası aktarımı gibi alanlarda da önemli işlevler üstlenen çok boyutlu yapılar olarak dikkat çekmektedir. Bu araştırmada elde edilen bulgular ise, loncaların dönemsel ihtiyaçlara yanıt vermekle sınırlı kalmayıp, modern sosyal ekonomi yaklaşımlarıyla da ilişkilendirilebilecek bir örgütlenme modeli ortaya koyduğunu göstermektedir. Özellikle norm temelli düzenlemeler, gönüllü katılıma dayalı üretim yapıları ve yerel düzeyde kolektif yönetim uygulamaları gibi unsurlar, bu tarihsel kurumların günümüz katılımcı topluluk modelleriyle belirli yapısal ortaklıklar taşıdığını ortaya koymaktadır.

Araştırma, loncaların ekonomik hayata sundukları katkıların ötesine geçerek, onları erken dönem bilgi toplulukları, sosyal sermaye üreticileri ve yerel siyasal aktörler olarak yeniden değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda, lonca yapılarının sunduğu örgütsel istikrar ve etik dayanışma kültürünün, günümüzde sosyal girişimler, açık inovasyon ağları ve dijital gönüllü topluluklar gibi farklı formlarda yeniden yorumlandığı görülmektedir. Mesleki yetkinliğe dayalı yapıların uzun vadeli sürdürülebilirliği açısından loncaların deneyimi, çağdaş üretim ve öğrenme modelleri için kıymetli bir tarihsel referans noktası sunmaktadır.

Sonuç olarak, loncaların işlevini yitirmiş tarihsel yapılar olmanın ötesinde, belirli yönleriyle günümüz sosyal ekonomi pratikleriyle örtüşen örnekler olarak da ele alınabileceği ortaya konmuştur. Bu bağlamda, kolektif örgütlenme biçimlerinin tarihsel örnekleri, günümüzdeki katılımcı üretim modellerinin kuramsal arka planının anlaşılmasına katkı sunabilecek niteliktedir.

Kaynakça

- Berlin, M. (2008). Guilds in decline? London Livery Companies and the Rise of a Liberal Economy, 1600–1800. S.R. Epstein ve M. Prak (Eds.), *Guilds, innovation, and the European economy, 1400–1800* içinde (338–339. ss.). UK: Cambridge University Press.
- Çaylı, M. (2017). Geç Orta Çağ Avrupa'sında tüccar loncaları. A. Gökbel ve A. Doğan (Eds.), *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu: XIII. yüzyıla kadar Türk ve İslam dünyasında ahiliğin temelleri: 5-7 Ekim 2017, Kırşehir bildiriler kitabı* içinde (599–610 ss.). Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi.
- Epstein, S.R. ve Prak, M. (2008). Introduction: guilds, innovation, and the european economy, 1400–1800. S.R. Epstein ve M. Prak (Eds.), *Guilds, innovation, and the European economy, 1400–1800* içinde (1–25. ss.). UK: Cambridge University Press.

- Gunzburg, D. (2024). Make and create: The craftswomen in the Salone frescoes of the Palazzo della Ragione, Padua. C. Warr (Ed.), *Medieval clothing and textiles 18* içinde (99-128 ss.). Boydell & Brewer.
- Howell, M. C. (1986). *Women, production, and patriarchy in late medieval cities*. University of Chicago Press.
- Merges, R. P. (2004). *From medieval guilds to open-source software: Informal norms, appropriability institutions, and innovation* (Working Paper No. 140). University of California at Berkeley, School of Law. Erişim adresi https://www.law.berkeley.edu/files/From_Medieval_Guilds_to_Open_Source_Software.pdf
- Ogilvie, S. (2014). The economics of guilds. *Journal of Economic Perspectives*, 28(4), 169-192. <https://doi.org/10.1257/jep.28.4.169>
- Ogilvie, S. (2019). *The European guilds: An economic analysis*. Princeton University Press.
- Özgüven, Ali. (1992). *İktisadi düşünceler-doktrinler ve teoriler*. İstanbul: Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Philological Society (Great Britain). (1899). *Transactions of the Philological Society* (Vol. XX, p. 456). London: Society.
- Pirenne, H. (2012). *Ortaçağ kentleri: kökenleri ve ticaretin canlanması* (Çev. Ş. Karadeniz). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal eser 1927 yılında yayımlanmıştır).
- Richardson, G. (2008). Medieval guilds. R. Whaples (Ed.), *EH.Net Encyclopedia*. Erişim adresi: <http://eh.net/encyclopedia/article/richardson.guilds>
- Rosser, G. (2015). *The art of solidarity in the Middle Ages: Guilds in England 1250-1550*. Oxford University Press.
- Unwin, G. (1908). *The guilds and companies of London*. London: Methuen & Co.
- Ülgen, P. (2013). Geç Ortaçağ Avrupasında lonca teşkilatı [The guild organization in the Late Medieval Europe]. *History Studies: International Journal of History*, 5(2), 471-487.

2026, Vol. 7(1), 237-256
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2026.272
Article type: Research Article

Received: 16.07.2024
Accepted: 29.01.2026
Published Online: 18.03.2026

Eren Atala Eriş*

Üsküp Uçbeyi İshak Bey'in Şeceresi ve Üsküp Ucunun Dönüşümü *The Family of Ishak Beg and the Transformation of the Skopje*

Öz

1392'de Osmanlı hâkimiyetine giren Üsküp'ün uçbeyleri Paşa Yiğit Mehmed Bey ile halefi İshak Bey arasındaki akrabalık bağına ilişkin çok sayıda tez ileri sürülmüş olmakla birlikte, bu iddialar kesin biçimde teyit edilememiştir. İshak Bey'in selefinden ve çağdaş akıncı önderlerinden ayrılan idari ve siyasi yaklaşımı, Üsküp'te merkezî kurumsal kültürün teşekkülüne yönelik hamiliğiyle görünür hâle gelmiş ve kentin bir kültür odağına dönüşümünde belirleyici olmuştur. Söz konusu farklılaşmayı anlamak, onun yetiştiği çevre ve aile köklerini yeniden tartışmayı gerektirmektedir. Makale, İshak Bey'in şeceresine dair yeni kaynakları ortaya koyarak Üsküp'ün gelişimiyle merkez-uç etkileşiminin dinamiklerini analiz etmeye çalışmaktadır.

237

Abstract

Although numerous hypotheses have been proposed regarding the familial ties between Paşa Yiğit Mehmed Bey and his successor İshak Bey, the frontier lords of Skopje following its incorporation into Ottoman rule in 1392, none of these claims has been conclusively verified. İshak Bey's administrative and political approach, which diverged from that of his predecessor and other contemporary akıncı leaders, became evident through his patronage of the formation of a centralized institutional culture in Skopje and proved decisive in the city's transformation into a cultural hub. Understanding this differentiation requires a renewed discussion of the environment in which he was raised and his family roots. This article seeks to analyze the dynamics of center-frontier interaction in connection with Skopje's development by presenting new sources on İshak Bey's lineage.

Anahtar Kelimeler

Üsküp, Paşa Yiğit Bey, İshak Bey, Gümlüoğulları, Kutluşahlar

Keywords

Skopje, Paşa Yigit Beg, İshak Beg, Gümlüoğlu family, Kutluşah family

* İstanbul Rumeli Üniversitesi, erenatala.eris@rumeli.edu.tr, ORCID: 0009-0008-5730-0879.

Giriş

Osmanlılar'ın Rumeli'yi fetihleriyle beraber Selçuklular döneminde Anadolu'da uygulanan uç sistemi Balkanlar'a taşınmış ve Akıncı beyleri sınır boylarındaki Filibe, Serez, Silistre ve Tırhala gibi şehirlere yerleştirilerek buralar uç olarak teşkilatlanmıştır. 1392 yılında fethedilen Üsküp de (İnbaşı, 2016, 397) bir uç şehri olarak teşkilatlandırılıp yurt olarak (İnalcık, 2022a, 76) Paşa Yiğit Mehmed Bey'e (Asım, 2019, 45); yaygın kullanılan adıyla Üsküp fatihi Paşa Yiğit Bey'e verilir (Hadîdî, 1991, 108). Bir göçer grubun reisine verilen *yurt* veya *yurtluk*; Osmanlı hanedanının kurucusu Osman Bey zamanından beri uygulanan ve soylu bir bahadıra verilen *apanaj* olduğu için devlet, yurt verdiği bahadırdan vergi almaz ve bahadır bölgesinde özerk olurdu (İnalcık, 2022b, 28). Bu ayrıcalıktan yararlanan Evrenosoğulları, Mihaloğulları veya Turahanoğulları gibi akıncı aileleri, yaşadıkları uçlarda bulundukları akın faaliyetleriyle önemli servetler elde etmiş, hatta akıncı beyleri, özerk yapıları sayesinde Fetret Devri gibi Osmanlı tahtı için rekabetin ortaya çıktığı dönemlerde iktidarı belirleyebilecek ölçüde güç kazanmışlardı (Emecen, 2012a, 39).

Üsküp'ün ikinci uçbeyi İshak Bey döneminin en kudretli uç beylerinden biri olmasına rağmen (Emecen, 2000, 525); ne Üsküp fatihi Paşa Yiğit Bey, Tırhala Beği Turahanoğlu Sinan Bey ve Evrenosoğlu Barak Bey örneklerindeki gibi Fetret Devri'nde şehzadeler arası rekabette bir taraf olmuş (Kastritsis, 2007, 84) ne de Gümlüoğulları, Turahanoğulları ve Evrenosoğulları gibi akıncı ailelerin desteklediği Yıldırım Bayezid oğlu Şehzade Mustafa'nın başlattığı "Düzme Mustafa" isyanında yer almıştır (Neşrî, 1957, 559). Simavna Kadısı Şeyh Bedreddîn hadisesinde, Dobruca, Silistre, Zağra ve Deliorman gibi uçlar isyana destek verirken (Uzunçarşılı, 1988, 363) Üsküp ucunun bu isyana herhangi bir destek verdiği kayıtlarda yer almamaktadır. Sultan I. Mehmed'in şehzadelik yıllarından beri yanında olan, Amasya ümerasından Bayezid Paşa, Şeyh Bedreddîn isyanını bastırırken (Uzunçarşılı, 1988, 364) yakalanan Şeyh Bedreddîn ise "*katlinin helal; malının haram*" olduğuna hükmedilip idam edilmiştir (Döğüş, 2005, 79). Bu süreçte Şeyh Bedreddîn ailesi ile bağları bulunan (Döğüş, 2005, 83) Mihaloğlu Mehmed Bey'in tutuklanıp Tokat'a gönderilmesi (Uzunçarşılı, 1988, 349) çoğu akıncı ailesini rahatsız edip Düzme Mustafa isyanına zemin hazırlarken, Düzme Mustafa isyanı sırasında şehzadenin destekçileri arasında İshak Bey'in adının yer almaması dikkat çekmektedir.

İshak Bey siyasi faaliyetlerinde diğer uç beylerinden ayrıldığı gibi, kişisel yaşamında kurduğu ilişkilerle de farklılaşmaktadır. Örneğin döneminin en önemli tarihçisi Aşıkpaşazâde, hac dönüş yolculuğundaki İshak Bey'e katılıp Üsküp'e yerleşir (Aşıkpaşazâde, 2013, 11). Dönemin diğer uçbeylerinin Aşıkpaşazâde gibi bir tarihçi-entelektüel ile ilişkisi bilinmezken, Aşıkpaşazâde İshak Bey ile beraber çeşitli akınlara dahi katılır (Aşıkpaşazâde, 2013, 12). Aşıkpaşazâde'nin Üsküp'te kaldığı sürede bizlere aktardığı ilginç bir hadise ise II. Murad'ın Mara Hatun ile evliliği öncesinde İshak Bey'in hanımı Seydi Hatun'un (İnbaşı & Kul, 2018, 86) çeyiz alayına katılmasıdır (Aşıkpaşazâde, 2013, 214). Türk gelenekleri ile beraber düşünüldüğünde,

bu hadise bizlere Osmanlı hanedanı ile İshak Bey ailesinin arasında yakın bağların varlığını işaret etmektedir.

Balkanlar'da faaliyet gösteren birçok akıncı ailesi, inşa ettikleri eserler ve kurdukları vakıflarla Rumeli'nin imarına katkıda bulunurken (Arslan, 2001) İshak Bey de birçok eser inşa ettirip (Kumbaracı-Bogoyeviç, 2008) vakıf kurmuştur (Telli, 2019, 68). Fakat, İshak Bey'i diğer akıncı reislerinden ayıştıran, bu eserlerin işletilmesinde bir kurumsal yapı kazandırılmasıdır. Bu kurumsal yapı sayesinde birçok alim vakıf akarlarından gelir sağlamış, süreç içerisinde Üsküp alimlerin yaşadığı ve yenilerinin yetiştiği bir şehir haline gelmiştir. Bu sayede, İshak Bey'in idaresindeki Üsküp gerek şehir gelişimiyle gerekse de kültürel özellikleri bakımından diğer uç bölgelerinden farklılaşmıştır.

Rumeli'deki iskân sırasında kolonizasyona öncülük eden dervişlerin ve yarı göçer Yörük gruplarının yaşadığı Filibe, Sofya, Babadağ, Vidin, Serez, Tırhala gibi şehirlerdeki yapı, batı Anadolu'daki Türk yayılmasına benzer çizgiler taşıırken (İnalcık, 2020, 7); Üsküp'e de batı Anadolu'dan Saruhanlı Türkmenler yerleştirilmişti (İnalcık, 2020, 31). Böylece, uç şehirlerinde hâkim olan teoloji yerine tarikat ve dervişler; şer'i hukuk yerine örfi hukuk, saray edebiyatı yerine mistik ve epik bir halk edebiyatı (İnalcık, 2022b, 18) Saruhanlı Türkmenler ile Üsküp'te de yaşatılmaktaydı. Örneğin, bir süre Saruhanolu İshak Bey'in yanında Manisa'da yaşayan Karaca Ahmet Sultan'ın (Şahin, 2023, 114) Kosova Savaşı'ndan bir sene sonra; 1390'da düzenlenen vakfiyesinde “merhum” ibaresi geçerken (Uluçay, 1940, 139) günümüze ulaşmış birçok türbesinden biri de Üsküp'ün Tekke köyünde inşa edilmişti (VGMA. 631, v.128). Üsküp'ün Tekke köyündeki Karaca Ahmet Zaviyesi, yeniçeri ocağının kapatılmasına kadar Bektaşî geleneğinde hizmet vermeye devam ederken (Telli, 2019, 289) Üsküp Uçbeyi İshak Bey'in kurduğu vakıf ile birlikte kurulan medrese, kütüphane, imaret gibi kurumlar ise, Üsküp'teki uç kültürünün yanı sıra “yüksek medeniyet şekillerinin” (İnalcık, 2022b, 44) yayılmasında ilk adım olmuştur.

Örneğin, İshak Bey, Üsküp'te kurduğu ve Balkanlar'ın en meşhur medresesi olarak bilinen İshakiye Medresesi'nde (Telli, 2019, 73) ders vermesi için Molla Şücaeddîn İlyas'ı (Taşköprülüzâde, 2019, 188) görevlendirdiği gibi, vakfiyesinde adları sıralanan birçok dini ve ilmi kitapları da bağışlamıştır (Çam & Ademi, 2016, 779-782). Vakfın oluşturduğu altyapı ve geçim olanakları sayesinde ilerleyen yıllarda Taşköprülü Musliheddin Mustafa, Karesili Hüsameddin Hasan Çelebi, Sarı Gürz Hamza Efendi, Leyszâde Pir Ahmed, Zeyrekzâde Paşa Efendi (Furat, 2010) gibi döneminin en önemli alimleri İshakiye Medresesi'nde ders vermiş; hatta müderrislik görevi yapan İbn-i Kemal Efendi bir tarihçi, Taşköprülüzâde İsamüddin Ahmed ise bir yazar olarak öne çıkarken Kılıççızâde İshak Çelebi ve Şeyh Lütfullah Üskübî (İnbaşı & Kul 2018, 81) –mahlası Üsküplü Âta– gibi isimler de birer divan şairi olarak uç şehri Üsküp'ün bir kültür şehrine dönüşmesini sağlamıştır. Hatta, Üsküp'te başlayan bu dönüşüm İshak Beyoğlu İsa Bey'in kurduğu Novi Pazar ve Saraybosna şehirlerinde (Pelidija & Emecen, 2000, 476) de devam etmiştir.

Kısacası, İshak Bey'in Osmanlı siyasal tarihindeki rolü nasıl ki döneminin diğer akıncı beylerinden ayrışıyor, onun yönetimindeki Üsküp'ün gelişimi de diğer uç şehirlerinden farklılık göstermektedir. Bu farkın nedenini anlamak üzere İshak Bey'in yetiştiği çevreye baktığımızda ise Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey ve Mora akıncıları reisi Turahan Bey'in aileleri hakkında birbiriyle karıştırılmış bilgilerle karşılaşırız. Bu durum, İshak Bey'in kimliği ve kökenlerine dair çelişkili verilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

İshak Bey'in Üsküp'te inşa ettirdiği Alaca Camii'nin kitabesinde "*Paşa Yiğit oğlu İshak Bey*" ibaresi yazılırken (Kumbaracı-Bogoyevič, 2008, 61) İshak Bey'in yoldaşı Aşıkpaşazâde ise İshak Bey'in Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey'in öz oğlu olmadığını belirtmektedir (İnbaşı & Kul, 2018, 15). Dahası, Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey, Mora Akıncıları reisi Turahan Bey'in babası Emir Paşa Yiğit ile karıştırıldığı gibi (Pala, 2007), Üsküp Uçbeyi İshak Bey de II. Murad'ın veziri Sarı İshak Paşa bin Abdullah ve II. Bayezid dönemi veziriazamı İshak Paşa bin İbrahim ile karıştırılmaktadır (İnalcık, 2021, 86-87). Bu sebepler yüzünden Üsküp Uçbeyi İshak Bey'in kökeni hakkındaki iddiaları araştırmaya Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey ve Turahan Bey'in ailelerini inceleyerek başlamak gerekmektedir.

Gümlüoğlu ve Turahanoğlu Aileleri

Günümüze kadar birçok kaynak Paşa Yiğit Mehmed Bey'in Üsküp fatihi olduğunu yazmasına rağmen, kendisinin hayatı bütün incelikleriyle ele alınmamıştır. Bu durum da birçok iddianın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Öyle ki; Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey ile Turahan Bey'in babası Emir Paşa Yiğit karıştırıldığı gibi, Osmanlı kaynaklarında adı Fetret Devri'nden sonra anılmayan Paşa Yiğit Mehmed Bey'in vefatı hakkında dahi birçok iddia ortaya atılmış; böylece halefi İshak Bey'in hangi şartlar altında uçbeyi olduğu dahi anlaşılamaz hale gelmiştir. Bazı kaynaklar Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey'in 1414'de vefatı sonrasında İshak Bey'in uçbeyi olduğunu yazarken (İnbaşı & Kul, 2018, 16) Nicolae Jorga, Paşa Yiğit Bey'in 1414'ün Şubat'ında Arnavutluk'ta olduğunu iletmektedir (Jorga, 2023, 332). Ragusa ve Venedik Cumhuriyeti belgelerinde Paşa Yiğit Bey'in adı 1420'lere kadar geçerken (İnalcık & Oğuz, 1989, 90) *Sicil-i Osmâni*'de ise Paşa Yiğit Bey hakkında "*1427 tarihlerinde vefat etmiştir*" ibaresi bulunmaktadır (Süreya, 1996, 1330).

Oysa, İshak Bey'in adı 1424 senesine kadar Osmanlı kaynaklarında anılmamasına rağmen, 1415 yılında İshak Bey'in "*babasından miras kalan*" komisyon ücretini Venedik Cumhuriyeti'nden talep ettiği yazılmaktadır (Đurović, 1970, 113). Yine İshak Bey'in adı, 10 ile 13 Haziran 1419 günü Venediklilerle yaptığı görüşmelerde "Üsküp Valisi" olarak yazılmıştır ki (Đurović, 1970, 122) bu durum Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey'in 1414 yılında vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda, daha sonraki tarihlerde anılan "Paşa Yiğit" isminin başka kişilere ait olması gerektiği anlaşılmaktadır.

1422 yılındaki Düzme Mustafa isyanında "Gümlüoğlu" (Neşrî, 1957, 561) lakabıyla anılan kişinin asıl adının "Paşa Yiğit" olduğu vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır (Uzunçarşı-

lı, 1988, 395). Ayrıca “Gümlüoğlu Paşa Yiğit” adına 1443-1444 yıllarındaki İzladı ve Varna savaşlarını konu alan *Gazavât-ı Sultân Murâd bin Mehemmed Hân* adlı eserde de rastlanmaktadır (İnalcık & Oğuz, 1989, 41, 105). II. Murad döneminin namılı akıncı beylerinden biri olarak anılan Gümlüoğlu Paşa Yiğit, Osmanlı dönemi boyunca Türkmen aşiretlerin, serhat gazilerinin ve dervişlerinin faaliyet gösterdiği, Sarı Saltuk menkıbelerinin hareket üssü olan (Döğüş, 2005, 82) ve Dobruca’ya yerleşen Tatarların lideri Saraç Bey’in (Uzunçarşılı, 1988, 253) adıyla anılan Saraç Eli’nde sancakbeyliği yapmış ve Timok civarına yapılan akınlara katılmıştır (İnalcık & Oğuz, 1989, 41).

Dönemin kayıtları incelendiğinde, Gümlüoğlu Paşa Yiğit’in, Hamza adında bir kardeşinin olduğu, Semendire’ye ait bir tımar defterinde tespit edilmiştir (İnalcık & Oğuz, 1989, 105). Ayrıca, 1455 tarihli MAD 12 numaralı Üsküp tımar defterinde geçen “*Paşa Yiğit Beyoğlu Hamza’nın adamıdır*” ibaresi (İnbaşı & Kul, 2018, 446) bu iki kişinin kardeş olduklarını desteklemektedir. Bu belgelerden, Gümlüoğlu Paşa Yiğit ile Hamza Bey’in, babalarının Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey olduğunu anlaşılmaktadır.

Üsküp fatihi Paşa Yiğit Bey’in bir diğer oğlu olduğu iddia edilen Mora Akıncıları reisi Turahan Bey’in ailesini (Babinger, 1980, 104) incelediğimizde ise, 1455 tarihli vakıf kayıtlarında “*Emir Paşa Yiğitoğlu Turahan Bey*” ibaresine rastlanmaktadır (Emecen, 2012b, 405). Buna bağlı olarak hazırlanan bazı şecereelerde Turahan Bey ile Üsküp uçbeyi İshak Bey kardeş olarak gösterilirken (Arslan, 2001, 110) Kemalpaşazâde tarihinde ise Turahan Bey’in ilk hizmet yıllarında bir akıncı komutanı olmayıp *emir-i ahur* olarak Gazi Evrenos Bey’in hizmetinde bulunduğu belirtilmektedir (İbn-i Kemal, 2000, 496). Bir akıncı beyi oğlunun ahırlardan sorumlu bir görevli olması ise şüpheyile karşılanmış ve Turahan Bey’in babası “Emir Paşa Yiğit’in” Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey’den farklı bir kişi olduğu düşünülmüştür (Kayapınar, 2005, 186).

Paşa Yiğitoğlu Hamza Bey’in adı Üsküp uçbeyi İshak Bey’in vakıfnamesinde mührü bulunan şahitler arasında yer almasına rağmen (Ayverdi, 1981, 251) Turahan Bey’in aile şeceresinde yer almaması da (Arslan, 2001, 110), Turahan Bey’in babası Emir Paşa Yiğit’in, Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey’den farklı bir kişi olduğu iddiasını kuvvetlendirmektedir. Dahası, Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey’in türbesi Üsküp’teyken, Turahan Bey’in babası Emir Paşa Yiğit ise Uzunköprü’nün Kırkkavak köyünde medfundur (Uluçay, 2020, 735).

Bir akıncı Türk ailesi olan Gümlüoğulları üzerine çalışan Ayhan Pala’ya göre, Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey, Turahan Bey’in babası değil, Gümlüoğlu ailesinin kurucusudur. Birçok komutan yetiştiren ve ünlü akıncı ailelerinden biri olan Gümlüoğulları, Turahanogulları’ndan farklı bir aileyken Üsküp fatihi Paşa Yiğit Bey de Feridun Emecen’in de işaret ettiği üzere (Emecen, 2012b, 405) Turahan Bey’in babası Emir Paşa Yiğit ile karıştırılıp aynı kişi sanılmıştır (Pala, 2007, 138). Ayhan Pala’nın bu iddiası Kayapınar ve Emecen tarafından desteklenip Paşa Yiğitoğlu Hamza Bey’in varlığı ile kuvvetlendirilse de Pala’nın çalışmasında Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey ile Saraç Eli Beyi Gümlüoğlu Paşa Yiğit’i aynı kişi olarak yazılmıştır (Pala, 2007, 139). Fakat, İshak Bey’in 1415’te Venedik’e yazdığı mektuplarda

Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey'in vefatı ve miras kalan komisyon talebi açıkça ifade edildiği gibi (Đurović, 1970, 113), 1444'de Varna Savaşı'nda etkin görevde olan Gümlüoğlu Paşa Yiğit'in farklı kişiler olduğu açıktır. Üstelik, İshak Bey'in vefatından sonra oğulları İsa ve Mustafa Beylerin mahkemeden talebi üzerine 1445 yılında yazılan İshak Bey vakfiyesinde şahitler arasında Paşa Yiğit Mehmed Bey yerine oğlu Hamza Bey'in mührünün bulunması da (Ayverdi, 1981, 251) bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir. Böylece Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey ile Gümlüoğlu Paşa Yiğit'in ayrı kişiler olduğu görülebildiği gibi, zaten Gümlüoğulları ailesinde birden fazla Paşa Yiğit adında kişinin tarihte yer aldığı vakıf kayıtlarından görülebilmektedir (Gökbilgin, 2007, 229-230). Bunlardan biri de 1477 senesinde vefat eden Hersek Sancakbeyi Paşa Yiğit'tir (Elezoviç, 1940, 300; Uzunçarşılı, 1988, 222).

Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey, Aşıkpaşazâde tarihinde "*Saruhanlıların ulusu*" olarak anılırken (Aşıkpaşazâde, 2013, 141) onun Üsküp'ün fethinden önce 1388 Bulgar seferine katılması (Neşrî, 1957, 243) ve 1389'da gerçekleşen Kosova Savaşı'nda öncü birliklerle derbentleri tutarak yol güvenliğini sağlaması (Neşrî, 1957, 273) Balkan coğrafyasını iyi bildiğinin ve uzun süredir bu bölgede bulunduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Nihayetinde, Osmanlılar henüz Rumeli'ye geçmemişken Saruhanlıların bu bölgeye yönelerek Bizans taht kavgalarında taraf olmaları, 1345 yılında İstanbul'a doğru ilerlemeleri ve ardından Makedonya bölgesinde akınlarda bulunmaları kaynaklarda yer almaktadır (Emecen, 2021, 213). Osmanlıların 1352'de Rumeli'ye ilk kez ayak basmalarından sonraki dönemde ise, 1368 yılında Timurtaş Paşa, Saruhan'daki göçerlerden bazılarını Rumeli'ye yerleştirmiştir (Aşıkpaşazâde, 2013, 120). Muhtemelen bu iskân sürecinde Rumeli'ye yerleşen Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey, şehrin fethinden hemen sonra memleketi Saruhan'a dönmüştür.

Yıldırım Bayezid'in oğlu Şehzade Ertuğrul'un sancakbeyliği yaptığı Saruhan'da (Aşıkpaşazâde, 2013, 128) "tuz yasağına uymayan" göçerleri kabul eden Paşa Yiğit Mehmed Bey, bu toplulukları "Filibe yöresine" yerleştirmiştir (Aşıkpaşazâde, 2013, 141). Bu iskân hareketleri sonucunda, Sultan II. Murad devrinde Rumeli'deki sipahilerin %30'unun, Paşa Yiğit Mehmed Bey'in hemşerisi olan Saruhanlılardan oluştuğu anlaşılmaktadır (Darling, 2017, 153). Ayrıca, Filibe yöresindeki Zağra'da Gümlüoğlu ailesine ait birçok vakıf kaydedilmiştir (Gökbilgin, 2007, 229). Bu vakıflardan biri de Yıldırım Bayezid oğlu Şehzade Mehmed'in Amasya'daki lalası (Yasar, 2022a, 457) ve Konya Sancakbeyi (Yasar, 2022a, 449) olan Gümlüoğlu Ali Paşa tarafından (İnalçık & Oğuz, 1989, 105) 1398 yılında Filibe'de kurulmuştur (Kasaköse, 2017, 101). Gümlüoğlu Ali Paşa'nın vakfiyesinde baba adı olarak Kara Ali geçerken (Cevdet, 2008, 229) Üsküplü Şarık Tara'nın hazırladığı Kumbaracılar aile şeceresinde Paşa Yiğit Mehmed Bey'in baba adı da Büzrük Ali olarak yazılmıştır. Aynı aileye mensup Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey ile Gümlüoğlu Ali Paşa'nın baba adlarının Ali olarak kaydedilmesi, birbirlerinin çağdaşı olan bu kişilerin kardeş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Kısacası, Rumeli'nin hem Teselya hem de Filibe çevrelerinde yerleştirilen birçok göçer grubun adında "Paşa Yiğit" ibaresi olsa da; (Barkan, 2021, 396-405) tarihi geleneğe göre aynı kişi sanılan (Emecen, 2012b, 405) Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey ile Turahan Bey'in

babası Emir Paşa Yiğit'in farklı kişiler olduğu görülmektedir. Yukarıdaki verilere dayanarak Gümlüoğlu akıncı ailesinin Turahanoğulları ile doğrudan bir bağlantısının bulunmadığı da anlaşılmaktadır. Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey'in Saruhan'dan Rumeli'ye yerleştiği, Üsküp'ün ilk uçbeyi olduğu ve Filibe dolaylarına yerleştirilen ahfadının Gümlüoğlu namını taşıdığı söylenebilir. Nitekim, Gümlüoğlu kelimesinin anlamı bilinmemekle beraber sözü edilen lakap bazı belgelerde Gümlü, Gümlü, Kömlü, Kömlü, Kümlü, Kümlü gibi farklı biçimlerde okunmaktadır (İnalcık & Oğuz, 1989, 105). Saruhanlıların merkezi olan Manisa yakınlarında "Güme" isimli bir dağın bulunması Paşa Yiğit Mehmed Bey'in ailesine verilen bu lakabı anlamlı kılmaktadır.

İshak Bey'in Kökeni Hakkında İddialar

Paşa Yiğit Mehmed Bey'in kimliği, ailesi ve vefatı hakkındaki iddialar gibi halefi İshak Bey hakkında da birçok iddia ortaya atılmıştır. Üsküp Belediyesi'nin eski başkanlarından Salih Asım Bey'in kaleme aldığı eserinde İshak Bey'i Timurtaş Paşa'nın oğlu olarak yazarken (Asım, 2019, 45) Aşıkpaşazâde ise "[Paşa Yiğit Bey] İshak Bey'in efendisidir, hem de babası gibidir" (Aşıkpaşazâde, 2013, 400) diyerek Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey ile İshak Bey'in arasında biyolojik bağın olmadığını belirtmektedir. Fakat, İshak Bey'in Üsküp'te yaptırttığı Alaca Camii'nin kitabesinde ise "Paşa Yiğitoğlu İshak Bey" ibaresi geçmektedir (Kumbaracı-Bogoyeviç, 2008, 61). Üsküp evraklarında adına rastladığımız Paşa Yiğit oğlu Hamza Bey'in (İnbaşı & Kul, 2018, 446) İshak Bey vakıfnamesinde dahi şahitliği bulunurken (Ayverdi, 1981, 251) başka kaynaklarda ise Gümlüoğlu ailesinin bir ferdi sayılması (İnalcık & Oğuz, 1989, 105) Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey ile Üsküp Uçbeyi İshak Bey'in farklı ailelere mensup olmasına bir kanıt oluşturmaktadır.

Ayrıca, Üsküp uçbeyi İshak Bey, İshak adını taşıyan diğer kişilerle de zaman zaman karıştırılmıştır (İnalcık, 2021, 86-87). *Künhü'l-Ahbâr'da* Paşa Yiğit Bey'in kölesi olarak yazılan Üsküp uçbeyi İshak, "paşa" sıfatıyla anılmaktadır (Gelibolulu M. Â. 2024, 369). İshak Bey, *Sicil-i Osmâni*'de Bosna fatihi olarak anlatılsa da (Süreya, 1996, 803), bir başka maddede ise II. Murad dönemi vezirlerinden Sarı İshak Paşa –İshak bin Abdullah– Paşa Yiğit Bey'in kölesi olarak anılmıştır (Süreya, 1996, 1330). Yine aynı maddede Paşa Yiğit Bey'in kölesi olarak anlatılan Sarı İshak Paşa ile Fatih Sultan Mehmed döneminin son ile II. Bayezid döneminin ilk veziriazamı ve Gedik Ahmed Paşa'nın kayınpederi olan İshak Paşa –İshak bin İbrahim– (Süreya, 1996, 1330) birbirleri ile karıştırılmıştır. İshak adını taşıyan birbirinden farklı üç kişinin birbiriyle karıştırılmasından ötürü, Üsküp uçbeyi İshak Bey'in Fatih Sultan Mehmet'e vezirlik yaptığı dahi sanılmıştır (Tamer, 1958, 107). Oysa Üsküp uçbeyi İshak Bey 1444 Var-na Savaşı'nın hemen öncesinde vefat etmiş, Sarı İshak Paşa –İshak bin Abdullah– ise Fatih Sultan Mehmet'in cülusunda Anadolu Beylerbeyliği yapmıştır (İnalcık, 2021, 87). Selanik ve İnegöl'de vakıfları bulunan Veziriazam İshak Paşa –İshak bin İbrahim– (Yasar, 2022b, 284) ise II. Bayezid döneminde emekli olup yerine Davud Paşa sadrazamlığa getirilmiştir.

Ciro Truhelka, İshak Bey'in oğlu İsa Bey'in yazdığı mektuplarda, Bosna aristokratlarından Dük Stefan Vukçiç Kosaç'a "birader"; Voyvoda Pavloviç'ten ise "yeğeni" olarak bahsetmesi (Pelidija & Emecen, 2000, 475) sebebiyle İshak Beyoğlu İsa Bey'in soyunun büyük bir Hristiyan ailesinden geldiğini ileri sürmüştür (Truhelka, 1931, 58). Halil İnalçık da araştırmalarında bu iddianın üzerinde durmuş (İnalçık, 2021, 143) hatta devşirme olarak bilinen İshak Bey'i ve İshak Bey'in hizmetindeki gayri müslim askerleri, Osmanlı'ya bağlı hristiyan sipahiler çerçevesinde değerlendirmiştir (İnalçık, 1953). Çünkü, kayıtlara göre İshak Bey'in ve oğlu İsa Bey'in yönettiği Üsküp'ün yanı sıra Yeleç, Hodidyed, İzveçan gibi bölgelerde birçok hristiyan sipahi tımar almıştır (İnalçık, 1953, 218-219; Šabanović, 1964).

1402 Ankara Savaşı sonrasında, Paşa Yiğit Mehmed Bey'in Rumeli'ye Sırp askerleri ile beraber döndüğü, bu yolculuk sırasında bir Sırp komutanın vefat edip dul kalan hanımın ise Paşa Yiğit Mehmed Bey'e âşık olduğundan bahseden Kemalpaşazâde, hatunun kendisine ait İzveçan, Yeleç ve Hodidyed kalelerini Paşa Yiğit Mehmed Bey'e verdiğini ve nikahlanmalarına rağmen hatunun "merad-ı muradına ermeden, saray-ı sefaya girmeden" öldüğünü aktarmaktadır (İbn-i Kemal, 2000, 439). Kemalpaşazâde böylece bu yerlerin İslam havzasına dahil olduğunu söylerken (İbn-i Kemal, 2000, 441) bahsedilen kalelerin İshak Bey ve oğlu İsa Bey'in yönettiği ve hristiyan sipahilerin tımar aldığı Sancak ve Bosna bölgelerinde oluşu dikkat çekmektedir.

Paşa Yiğit Mehmed Bey ve İshak Bey'in faaliyet gösterdiği Bosna serhadında birçok yerel yönetici gibi Stefan Vukçiç Kosaç da hüküm sürerken (Kurtoviç, 2009, 67) Kosaç ve Koç isimlerinin benzerliğine dikkat çeken Tayyip Gökbilgin, Koç Hüseyin Bey'in Üsküp uçbeyi İshak Bey'in babası olabileceğini yazmıştır (Gökbilgin, 2007, 333). Fatih Sultan Mehmet dönemine ait iki vesikada adı geçen Koç Hüseyin Bey'in lakabı dikkat çekse de Feridun Emecen söz konusu iddiaya şüpheyle yaklaşmıştır (Emecen, 2000, 524). Koç Hüseyin Bey'in Yusuf, Koçi ve İshak adında üç oğlu olduğu kayıtlarda görülürken (Yasar, 2022b, 283) Koç Hüseyin Bey oğlu İshak Bey Varna Savaşı'nda gösterdiği yararlılıkla Sivas Beyi olup 1452 senesinde ise vefat etmiştir (Yasar, 2022b, 283). Oysa, Üsküp uçbeyi İshak Bey Varna Savaşı öncesinde aniden vefat edip savaşa oğlu İsa Bey katılmış (İnalçık & Oğuz, 1989, 65); muhtemelen "İshak Bey ise" Varna savaşı öncesindeki muharebelerde şehit olmuştur (Yasar, 2022a, 473). Ayrıca, Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, Koç Hüseyin Bey'in Amasya ümerasından olduğunu söyler ki; böylece Koç Hüseyin Bey'in Bosnalı Kosaç ailesi ile akrabalık ilişkilerinin olmayacağını göstermektedir (Yasar, 2022b, 283).

Fakat yine de İshakoğlu İsa Bey'in yazdığı mektuplarda Dük Stefan Vukçiç Kosaç'a "birader"; Voyvoda Pavloviç'ten ise "yeğeni" olarak bahsetmesi yüzünden, İshak Bey'in öz babasının Hraniç Kosaç, öz kardeşinin ise Sandalj Hraniç olduğu, Bosna akınları sırasında Paşa Yiğit Mehmed Bey'e esir düşüp Müslüman olarak yetiştirildiği günümüz kaynaklarında bile iddia edilmektedir (İsabegoviç Family, 2023). Oysa, Paşa Yiğit Mehmed Bey'in Bosna akınları sırasında Sandalj Hraniç'in Karadağ'a geçtiğini hatta Rataç Manastırı'na sığındığını yine yabancı kaynaklardan öğrenmekteyiz (Đurović, 1970, 66). Son ihtimal olarak, İshak Bey'in bu

ailelere mensup biri ile evlenip bu evlilikten oğlu İsa'nın doğduğunu düşünsek de İsa Bey ve kardeşlerinin annesinin adının Seydi Hatun olduğu vakıf kayıtlarından tespit edilmektedir (İnbaşı & Kul, 2018, 86). Nihayetinde Halil İnalçık, “*kaynakları tamamıyla yetersiz devirler için, tarihçi ister istemez farazilere dayanan yapılar kurmaya girişir ki, bunlarda ekseriya o tarihin daha iyi bilinen devirlerinden alınan tasavvurlar hâkim*” der ki (İnalçık, 2021, 9) İshak Bey'in “*büyük bir Hristiyan aileden*” geldiği zannı (İnalçık, 2021, 143) bu faraziyelere dayanmış ve İshak Bey'in babası hakkındaki tezler, incelenen yeni verilerle büyük oranda yanlışlanmıştır.

Tüm bu bilgi yığını arasında bir başka kaynak, Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar Efendi'nin kaleme aldığı *Amasya Tarihi* adlı eseri, İshak Bey'in öz babasının Amasya ümerâsından Mecdeddîn İsa Bey (Yasar, 2022c, 383) olduğunu aktarmaktadır (Yasar, 2022b, 283). 12 ciltten oluşan Amasya Tarihi adlı eserin sadece ilk dört cildi Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar'ın hayatta olduğu dönemde basılabilirken kalan ciltleri ise yayınlanmamış (Yasar, 2022a, 11); eserin 5. cildi ise kaybolmuştur (Yasar, 2022a, 42). Bu sebeple İshak Bey'e yer veren eserin 7. cildi yakın bir dönemde ilk defa yayınlanmıştır. Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar'ın el yazmaları, mahkeme sicilleri, vakfiyeler, kitabeler, mezar taşları gibi kaynakları kullanarak hazırladığı *Amasya Tarihi* adlı eseri Franz Babinger gibi tarihçiler tarafından övülse de eserinde kaynak göstermemesi zaman zaman tereddütlere sebebiyet vermiştir (Akpınar, 2024). Fakat, bugüne kadar birçok kaynak Üsküp uçbeyi İshak Bey'in ailesi hakkında sadece tahminlerde bulunurken Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar ise İshak Bey'in dedesinin dedesine kadar aile geçmişini detaylıca anlatmakta; üstelik bu bilgileri 1414'de düzenlenen Şadi Beyzâde Mahmut Çelebi vakfiyesinin ekine ve 1418'de düzenlenen Bayezid Paşa vakfiyesine dayandırmaktadır (Yasar, 2022b, 283). Ayrıca, bir diğer yazar Muallim Cevdet Efendi'nin İbn-i Battuta'ya ek ve katkı sağlama amacıyla Arapça yazdığı *Zeyl'âlâ faslî'l-ahiyeti'l-fityâni't-Türkiye fi Kitâbi'r-Rihle li'bni Battuta* adlı eserindeki fütüvvet sahipleri listesinde İshak Bey'in babasının adı İsa Bey olarak geçmekte (Cevdet, 2008, 217), İshakoğlu İsa Bey (Cevdet, 2008, 228) ile torunu Mehmet Bey'in (Cevdet, 2008, 232) vakıfları, isimleri ve tarihleri ayrı ayrı zikredilmektedir. Böylece Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi'nin eserindeki iddia başka bir eserle de doğrulanmaktadır.

Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar'ın Amasya Tarihi adlı eserinde, Üsküp uçbeyi İshak Bey'in adı “*Kutlu Beyzâde İshak Bey*” olarak geçerken (Yasar, 2022b, 283), İshak Bey'in babası Amasyalı ‘Mecdeddîn’ İsa Bey (Yasar, 2022c, 383), dedesi Amasya Beyi Mustafa ‘Musliheddin’ Bey (Yasar, 2022a, 450); büyük dedesi Hacı Şâdgeldi Paşa, dedesinin dedesi ise Hacı Nûreddîn Kutluşâh (Yasar, 2022b, 283) olarak belirtilmektedir.

İshak Bey'in Ailesi: Kutluşâhlar

Amasya Emiri Hacı Nûreddîn Kutluşâh Bey, çağdaşı Selahaddin es-Safedî'nin *Ayânü'l-Asr* eserine göre “el-Vaşakî” lakabıyla anılan bir Moğol emiri iken, XVIII. yüzyıl tarihçilerinden Müneccimbaşı Ahmed Efendi'nin *Câmî'ü'd-Düvel* eserinde ise “el-Hâc Kutlu Şâh bin Kürt” veya “Kutlu Şâh el-Kürdî” adıyla anılmaktadır (Yasar, 2022a, 407).

Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar’a göre Hacı Nûreddîn Kutluşâh Bey’in babası Emîr Bahâ’eddîn Kürt Bey, Selçuklu hanedanının son sultanı Mes’ûd bin İzzeddîn Keykâvus’un şehzâdesi Tâceddîn Altunbaş’ın (Yasar, 2022a, 401) damadı olup (Yasar, 2022a, 407) “Buşaklu” oymağından bir Türkmendir (Yasar, 2022a, 407). Emîr Bahâ’eddîn Kürt Bey, 1319 yılında Anadolu Selçukluları şehzâdelerinin katliâma uğradığı esnada kayınpederi Şehzade Tâceddîn Altunbaş’ı çiftliğinde korumuş (Yasar, 2022a, 399) ve 1339’da Selçuklu tahtına çıkmış ancak bu saltanat sadece ünvandan ibaret kalmıştır (Yasar, 2022a, 401). Amasya şehri 1341’de Sivas’ta kurulan Eretna Devleti’nin nüfuzu altına girerken (Yasar, 2022a, 403) Eretna Devleti’ne bağlı olarak faaliyet gösteren Kutluşâh Bey, 1346 yılı dolaylarında Amasya Emiri olmuştur (Yasar, 2022a, 407). Hacı Nûreddîn Kutluşâh Bey, Eretna Devleti’nin kurucusu Alâeddin Eretna’nın 1352’de vefat etmesinden sonra tahta geçen Eretna Hân oğlu Gıyâseddin Mehmed’in (Göde, 1995, 296) askerine serdar ve kumandan olur ki, bu sebepten kendisi Moğol ümerâsından sayılmıştır (Yasar, 2022a, 410).

Ancak Gıyâseddin Mehmed’in yaşının küçük olması ve dirayetsizliği bir süre sonra nüfuzunu kaybetmesine sebep olur (Göde, 1995, 296) ve Vezir Hâce Alî Şâh dahi tüm ümera Gıyâseddin Mehmed’in kardeşi İzzeddîn Ca’fer Bey’i destekler (Yasar, 2022a, 410). Böylece 1354’de Gıyâseddin Mehmed Bey, Karamanoğulları’na sığınırken kardeşi İzzeddîn Ca’fer Bey ise Eretna tahtına çıkar (Yasar, 2022a, 410). Eretna Devleti’ndeki iç karışıklıklar esnasında Karamanoğulları Ankara’yı ele geçirmeye çalışırken, Amasya Emiri olan Nûreddîn Kutluşâh Bey, Orhan Bey ile anlaşıp Osmanlıların Ankara’yı fethetmesini sağlar (İnalcık, 2007, 380). Böylece Eretna Devleti’nden bağımsız hareket etmeye başlayan Kutluşâh Bey, Konyalılar’ın ricası üzerine şehri Karamanoğulları’ndan alır ve dedesi Selçuklu Sultanı Tâceddîn Altunbaş’ı 1354’de tekrar tahta oturtur (Yasar, 2022a, 412). Karamanoğlu Süleyman Bey ve kardeşi Alâ’eddîn Alî Bey, Kutluşâh Bey’in yönettiği Konya üzerine yürürken (Yasar, 2022a, 413-414) Vezir Hâce Alî Şâh’ın desteği ile 1355’te tekrar Eretna Devleti’nin tahtına çıkan Gıyâseddin Mehmed Bey, 1358’de Hâce Alî Şâh’ı giriştikleri iktidar mücadelesinde bertaraf eder (Göde, 1995, 296).

Hacı Nûreddîn Kutluşâh Bey’in Karamanoğulları’yla mücadeleye devam ettiği dönemde 1361 yılında Karamanoğlu Süleyman Bey öldürülüp yerine kardeşi Alâ’eddîn Alî Bey tahta geçerken (Sümer, 2001, 457) Kutluşâh Bey ile büyük oğlu Şihâbeddîn Ahmed Şâh Bey de Karamanoğlu Alâ’eddîn Alî Bey ile yaptıkları savaşta öldürülürler (Yasar, 2022a, 416). Hacı Nûreddîn Kutluşâh Bey’in 1361’deki vefatından sonra Amasya’yı yöneten ikinci oğlu Hacı Şâdgeldi Paşa Karamanoğulları tarafından Amasya’dan çıkarılıp amcası Toganşah’ın yönettiği Turhal’da çekilir (Yasar, 2022a, 417). Burada Tokat, Ladik ve Niksar emirlerinin desteğini alan (Yasar, 2022a, 417) Hacı Şâdgeldi Paşa, Amasya’ya yürür ve “Kaynar Vak’ası” olarak bilinen savaştan sonra bağımsız beyliğini kurar (Yasar, 2022a, 418). Yukarıda bahsettiğimiz üzere, 1358’de Hâce Alî Şâh’ın Eretna Bey’i Gıyâseddin Mehmed tarafından bertaraf edilmesi, Hacı Şâdgeldi Paşa ile Hâce Alî Şâh’ın oğlu Tâceddîn İbrahim Bey’i yakınlaştırır ve Kutluzâde-ler Beyi Hacı Şâdgeldi Paşa, Tâceddîn İbrahim Bey’in kızkardeşi ile evlenir (Yasar, 2022a, 418,

421). Bu ittifakın pekişmesiyle birlikte, Hacı Şâdgeldi Paşa ile Tâceddîn İbrahim Bey, 1365'de Gıyâseddin Mehmed Bey'i Sivas'ta öldürür ve yerine Gıyâseddin Mehmed Bey'in henüz on üç yaşındaki oğlu Alâeddin Ali Bey tahta geçer (Göde, 1995, 296).

Eretna Bey'i Alâeddin Ali'nin otoritesini kuramadığı dönemde diğer emirler gibi Hacı Şâdgeldi Paşa da bağımsız hareket ederken, fırsattan istifade eden Karamanoğlu Alâ'eddîn Alî Bey de Eretna Beyliği'nin taht merkezi Kayseri'yi 1375'te ele geçirir (Göde, 1995, 296). Eretnazâde Alâeddin Ali, Maraş tarafına kaçıp Dulkadiroğulları'na sığınır (Yasar, 2022a, 422). Şehirde kalan Kayseri Kadısı Burhâneddin ise Moğol askerleri ile ittifak kurunca Karamanoğlu Alâ'eddîn Alî Bey Kayseri'den çekilmek zorunda kalır (Yasar, 2022a, 424). Bu başarısıyla öne çıkan Kadı Burhâneddin 1378 yılında Eretna Beyi Alâeddin Ali'nin veziri olur (Göde, 1995, 296).

Akıllı ve cesur bir siyasetçi olarak da tanınan Kadı Burhâneddin'in vezir olmasıyla Eretna Devleti canlılık kazanmaya başlar. Merkezi otoriteyi yeniden tesis edip Kutluzâdeler Beyliği'ni kendilerine bağlamak isteyen Kadı Burhâneddin yönetimindeki Eretna Devleti 1378'de Amasya'yı kuşatsa da Hacı Şâdgeldi Paşa karşısında başarılı olamaz (Furkani, 2017, 391). 1380'de tekrar Amasya'yı ele geçirmek için sefere çıkan Eretna Beyi Alâeddin Ali'nin vefatından sonraysa tahta yedi yaşındaki oğlu Eretnazâde II. Mehmed çıkarılır (Göde, 1995, 296). Yaşı henüz çok küçük olan Eretnazâde II. Mehmed'in naibi ise, Eretnaoğullarına bağlı emirlerden olup Alâeddin Ali Bey'in müşavirliğini yapan Kılıçarslan üstlenir (Furkani, 2017, 391). Fakat çok geçmeden Kadı Burhâneddin önce naip Kılıçarslan'ı, sonra da tahta geçen Eretnazâde II. Mehmed Bey'i 1381'de öldürür (Özaydın, 2001a, 74). En büyük rakibi Kutluzâdeler Beyliği'ne karşı Tokat'a doğru ilerleyen Kadı Burhâneddin'i engellemek isteyen Hacı Şâdgeldi Paşa hazırlıklarını tamamlayıp Amasya'dan ayrılırken, yolda Kadı Burhâneddin'in adamları tarafından pusuya düşürülüp 1381 sonbaharında öldürülür (Yasar, 2022a, 432). Böylece tahtını sağlamlaştıran Kadı Burhâneddin hutbe okutup para bastırarak kendini sultan ilân eder (Özaydın, 2001b, 76). Amasya Emirliği'ne ise Hacı Şâdgeldi Paşa'nın oğlu Divitdâr Fahreddîn Ahmed Bey geçer (Yasar, 2022a, 436).

Babasının intikamını almak isteyen Divitdâr Ahmed Bey (Özaydın, 2001b, 76), 1383'de Kadı Burhâneddin'le çarpışsa da bir sonuç alamaz (Yasar, 2022a, 439). Bunun üzerine bölgede etkinliğini arttıran Osmanlılarla yakınlaşıp Sultan I. Murad'ın himayesine girer (Yasar, 2022a, 440). 1386 yılında, o sırada Kütahya Sancakbeyi olan Şehzade Yıldırım Bayezid, Amasya valisi ilan edildikten sonra şehre gelir (Yasar, 2022a, 443). Böylece Kutluzâdeler Beyliği Osmanlılar'a bağlanmış olur (Yasar, 2022a, 445). Bir süre Amasya'da kalan Şehzade Yıldırım Bayezid Amasya'nın ileri gelenleri ile tanışır. Fakat Rumeli'nde tehlike baş gösterince Sırplarla savaşmak için asker toplayıp Kosova'ya doğru yola çıkar ve Amasya'yı tekrar Divitdâr Ahmed Bey'in yönetimine verir (Yasar, 2022a, 447). Kosova yolunda ise Şehzade Yıldırım Bayezid'e Amasya uleması ve ayânzâdelerden bir çok kişi eşlik eder. Divitdâr Ahmed Bey'in oğlu Şâdgeldi Bey ve kardeşi Musliheddîn Mustafa (Yasar, 2022a, 450) Beyoğlu Mecdeddîn İsa Bey (Yasar, 2022c, 383) de bu kişilerin arasındadır (Yasar, 2022a, 447). Burada adı zikredilen Musliheddîn Mustafa Bey, Hacı Nûreddîn Kutluşâh Bey'in torunu olup Üsküp uçbeyi İshak

Bey'in öz dedesiyken; Kosova Savaşı için Şehzade Yıldırım Bayezid'in kuvvetlerine katılan Mecdeddîn İsa Bey ise Üsküp uçbeyi İshak Bey'in öz babasıdır (Yasar, 2022b, 283).

1389 Kosova Savaşı'ndan sonra Sultan olan Yıldırım Bayezid, Anadolu'ya döner ve Karamanoğulları'nın üstüne yürüyüp Konya'yı alır. Gümlüoğlu Ali Paşa Konya Sancakbeyi olarak atanırken (Yasar, 2022a, 449) Yıldırım Bayezid'in Anadolu hareketine karşı durabilmek için Kadı Burhâneddin Candaroğullarıyla ittifak yapar ve Amasya'yı baskı altına alır. Bu esnada ise, Üsküp fethedilmiş ve “tuz yasağına uymayan” Saruhanlı yörükler Rumeli'ye sevk edilmektedir. Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey Saruhanlı yörüklerle beraber Rumeli'ye geçerken, Saruhan Sancakbeyi Şehzade Ertuğrul ise Kadı Burhâneddin'in üstüne yürür. Fakat, Temmuz 1392'de yaşanan Kırkdilim muharebesinde Osmanlı kuvvetleri yenildiği gibi Şehzade Ertuğrul da öldürülür (Uzunçarşılı, 1988, 277).

Kırkdilim muharebesi sonrasında Kadı Burhâneddin Amasya üzerine yürürken (Yasar, 2022a, 449), Amasya'da Sancakbeyliği yapan Divitdâr Ahmed Bey, Sultan Yıldırım Bayezid'in yardımını isteyerek Amasya'dan başka bir sancağa yerleşme dileğini iletir (Uzunçarşılı, 1988, 277). Amasya'yı kardeşi Musliheddîn Mustafa Bey'e bırakan Divitdâr Ahmed Bey, Tokat'a doğru çıktığı yolda hastalanıp vefat eder (Yasar, 2022a, 449). Bu esnada Osmanlı birliklerinin Merzifon'a vardığını duyan Kadı Burhaneddin Amasya kuşatmasını kaldırıp Sivas'a döner (Uzunçarşılı, 1988, 277).

1393'ün Ekim ayında Amasya Sancakbeyi olan Musliheddîn Mustafa Bey, sancağını 1399 yılında Amasya'ya atanan Şehzade Mehmed Çelebi'ye bırakır (Yasar, 2022a, 449). Şehzade Mehmed Çelebi, Amasya'ya büyük bir ihtişam ile gelirken maiyetinde olanlardan biri de Konya valisi (Yasar, 2022a, 449) ve Şehzade'nin Lalası Gümlüoğlu Ali Paşa'dır (İnalçık & Oğuz, 1989, 105). Şehzade Mehmed Çelebi şehre kısa sürede yerleşirken doğu sınırında beliren Timur tehdidi karşısında Musliheddîn Mustafa Bey, hanımı Canı Bey-Hatûn Paşa (Yasar, 2022b, 502), oğlu Mecdeddîn İsa Bey (Yasar, 2022c, 383) ve diğer aile efradı ile birlikte Edirne'ye gönderilir (Yasar, 2022a, 451). Fakat, 1402 Ankara Savaşı bozgunundan sonra Edirne'deki Osmanlı tahtına Şehzade Süleyman çıkınca Musliheddîn Mustafa Bey Bolu yakınlarındaki Yenice-i Taraklı'da ikamete memur edilirler (Yasar, 2022b, 502).

Ankara bozgunu sonrası Şehzade Mehmed Çelebi Bolu'ya çekilirken (Yasar, 2022a, 453), Amasya'nın idaresi ise boş kalır. Sarı Kadı olarak bilinen Buharalı Rükneddîn Mahmûd Çelebi'nin Musliheddîn Mustafa Beyoğlu Mecdeddîn İsa Bey'i tayin ettirmeye çalışmasına rağmen Divitdâr Ahmed Bey'in büyük oğlu Şadgeldi Bey, Amasya'nın yeni yöneticisi olur (Yasar, 2022c, 227). Fakat Mecdeddîn İsa Bey, Şadgeldi Bey dahil Amasya'nın ileri gelenlerini toplayarak Şehzade Mehmed Çelebi'yi Amasya'ya davet eder (Yasar, 2022a, 456). Lalası ve veziri Gümlüoğlu Ali Paşa ile birlikte tekrar Amasya tahtına oturan Çelebi Mehmed (Yasar, 2022a, 457), zaman içinde Mecdeddîn İsa Bey'in iki farklı kızkardeşi ile evlenir. Mecdeddîn İsa Bey'in Emine Şâh Bulâ Hâtun adındaki kızkardeşi Sultan II. Murad'ın annesi olup Valide Sultanlığa yükselirken (Yasar, 2022c, 372-373) Bekî Hâtun ise “Küçük” lakabıyla bilinen Şehzade Mustafa'yı doğurur (Yasar, 2022b, 421). Şehzade Küçük Mustafa'nın ağabeyi II. Murad'ın

saltanatında öldürülmesi sonrasında (Uzunçarşılı, 1988, 393) ise bu iki kızkardeş Amasya'ya dönüp burada vefat edecektir (Yasar, 2022b, 421).

İshak Bey'in Üsküp'e Yerleşme Serencamı

Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, Kutluşâhlar ailesine dair bu kadar tafsilatlı bilgiler vermesine rağmen, Üsküp uçbeyi İshak Bey'in, Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey'in yanına nasıl gidip yetiştirildiğine dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Üsküp uçbeyi İshak Bey'in, Sultan II. Murad'ın şehzadelik döneminde lala ve Amasya Valisi olup 1426'da Silistre Bey'i olduğunu iddia eden Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, muhtemelen benzer dönemlerde yaşayan ve İshak adını taşıyan ümera ile İshak Bey'i karıştırmıştır. Çünkü, Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey'in vefat tarihini en geç 1415 olarak tespit ettiğimiz gibi (Đurović, 1970, 113) 1415'in ağustos ayında Bosna akınına çıkan İshak Bey'in Doboj yakınlarında büyük bir zafer kazandığı yabancı kaynaklarda yazılmış (Şen, 2019, 39); 10 ila 13 Haziran 1419 günlerinde Venedik Senatosu'nda yapılan görüşmelerde ise İshak Bey'in adının Üsküp Valisi olarak anıldığı belirlenmiştir (Đurović, 1970, 122). Böylece Üsküp'te yaşamakta olan uçbeyi İshak Bey, şehzadelikliğini Amasya'da geçiren Sultan II. Murad'ın lalası olamayacağı gibi, İshak Bey ile Sultan II. Murad'ın kardeş çocukları olduğu açıktır.¹ Nihayetinde, İshak Bey'in öz kardeşi Şerefeddîn Hamza Bey'den bahseden Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar, kendisinin Sultan II. Murad'ın dayızadesi olduğunu yazmaktadır (Yasar, 2022c, 383).

Paşa Yiğit Mehmed Bey ile halefi İshak Bey arasındaki ilişkiye gelirsek; her iki uçbeyinin farklı ailelerden geldiği açık olmasına rağmen İshak Bey'in, Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey'in yanına nasıl yerleştiğine dair bir bilgi verilmemesi bizi bazı tahminler yapmaya itmektedir. Sultan Mehmed Çelebi'nin lalası ve veziri Gümlüoğlu Ali Paşa, konumu gereği Gümlüoğulları ve Kutluşâh aileleri arasındaki irtibatı sağlayabilecek kişi olarak ön plana çıkarken; kanaatimce Paşa Yiğit Mehmed Bey ile halefi İshak Bey arasındaki "babalık" ilişkisi evlilik yoluna dayanmaktadır. Çünkü, Üsküp ucunu yurtluk alan Paşa Yiğit Mehmed Bey, Kosova'daki İzveçan, Sancak bölgesindeki Yeleç ve günümüz Saraybosna'sının yakınlarındaki Hodidyed kalelerini alıp hakimiyetini genişletirken (İbn-i Kemal, 2000, 439), bu arazi üzerinde bulunan Kalkandelen şehri hariç tüm topraklar İshak Bey'e geçmiştir (İnalçık, 2021, 143). Üsküp uçbeyi olan İshak Bey, Venedikliler'in Paşa Yiğit Mehmed Bey'e ödedikleri komisyon ücretini miras olarak talep ettiği gibi (Đurović, 1970, 113), Kalkandelen şehri ise İshak Beyoğlu İsa Bey'e (Şabanović, 1964, 67-94) ve evlatlarına annelerinden miras kalmıştır (Telli, 2019, 157). Bu durumda, Kalkandelen havalisinin sahibi, İshak Bey'in hanımı ve Gazi İsa ve Mustafa Beylerin annesi Seydi Hatun olmalıdır (İnbaşı&Kul, 2018, 86). Çünkü İshak Bey'in öz annesi olan, Divitdâr Ahmed Bey kızı Şadan Hatun, bir süreliğine Edirne'de yaşasa da, daha sonra Amasya'ya dönmüş ve memleketinde vefat etmiştir (Yasar, 2022c, 361). Böylece Seydi Hatun'un Paşa Yiğit Mehmed Bey'in bir diğer mirasçısı, yani kızı olduğunu; İshak Bey'in de Paşa Yiğit Mehmed Bey'in damadı olduğunu düşünebiliriz. Nihayetinde benzer bir miras hareketini

İshak Beyoğlu İsa Bey'in vakfına bağışlanan Edirne'deki Uzgaş köyünde de görmekteyiz. İshak Bey'den torunlarına kalan bu köyün (Gökbilgin, 2007, 333), İshak Bey'e de 1399'da Edirne'ye yerleştirilen dedesi Musliheddîn Mustafa Bey, babası Mecdeddîn İsa Bey ve annesi Şadan Hatun'dan intikal ettiğini düşünmekteyiz.

Bu durumda, Fetret Devri sırasında Amasya'ya geçen Sultan Mehmed Çelebi, evlilik yoluyla Kutluşahlar ailesinin desteğini alıp kardeşleri ile taht mücadelesine girerken; Sultan Mehmed Çelebi'nin veziri ve lalası Gümlüoğlu Ali Paşa da, Kutluşahlar'dan Mecdeddîn İsa Beyoğlu İshak Bey'i Üsküp'e gönderip Paşa Yiğit Mehmed Bey'in kızı ile evlendirmiş olabilir. Nihayetinde, Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey, Fetret Devri'nin ilk dönemlerinde Edirne tahtının sahibi Süleyman Çelebi'yi desteklemiş (Pala, 2007, 139); Süleyman Çelebi'nin öldürülmesinden sonra ise Musa Çelebi tarafından bir süre Dimetoka'da (Ваки, 2022, 22) hapsedilmiştir (Uzunçarşılı, 1988, 342). Musa Çelebi'nin bu tutumu, Paşa Yiğit Mehmed Bey'i Sultan Çelebi Mehmed ile yakınlaştırdığı gibi, Kutluşahlar'dan Mecdeddîn İsa Beyoğlu İshak Bey'in Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey'in kızı Seydi Hatun'la evlenmesine de zemin sağlamış olabilir. Çünkü, Sultan Mehmed Çelebi ve kardeşi Musa Çelebi'nin karşılaştığı Çamurlu Derbent savaşına ikibin askeri ile katılan Paşa Yiğit Mehmed Bey (Kastritsis, 2007, 85) taraf değiştirerek Mehmed Çelebi'nin tahta geçmesini sağlamıştır.

Kısacası, Gümlüoğulları ailesine mensup Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey ile Kutluşahlar ailesine mensup Üsküp uçbeyi İshak Bey'in aralarında kan bağı bulunmasa da; Aşıkpaşazâde'nin yazdığı “[Paşa Yiğit Bey] İshak Bey'in efendisidir, hem de babası gibidir” (Aşıkpaşazâde, 2013, 400) cümlesi kanaatimizce manevi evlatlığı değil; damatlığı belirtmektedir. Ayrıca Paşa Yiğit Mehmed Bey ile İshak Bey'in arasındaki damat—kayınpeder ilişkisi, İshak Bey'in Üsküp'te inşa ettirdiği Alaca Camii'nin kitabesinde geçen “Paşa Yiğit oğlu İshak Bey” cümlesinin (Kumbaracı-Bogoyevič, 2008, 61) doğruluğunu da desteklemektedir.

Zaten, Kutluşâhlar ailesi de bütünüyle Üsküp'e yerleşmemiş; İshak Bey'in öz kardeşlerinden Şerefeddîn Hamza Bey Canik Bey'i olup Şehzade Küçük Mustafa olayı sonrasında Bursa'da ikamet etmiştir (Yasar, 2022c, 383). Amasya'da yaşayan diğer öz kardeşi İbrahim Bey ise 1428'de İnegöl'e yerleştirilip 1451 yılında Silistre valisi olmuştur. İbrahim Bey, 1453'te İstanbul'un fethi sırasında vefat ederken (Yasar, 2022b, 30) oğlu İshak Paşa ise Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid'e veziriazam olacaktır (Yasar, 2022b, 284).

Sonuç

Günümüz bakış açısından tarihe yaklaşmak, serhad şehirleri ve uç bölgelerdeki uç kültürünün, bu alanları merkezden bariz biçimde ayırdığı düşüncesini (İnalcık, 2022a, 43) zaman zaman beslemektedir. Çünkü, iktidarın toplandığı merkezlerde, müesses nizamın oluşturduğu kurumsal yapı sayesinde, teoloji, şer'i hukuk hatta Arapça veya Farsça'nın hâkim olduğu saray edebiyatı gibi unsurlar baskınken (İnalcık, 2022a, 44), sınırlarda olup hatta yeni yeni Türk-İslam yerleşimine açılan uç şehirlerinde, müesses nizamın getirdiği kurumsal yapılar henüz oluşma-

mıştır. Bunun bir sonucu olarak, hayati tehlikelerin kol gezdiği ve kişinin atılğanlığını isteyen uçlara, hareket kabiliyeti yüksek göçebeler ve maceracılar yerleştiği gibi merkezdeki kurumsal yapıların dışladığı siyasi muhalifler ve Râfîzîler de uçlarda yaşama olanağı bulmuştur (İnalcık, 2022a, 44). Böylece uçlarda etnik bakımdan karışık, hatta çok kültürlü bir toplum yapısı oluşur (İnalcık, 2022a, 44). Çok kültürlü toplum yapısı ve kurumsal yapıların oluşmaması sebebiyle, uçlarda teoloji yerine tarikatlar ve dervişler; şer'i hukuk yerine örfi hukuk, saray edebiyatı yerine mistik ve epik bir halk edebiyatı hâkim olmuş; yerli nüfusun değerleri ekleşebilen bu unsurlar, henüz kalıplaşmamış mistik ve şövalersk bir halk kültürünü doğurmuştur (İnalcık, 2022b, 18).

Paşa Yiğit Mehmed Bey'in fethettiği Üsküp şehrinde de, uçlara has bu kültür unsurlarını, örneğin Karaca Ahmet Sultan türbesi ve zaviyesinde görülmektedir. Sufi dervişlerin seferlerdeki cesaretlendirici tavırları Rumeli'nin kavşak noktalarında zaviyeler kurulmasının önünü açarken (Selçuk, 2022, 50) "Rûm Abdalları'nın kutb-ı namdârı" olarak anılan (Şahin, 2023, 113) Karaca Ahmet Sultan'ın türbesi de, uç kültürüne özgü bir durum olarak hristiyan ahalî tarafından bile kutsallık atfedilen bir ziyaretgaha dönüşmüştür (Ocak, 2023, 57). Merkezi devlet otoritesini ve menfaatlerini temsil eden İbn Bibi veya Aksarayî gibi vakayinâmeler, uç toplumunu her fırsatta ayaklanmaya hazır, yağmacı asiler olarak tasvir ederken (İnalcık, 2022a, 40) Saruhan'da "tuz yasağına uymayan" yörüklerin Rumeli'ye nakli de, merkezin menfaatlerini ve uçlara olan bakışını yansıtmaktadır.

Saruhanlı olan Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey, "*hayatını cihada adanmış, yaz kış demeden cihad ve gazâ eden, düşmanın yüreğine korku salan, İslâm ülkesine saldıran kafirlere geçit vermeyen, küffarı perişan eden*" serdarlardan biri olarak anlatılırken (Şahin, 2023, 172); nesli Selçuklu hanedanına kadar ilerleyen Kutluşâhlar ailesinin bir ferdi olan İshak Bey ise, kurduğu vakıf ile fütüvvet sahibi sayılmakta (Cevdet, 2008, 217) "*gâyet şecî, müdebbir, maârif-âşinâ*" olarak anılmaktadır (Yasar, 2022b, 283). Nitekim İshak Bey, Amasyalı olan Aşıkpaşazâde gibi bir entelektüelle yakın ilişkiler kurduğu gibi, kendisinin hocası olan Müfred Şüca Efendi'yi –Molla Şücaeddîn İlyas– memleketi Amasya'dan getirtilip Üsküp İshakiye Medresesi'nde görevlendirmiştir (Yasar, 2022c, 380). Üsküp'te 40 yıl görev yapan Şüca Efendi, Molla Zeyrek Efendi gibi birçok âlimi yetiştirirken (Taşköprülüzâde, 2019, 188) İshak Bey'in temelini attığı kurumsal yapılar, uç şehri olan Üsküp'ün bir kültür şehrine dönüşmesinde öncü olmuştur. Ayrıca, Amasya gibi yerleşmiş bir kültür coğrafyasında yetişen İshak Bey, bir uç şehri olan Üsküp'e de bu kültür unsurlarını taşımıştır.

Şeyh Bedreddîn hadisesinde birçok uç şehrinin aksine, Üsküp ucunun isyana katılması kaynaklarda belirtilmezken, İshak Bey'in öz kızkardeşi Hundi Sultan ile evli olan Bayezid Paşa (Yasar, 2022c, 145) isyanı bastırmıştır (Uzunçarşılı, 1988, 363). 1422 yılındaki "Düzme Mustafa" isyanında ise Gümlüoğulları dahil birçok akıncı ailesi şehzadeyi desteklerken (Uzunçarşılı, 1988, 379), İshak Bey'in isyana katıldığı hakkında herhangi bir kayıt kaynaklarda yer almamaktadır. "Düzme Mustafa" isyanını bastırmakla görevlendirilen İshak Bey'in eniştesi, Bayezid Paşa isyan sırasında öldürülürken (Uzunçarşılı, 1988, 379) Hüseyin Hüsâmeddîn Ya-

sar, Üsküp uçbeyi İshak Bey'in halasının oğlu olan Sultan II. Murad'a sadık kaldığını belirtilmektedir (Yasar, 2022b, 283). Muhtemelen İshak Bey'in yetiştiği çevre ve akrabalık ilişkileri, İshak Bey'i siyasal olaylarda diğer uçbeylerinden farklılaştırmıştır.

İshak Bey'in Sultan II. Murad'la olan yakınlığı, Üsküp şehrinin gelişimine dahi yansırken, Sultan 1436 yılında şehre bir Hünkâr Camii'ni yaptırır (İnbaşı & Kul, 2018, 65). Hatta, Üsküp'teki Fatih Köprüsü'nün (İnbaşı & Kul, 2018, 66) yapımına da Sultan II. Murad'ın ikinci saltanat döneminde başlanılır (Asım, 2019, 37). Keza, Sultan Çelebi Mehmed'in kızı Ayşe Hatun da Üsküp'te bir mescid yaptırdığı gibi (Gökbilgin, 2007, 321), zaman içinde Beyhan Sultan, Hümaşah Sultan gibi birçok hanedan üyesi de Üsküp'e yerleşmiş ve vakıflar kurup şehrin gelişimine katkıda bulunmuşlardır.

Modern akademik literatürde, uç bölgeleri ile kentsel ve/veya kurumsallaşmış merkezler arasındaki keskin bölünme sorgulanmaktadır. Örneğin Selçuklu dönemi Anadolu'daki uç bölgeleri ile saltanat merkezi Konya arasındaki ilişkileri inceleyen Peacock, Selçuklu saraylarının göçer yapısını dikkate alarak uçlarla merkez arasındaki ilişkilerin kesin çizgilerle ayrılmadığını, Selçuklu hanedanının Anadolu'ya göç sırasında nüfuslarını gün geçtikçe arttıran göçebeleri kontrol etmeye çalışıp, merkeze olan bağlılıklarını güçlendirmeye çalıştıklarını söylemektedir (Peacock, 2013). Şecerele ve miras hareketleri üzerinden anlaşıldığı üzere, Kutluzâde Mecdeddîn İsa Bey'in öz oğlu İshak Bey'in Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey'in damadı ve mirasçısı olması bu bağlamda uç bölgesinin merkeze olan bağlılığını güçlendirmesi olarak okunabilir.

Bir uç toplumu olan Saruhanlıların "ulusu" olarak nitelenen Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey ile kökleri Selçuklu sarayına kadar uzanan Kutluzâde İshak Bey'in farklı kültürlerden geldiği açıkken uçlarla merkez arasındaki ilişkilerin kesin çizgilerle ayrılmadığı; hatta zaman zaman kaynaştığı gözlemlenmektedir. Örneğin, soyu Selçuklu hanedanına kadar uzanan İshak Bey ile Selçuklu sarayına karşı çıkan Babaî isyanının lideri Baba İlyâs-ı Horasânî'nin (Ocak, 1980, 83-89) soyundan gelen Aşıkpaşazâde (Aşıkpaşazâde, 2013, 9) birbirlerine yoldaşlık yapmışlardır (Aşıkpaşazâde, 2013, 11-12). İshakiye Medresesi'nin ilk müderrisi olan Amasyalı –Müfred Şüca– Molla Şücaeddîn İlyas Efendi'nin "Üsküp Şeyhi" olarak bilinmesi; hatta "*tasavvuf ehlinin kıyafetlerine benzer kaba ve kalın giysiler*" giymesi (Taşköprülüzâde, 2019, 188), merkezde baskın olan teoloji ve uçlarda hâkim tarikat ve dervişler ayrımının (İnalcık, 2022b, 18) iddia edildiği gibi bariz (İnalcık, 2022a, 43) olmadığını yansıtmaktadır. Keza, ölümünden sonra İshak Bey'in II. Kosova Savaşı sırasında Üsküp yolu üstünde silahlanmış atı ile bir çadır içinde zırhını kuşanmış olarak namaz kılması ve halkı korumak için hazır beklediğini söylemesi (İbn-i Kemal, 1991, 538) bir menkıbe olarak anlatılmaktadır. Menkıbelerde yer alan uç kültürüne has epik ve mistik öğeler (İnalcık, 2022b, 18) ise merkez ile uçlar arasındaki kültürel kaynaşımı yansıtmaktadır.

Kısacası, Üsküp uçbeyi İshak Bey'in gerek iktidarla arasındaki ailevi yakınlığıyla gerekse de kurduğu vakfın işlemesiyle bir uç şehri olan Üsküp'ün zaman içinde diğer uç şehirlerinden ayrılmasında ilk adımı oluşturduğu söylenebilir. Fakat, gerek İshak Bey'in Paşa Yiğit Mehmed Bey'in damadı olması, gerekse de İshak Bey'in ve çevresindeki kişilerin yaşam tarzlarına dair

ipuçları, uç şehirleri ile merkez arasındaki kültür ayrımının XV. yüzyılda keskin olmadığını bizlere yansıtmaktadır.

- 1 Hüseyin Hüsameddin Yasar, eserinin 3. cildinde II. Murat'ın annesinin Divitdâr Ahmed Bey'in kızlarından Şehzâde Hâtun olduğunu, "zann olunur" derken (s.460); 11. cildinde ise vakıf kayıtlarına dayanarak Mecdeddin İsa Bey'in kızı Emine Şâh Bulâ Hâtun'u II. Murat'ın annesi olarak anlatmaktadır. (s.373). İshak Bey'in annesi ise Divitdâr Ahmed Bey'in kızı Şadan Hatun olarak anlatıldığına göre her iki olasılıkta da İshak Bey ile Sultan II. Murat kuzen olmaktadır.

Kaynakça

VGMA. 631, v.128.

Баки, С. [Baki, S.] (2022). *Формирање На Османлиската Феудална Класа На Балканскиот Полуостров: Иса Бег Од Скопје И Неговото Семејство*. [Formirave Na Osmanliskata Feudalna Klasa Na Balkansiot Poluostrov: İsa Beg Od Skopje İ Negovoto Semeystvo] Skopje: Универзитет Св. Кирил И Методиј - Скопје Институт За Национална Историја Република Македонија, Doktorska Disertacija.

Đurović, M. (Dü.) [Curović, M.] (1970). *Историја Црне Горе Књига Друга Од Краја XII До Краја XV Бијбака Црна Гора У Доба Обласних Господара* [İstoriya Crne Gore Kniga Druta Od Kraya XII Do Kraya XV Biybka Crna Gora U Doba Oblasnihi Gospodara]. Титоград, Jugoslavia: Редакција За Историју Црне Горе.

Akpınar, T. (2024, 04 21). *Hüseyin Hüsameddin Yasar*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/amasya-tarihi> adresinden alındı.

Asım, S. (2019). *Üsküp Civarı ve Tarihi*. (S. Baki, Dü.) Üsküp: Divan Yayınları.

Arslan, H. Ç. (2001). *Türk Akımcı Beyleri ve Balkanlar'ın İmarına Katkıları (1300-1451)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Aşıkpaşazâde, D. A. (2013). *Aşıkpaşazâde Tarihi -Tevârih-i Âli Osmân-*. (A. Kala, Dü.) İstanbul: Kamer Yayınları.

Ayverdi, E. H. (1981). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya cilt III*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Babinger, F. (1980). Turahan Bey. *İslam Ansiklopedisi*, 12, 104.

Barkan, Ö.L. (2021). *Kolonizatör Türk Dervişleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları

Cevdet, M. (2008). İslâm Fütüvveti ve Türk Ahîliği - İbn-i Battuta'ya Zeyl. (C. Yazar, Dü.) İstanbul: İşaret Yayınları.

Çam, M. & Ademi, R. (Ed.) (2016). *Bosna Hersek Vakfiyeleri Cilt II*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Darling, L. T. (2017). Historicizing the Ottoman Timar System: Identities of Timar-Holders 14th to 17th Centuries. *Turkish Historical Review* (2017/8), 145-173.

Döğüş, S. (2005). Şeyh Bedreddîn ve Rumeli Gazileri. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (2005/18), 71-94.

- Furat, Ahmet Suphi. (2010). Üsküp Medresesi'nde Hocalık Yapmış Osmanlı Âlimleri. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12, ss(89-94).
- Elezoviç, Gliša. (1940). Turski Spomenici I. Beograd.
- Emecen, F. (2012a). Uç Beyi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 42. pp.38-39. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Emecen, F. (2012b). Turahan Bey. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 41. pp.405-407. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Emecen, F. (2000). İshak Bey. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 22. pp.524-525. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Emecen, F. (2021). *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikleri Dünyası*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Furkani, M. (2017). Siyasi ve İlmi Bir Kişilik: Amasya Emiri Hacı Şadgeldi Paşa ve Ed'Dürrü'l-Mensûretü Fi'l-Fûru Adlı Eserin Kendisine Nispeti. A. Ü. Rektörlüğü (Dü.), Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu - International Amasya Scholars' Symposium. içinde 1, s. 389-398. Amasya: Amasya Üniversitesi Rektörlüğü.
- Gelibolulu Mustafa Âli (2024). *Künhü'l-Ahbâr IV. Rükün*. (S. Donuk, Haz.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Göde, K. (1995). Eretnaoğulları. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11. pp.295-296. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gökbilgin, M. T. (2007). *XV ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası- Vakıflar Mülkler Mukataalar*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Hadîdî. (1991). *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*. (haz. N. Öztürk). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- İnalcık, H. (1953). *Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na -XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri- Fuad Köprülü Armağanı'ndan Ayrı Basım*. İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.
- İnalcık, H. (2007). Orhan. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 33. pp.375-386. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İnalcık, H. (2020). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, Halil. (2021). *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, İstanbul: Kronik Yayınları.
- İnalcık, H. (2022a) *Osmanlılar - Fütuhât, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2022b). *Devlet-i 'Aliyye -Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar (Cilt 1 Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal Kurumsal ve Ekonomik Gelişim)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H., & Oğuz, M. (1989). *Gazavat-ı Sultân Murâd bin Mehmed Hân -İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerine Anonim Gazavatnâme*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnbaşı, M. (2016) Fatih Sultan Mehmed Döneminde Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp, In Zafer, A.B. "Fatih Sultan Mehmet Han ve Dönemi". Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- İnbaşı, M., & Kul, E. (2018). *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbn-i Kemal. (1991). *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*. (Ş. Turan, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İbn-i Kemal. (2000). *Tevârih-i Âl-i Osman IV. Defter*. (K. Imazawa, Dü.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- İsabegoviç Family. (2023, Temmuz 10). Geni: <https://www.geni.com/surnames/isabegoviç> adresinden alındı.
- Jorga, N. (2023). *Osmanlı İmparatorluğu Cilt 1*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Kasaköse, H. (2017). Ahiliğin Balkanlar'a Geçiş Yolları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 82. pp.91-106.
- Kastritsis, D. (Dü.). (2007). *The Tales of Sultan Mehmed Son of Bayezid Khan - Ahval-i Sultan Mehmed bin Bayezid Han*. Boston: Harvard University Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Kayapınar, L. (2005). Teselya Bölgesinin Fatih Turahan Bey Ailesi ve XV-XVI. Yüzyıllardaki Hayır Kurumları. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2005/1(10), 183-196.
- Kumbaracı-Bogoyeviç, L. (2008). *Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri*. İstanbul: Enka.
- Kurtoviç, E. (2009). Veliki Vojvoda Bosanski Sandalj Hranić Kosača. Sarajevo: Institut Za Istoriju.
- Neşrî, M. (1957). *Kitâb-ı Cihan-Nümâ - Neşrî Tarihi (Cilt 2)*. (F. R. Unat, & D. A. Köymen, Dü) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ocak, A. Y. (1980). XIII. yüzyılda Anadolu'da Baba Resûl (Babailer) İsyanı ve Anadolu'nun İslâmlaşması Tarihindeki Yeri. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ocak, A. Y.(2023). Ortaçağlar Anadolu'sunda –İslam'ın Ayak İzleri– Selçuklu Dönemi –Makaleler– Araştırmalar, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özaydın, A. (2001a). Kadı Burhâneddin. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24. pp.74-75. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özaydın, A. (2001b). Kadı Burhâneddin Devleti. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24. pp.76-77. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Pala, A. (2007). Rumeli'de Bir Akıncı Ailesi: Gümlüoğulları ve Vakıfları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, (43), 137-144.
- Peacock, A.C.S. (2013). Court and Nomadic Life in Saljuq Anatolia. *Turko-Mongol Rulers, Cities and City Life*, (Durand - Guedy Ed.). pp.191-222. Brill: Brill's Inner Asian Library.
- Pelidija, E., & Emecen, F. (2000). İsa Bey. *İslam Ansiklopedisi*, 22, 475-476.
- Selçuk, H. (2022). Balkanlar'da İskân ve İhtida. İstanbul: Çizgi Yayınevi.
- Süreya, M. (1996). Sicil-i Osmâni. (N. Akyabar, & S. A. Kahraman, Dü) İstanbul: Tarih Vakfı-Yurt Yayınları.
- Sümer, F. (2001). Karamanoğulları. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24. pp.454-460. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şabanović, H. (1964). Krajište Isa-Bega Ishakovića -Zbirni Katastarski Popis Iz 1455 Godine. Sarajevo: Orijentalni Institut U Sarajevu.
- Şahin, Haşim (2023). Dervişler, Fakihler, Gaziler -Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şen, T. (2019). Osmanlı fethi Öncesinde Bosna'da Siyasi Durum ve Dönemin Belgelerinde Türkler 1389-1463 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Edirne: T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Tamer, V. (1958). *Fatih Devri Ricalinden İshak Paşa'nın Vakfiyeleri ve Vakıfları*. Vakıflar Dergisi (4), 107-124.

- Taşköprülüzâde, A. E. (2019). Eş-Şakâ'îku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l- Osmâniyye. (M. Hekimoğlu, Dü.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Telli, Hasan (2019). Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları. Ankara: İlahiyat Yayınları.
- Truhelka, C. (1931). Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihî Esasları. (K. M. Fuat, Dü.) *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1.
- Uluçay, M. Çağatay. (1940). *Saruhan Oğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar I*, İstanbul.
- Uluçay, M.Ç. (2020). *Sancaktan Saraya - Seçme Yazılar*. (Haz. Koz, S.M - Şahin, H.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı Tarihi (Cilt 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yasar, A. H. (2022a). Amasya Tarihi I-IV cild. Samsun: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yasar, A. H. (2022b). Amasya Tarihi VI-VIII cild. Samsun: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yasar, A. H. (2022c). Amasya Tarihi IX-XII cild. Samsun: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

2026, Vol. 7(1), 257-280
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2026.273
Article type: Research Article

Received: 15.11.2024
Accepted: 29.01.2026
Published Online: 18.03.2026

Burcu Yayman*, Asım Çivitci**

Bilişsel Esneklik ve Kariyer Uyumu İlişkisinde Gelecek Zaman Perspektifinin Aracı Rolü***

The Mediating Role of Future Time Perspective in the Association Between Cognitive Flexibility and Career Adaptability

Öz

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinde bilişsel esneklik ve kariyer uyumu arasındaki ilişkide gelecek zaman perspektifinin aracılık rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın katılımcıları, Türkiye’deki bir devlet üniversitesinde öğrenim gören ve bu çalışmaya gönüllü olarak katılan 535 lisans öğrencisinden oluşmaktadır. Araştırma verileri Bilişsel Esneklik Envanteri, Kariyer Uyum Yetenekleri Ölçeği- Kısa Formu, Gelecek Zaman Perspektifi Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılarak elde edilmiştir. Çalışmada aracılık rollerini test etmek için Hayes tarafından geliştirilen Process Makro 4.2 programı kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre, bilişsel esneklik ve kariyer uyumu arasındaki ilişkide gelecek zaman perspektifinin fırsatlara odaklanma alt boyutunun orta düzeyde bir aracılık rolüne sahip olduğu gözlemlenmiştir. Sınırlılıklara odaklanma alt boyutu ise bu ilişkide daha düşük düzeyde bir aracılık işlevine sahiptir. Bu çalışma, gelecek zaman perspektifinin kariyer uyumu üzerindeki dolaylı rolünü ortaya koymasıyla kariyer uyumunun kavramsal açıklamalarına ampirik bir katkı sunmaktadır.

257

Abstract

The aim of the present study is to examine the mediating role of future time perspective in the relationship between cognitive flexibility and career adaptability in undergraduate students. The participants of the research consist of 535 undergraduate students attending at a public university in Turkey and participating in this study voluntarily. The research data were obtained through the Cognitive Flexibility Inventory, Career Adaptability Scale- Short Form, Future Time Perspective Scale and the Personal Information Form. Process Macro 4.2, developed by Hayes to test the mediating roles has been used. According to findings, the focus on opportunities sub-dimension of future time perspective has a moderate mediating role was observed in the relationship between cognitive flexibility and career adaptability. The sub-dimension of focusing on limitations has a lower level mediating function in this relationship. This study provides an empirical contribution to conceptual explanations of career adaptability by revealing the indirect role of future time perspective on career adaptability.

Anahtar Kelimeler

Bilişsel Esneklik, Gelecek Zaman Perspektifi, Kariyer Uyumu, Üniversite Öğrencileri

Keywords

Cognitive Flexibility, Future Time Perspective, Career Adaptability, Undergraduate Students

* burcuyayman48@gmail.com, ORCID: 0009-0004-0103-7240.

** Pamukkale Üniversitesi, acivitci@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9765-139X.

*** Bu çalışma birinci yazar tarafından ikinci yazarın danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

Bireyin yaşamını ve ruh sağlığını etkileyen alanlardan birisi olan kariyer, bir yaşam biçimi olarak kişinin hayatı boyunca üstlendiği rollerin tamamı olarak tanımlanmaktadır (Korkut-Owen ve diğ., 2015). Kariyer gelişimi bir süreç olarak yaşam boyu devam etmekte ve bireylerin gelişimsel dönemlerine göre farklılaşabilmektedir. Herr ve arkadaşlarına (2004) göre kariyer gelişimi, bireylerin değerlerini ifade edebilmesi, yaşam rolleriyle bütünleşmesi, bir kariyer örüntüsü oluşturmaları ve karar verme stiline ne olduğunu belirlemesi sürecidir (akt. Korkut-Owen ve diğ., 2015). Kariyer gelişimi, bireyin kendi yaşam rolleri içerisinde mesleki rolünün ne olacağı, kariyer kararlarının mesleki rolleri ve değerleriyle uyumlu olup olmadığı, hangi çalışma ortamının kendisine daha uygun olacağı gibi değerlendirme süreçlerini içermektedir. Kariyer gelişim sürecinde kendi ilgi, yetenek ve değerlerini keşfederek mesleki yönelimi ile bu kişisel özellikleri arasında bir ilişki kurabilen birey, diğer yandan meslek seçimi, iş arama, iş değiştirme, emeklilik gibi üstesinden gelmekte zorlandığı bazı yaşam olaylarıyla karşılaşabilmektedir (Ergün, 2007; Öztemel, 2014). Bu süreçte yaşayabileceği zorluklarla baş edebilmesi yönünde bireye sunulan hizmetlerden birisi kariyer danışmanlığıdır.

Kariyer danışmanlığı, psikolojik danışmanın birey veya bir grup danışanın kariyer sorunlarıyla baş etmelerine yardımcı olduğu profesyonel terapötik bir ilişki kurma sürecidir (Reardon, 1996; akt. Doğan ve diğ., 2016). Kariyer danışmanlığına yönelik mesleki gelişim kuramları ilk olarak özellik- faktör uyumlu kuramlarla; bireye özgü nitelikler ile bir işi yürütmek için ihtiyaç duyulan niteliklerin doğru eşleştirilmesi ve buna yönelik istihdamın sağlanması amacıyla ortaya çıkmıştır. İçinde bulunulan dönem ve kültürün ihtiyaçlarından etkilenen bu kuramların temel varsayımları iş sahibinin ihtiyacını karşılayan personeli bulmak ve yönlendirmektir (Isaacson, 1986 akt; Yeşilyaprak, 1995; Doğan Laçın ve Yeşilyaprak, 2018). Özellik-faktör kuramı ile başlayan kariyer danışmanlığı sürecini sosyal uyumun ön planda olduğu İşe Uyum Kuramı takip etmiştir. Dawis ve Lofquist'in oluşturduğu İşe Uyum Kuramı, özellik-faktör uyumlu kuramlar arasında yer almakta ve bireyin kişiliğinden çok, iş ortamına uyumuna önem vermektedir. Kurama göre her birey çevreyle benzeşme için çaba göstermektedir, dolayısıyla çalışanların değerleri ve beklentileri iş çevresine uyum sağlamaları ve işten aldıkları doyum ile doğrudan ilişkilidir ve bu ilişki iş ortamı için oldukça önemli görülmektedir (Rounds ve diğ., 1987). Mesleki gelişim kuramları özellik-faktör uyumlu kuramlar, psikanalitik temelli kuramlar, gelişim odaklı kuramlar, sosyal-bilişsel süreçler odaklı kuramlar ve yapılandırmacı kuramlar olarak sınıflandırılmaktadır. Mesleki gelişim kuramları temelli kariyer danışmanlığında, bireylerin kariyer gelişimine yönelik verilen hizmetlerin toplumsal yapı ve ihtiyaçlara göre değiştiği ve şekillendiği görülmektedir (Yeşilyaprak, 2019). Dolayısıyla, gelişen teknoloji ve değişen koşullarla birlikte işe alım şartlarının da değişmesiyle mesleki gelişim kuramlarında yeni fikirler ortaya çıkmıştır. Yirmi birinci yüzyılda iş gücü piyasası ve işlerdeki teknolojik gelişimlere paralel olarak kariyer danışmanlığında da bir paradigma değişimi yaşanmıştır (Özdoğan ve Özdemir, 2023). Bu durumda geleneksel olarak kabul gören işin

gerekliliklerine göre birey seçme mantığı yerini bireyin kendine uygun olan mesleği seçmesine bırakmıştır (Herr, 2001). Bir diğer deyişle kariyer danışmanlığı, değişmez tek bir gerçek yerine daha bireye uyarlanabilir ve bireyin kendi gerçeklerini oluşturduğu bir sürece dönüşmüştür (Dönmezoğulları ve Yeşilyaprak, 2019). Kariyer danışmanlığında gerçekleşen bu değişimler yapılandırmacı yaklaşımların ortaya çıkmasında rol oynamıştır. Yapılandırmacılık, edinilen bilginin kişinin içinde bulunduğu bağlama göre kendi eylemleriyle ya da eylemleri sonucunda edindiği deneyimlerle yapılandırıldığını kabul eden bir yaklaşımdır (Eren ve diğ., 2007). Yapılandırmacı bakış açısıyla kariyer, bireylerin gelecek odaklı davranışlarını planlama perspektifinden ele alınmakta ve değişen kariyer koşullarına adapte olabilmeyi yansıtan kariyer uyumu da bireyler için giderek bir ihtiyaç haline gelmektedir (Young ve Valach, 2004).

Kariyer uyumu, yapılandırmacı bir yaklaşım olan kariyer yapılandırma kuramının temel kavramlarından birisidir. Kariyer uyumu psiko-sosyal bir yapı olarak görülmektedir. Bu yapı, içerisinde bireyin şu an ya da gelecekte oluşabilecek mesleki gelişim görevlerini, kariyerinde oluşabilecek sorunlarla halihazırdaki kaynaklarını kullanarak baş edebilme yeteneğini ve buna farklı koşullarda hazır olması gerektiğini barındırmaktadır (Savickas ve Porfeli, 2012). Savickas'ın (1997) tanımladığı üzere kariyer uyumu; mesleğe yönelik bir role hazırlanırken veya mesleğe giriş sürecinde öngörülebilir kariyer görevlerinin ve sonrasında iş yaşamındaki ön görülemeyen değişikliklerin üstesinden gelmeye hazır olmaktır. Ergenlerde ve yetişkinlerde kariyer uyumu kendini tanıma ve çevreyi keşfetmeyi, planlı tutumları, bilinçli bir biçimde karar vermeyi içeren; mesleki gelişim görevleri ve kariyer geçişleriyle birlikte başa çıkabilme kaynaklarını ortaya koyan bir kavram olarak açıklanmaktadır (Savickas, 2005). Kariyer uyumunun incelendiği bir meta analiz çalışmasında (Rudolph ve diğ., 2017), kariyer uyumunun yaşam doyumu, gelir, iş performansı gibi kavramlarla ilişki olduğu ve yüksek kariyer uyumuna sahip bireylerin muhakeme, analiz etme, eleştirel düşünme gibi bilişsel yeteneklerinin gelişmiş olması nedeniyle iş performanslarının da yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Kariyer uyum düzeyi yüksek bireyler, gelecekleriyle ilgili düşünüp planlar yapmakta ve kariyerlerine yönelik yapabileceklerinin neler olduğunu belirleyip kariyerleri üzerinde kişisel kontrollerini arttırmaktadırlar. Bu bireyler kariyerleriyle ilgili gelecekteki senaryoları ve kendileriyle ilgili olası seçenekleri merak ederek bu doğrultuda araştırma yapmakta ve amaçlarına ulaşabilmek için kendilerine olan güveni arttırmayı hedeflemektedirler (Savickas, 2005). Ayrıca, kariyer uyumu yüksek bireyler daha esnek olmakta ve değişen koşullarla daha fazla baş edebilmektedirler (Savickas ve Porfeli, 2012).

Bireyin değişen koşullar karşısındaki uyum süreciyle ilişkili temel kavramlardan birisi de bilişsel esnekliktir. Bilişsel esneklik; kişinin farklı durumlara adapte olabilmesi, bir düşünceden başka bir düşünceye geçebilme yeteneği ve karşılaşılan problemlerde çoklu stratejileri kullanabilme kapasitesi olarak ele alınmaktadır (Stevens, 2009). Dennis ve Vander Wal (2010) bilişsel esnekliği, farklılaşan çevre koşullarıyla karşılaştığında bireyin sahip olduğu bilişleri değiştirebilme yeteneği olarak açıklamışlardır. Bilişsel esneklik, bireyin karşılaştığı güç durumları kontrol edilebilir olarak algılaması, yaşamda gerçekleşen durum ve davranışların alternatif-

lerini fark etmesi ve zorlayıcı durumların üstesinden gelebilmekle ilgili farklı çözüm yollarını bulabilmesi biçimindeki üç temel yönüyle ele alınmaktadır. Bilişsel olarak esnek kişilerin kişilerarası ilişkilerde yaşadıkları sorunlar ya da karşılaştıkları diğer problemler karşısında alternatiflerinin farkında olan, anlaşmazlık ve belirsizlik durumlarına toleransı yüksek, atılgan, duyarlı ve iletişim kurmada kendine güvenen kişiler oldukları gözlenmektedir (Martin ve Anderson, 1998; Martin ve Rubin, 1995). Bilişsel esnekliği yüksek olan kişiler, değişim yapma konusunda düşük bilişsel esnekliğe sahip olanlara kıyasla daha kolay ve spontane değişimler yapabilmektedirler (Cox, 1980). Yüksek düzeyde bilişsel esnekliğe sahip bireylerin; yeni ve zorlayıcı durumlarla etkili bir biçimde baş edebildiği, bu yöndeki seçeneklerin farkında olduğu, alternatif fikirler ürettiği ve yeni durumlara karşı uyum sağlayabildiği öngörülmektedir (Altunkol, 2011; Martin ve Rubin, 1995). Bilişsel esnekliği yüksek olanların, karşılaştıkları problemlerle baş etmede daha olumlu bir tutuma sahip olacakları ve çözüm bulma stratejilerini daha etkili kullanabilecekleri düşünülmektedir (Buğa ve diğ., 2018). Bu özellikleriyle bilişsel esnekliğin kariyer uyumu ile oldukça ilişkili bir kavram olduğu görülmektedir. Buna göre, kişi bilişsel esneklik yolu ile kariyer sürecinde daha açık fikirli olmakta (Chong ve Leong, 2017), daha işlevsel kararlar alabilmekte (LePine ve diğ., 2000) ve belirsizliklerle karşılaşması durumunda daha kolay mücadele edebilmektedir (Ziyan, 2020). Bilişsel esneklik ve kariyer uyumu arasındaki bu bağıntıda sözü geçen belirsizlik, geleceğe yönelik durum ya da olasılıklar ile ilişkilidir. Gelecek zaman, öznel bir yapıya sahip olduğu için psikolojik zamanı yansıtan bir kavramdır. Yani geleceğe ilişkin zamansal algılar kişiye göre değişkenlik göstermektedir (Avcı ve Erden, 2009). Gelecek zamana ilişkin öne çıkan kavramlardan birisi de gelecek zaman perspektifidir.

Gelecek zaman perspektifi (GZP), geleceği düşünerek planlar yapma, geleceğe yönelik hedefler oluşturma ve güncel konuların gelecekte getireceği olası sonuçlarına odaklanma olarak ifade edilmektedir (Zimbardo ve Boyd, 1999). Dolayısıyla bireylerin gelecek hedefleri, içsel dürtüleriyle bilgilerini karşılaştırmaları sonucunda şekillenmektedir (Poole ve Cooney, 1985). Gelecekteki seçenek ve olasılıkları öngörebilme yönünde bilgi edinen kişiler, geleceğe dönük kişisel hedeflerine ulaşmak için daha sağlam ve nitelikli çalışmalar yapmakta, böylece kendilerini daha sağlıklı bir biçimde geliştirmektedirler (Nurmi, 1993). Nurmi'ye (1991) göre ise gelecek zaman perspektifi; bireylerin kişisel geleceklerini umut, hedef, beklenti ve endişeleri yönünden değerlendirmeleri ve tanımlamalarıdır. Geleceğe ilişkin seçeneklerinin neler olduğu konusunda bilgi toplayan kişiler, kişisel hedeflerini gerçekleştirme yönünde çalışmalar yapabilmektedirler (Nurmi, 1993). Dolayısıyla gelecek zaman perspektifi, bireylerin geleceği uzun erimli olarak algılama derecelerini, mevcut zamandaki eylemlerini gelecekle ne kadar bağlantılı biçimde gördüklerini ve şimdiki zamanda kararlar alırken geleceği de göz önünde bulundurmalarını ifade etmektedir. Gelecek zaman perspektifi, şimdiki zamanda yaşamının ve anlık hazzın konforundan ve gün boyunca keyifle vakit geçirme isteğinden uzaklaşmayı, geçmişini ayırtıştırılması gereken hatalar deposu olarak görmeyi ve başarı odaklılığı içermektedir (Zimbardo ve Boyd, 1999). Gelecek zaman perspektifine sahip bireyler; boş vakitlerinin sınırlı

olduğunu ifade etmekte, günlük plan yapmakta ve işlerini zamanında yetiştirmektedirler. Dolayısıyla bu zaman perspektifine sahip bireylerin mantıklı analiz yaptıkları, gelecekte geçmişe bakabildikleri ve planlama yapmaktan keyif aldıkları görülmektedir. Bununla birlikte geleceğe yönelik problemleri çözmede yetenekli olan bireylerin sahip olduğu özelliklerden birisinin de seçenekler oluşturabilmeyi ve alışılmış çözümlerden farklı düşünebilmeyi gerektiren bilişsel esneklik olduğu vurgulanmaktadır (Jonassen ve Grabowski, 1993).

Gelecek zaman perspektifi ile ilgili kavramsallaştırmalar yalnızca geleceğe yönelik olumlu tutumlardan oluşmamaktadır. Gelecek, bireyler tarafından olumlu algılanabileceği gibi olumsuz da algılanabilmektedir. Bu durum, hissedilen ya da algılanan zaman olarak tanımlanan (Nyman ve diğ., 2017) psikolojik zaman kavramının doğal bir sonucudur. Bu noktada, gelecek zaman perspektifini oluşturan iki kavram öne çıkmaktadır: Fırsatlara odaklanma ve sınırlılıklara odaklanma. Gelecek zaman perspektifinin zıt olan bu iki kavram üzerinden incelenmesi, gelecek zaman kavramının öznel olması ile ilgilidir. Fırsatlara odaklanma, daha çok teşvik edici ve olumlu düşünceler ile pozitif sonuç elde etme ihtimalini barındırmaktadır. Sınırlılıklara odaklanma ise önlem almaya yönelik olumsuz düşünceleri ve negatif sonuç elde etme ihtimalini içerir (Zacher ve Lange, 2011). Zacher ve Frese (2009) tarafından yapılan bir çalışmada da gelecek zaman perspektifinin alt boyutlarından birisi olan fırsatlara odaklanma, kişilerin geleceğe yönelik kariyer örüntülerine ilişkin birden fazla hedef, seçenek ve olasılık algılamaları olarak tanımlanırken; alt boyutu olan sınırlılıklara odaklanma ise kişilerin geleceğe yönelik kariyer örüntülerindeki kısıtlamalar ve bu kısıtlamalara ilişkin inançları olarak tanımlanmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere, Savickas (1997) yüksek kariyer uyumunun temelinde bireyin geleceğini düşünmesi ve geleceğiyle ilgili planlamalar yapmasının yer aldığını belirtmiştir. Gelecek zaman perspektifine göre ise, bireylerin geleceğe yönelik hedeflerinin kendi dürtülerini mevcut bilgileriyle karşılaştırmaları yoluyla ortaya çıktığı söylenebilir (Poole ve Cooney, 1985). Buna göre kariyer uyumu ve gelecek zaman perspektifi arasındaki ilişki; bireyin kendi özellik, istek ve dürtülerinin farkında olması, bu doğrultuda geleceğe yönelik düşünmesi ve kariyer seçeneklerini araştırarak mantıksal karar verme stiliyle olası kariyer alternatiflerini belirleyip bu doğrultuda davranış değişikliğine gitmesi olarak açıklanabilir. Nitekim yapılan araştırmalar da (Boo ve diğ., 2022; Çakır, 2022; Jia ve diğ., 2022; Ling ve diğ., 2022) kariyer uyumu ve gelecek zaman perspektifi arasındaki bu olumlu ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu açıklamalardan hareketle, gelecek zaman perspektifinin; motivasyon için kaynak oluşturma, gelecek erimli düşünme, hedef belirleme ve bu hedefe göre davranışlarını şekillendirme gibi özellikleriyle bilişsel esneklik ve kariyer uyumu arasındaki ilişkide aracı bir rol üstlenebileceği ön görülebilir. Gelecek zaman perspektifinin fırsatlara odaklanma alt boyutu, geleceğe yönelik olumlu bir tutum olarak bireylerin kariyer süreçlerinde karşılaşılabilecekleri güçlüklerin daha rahat üstesinden gelmelerini kolaylaştırabilir. Bu yönüyle fırsatlara odaklanma; bilişsel esneklik ve kariyer uyumu arasındaki olumlu bağtıda aracılık işlevi sergileyebilir. Gelecek zaman perspektifinin sınırlılıklara odaklanma alt boyutu ise bireylerde gelecek hedefleri için harekete

geçme konusunda kısıtlı zamana sahip oldukları düşüncesi oluşturarak onların bu yöndeki motivasyonlarını tetikleyebilir ve bu durum bilişsel esneklik ve kariyer uyumu arasındaki ilişkide sınırlılıklara odaklanmanın aracı rolünün önünü açabilir.

Gelecek zaman perspektifinin fırsatlara odaklanma ve sınırlılıklara odaklanma boyutlarının bilişsel esneklik ve kariyer uyumu arasındaki ilişkide aracılık rollerinin olup olmadığını inceleyen bu araştırmanın çalışma grubunu üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Üniversite yılları gençlerin bir yandan mesleğe ilişkin akademik eğitim alırken; diğer yandan iş hayatına geçişle ilgili belirsizlikler yaşadıkları, kariyer seçeneklerini gözden geçirdikleri ve geleceğe ilişkin planlamalar yaptıkları bir dönemi içermektedir. İş ve meslek yaşamına hazırlandıkları bu evrede üniversite öğrencilerinin geleceğe dönük daha doğru ve bilinçli kararlar almalarında bilişsel esnekliğin kolaylaştırıcı bir işlevinden söz etmek mümkündür. Nitekim bilişsel esneklik; eleştirel düşünme, analitik düşünme, problem çözme, gelecek erimli düşünme ve iş birliğine açık olma ile birlikte, üniversite öğrencilerinin iş dünyasında karşılaşacakları değişikliklere uyum sağlamalarında hazır bulunuşluklarını arttıran 21. Yüzyıl becerileri arasında sayılmaktadır (Gunawan ve diğ., 2019). Üniversiteli gençlerin bilişsel esneklik yardımıyla kariyer sürecindeki belirsizliklere karşı daha kolay mücadele edebilmeleri (Ziyan, 2020), daha işlevsel kararlar alabilmeleri (LePine ve diğ., 2000) ve kariyer geleceklerini daha iyi planlayarak (Yıldız Akyol ve Boyacı, 2020) daha fazla kariyer uyumluluğu sergilemeleri mümkündür. Üniversite öğrencilerinde bilişsel esneklik arttıkça kariyer uyumunun arttığını gösteren çalışmalar da (Chong ve Leong, 2017; Demirtaş ve Kara, 2022; Kırıkkanat, 2023; Yıldız Akyol ve Boyacı, 2020; Ziyan, 2020) bu bağıntıyı ortaya koymaktadır. Chong ve Leong (2017) araştırmalarda kariyer uyumunun dolaylı ilişkilerinden çok, doğrudan öncülleri ve sonuçları açısından ele alınmasının bu kavramın yapısının anlaşılmasını kısıtladığını belirtmişlerdir. Nitekim, alan yazında bilişsel esneklik ve kariyer uyumu arasındaki olumlu ilişkiye işaret eden pek çok araştırmanın varlığına karşın, bu ilişkinin oluşmasında hangi ara değişkenlerin dolaylı bir işlevinin bulunduğu dair bilgilerde bir sınırlılık gözlenmektedir. Bilişsel esneklik ve kariyer uyumu ilişkisini ara değişkenlere (zekâ; mutluluk) dayalı olarak ele alan sadece iki çalışmaya (Myrvang, 2022; Özen ve Mete, 2022) rastlanmıştır ve bu çalışmalar sağlık çalışanları üzerinde yürütülmüştür. Bu değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkileri üniversite öğrencileri üzerinde inceleyen bir araştırmanın bulunmaması, iş ve meslek yaşamına hazırlanan bu gençlerin kariyer geleceklerini daha iyi planlamalarına yardımcı olan bilişsel esnekliğin (Yıldız Akyol ve Boyacı, 2020) hangi değişkenler aracılığıyla bu işlevini yerine getirdiğinin anlaşılmasını da güçleştirmektedir. Dolayısıyla, önceki araştırmalarda farklı gruplar üzerinde ortaya konulan bilişsel esneklik ve kariyer uyumu ilişkisinin bu çalışmada gelecek zaman perspektifi aracılık rolüyle üniversite öğrencileri üzerinde incelenmesinin, çalışmanın önemini arttıran özgün bir yönü olduğu düşünülmektedir.

Geleceği düşünerek planlar yapma, geleceğe yönelik hedefler oluşturma ve güncel konuların gelecekteki olası sonuçlarını ön görmeyi içeren gelecek zaman perspektifinin (Zimbardo ve Boyd, 1999) bu yönde bir aracı işlevinin olabileceğinden söz edilebilir. Gelecek zaman pers-

pektifine daha fazla sahip olan kişiler, mevcut davranışlarını gelecekteki kariyer hedeflerine ulaşmak üzere şekillendirebilmektedirler (Simons ve diğ., 2004). Geleceği üzerinde daha fazla düşünen ve geleceğiyle ilgili planlamalar yapan bireyin daha yüksek bir kariyer uyumuna sahip olduğu (Savickas, 1997) göz önüne alındığında, gelecekteki iş ve meslek yaşamına hazırlanma sürecinde olan üniversite öğrencilerinin kariyer uyumlarının artışında gelecek zaman perspektifinin kolaylaştırıcı bir rolünün olması beklenebilir. Yapılan araştırmalar da (Abdelwahid ve Attia, 2022; Boo ve diğ., 2021; Diaconu-Gherasim ve diğ., 2024; Jia ve diğ., 2022; Ling ve diğ., 2022; Medellu ve Fadhilah, 2022) beklendiği gibi üniversiteli gençlerde gelecek zaman perspektifi arttıkça kariyer uyumunun arttığını göstermektedir. Öte yandan gerek üniversite öğrencileri ve gerekse diğer çalışma grupları üzerinde bilişsel esneklik ve gelecek zaman perspektifi arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmanın bulunmaması, bilişsel esnekliğin hangi yönleriyle gelecek zaman perspektifiyle etkileşerek kariyer uyumunu yordayabileceğinin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Ayrıca, emekliler üzerinde yapılan bir çalışma (Zhang ve diğ., 2019) dışında, gelecek zaman perspektifinin fırsatlara odaklanma ve sınırlılıklara odaklanma boyutlarının ara değişken olarak incelendiği bir araştırmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla, gerek gelecek zaman perspektifinin aracılık işlevinin fırsatlara odaklanma ve sınırlılıklara odaklanma boyutlarıyla ele alınması gerekse bu boyutların bilişsel esneklik ile bağıntısının incelenmesi, bu çalışmanın diğer özgün yanı olarak öne çıkmaktadır. Böylelikle bu çalışmada, üniversite öğrencilerinde bilişsel esneklik ve kariyer uyumu arasındaki ilişkide gelecek zaman perspektifinin fırsatlara odaklanma ve sınırlılıklara odaklanma boyutlarının aracılık rolünün incelenmesi amaçlanmaktadır. Üniversite öğrencilerinin bu süreçte daha doğru, bilinçli ve objektif kararlar almalarına yardımcı olabilecek bilişsel esneklik, kariyer uyumu ve gelecek zaman perspektifi gibi bilişsel becerilerin bu çalışmada ilişkisel olarak incelenmesinin, hem bu yönde yapılacak ilgili araştırmalara hem de üniversitelerde öğrencilerin kariyer gelişimlerini destekleyici nitelikteki uygulamalara ampirik bir katkı sağlaması umulmaktadır.

Yöntem

Araştırma Deseni

İlişkisel tarama modelinin kullanıldığı bu çalışma bağımlı, bağımsız ve aracı değişkenleri bulunan betimsel nitelikte bir nicel araştırmadır. Çalışmada bilişsel esneklik bağımsız (yordayıcı) değişken, kariyer uyumu bağımlı (yordanan) değişken ve gelecek zaman perspektifinin fırsatlara odaklanma ve sınırlılıklara odaklanma alt boyutları aracı (mediator) değişkenlerdir.

Araştırma Grubu

Araştırma grubunu, Türkiye'nin batısındaki bir şehirde bulunan bir devlet üniversitesinin 18 farklı fakültesinde öğrenim gören 535 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmaya 350 (%65,4) kız öğrenci ve 185 (%34,6) erkek öğrenci katılmıştır. Öğrencilerin 363'ü 17-21 yaş

arası (%67,9), 138'i 22-25 yaş arası (%25,8), 18'i 26-30 arası (%3,4) ve 16'sı 31 yaş üstüdür (%3). Katılımcıların öğrenim gördükleri sınıflara göre dağılımına bakıldığında, hazırlık sınıfında 17 öğrenci (%3,2), birinci sınıfta 221 öğrenci (%41,3), ikinci sınıfta 88 öğrenci (%16,4), üçüncü sınıfta 64 öğrenci (%12) ve dördüncü sınıfta 145 öğrenci (%27,1) olduğu görülmektedir. Araştırma grubunu oluşturan öğrencilerin cinsiyet, yaş grubu ve sınıf düzeyine göre dağılımları **Tablo 1**'de de sunulmuştur.

Tablo 1

Araştırma Grubunda Yer Alan Öğrencilerin Cinsiyet, Yaş ve Sınıf Dağılımı

	Kategori	Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	350	65,4
	Erkek	185	34,6
Yaş Aralığı	17-21	363	67,9
	22-25	138	25,8
	26-30	18	3,4
	31 yaş ve üstü	16	3
Sınıf	Hazırlık	17	3,2
	1.sınıf	221	41,3
	2.sınıf	88	16,4
	3.sınıf	64	12
	4.sınıf	145	27,1

Veri Toplama Araçları

Bilişsel Esneklik Envanteri. Araştırmada üniversite öğrencilerinin bilişsel esneklik düzeylerini ölçmek amacıyla Dennis ve Wal tarafından 2010 yılında geliştirilen ve Gülüm ve Dağ tarafından 2012 yılında Türkçeye uyarlanmış olan Bilişsel Esneklik Envanteri kullanılmıştır. İki alt boyuttan (alternatifler ve kontrol) ve toplam 20 maddeden oluşan ölçek beşli Likert tipi puanlama ile değerlendirilmektedir. Bilişsel Esneklik Envanteri bireylerin karşılaştıkları zor durumlar karşısında alternatif seçenekleri görebilme ve alternatiflere uygun düşünce ile tepkiler üretebilme becerilerini ölçmek üzere geliştirilmiştir. Ölçek maddelerinden elde edilen puanlar yükseldikçe bilişsel esneklik düzeyi artmaktadır (Gülüm ve Dağ, 2012). Bu çalışmada, Bilişsel Esneklik Envanteri'nin toplam puanı kullanılmıştır.

Bilişsel Esneklik Envanteri 266 üniversite öğrencisinden oluşan bir grubun katılımıyla Türkçeye uyarlanmıştır. Bilişsel Esneklik Envanteri'nin toplam puanı için hesaplanan iç tutarlılık (Cronbach alfa) katsayısı 0.90'dır. Ölçeğin üniversite öğrencilerinde iki hafta arayla yapılan test-tekrar test güvenilirlik değerleri; alternatifler alt boyutu için 0.35, kontrol alt boyutu için 0.50 ve toplam puan için 0.39 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayıları alternatifler alt boyutu için ilk ve son ölçümde 0.91, kontrol alt boyutu için ise ilk ölçümde

0.86; son ölçümde 0.84 olarak bulunmuştur. Ölçeğin benzer ölçekler geçerliğini belirlemek için Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği, Bilişsel Esneklik Ölçeği ve Beck Anksiyete Ölçeği kullanılmıştır. Söz konusu ölçekler ile Bilişsel Esneklik Envanteri arasındaki korelasyonlar sırasıyla -0.08, 0.27, 0.44 ve -0.16 olarak bulunmuştur (Gülüm ve Dağ, 2012). Bu çalışma kapsamında Bilişsel Esneklik Envanteri'nin toplam puanından elde edilen iç tutarlılık katsayısı (Cronbach alfa) 0.87'dir.

Kariyer Uyum Yetenekleri Ölçeği- Kısa Formu. Araştırmada öğrencilerin kariyer uyum düzeylerini ölçmek amacıyla Işık ve arkadaşları (2018) tarafından Türkçeye uyarlanan Kariyer Uyum Yetenekleri Ölçeği- Kısa Formu kullanılmıştır. Ölçek öncelikle Savickas ve Porfeli tarafından 2012 yılında 13 farklı ülkeden araştırmacılarla birlikte yürütülen bir çalışma sonucu oluşturulmuştur. Yirmi dört madde ve dört alt boyut (kontrol, merak, ilgi ve güven) olarak geliştirilen ölçek, 2017 yılında Maggiori, Rossier ve Savickas tarafından Kariyer Uyum Yetenekleri Ölçeği- Kısa Formu olarak yeniden düzenlenmiştir. Kısa form her bir alt boyut için faktör yükü en yüksek ilk üç madde olacak şekilde 12 madde olarak revize edilmiştir (Işık ve diğ., 2018).

Kariyer Uyum Yetenekleri Ölçeği- Kısa Formu 12 maddeden oluşmakta ve maddeler beşli Likert tipi puanlama ile değerlendirilmektedir. Araştırma grubu 705 lise öğrencisi, 18-25 yaş grubunda 327 üniversite öğrencisi ve 22-62 yaş aralığında 247 çalışan yetişkinden oluşmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayıları lise öğrencilerinde 0.70 ile 0.85, üniversite öğrencilerinde 0.76 ve 0.90, çalışan yetişkinlerde ise 0.80 ve 0.91 arasında değişmektedir. Test- tekrar test güvenirlik değerleri ölçeğin üniversite öğrencilerine dört hafta ara ile uygulanmasıyla elde edilmiş ve sonuçlar güven alt boyutu için 0.64, merak için 0.68, kontrol için 0.62 ve ilgi için 0.66 olarak bulunmuştur. Tüm ölçek için ise 0.82 olarak hesaplanmıştır (Işık ve diğ., 2018). Ölçeğin benzer ölçek geçerliği Sürekli Kaygı Envanteri, İşin Neden Olduğu Gerginlik Ölçeği ve Kariyer Kararı Özyeterliği Ölçeği- Kısa Formu ile gerçekleştirilmiştir. Ölçekler arasındaki korelasyon değerleri sırasıyla 0.79, 0.84 ve 0.87'dir. Ölçeğin toplam puanı için bu çalışmada hesaplanan iç tutarlılık katsayısı (Cronbach alfa) 0.84'dür.

Gelecek Zaman Perspektifi Ölçeği. Araştırmada üniversite öğrencilerinin gelecek zaman perspektifi düzeylerini ölçmek amacıyla Carstensen ve Lang tarafından 1996 yılında geliştirilen ve Soylu ve Özkes (2019) tarafından Türkçeye uyarlanan Gelecek Zaman Perspektifi Ölçeği kullanılmıştır. Gelecek Zaman Perspektifi Ölçeği 10 madde ve iki alt boyuttan (fırsatlara odaklanma, sınırlılıklara odaklanma) oluşmakta ve 7'li Likert tipi puanlama ile değerlendirilmektedir. Gelecek Zaman Perspektifi Ölçeği 202 genç yetişkin (18-28 yaş arası) ve 127 orta yetişkinden (60- 85 yaş arası) oluşan bir katılımcı grubu ile Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayıları fırsatlara odaklanma alt boyutu için 0.92, sınırlılıklara odaklanma alt boyutu için ise 0.85'tir. Üç hafta arayla iki katılımcı gruptan elde edilen test- tekrar test güvenirlik değerleri fırsatlara odaklanma alt boyutu için 0.85, sınırlılıklara odaklanma alt boyutu için 0.75'tir. Ölçeğin benzer ölçekler geçerliği Rappaport Zaman Çizgisi Ölçeği ve Geleceğe

İlişkin Tutum Ölçeği ile gerçekleştirilmiştir. Rappaport Zaman Çizgisi Ölçeği, tek boyutlu olmakla birlikte bireyin kendini zamanın neresinde gördüğünü ölçmeye yöneliktir. Geleceğe İlişkin Tutum Ölçeği ise olumlu yönelim, planlı yönelim ve korkulu yönelim olarak adlandırılan üç alt boyuttan oluşmaktadır. Gelecek zaman perspektifinin ölçek-benzer ölçekler geçerliği sonuçlarına göre; fırsatlara odaklanma alt boyutu ile Rappaport Zaman Çizgisi Ölçeği arasında ($r=0.60$) pozitif bir ilişki saptanmıştır. Fırsatlara odaklanma alt boyutuyla Geleceğe İlişkin Tutum Ölçeğinin olumlu yönelim ($r=0.69$) ve planlı yönelim ($r=0.57$) alt boyutları arasında pozitif ilişkiler; korkulu yönelim ($r=-0.35$) alt boyutuyla ise negatif bir ilişki bulunmaktadır. Sınırlılıklara odaklanma alt boyutu ise Rappaport Zaman Çizgisi Ölçeği ($r=-0.39$) ve Geleceğe İlişkin Tutum Ölçeğinin olumlu yönelim ($r=-0.42$) ile planlı yönelim ($r=-0.39$) alt boyutları arasında negatif ilişkilere sahipken; korkulu yönelim ($r=-0.47$) alt boyutuyla pozitif yönde bir ilişkiye sahiptir. Gelecek Zaman Perspektifi Ölçeği'nin bu araştırmada kullanılan fırsatlara odaklanma ve sınırlılıklara odaklanma alt boyutları için çalışma kapsamında hesaplanan iç tutarlık katsayıları (Cronbach alfa) sırasıyla 0.87 ve 0.76'dır.

Kişisel Bilgi Formu. Araştırmacılar tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu öğrencilerin cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi ve öğrenim gördükleri fakülteye yönelik dört sorudan oluşmaktadır.

Veri Toplama Süreci

Araştırma için ilk olarak Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan izin alınmıştır (12.10.2022 tarih ve 17 no.lu karar). Veriler kolayda örnekleme yöntemiyle üniversitenin lisans programı öğrencilerinden Google Formlar aracılığı ile çevrim içi olarak elde edilmiştir. Verilerin toplanması sürecinde Eğitim Bilimleri Enstitüsü aracılığıyla üniversite yönetiminden izin alınarak araştırma ölçeklerinin yer aldığı Google Formlar bağlantısı üniversitenin resmi e-posta sistemi üzerinden lisans öğrencilerinin e-posta hesaplarına gönderilmiştir. Böylece e-posta sistemi üzerinden araştırma bağlantısına ulaşan ve gönüllü olan öğrenciler ölçekleri doldurmuştur. Ayrıca, araştırma bağlantısı üniversite topluluklarının WhatsApp gruplarında paylaşılmış ve gruplarda bulunan öğrencilerin bu bağlantıyı üniversite içinde tanıdıkları diğer lisans öğrencilerine iletmeleri istenmiştir. Veri toplamak için izlenen yollardan bir diğeri ise araştırma ölçeklerinin bulunduğu Google Formlar linkinin QR kod sistemi kullanılarak çevrim içi ortamdan kâğıt üzerine aktarılması yoluyla öğrencilerle sınıflarda yüz yüze ölçek uygulamasının gerçekleştirilmesidir. Farklı fakültelerde ilgili öğretim elemanlarından da izin alınarak sınıflarda veri toplama araçlarının nasıl cevaplanacağına dair açıklamalar yapılmış ve araştırmaya katılmaya gönüllü öğrencilere araştırmanın linkinin bulunduğu QR kod iletilmiştir. Katılımcılardan ad-soyad talep edilmemiş ve öncelikle araştırmanın amacı ve gönüllülük esaslarının yer aldığı bilgilendirilmiş onam formunu doldurmaları istenmiştir.

Verilerin Analizi

İlgili üniversitede öğrenim gören öğrenciler tarafından cevaplanan ölçek maddeleri, Google Formlar aracılığıyla kaydedilmiştir. Kaydedilen veriler Excell formatı ile bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Veri analizinde SPSS 26 ve Process Makro 4.2 programları kullanılmıştır. Analize başlamadan önce veriler kontrol edilmiş ve kayıp veri olmadığı görülmüştür. Uç değerler tespit edilerek veri setinden çıkarılmıştır. Sonuç olarak 535 öğrenciden toplanan veriler ile analiz sürecine başlanmıştır.

Analiz aşamasında ilk olarak araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri test etmek amacıyla uygulanacak regresyon analizi için verilerin uygunluğu incelenmiştir. Yapılan normallik analizi sonucunda değişkenlerin basıklık ve çarpıklık değerlerinin normal dağılım sınırları içinde ($\pm 1,00$) olduğu görülmüştür (Bkz. **Tablo 2**). Bu doğrultuda analizin ön koşulu olan normallik varsayımının karşılandığı söylenebilir. Verilerin regresyon analizine uygunluğunu belirlemeye yönelik gerekli ön koşullardan bir diğeri çoklu bağlantı probleminin olmamasıdır. Çoklu bağlantı probleminin olmaması için değişkenlerin tolerans değerinin 0.20'den büyük ve VIF değerinin 10'dan küçük olması gerekmektedir (Seçer, 2017). Bu doğrultuda yordanan (sonuç) değişkenle yordayıcı değişken arasında çoklu bağlantı probleminin olup olmadığı incelenmiştir. Yapılan analizlerde değişkenler arasında çoklu bağlantı probleminin olmadığı görülmüş ve tolerans değeri 1 ve VIF değeri 1 olarak bulunmuştur. Son olarak, hata değerlerinin birbirinden bağımsız olması gerekmekte ve bu yönde kullanılan Durbin Watson testinin sonucunun 1 ve 3 arasında olması (Seçer, 2017) beklenmektedir. Araştırmanın yordayıcı ve yordanan (sonuç) değişkenleri arasında, ilgili analiz sonucunda ulaşılan Durbin Watson değeri 2'dir. Bu sonuç hata değerlerinin birbirinden bağımsız olduğunu göstermektedir. Regresyon modelinin uç değerlerden etkilenmesi yönünde Mahalanobis uzaklığı değerlerine de bakılmış ve 0.00100 ile 6.82479 arasında hesaplanan bu değerlerin Field'in (2013) belirttiği sınır olan 25'in üstünde olmadığı görülmüştür.

Regresyon analizi için uygun normallik koşullarını sağladığı belirlenen verilerde bilişsel esneklik ile kariyer uyumu arasındaki ilişkide gelecek zaman perspektifinin fırsatlara odaklanma ve sınırlara odaklanma alt boyutlarının aracılık rolü olup olmadığını test etmek için Hayes'in (2018) geliştirmiş olduğu SPSS aracılığıyla Process Makro üzerinden Bootstrap tekniği kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Bootstrap tekniğinin, Baron ve Kenny'nin (1986) geleneksel olarak bilinen yöntemine ve Sobel testine göre daha güvenilir sonuçlar verdiği ön görülmektedir (Gürbüz, 2021; Hayes, 2018; Preacher ve diğ., 2007). Analizler sonucunda elde edilen %95 güven aralığındaki değerın sıfırı kapsamaması durumunda hipotez doğrulanmış olmaktadır (MacKinnon ve diğ., 2004). Aracılık modeline göre; bağımsız değişken (X) ile bağımlı değişken (Y) arasındaki ilişkide aracı değişkenin (M) rolü bulunmaktadır. Aracılık modelinde, bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni doğrudan yordaması ve bağımsız değişkenin aracı değişkeni yordamasıyla bağımlı değişkende meydana gelen dolaylı etki test edilmektedir (Gürbüz, 2021).

Bulgular

Bu bölümde, öncelikle araştırma değişkenlerine ilişkin betimleyici istatistikler ve normallik sayıltılarıyla ilgili açıklamalar yer verilmiştir. Ardından bilişsel esneklik, kariyer uyumu ve GZP'nin fırsatlara odaklanma ve sınırlılıklara odaklanma alt boyutları arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkileri ortaya koymak amacıyla yapılan analizlerin sonuçlarına yer verilmiştir. Analizlerde Hayes'in (2018) Bootstrap tekniği ile yapılan aracılık modeli (Model 4) kullanılmıştır.

Araştırma Değişkenlerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Araştırma değişkenlerine ilişkin ölçek puanlarından elde edilen betimleyici istatistikler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2

Araştırma Değişkenlerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

	n	$\bar{X}$	Ss	Min.	Maks.	Çarpıklık	Basıklık
Bilişsel Esneklik	535	74.330	10.461	47.00	100.00	.096	-.419
Kariyer Uyumu	535	46.828	6.791	26.00	60.00	-.397	-.001
Fırsatlara Odaklanma	535	31.751	8.742	7.00	49.00	-.257	-.318
Sınırlılıklara Odaklanma	535	12.428	4.672	3.00	21.00	-.148	-.721

Tablo 2'de görüldüğü üzere bilişsel esneklik puanlarının aritmetik ortalaması 74.330, standart sapması 10.461, minimum değeri 47 ve maksimum değeri 100'dür. Kariyer uyumu puanlarının aritmetik ortalaması 46.828, standart sapması 6.791, minimum değeri 26 ve maksimum değeri 60'tır. Fırsatlara odaklanma puanlarının aritmetik ortalaması 31.751, standart sapması 8.742, minimum değeri 7 ve maksimum değeri 49'dur. Sınırlılıklara odaklanma puanlarının aritmetik ortalaması 12.428, standart sapması 4.672, minimum değeri 3 ve maksimum değeri 21'dir.

Değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında ise sırasıyla bilişsel esnekliğin 0.096 ve -0.419; kariyer uyumunun -0.397 ve -0.001; fırsatlara odaklanmanın -0.257 ve -0.318 ve sınırlılıklara odaklanmanın 0.148 ve -0.721 olduğu görülmektedir. Buna göre, araştırma değişkenlerini oluşturan bilişsel esneklik, kariyer uyumu, fırsatlara odaklanma ve sınırlılıklara odaklanma puanları normal dağılım sınırları ($\pm 1,00$) içerisindedir. Dolayısıyla, bu dört değişkenin verilerinin normallik sayıltılarını karşıladığı söylenebilir.

Bilişsel Esneklik ve Kariyer Uyumu Arasındaki İlişkide GZP'nin Fırsatlara Odaklanma Boyutunun Aracı Rolüne İlişkin Bulgular

Üniversite öğrencilerinde bilişsel esneklik ve kariyer uyumu arasındaki ilişkide gelecek zaman perspektifinin aracı rolü olup olmadığını test etmek amacıyla yapılan Bootstrap yöntemine dayalı regresyon analizinin sonuçları **Tablo 3**'te yer almaktadır. Ayrıca değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkiler **Şekil 1**'de gösterilmiştir. Bootstrap tekniğine dayalı yapılan aracılık analizinde, elde edilen %95 güven aralığındaki (GA) değerlerin sıfır (0) değerini kapsamaması durumunda araştırma hipotezi doğrulanmış olmaktadır (Gürbüz, 2021; MacKinnon ve diğ., 2004).

Tablo 3

Fırsatlara Odaklanmanın Aracı Rolüne İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Sonuç Değişkenleri						
	M (Fırsatlara Odaklanma)			Y (Kariyer Uyumu)		
Yordayıcı Değişkenler		B	S.H.		B	S.H.
Bilişsel Esneklik	a	.280***	.034	c'	.265***	.023
Fırsatlara Odaklanma	-	-	-	b	.249***	.028
(Sabit)	iM	10.929***	2.559	iY	19.190***	1.721
		R2 = .112			R2 = .357	
	Toplam etki (c)= .335, t= 13.921, %95 GA [.287, .382] Dolaylı etki= .069, %95 GA [.047, .094] F(1; 535) = 67.480; p < .001					

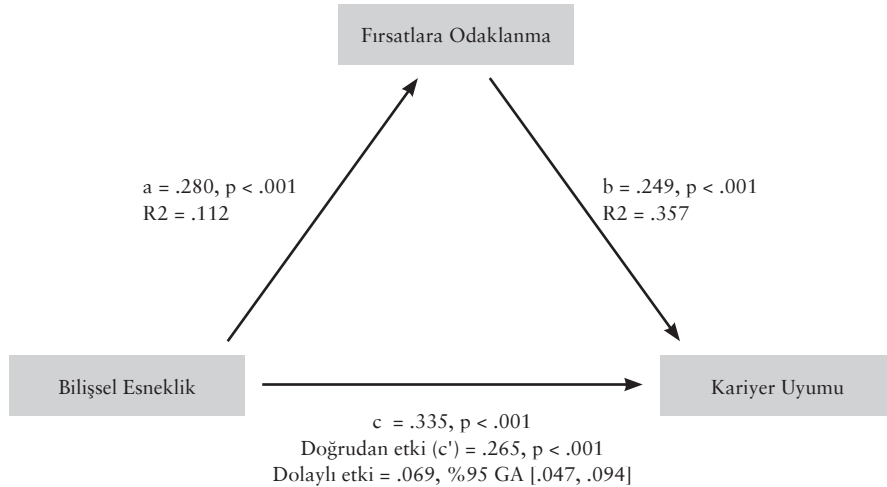
*** p < .001; B: standardize edilmemiş beta katsayıları; S.H.: Standart Hata.

Analiz sonuçlarına göre bilişsel esnekliğin fırsatlara odaklanmayı (*a* yolu) anlamlı düzeyde pozitif yönde yordadığı görülmektedir ($B = .280$, %95 GA [.213, .347], $t = 8.214$, $p < .001$). Bilişsel esneklik, fırsatlara odaklanmanın yaklaşık %11'ini açıklamaktadır ($R^2 = .112$). Fırsatlara odaklanma ve kariyer uyumu arasındaki ilişkiye (*b* yolu) yönelik analize bakıldığında, fırsatlara odaklanmanın kariyer uyumunu pozitif yönde ve anlamlı olarak yordadığı görülmektedir ($B = .249$, %95 GA [.192, .305], $t = 8.693$, $p < .001$). Ayrıca fırsatlara odaklanma kariyer uyumunun yaklaşık %36'sını açıklamaktadır. Fırsatlara odaklanmanın da modele alınmasıyla bilişsel esnekliğin kariyer uyumuyla ilişkisinin (*c'* yolu- doğrudan etki) anlamlı ve pozitif yönde olduğu gözlemlenmiştir ($B = .265$, %95 GA [.218, .312], $t = 11.089$, $p < .001$). Bu bulgulara göre, bilişsel esnekliğin kariyer uyumu üzerindeki etkisinin (*c* yolu), bir başka ifadeyle toplam etki değerinin de pozitif yönde ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($B = .335$, %95 GA [.287, .382], $t = 13.921$, $p < .001$).

Bilişsel esnekliğin kariyer uyumu üzerinde dolaylı etkisinin olup olmadığı Bootstrap tekniği ile elde edilen güven aralıklarına göre belirlenmiştir. **Tablo 3'e** bakıldığında bilişsel esnekliğin, kariyer uyumu üzerinde dolaylı etkisinin anlamlı olduğu ($B = .069$, %95 GA [.047, .094]); dolayısıyla GZP'nin fırsatlara odaklanma alt boyutunun, bilişsel esneklik ile kariyer uyumu arasındaki ilişkiye aracılık ettiği gözlenmiştir. Aracılık etki büyüklükleri yorumlanırken genellikle .01'e yakın ise düşük etki, .09'a yakın ise orta etki ve .25'e yakın ise yüksek etki şeklinde yorumlanmaktadır (Gürbüz, 2021). Buradan hareketle, GZP'nin fırsatlara odaklanma alt boyutunun test edilen modeldeki aracılık etkisinin orta düzeyde olduğu söylenebilir. Fırsatlara odaklanma alt boyutunun bilişsel esneklik ve kariyer uyumu arasındaki ilişkide belirlenen orta düzeyde aracılık rolü ve değişkenlerin birbirleriyle ilişkisi **Şekil 1'de** verilmiştir.

Şekil 1

Fırsatlara Odaklanmanın Aracılık Rolü

Bilişsel Esneklik ve Kariyer Uyumu Arasındaki İlişkide GZP'nin Sınırlılıklara Odaklanma Boyutunun Aracı Rolüne İlişkin Bulgular

Bilişsel esneklik ve kariyer uyumu arasındaki ilişkide GZP'nin sınırlılıklara odaklanma alt boyutunun aracı rolünü gösteren Bootstrap yöntemine dayalı regresyon analizi sonuçları **Tablo 4'de** yer almaktadır. Ayrıca değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkiler **Şekil 2'de** gösterilmiştir.

Tablo 4

Sınırlılıklara Odaklanmanın Aracı Rolüne İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Sonuç Değişkenleri						
	M (Sınırlılıklara Odaklanma)			Y (Kariyer Uyumu)		
Yordayıcı Değişkenler		B	SH		B	SH
Bilişsel Esneklik	a	-.102***	.018	c	.319***	.024
Sınırlılıklara Odaklanma	-	-	-	b	-.154**	.055
(Sabit)	iM	20.060***	1.413	iY	25.0128***	2.1081
			R2 = .052	R2 = .277		
Toplam etki (c)= .335, t= 13.921, %95 GA [.287, .382]						
Dolaylı etki= .015, %95 GA [.0038, .0030]						
			F(1; 535) = 20.718; p < .001	F(1; 534) = 102.095; p < .001		

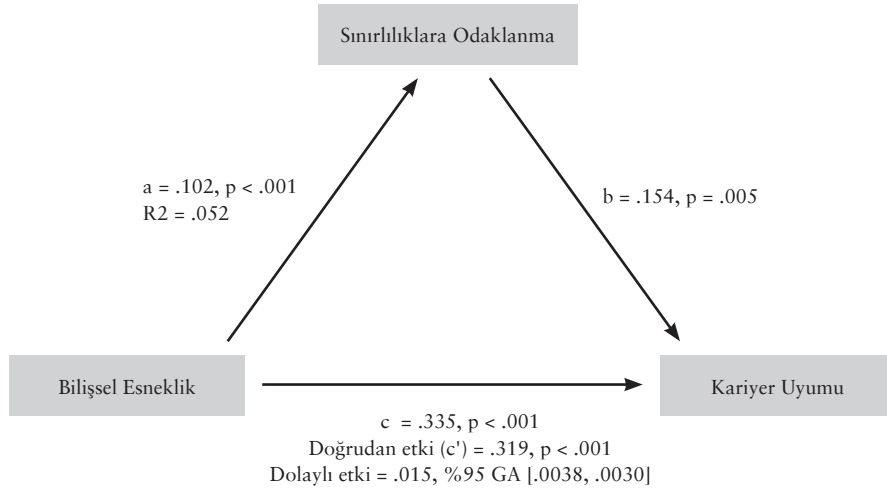
p<.01, * p<.001; B: standardize edilmemiş beta katsayıları; SH: Standart Hata.

Tablo 4'te görüldüğü gibi, bilişsel esneklik sınırlılıklara odaklanmayı (*a* yolu) anlamlı olarak negatif yönde yordamaktadır ($B=-.102$, %95 GA $[-.139, -.065]$, $t=-5.454$, $p<.001$). Bilişsel esneklik, sınırlılıklara odaklanmanın yaklaşık %5'ini açıklamaktadır ($R^2=.052$). Sınırlılıklara odaklanma ve kariyer uyumu arasındaki ilişkiye (*b* yolu) yönelik analize bakıldığında, sınırlılıklara odaklanmanın kariyer uyumuyla ilişkisinin anlamlı olmadığı görülmektedir ($B=-.154$, %95 GA $[-.262, -.046]$, $t=-2.808$, $p=.005$). Sınırlılıklara odaklanmanın da modele alınmasıyla birlikte, bilişsel esnekliğin kariyer uyumuyla ilişkisinin (*c*' yolu- doğrudan etki) anlamlı düzeyde ve pozitif yönde olduğu görülmektedir ($B=.319$, %95 GA $[-.271, .367]$, $t=12.989$, $p<.001$). Bu bulgulara göre, bilişsel esnekliğin kariyer uyumu üzerindeki etkisinin (*c* yolu), bir başka ifadeyle toplam etki değerinin de pozitif yönde ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($B=.335$, %95 GA $[-.287, .382]$, $t=13.921$, $p<.001$).

Bilişsel esnekliğin kariyer uyumu üzerinde dolaylı etkisinin olup olmadığı Bootstrap tekniği ile elde edilen güven aralıklarına göre belirlenmiştir. **Tablo 4**'e bakıldığında bilişsel esnekliğin kariyer uyumu üzerinde dolaylı etkisinin anlamlı olduğu ($B=.015$, %95 GA $[-.0038, .0030]$); dolayısıyla GZP'nin sınırlılıklara odaklanma alt boyutunun, bilişsel esneklik ile kariyer uyumu arasındaki ilişkiye aracılık ettiği görülmüştür. Aracılık etki büyüklüklerine bakıldığında, GZP'nin sınırlılıklara odaklanma alt boyutunun test edilen modeldeki aracılık rolünün düşük düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Sınırlılıklara odaklanma alt boyutunun bilişsel esneklik ve kariyer uyumu arasındaki ilişkide tespit edilen düşük düzeyde aracılık rolü ve değişkenlerin birbirleriyle ilişkisi **Şekil 2**'de verilmiştir.

Şekil 2

Sınırlılıklara Odaklanmanın Aracılık Rolü

Tartışma**GZP'nin Fırsatlara Odaklanma Boyutunun Aracılık Rolü**

Yapılan araştırmada üniversite öğrencilerinin bilişsel esneklik ve kariyer uyum düzeyleri arasındaki ilişkide GZP'nin fırsatlara odaklanma alt boyutunun aracılık rolü oynadığı görülmüştür. Buna göre, bilişsel esneklik arttıkça kariyer uyumu artmaktadır ve bu artışta fırsatlara odaklanmanın aracı bir işlevi bulunmaktadır. Geleceğe ilişkin olumlu inançları içeren fırsatlara odaklanma alt boyutu, üniversite öğrencilerinin kendi kariyerlerine yönelik uzun vadeli planları, olası iş yaşamlarıyla ilgili olumlu düşünceleri, daha iyi sosyal/duygusal uyum ve kendine yetebilme algıları ile ilişkilidir (Taş ve Özmen, 2019). Gelecek zaman perspektifi motivasyon, planlama ve değerlendirme gibi süreçlerle bağıntılı bir kavramdır (Seginer, 2003). Dolayısıyla bireylerin gelecekte ulaşmak istedikleri hedefler, içinde bulundukları zaman diliminde karşılaştıkları güçlüklerle yönelik bir motivasyon kaynağı oluşturmaktadır.

Kariyer uyumu yüksek bireylerin kariyer gelişim sürecinde karşılaştıkları problemleri farklı bakış açılarıyla değerlendirebilmeleri yani bilişsel olarak esnek düşünebilmeleri, geleceğe yönelik hedeflerini gerçekleştirebilmek için besleyebildikleri bir alanın bulunması nedeniyle daha kolay olabilir. Kariyer uyumu; bireylerin mesleki gelişim görevlerini, iş hayatında karşılaşılabilecekleri geçişleri ve mesleki travmaları nasıl ele alacağını etkileyen bir süreçtir ve bireylerin esnek olmaları ile öz düzenleme yapabilmelerine de katkı sağlamaktadır (Savickas ve diğ., 2009). Bireyler kariyerleriyle ilgili gelecek beklentilerine ulaşmak için gelecekte bulunan fırsat ve sınırlılıkları düşünerek mevcut durumda yaşanan problemleri çözmek için çabalamaktadırlar. Bireyin kariyer örüntüsünde gerçekleşen bu değişimlerde bilişsel olarak esnek olması, etkili

ve sağlıklı karar verebilmesi açısından işlevsel bir beceridir. Bununla birlikte geleceğe yönelik bireyin algısı, bu işlevselliği etkileyebilmektedir. Nitekim, Taş ve Özmen (2019) de yaptıkları çalışmada üniversite öğrencilerinde olumlu gelecek beklentisi ile kariyer uyumu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. GZP'nin fırsatlara odaklanma alt boyutu olumlu gelecek beklentisi ile ilişkili bir değişkendir. Dolayısıyla, fırsatlara odaklanmanın; bireylerin gelecekte kendilerini birçok fırsatın beklediğini düşünmelerini, geleceğe ilişkin olumlu beklentilerinin olmasını ve gelecek hedeflerine yönelik şimdiki zamanda değişiklikler yapmalarını kolaylaştırarak bilişsel esneklik ve kariyer uyumu arasındaki ilişkiyi güçlendirici bir rol üstlendiği söylenebilir.

GZP'nin Sınırlılıklara Odaklanma Boyutunun Aracılık Rolü

Araştırmada GZP'nin sınırlılıklara odaklanma alt boyutunun, bilişsel esneklik ve kariyer uyumu arasındaki ilişkide düşük düzeyde de olsa aracı bir role sahip olduğu gözlenmiştir. Buna göre, bilişsel esneklik arttıkça kariyer uyumu artmaktadır ve bu artışta sınırlılıklara odaklanmanın düşük düzeyde bir aracı işlevi bulunmaktadır. Bir diğer ifadeyle, gelecek zaman perspektifi yüksek olan ve geleceğe ilişkin imkanlarının daha kısıtlı olduğunu düşünen kişilerin bilişsel esnekliğin katkısıyla kariyerlerinde oluşabilecek problemlerin üstesinden gelebilecekleri söylenebilir. Bireyin kendi kaynaklarını kullanarak mevcut durumda ya da gelecekte karşılaşabileceği güçlüklerle mücadele edebilme yeteneği olarak tanımlanan (Savickas ve Porfeli, 2012) kariyer uyumunda, kişinin kendisini kariyerine ilişkin tahmin edebildiği ya da hiç beklemediği mesleki gelişim görevleriyle baş etmeye hazır hissetmesi söz konusudur. Dolayısıyla beklenmedik kariyer durumlarına yönelik çözüm planları oluşturabileceğine inancı olan bireyler, belirsizlik karşısında yaşantılarını daha kontrol edilebilir olarak algılamaktadırlar (Rottinghaus ve diğ., 2005). Yaşanan zorlukları kontrol edilebilir olarak algılamak bilişsel esnekliğin temel bileşenlerinden biridir (Dennis ve Vander Wall, 2010). Kariyer yapılandırma kuramında da işlendiği üzere bilişsel esneklik, kariyer uyumu için gerekli ve ön koşul oluşturan bilişsel bir beceridir (Savickas ve Porfeli, 2012). Gelecek zaman perspektifi yüksek bireyler şu anda yaptıkları eylemleriyle gelecek hedefleri ve gelecekteki davranışları arasında bulunabilecek olası ilişkileri fark etme konusunda gelecek zaman perspektifi düşük bireylere kıyasla daha başarılıdırlar (Nurmi, 1993; Zimbardo ve Boyd, 1999). Lang ve Carstensen (2002), gelecek zaman perspektifinin yaşam hedefleriyle ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Gelecek zaman perspektifi yüksek bireyler, mevcut durumda var olan eylemlerini geleceklerine yönelik belirledikleri hedeflerle sıklıkla ilişkilendirmektedirler (Yılmaz ve Hergüner, 2023). Kızanlıkl ve Konaklıoğlu (2016) tarafından yapılan bir araştırmada da üniversite öğrencilerinin gelecek zaman yönelimlerinin kariyer hedeflerine göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. GZP'nin sınırlılıklara odaklanma boyutu, bireyin geleceğe yönelik az sayıda imkanlarının olduğu inancıyla ilişkilidir. Üniversite döneminde kariyeriyle ilgili belirsizlik yaşayan bir öğrencinin bunu bir sınırlılık olarak görmesi mümkündür ve bu değerlendirme kariyerine yönelik hedeflerini oluşturma, şekillendirme ve

bu doğrultuda harekete geçme gibi süreçleri etkileyebilir. Nitekim, bu dönemde yaşanan belirsizliğin kariyer stresiyle ve kariyer uyumunun güçlü köklerinden birisi olan kariyer olgunluğuyla ilişkili olduğu (Park, Choi, Nam ve Lee, 2011; Patton ve Lokan, 2001) belirtilmektedir. Sınırlılıklara odaklanmanın bilişsel esneklik ile kariyer uyumu arasındaki aracı rolü, bireyin sınırlı imkanlara odaklandıkça geleceğine ve kariyer hedeflerine ulaşmaya yönelik önlem alma ihtiyacı duyması ve bundan dolayı şimdiki zamandaki davranışlarını kontrol etmeye çalışmasından kaynaklanıyor olabilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinde bilişsel esneklik ve kariyer uyumu arasındaki olumlu ilişkide GZP'nin fırsatlara odaklanma ve sınırlılıklara odaklanma alt boyutlarının aracılık işlevine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar ışığında, iş ve meslek yaşamına hazırlandıkları bir süreçte daha fazla bilişsel esnekliğe sahip olan üniversiteli gençlerin gelecek zaman perspektifinin yardımıyla kariyer uyumlarının daha fazla artabileceği ve böylece kariyer gelişimlerinde yaşayabilecekleri olası güçlüklerin üstesinden gelmelerinin de mümkün olduğu değerlendirilebilir. Bu çalışmanın, üniversite öğrencileri üzerinde yapılan pek çok araştırmada ortaya konulan bilişsel esneklik ve kariyer uyumu ilişkisini öncekilerden farklı olarak ara değişkenler üzerinden incelemesiyle ve bu araştırmada dolaylı rolü saptanmış ara değişkenlerin de (emekliler üzerinde yapılan bir çalışma dışında) daha önce ele alınmamış fırsatlara odaklanma ve sınırlılıklara odaklanma boyutları olmasıyla, bu yöndeki alan yazına özgün bir katkı sunduğu düşünülmektedir. Ayrıca, araştırmalarda kariyer uyumunun dolaylı ilişkilerinden çok, öncülleri ve sonuçları açısından ele alınmasının kavramsal bir sınırlılığa yol açtığı (Chong ve Leong, 2017) görüşü göz önüne alınarak, bu çalışmanın gelecek zaman perspektifinin kariyer uyumu üzerindeki dolaylı rolünü ortaya koymasıyla kariyer uyumunun kavramsal açıklamalarına da ampirik bir katkı sağladığı düşünülmektedir.

Araştırmanın doğurgularından birisi de geleceğin hem fırsatlarla hem de sınırlı imkanlarla dolu olduğunu düşünen üniversiteli gençlerin kariyerlerinde karşılaşılabilecekleri güçlüklerin aşılabiliş olmasına yönelik inançlarının öne çıkmasıdır. Buna göre, geleceğinin fırsatlarla dolu olduğunu düşünen bir bireyin mevcut duruma yönelik farklı bakış açıları geliştirmesi ve böylece kariyerinde gerçekleşebilecek problemlere yönelik baş etme gücünün artması mümkündür. Gelecekte kısıtlı imkanlarının olduğunu düşünen birey ise karşılaştığı koşullara yönelik daha az alternatif üretmekle birlikte, bu durum bireyin kariyer güçlükleriyle baş etmesine yönelik bir dezavantaj oluşturmamaktadır. Elde edilen bu sonuçların, gelişen teknoloji ve farklılaşan iş kollarının arttığı günümüzde kariyerleriyle ilgili belirsizliklerle baş etmeye çalışan üniversite öğrencilerinin, bu yönde sahip olmaları beklenen bilişsel esneklik ve gelecek zaman perspektifi gibi bazı bilişsel becerilerin kariyer gelişimlerindeki doğrudan ve dolaylı rollerini ortaya koyması bakımından önemli olduğu söylenebilir.

Bu araştırma sonucunda gelecek araştırmalara ve uygulamaya yönelik şu öneriler sunulabilir:

Alan yazında, emekliler üzerinde yapılan bir çalışmanın (Zhang ve diğ., 2019) dışında gelecek zaman perspektifinin fırsatlara odaklanma ve sınırlılıklara odaklanma boyutlarının ara değişken olarak incelendiği bir araştırmanın bulunmaması, bu çalışmadaki aracılık rollerinin değerlendirilmesinde bir sınırlılık oluşturmıştır. Yapılacak yeni araştırmalarda farklı psikolojik değişkenler arasındaki ilişkilerde fırsatlara odaklanma ve sınırlılıklara odaklanmanın aracı veya düzenleyici işlevleri incelenebilir. Bilişsel esneklik, kariyer uyumu, fırsatlara odaklanma ve sınırlılıklara odaklanma değişkenleri arasındaki çoklu ilişkiler, farklı gelişim dönemindeki bireyler arasında karşılaştırılarak ya da aynı gelişim döneminde bulunan ve farklı koşullara sahip (örn. üniversite mezunu olan ve olmayan/bir işte çalışan ve çalışmayan/ emeklilik yaşı dolmasına rağmen bir işte çalışan ve çalışmayan) bireylerde de araştırılabilir. Üniversite üçüncü ve dördüncü sınıfta öğrenim gören öğrencilerin geleceğe yönelik kaygılarının alt sınıflara göre daha yüksek olabileceği ve kariyer güçlükleri ya da kariyer kararı verme gibi durumlara daha fazla öncelik verebilecekleri göz önüne alınarak bilişsel esneklik, kariyer uyumu ve gelecek zaman perspektifi değişkenleri arasındaki ilişkilerin bu gruplar üzerinde karşılaştırmalı olarak incelenmesi düşünülebilir. Ayrıca, üniversite öğrencilerinin mesleki gelişim görevlerinde yararlanabilecekleri bilişsel esneklik ve gelecek zaman perspektifi gibi bilişsel becerileri içeren grup psikoeğitim programlarının etkililiğini test eden deneysel çalışmalar da yapılabilir.

Bilişsel esneklik, kariyer uyumu ve gelecek zaman perspektifi değişkenlerinin üniversite öğrencilerinin kişisel ve kariyer gelişimlerindeki rolünü ortaya koyan bu araştırmadan hareketle, üniversite PDR ya da kariyer merkezlerinde, ihtiyaç duyan öğrencilere yönelik olarak bilişsel esneklik, kariyer uyumu ve gelecek zaman perspektifini konu alan grup psikoeğitim programlarının uygulanmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca, bu konularda farkındalık geliştirici seminer ve konferanslar düzenlenebilir. Üniversitelerde genel seçmeli dersler arasında bilişsel esneklik konusunu da içine alan psikolojik yönelimli derslere yer verilmesi, öğrencilerin bu yönde farkındalık geliştirmelerine yardımcı olabilecektir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışma grubunun Türkiye'deki bir devlet üniversitesinde öğrenim gören lisans öğrencileri olması araştırma bulgularının genellebilirliği bakımından bir sınırlılık oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan ölçme araçları kendini bildirmeye (self-report) dayalı ölçeklerdir. Dolayısıyla, lisans öğrencilerinin bilişsel esneklik, kariyer uyumu ve gelecek zaman perspektifi düzeyleri kendi algılamalarıyla sınırlıdır.

Kaynakça

- Abdelwahid, A. E. E., & Attia, N. M. (2022). Educational environment future time perspective, and entrepreneurial tendencies of nursing students: The mediating role of career adaptability. *Egyptian Journal of Nursing and Health Sciences*, 3(1), 112-133.
- Altunkol, F. (2011). Üniversite öğrencilerinin bilişsel esneklik algılanan stres düzeyleri *arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr>
- Avcı, S. ve Erden, M. (2009). Gelecek zaman algısı ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(37), 1- 12.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173–1182.
- Boo, S., Wang, C. & Kim, M. (2021). Career adaptability, future time perspective and career anxiety among undergraduate students: A cross-national comparison. *Journal of Hospitality Leisure Sport & Tourism Education*, 29(1), 100328-100341. <https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2021.100328>
- Buğa, A., Özkamalı, E., Altunkol, F. ve Çekiç, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin bilişsel esneklik düzeylerine göre sosyal problem çözme tarzlarının incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 48-58. <https://doi.org/10.21733/ibad.776439>
- Chong, S., & Leong, F. T. (2017). Antecedents of career adaptability in strategic career management. *Journal of Career Assessment*, 25(2), 268-280. <https://doi.org/10.1177/1069072715621522>
- Cox, K. S. (1980). *The effects of second-language study on the cognitive flexibility of freshman university students*. (Publication No. 8107311) [Doctoral dissertation, The Ohio State University]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Çakır, K. (2022). *Atama bekleyen öğretmenlerde bilişsel esneklik, akademik öz-yetkinlik ve zaman perspektifi arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr>
- Demirtaş, A. S. & Kara, A. (2022). Cognitive control and flexibility as predictor of career adaptability in emerging adults. *Kastamonu Education Journal*, 30(2), 390- 397. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.803515>
- Dennis, J. P., & Vander Wal, J. S. (2010). The cognitive flexibility inventory: Instrument development and estimates of reliability and validity. *Cognitive Therapy and Research*, 34(3), 241–253. <https://doi.org/10.1007/s10608-009-9276-4>
- Diaconu-Gherasim, L. R., Țepordei, A. M., Labăr, A. V., Virgă, D., & Măirean, C. (2024). University students' future time perspective and career adaptability: The mediating role of grit. *The Career Development Quarterly*, 72(2), 121-134.
- Doğan Laçın, B.G. ve Yeşilyaprak, B. (2018). Kariyer yelkenlisi modeline dayalı grupla müdahale programı. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 185-192.

- Doğan, A., Özgün, O. H., Demir, R. ve Türkmen, E. (2016). Kariyer danışmanlığı ve özsaygı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(47), 786-797.
- Dönmezoğulları, C. ve Yeşilyaprak, B. (2019). Kariyer tekeri modeline dayalı grup müdahale programının üniversite öğrencilerinin kariyer uyumuna etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(72), 1510-1520. <https://doi.org/10.17755/esosder.457779>
- Eren, A., Özen, R. ve Karabacak, K. (2009). Yapılandırmacı bakış açısıyla hizmet içi eğitim: İhtiyaç, kariyer, öğrenme ve motivasyon boyutları. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 24(2), 29-48.
- Ergün, E. (2007). İnsan kaynakları yönetiminde kariyer planlama ve bir uygulama. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr>
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using spss* (4th Ed.). Sage
- Gunawan, W., Creed, P. A., & Glendon, A. I. (2019). Development and initial validation of a perceived future employability scale for young adults. *Journal of Career Assessment*, 27(4), 610-627. <https://doi.org/10.1177/1069072718788645>
- Gülüm, I. V. ve Dağ, İ. (2012). Tekrarlayıcı düşünme ölçeği ve bilişsel esneklik envanterinin Türkçeye uyarlanması, geçerliliği ve güvenilirliği. *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 13(3), 216-223.
- Gürbüz, S. (2021). *Sosyal bilimlerde aracı, düzenleyici ve durumsal etki analizleri* (2.Basım). Seçkin.
- Hayes, A. F. (2018). Partial, conditional, and moderated moderated mediation: Quantification, inference, and interpretation. *Communication Monographs*, 85(1), 4-40. <https://doi.org/10.1080/03637751.2017.1352100>
- Herr, E. L. (2001). Career development and its practice: A historical perspective. *The Career Development Quarterly*, 49(3), 196-211.
- Herr, E. L., Cramer, S. H. & Niles, S. G. (2004). Career guidance and counseling through the lifespan: Systematic approaches. Allyn & Bacon.
- Işık, E., Yeğin, F., Koyuncu, S., Eser, A., Çömlekçiler, F. ve Yıldırım, K. (2018). Validation of the career adaptabilities scale–short form across different age groups in the Turkish context. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 18, 297–314. <https://doi.org/10.1007/s10775-018-9362-9>
- Jia, Y., Hou, Z. J., Zhang, H. & Xiao, Y. (2022). Future time perspective, career adaptability, anxiety, and career decision-making difficulty: Exploring mediations and moderations. *Journal of Career Development*, 49(2), 282-296. <https://doi.org/10.1177/0894845320941922>
- Jonassen, D. H., & Grabowski, B. (1993). *Individual differences and instruction*. Allen & Bacon.
- Kırıkkanat, B. (2023). The predictors of Turkish youth's career planning: trait emotional intelligence, cognitive flexibility, and resilience. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 23(3), 577-597.
- Kızanlıklı, M. ve Konakhoğlu, E. (2016). Üniversite öğrencilerinin kontrol odağı ve kariyer tercihlerinin zaman yönelimleri üzerindeki rolü. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 172-191.
- Korkut-Owen, F., Mutlu-Süral, T., Arıcı-Şahin, F. ve Demirtaş-Zorbaş, S. (2015). *Kariyer yelkenlisi modeli kendilerine uygun limanı arayanlar için çalışma el kitabı*. Anı.

- LePine, J. A., Colquitt, J. A., & Erez, A. (2000). Adaptability to changing task contexts: Effects of general cognitive ability, conscientiousness, and openness to experience. *Personnel Psychology*, 53(3), 563-593. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2000.tb00214.x>
- Ling, H., Teng, S., Liu, X., Wu, J., & Gu, X. (2022). Future work self salience and future time perspective as serial mediators between proactive personality and career adaptability. *Frontiers in Psychology*, 13, 824198. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.824198>
- Martin, M. M., & Anderson, C. M. (1998). The cognitive flexibility scale: Three validity studies. *Communication Reports*, 11(1), 1-9. <https://doi.org/10.1080/08934219809367680>
- Martin, M. M., & Rubin, R. B. (1995). A new measure of cognitive flexibility. *Psychological Reports*, 76(2), 623-626. <https://doi.org/10.2466/pr0.1995.76.2.623>
- Madellu, G. I. R., & Fadhillah, D. N. (2022). Role of future time perspective on career adaptability towards senior students. *Jurnal Penelitian dan Pengukuran Psikologi: JPPP*, 11(1), 19-28.
- Myrvang, N. A. (2022, May). The mediating role of emotional intelligence on the effect of cognitive flexibility on career adaptability: Evidence from healthcare workers. In *Proceedings of 13 th SCF International Conference on "Contemporary Economic Policy and European Union Accession Process"* (p. 28). <https://www.researchgate.net>
- Nurmi, J.-E. (1991). How do adolescents see their future? A review of the development of future orientation and planning. *Developmental Review*, 11(1), 1-59. [https://doi.org/10.1016/0273-2297\(91\)90002-6](https://doi.org/10.1016/0273-2297(91)90002-6)
- Nurmi, J.-E. (1993). Adolescent development in an age-graded context: The role of personal beliefs, goals, and strategies in the tackling of developmental tasks and standards. *International Journal of Behavioral Development*, 16(2), 169-189. <https://doi.org/10.1177/016502549301600205>
- Nyman, T. J., Karlsson, E. P. A., & Antfolk, J. (2017). As time passes by: Observed motion-speed and psychological time during video playback. *PLoS One*, 12(6), e0177855. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0177855>
- Özdoğan, H. K. ve Özdemir, N. K. (2023). 21. yüzyılda kariyer psikolojik danışmanlığı ve yapay zekâ uygulamaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 57, 2127-2152.
- Özen, Ş. ve Mete, M. (2022). Sağlık çalışanlarında bilişsel esnekliğin kariyer uyum yeteneğine etkisinde mutluluğun düzenleyici etkisi. *Eurasian Academy of Sciences Eurasian Econometrics, Statistics & Empirical Economics Journal*, 22, 53-63.
- Öztemel, K. (2014). Duygusal ve kişilik ilişkili kariyer karar verme güçlükleri ölçeğinin kısa formu. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 5(42), 244-255.
- Park, H., Choi, B. Y., Nam, S. K., & Lee, S. M. (2011). The role of career stress in the relationship between maladaptive perfectionism and career attitude maturity in South Korean undergraduates. *Journal of Employment Counseling*, 48(1), 27-36. <https://doi.org/10.1002/j.2161-1920.2011.tb00108.x>
- Patton, W., & Lokan, J. (2001). Perspectives on Donald Super's construct of career maturity. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 1(1), 31-48.
- Poole, M. E. & Cooney, G. H. (1985). Careers: Adolescent awareness and exploration of possibilities for self. *Journal of Vocational Behavior*, 26(3), 251-263.

- Preacher, K. J., Rucker, D. D., & Hayes, A. F. (2007). Addressing moderated mediation hypotheses: Theory, methods, and prescriptions. *Multivariate Behavioral Research*, 42(1), 185-227.
- Rottinghaus, P. J., Day, S. X. ve Borgen, F. H. (2005). The career futures inventory: A measure of careerrelated adaptability and optimism. *Journal of Career Assessment*, 13(1), 3-24. <https://doi.org/10.1177/1069072704270271>
- Rudolph, C. W., Lavigne, K. N., & Zacher, H. (2017). Career adaptability: A meta-analysis of relationships with measures of adaptivity, adapting responses, and adaptation results. *Journal of Vocational Behavior*, 98, 17-34.
- Savickas, M. L. (1997). Career adaptability: An integrative construct for life-span, life-space theory. *The Career Development Quarterly*, 45(3), 247-259.
- Savickas, M. L. (2005). Toward a comprehensive theory of career development: Dispositions, concerns, and narratives. In *Contemporary Models in Vocational Psychology* (pp. 303-328). Routledge.
- Savickas, M. L., Nota, L., Rossier, J., Dauwalder, J. P., Duarte, M. E., Guichard, J., ... & Van Vianen, A. E. (2009). Life designing: A paradigm for career construction in the 21st century. *Journal of Vocational Behavior*, 75(3), 239-250. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2009.04.004>
- Savickas, M., L. & Porfeli, E. J. (2012). Career adaptabilities scale: Construction, reliability, and measurement equivalence across 13 countries. *Journal of Vocational Behavior*, 80, 661-673. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2012.01.011>
- Seçer, İ. (2017). *Spss ve Lisrel ile pratik veri analizi analiz ve raporlaştırma* (3. baskı). Anı.
- Seginer, R. (2003). Adolescent future orientation: An integrated cultural and ecological perspective. *Online Readings in Psychology and Culture*, 6(1), 2307-0919. <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1056>
- Simons, J., Vansteenkiste, M., Lens, W., & Lacante, M. (2004). Placing motivation and future time perspective theory in a temporal perspective. *Educational Psychology Review*, 16, 121-139.
- Soylu, C. & Ozekes, B. C. (2020). Psychometric properties of the future time perspective scale for the Turkish population: Age differences in predictors of time perspective. *The International Journal of Aging and Human Development*, 91(1), 85-106. <https://doi.org/10.1177/0091415019836108>
- Stevens, A. D. (2009). *Social problem-solving and cognitive flexibility: Relations to social skills and problem behavior of at-risk young children*. [Unpublished master thesis]. Seattle Pacific University.
- Taş, M. A. ve Özmen, M. (2019). Meslek seçiminde aile desteği ve kariyer uyum yetenekleri ilişkisi: Olumlu gelecek beklentisinin aracılık rolü. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 736-761. <https://doi.org/10.33692/avasyad.543865>
- Yeşilyaprak, B. (1995). Mesleki gelişim kuramları üzerine eleştirel bir değerlendirme. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(6), 43-49. <https://doi.org/10.17066/pdrd.40263>
- Yeşilyaprak, B. (2019). Türkiye’de mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığı hizmetleri: Güncel durum ve öngörüler. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 2(2), 73-102.
- Yıldız-Akyol, E., & Boyacı, M. (2020). Cognitive flexibility and positivity as predictors of career future in university students. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 10(57), 297-320.

- Yılmaz, B. H. ve Hergüner, G. (2023). Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin zaman perspektifleri ile karar verme stilleri arasındaki ilişki. *Online Journal of Recreation & Sports*, 12(3), 326-353. <https://doi.org/10.22282/tojras.1283159>
- Young, R. A., & Valach, L. (2004). The construction of career through goal-directed action. *Journal of Vocational Behavior*, 64(3), 499-514.
- Zacher, H., & Frese, M. (2009). Remaining time and opportunities at work: Relationships between age, work characteristics, and occupational future time perspective. *Psychology and Aging*, 24(2), 487-493. <https://doi.org/10.1037/a0015425>
- Zacher, H., & de Lange, A. H. (2011). Relations between chronic regulatory focus and future time perspective: Results of a cross-lagged structural equation model. *Personality and Individual Differences*, 50(8), 1255-1260. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.02.020>
- Zhang, Z., Zhang, J., Zhao, N., & Yang, Y. (2019). Social network size and subjective well-being: the mediating role of future time perspective among community-dwelling retirees. *Frontiers in Psychology*, 10, 2590. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02590>
- Zimbardo, P. G., & Boyd, J. N. (1999). Putting time in perspective: A valid, reliable individual differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1271-1288. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.6.1271>
- Ziyan, M. (2020). Üniversite öğrencilerinin kariyer uyumlarını yordamada psikolojik sağlamlık, bilişsel esneklik ve proaktif kişiliğin rolü [Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr>

Kitap Değerlendirmeleri

Book Reviews

2026, Vol. 7(1), 283-289

© The Author(s) 2026

Article reuse guidelines:

<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>

DOI: 10.47613/reflektif.2026.274

Article type: Research Article

Received: 23.10.2025

Accepted: 09.02.2026

Published Online: 18.03.2026

Özgür Özdemir*

The American Passport in Turkey: National Citizenship in the Age of Transnationalism**

Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2020

Series: Democracy, Citizenship, and Constitutionalism

Hardcover ISBN: 9780812252156 (Published May 2020)

eBook ISBN: 9780812297065 (Published April 2020)

240 pages | 6 x 9 inches | \$75.00

Origins of the Study, Theoretical Framing, and Methodology

283

The American Passport in Turkey: National Citizenship in the Age of Transnationalism (2020) by Özlem Altan-Olcay and Evren Balta offers an insightful exploration of U.S. (United States) influence globally, with Türkiye as a key example. American culture has profoundly influenced Turkish politics and society, evident in past political ambitions such as becoming a “little America” (Altan-Olcay & Balta, 2020, p. 49). In recent years, however, a provocative reversal has circulated in public discourse: that the U.S. is now becoming a “big Türkiye”, (Tan, 2022) reflecting growing questions over democracy, citizenship, and liberal norms, issues that parallel those explored in the book.

The book’s central question asks what it means to be a U.S. citizen outside the United States, specifically in Türkiye. It exemplifies the kind of well-formulated research question advocated by King, Keohane, and Verba’s seminal study: personal motivation, real-world importance, and scientific contribution (King et al., 1994). The authors’ personal experience as Turkish women who returned to Türkiye while pregnant and the surprise and questioning they faced for not giving birth in the U.S. sparked their curiosity about the meanings of U.S. citizenship, especially birthright citizenship. This personal motivation grounds the study’s origins in lived experience. The topic is timely: As more people seek dual citizenship

* İstanbul Bilgi Üniversitesi, ozgur.ozdemir02@bilgiedu.net, ORCID: 0009-0002-6655-1983.

** The views expressed in this book review reflect exclusively the personal opinions of the author and do not represent the official position of the author’s affiliated institution.

amid tightening borders, the book captures this global inclination. In terms of scholarly contribution, the book provides rich empirical insights that extend beyond its limits, much like the transnational citizens who cross borders. Its findings resonate with broader debates, such as Wendy Brown's critique of the commodification of citizenship, and offer valuable data for future research on related themes (Brown, 2015).

The authors engage with key concepts from citizenship and migration studies, focusing on transnationalism and its tensions with nationalism, such as dual citizenship and transnational spaces. They draw from a range of disciplinary perspectives to construct a flexible and context-sensitive theoretical approach. While this interdisciplinarity enriches the analysis, it can at times make it harder to clearly link empirical findings to broader theoretical claims. The book, therefore, tends to emphasize interpretation over strict analytical structure, highlighting how the appeal of U.S. citizenship in Türkiye reflects broader U.S. global power and signals changes in the institution of citizenship. Methodologically, the authors use a relationalist lens, viewing "inside" and "outside" as interconnected scales (national, transnational, global). Their qualitative study is based on 110 semi-structured interviews with three groups: Turkish parents seeking U.S. citizenship for their children (conducted in 2012–2013), natural-born U.S. citizens living in Türkiye (conducted in 2014–2015) and naturalized Turkish-American returnees.

The book advances three central claims: (1) citizenship is rescaled and operates across national borders; (2) U.S. citizenship functions as a form of imperial power in everyday life; and (3) citizenship choices reflect both strategy and emotion (Altan-Olcay & Balta, 2020, p. 169). While insightful, the findings are not generalizable beyond secular urban middle-class Turks and may not apply to other immigrant groups who acquired U.S. citizenship. This highlights a tension between the broad research question and the specific sample, despite the authors' reflexivity. Although limited, the authors compellingly argue that even before the full political and economic crises that emerged after 2015, fear and anxiety were already widespread among their interlocutors.

The book comprises four substantive chapters alongside an introduction and conclusion. The chapters are evenly paced and thoughtfully organized within the authors' relational framework, moving from macro-historical context to intimate, lived experiences. The opening chapter provides essential contextualization for readers less familiar with Türkiye's socio-political landscape, while the subsequent chapters closely analyze the interviews from three distinct groups of participants.

Reimagining the American Empire in Turkish History

Chapter One provides a macro-level overview of Turkish–American relations from the founding of the Turkish Republic to the time of writing, blending political history with

cultural analysis. This makes it accessible and useful, especially for readers unfamiliar with Türkiye's background, highlighting how U.S. influence has been interpreted and reshaped within Türkiye's domestic context. The authors divide this history into three phases, presenting U.S.–Türkiye relations as different stages of the American empire through the perspective of Turkish politics (Altan-Olcay & Balta, 2020, p. 63). This approach highlights a central theme about the American empire, including how it operates, how it is perceived, and how individuals experience it in daily life.

The first phase (late 19th century to World War I) focuses on American missionaries and entrepreneurs who founded schools and hospitals in the Ottoman Empire. Although the U.S. emerged victorious in WWI, Turkish elites did not reject American institutions; instead, these continued to shape the secular elite of early Türkiye. The authors argue that this influence persists even today, with informal interactions fostering early bilateral ties. The second phase spans the interwar period through the Cold War, during which Türkiye and the U.S. became close allies. American-educated technocrats helped align Türkiye's modernization with U.S. ideals. Yet tensions emerged as the U.S. supported right-wing factions while many leftist intellectuals—ironically educated in American institutions—adopted anti-American stances. Events like the Cuban Missile Crisis highlighted Türkiye's subordinate role in U.S.–Soviet negotiations and deepened its image as a U.S. client state, fueling anti-Americanism among leftist students and intellectuals. The third phase begins with the 1980 military coup, widely seen as aligned with U.S. interests. The military regime's neoliberal reforms and pro-American stance fostered admiration for the U.S. model among the new middle and upper classes. Though suspicions of American complicity remained, American cultural influence and migration to the U.S. increased, supported by legal reforms easing immigration. In the post-2000s era, the rise of a new political consensus in Türkiye eventually marked a shift in the prestige of Western ideals. While the early years of this period were characterized by a pragmatic alignment with global norms, significant geopolitical ruptures (most notably the 2003 Iraq invasion and subsequent regional security disagreements) strained bilateral relations. The authors observe that during this phase, a form of sovereigntist skepticism toward U.S. influence became a common denominator among diverse ideological groups, including both conservative and secular-nationalist circles. This period saw a transition where the U.S. was increasingly framed in official and public discourse as a source of strategic friction. Consequently, the book illustrates that for the urban middle class, the U.S. passport evolved from a mere symbol of prestige into a pragmatic institutional safeguard against domestic and regional unpredictability.

Nonetheless, it effectively blends political history with cultural and social dynamics. The U.S. is portrayed as both ally and adversary, cultural ideal and perceived threat. The authors also outline legal changes enabling dual citizenship, setting the stage for the interview chapters. This section provides a succinct overview of Turkish political history, making the

book a valuable resource for integration into undergraduate course syllabi. Importantly, this historical context is not confined to the opening but is effectively woven throughout the book. The authors argue that American empire's power operates not only through state relations but also through everyday individual strategies and desires, a theme the following chapters explore in more depth.

Citizenship as Strategy: Risk, Identity, and Motherhood

Through interviews, the authors seek to reveal how individuals uniquely and contextually assign meaning to the American empire, emphasizing that political categories like citizenship are fluid and shaped by personal desires, anxieties, and lived experiences (Altan-Olcay & Balta, 2020, pp. 66-67). Chapter Two centers on middle- and upper-middle-class Turkish mothers who travel to the U.S. to give birth, examining how U.S. citizenship is imagined from afar. These well-educated, secular, Western-oriented women pursue citizenship not only for material reasons but also from deep anxieties about identity, belonging, and Türkiye's future. For them, U.S. citizenship serves as both "insurance" and a symbolic gift, an investment in their children's future security and mobility. Interpreting these choices through the lens of neoliberal subjectivity, the authors argue that individuals increasingly manage risk and make strategic life decisions, rather than rely on collective support or state institutions. A telling example is the rise of private companies offering "birth tourism" services, which the book discusses without naming explicitly. These businesses package U.S. citizenship as a consumer good, marketing it through "birth packages" that include hospital arrangements, accommodation, legal support, and concierge services. This commodified model is especially appealing to clients unfamiliar with the U.S. system, for whom these firms offer reassurance and logistical ease. By contrast, more affluent and U.S.-savvy interviewees tend to bypass such intermediaries, relying on their own networks and knowledge. The emergence of these services illustrates how neoliberal logics transform even citizenship—traditionally tied to political belonging—into a marketable, strategic resource consumed in response to insecurity and inequality. In this context, U.S. citizenship becomes both an insurance policy and a symbol of transnational privilege.

The chapter builds on the historical background, grounding it in contemporary narratives that help readers unfamiliar with Turkish politics understand these experiences. The mothers interviewed represent a privileged segment of society (Altan-Olcay & Balta, 2020, p. 88). Most do not intend to emigrate but want their children to have the option, motivated by concerns over shifting domestic policies, especially those affecting women's rights, and nostalgia for early Republican values. These women wrestle with the contrast between the Türkiye they grew up in, as "modern Turkish women" (Altan-Olcay & Balta, 2020, p. 80), and the political climate prevalent at the time, which diverges from that identity. The authors highlight the profound significance U.S. citizenship holds for those outside the U.S., illustrating transnational citizenship as identities and loyalties extend beyond national borders. This is

not a rejection of nationalism but a navigation of citizenship to protect children's futures. In sum, Chapter Two argues that Turkish mothers' pursuit of U.S. citizenship for their children embodies idealized American imaginaries alongside deep political anxieties. Citizenship here becomes a transnational entitlement, both an emotional and strategic resource imagined as a safeguard against uncertainty.

Living the American Dream Abroad: Identity and Inequality

Chapter Three builds on earlier discussions of transnational citizenship and neoliberal subjectivity by focusing on U.S.-born citizens living in Türkiye. At this point, the global hierarchy of citizenship becomes central. The chapter stands out for its engaging tone and vivid anecdotes, which show how U.S. citizenship functions like a "magic ticket", granting individuals mobility, social status, and a sense of security. The authors follow U.S. citizens from diverse class backgrounds (many lacking elite education) who have relocated to Türkiye. One likens life in Istanbul to *Grand Theft Auto*, capturing a sense of freedom and unpredictability. Türkiye is imagined as a "new frontier", where Americans believe they can live more freely than in the U.S. or as Turkish citizens. They engage in a dual process: on the one hand, they reproduce American exceptionalism by envisioning themselves as agents of freedom and opportunity; on the other, they critically reflect on the political and cultural shortcomings of both the U.S. and Türkiye.

Unlike the Turkish mothers in Chapter Two who sought U.S. citizenship as protection, these Americans use their citizenship to escape stagnation. One interviewee reflects that simply being born in the U.S. "opened every possible door" (Altan-Olcay & Balta, 2020, p. 100). Others criticize the double standards of global mobility, noting that elite passport holders often act with impunity abroad—confident that their privileged status will shield them from consequences that locals or less privileged foreigners would face (Altan-Olcay & Balta, 2020, p. 101).

The chapter identifies two key dynamics: (1) U.S. citizenship grants Americans in Türkiye notable advantages, and (2) they see themselves as distinct from both Turks and Americans in the U.S. Their citizenship functions as a global status marker, allowing smoother border crossings and social navigation. While Turkish mothers imagine the U.S. as a safety net, these Americans experience their privilege abroad. This highlights the asymmetries of transnational citizenship. Though some Americans felt culturally secure in Türkiye, many relocated after 2015, citing the shifting socio-political landscape of the period. Yet, they often felt admired (even "celebrity-like") in their communities (Altan-Olcay & Balta, 2020, p. 109). One interviewee was hired solely for being American, as her employer leveraged her presence to impress clients with phrases like, "this is how we do it in New York". Ultimately, third chapter reveals how U.S. citizens abroad, through a mix of pride and critique, reimagine "America" from afar. The American Dream, seen as fading domestically, is revived overseas.

This reinforces both personal narratives and broader global inequalities that underpin U.S. power.

Returning Home with Exit Plans: Risk Society and Layered Belonging

Chapter Four examines the return migration of highly skilled Turkish individuals who had successfully integrated into the U.S. through education, employment, and legal status, yet chose to return to Türkiye. Their experiences illustrate how contemporary migration is no longer a one-way path from periphery to center, but rather a fluid process shaped by shifting labor markets, emotional ties, and strategic citizenship decisions. Despite stable lives in the U.S., these individuals returned not to reject American life, but to recalibrate their priorities. Many felt they could achieve greater social status in Türkiye as U.S. citizens, echoing patterns discussed by natural born U.S. citizens. Their return was often motivated by family ties, particularly the desire to connect their children with grandparents and draw on familial support in child-rearing. Their decision-making also reflected disillusionment with aspects of American life, such as harsh working conditions, expensive healthcare, and post-2008 economic uncertainty. Meanwhile, the author suggests that the evolving domestic environment in Türkiye after 2013 prompted a sense of caution among returnees, leading them to view their U.S. citizenship as a strategic asset or a form of future security.

The authors, drawing on Ulrich Beck's "risk society" framework, argue that U.S. citizenship enables individuals to manage uncertainty by creating "transnational safety zones" (Altan-Olcay & Balta, 2020, p. 151). These returnees strategically balance local rootedness with global flexibility, using dual citizenship as a tool for both emotional and material security. Interviewees often maintained a cosmopolitan identity anchored in both global mobility and strong local attachments, especially to Istanbul. Yet, when discussing identity, many emphasized a deep cultural Turkishness over American legal affiliation. Interestingly, even some U.S.-born interviewees from Chapter 3 expressed strong identification with Turkish culture and values, highlighting how national identity was sustained through emotional and cultural inheritance (Altan-Olcay & Balta, 2020, p. 156).

In essence, the final chapter shows how citizenship today is not simply a legal status, but a dynamic resource shaped by inequality, mobility, and layered belonging. Influence of American empire, the authors contend, is less about allegiance to the U.S. and more about its role in shaping life strategies, imaginaries, and aspirations (Altan-Olcay & Balta, 2020, p. 161)

Citizenship as Capital in an Unequal World

The conclusion offers a timely reflection on the shifting meanings of citizenship in a transnational world. Published in 2020, its insights into the structural realignment of citizenship regimes have only gained relevance as we witness a global movement toward more contingent and

securitized forms of legal status. While Altan-Olcay and Balta originally analyzed these transformations during the first Trump administration, the developments leading into the current second term suggest that these trends have moved beyond mere “anxieties” into a phase of systemic redefinition. In the U.S., the intensification of policies—moving from the early visa restrictions of the first Trump era to more expansive measures like Executive Order 14159 which is titled *Protecting the American People Against Invasion* and the Executive Order 14160 which proposes a reinterpretation of birthright citizenship —indicates that the “magic ticket” described by the authors is being replaced by a model of conditional privilege. This evolution substantiates the authors’ claim that citizenship functions as a form of transnational capital; however, it also suggests that this capital is becoming increasingly volatile. In an era where borders are being technologically and legally fortified, the “safety zones” once provided by a dual passport are now subject to the shifting priorities of national security and institutional changes.

In this increasingly complex landscape, the global demand for U.S. citizenship is met with a shift toward more restrictive legal frameworks. While the book primarily focuses on the experiences of privileged groups, its insights into passport hierarchies and the emotional weight of citizenship remain both timely and valuable. A significant strength of the study lies in its exploration of domestic dynamics through the lived experiences of interviewees. By highlighting the shifting perceptions of institutional predictability and the divergence from long-standing secular social values, the authors illustrate why segments of the urban middle class have come to view U.S. citizenship not merely as a legal status, but as a necessary refuge and a strategic aspiration. Ultimately, the book serves as a prescient diagnostic tool for understanding a world where legal belonging is no longer a static right but a strategic asset that must be constantly navigated against an unpredictable global landscape.

References

- Altan-Olcay, Ö., & Balta, E. (2020). *The American Passport in Turkey: National Citizenship in the Age of Transnationalism*. University of Pennsylvania Press.
- Brown, W. (2015). *Undoing the Demos: Neoliberalism’s Stealth Revolution* (First Edition). Zone Books.
- King, G., Keohane, R. O., & Verba, S. (1994). *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton University Press.
- Tan, N. (2022, July 25). Türkiye “küçük Amerika” olacaktı, ABD “büyük Türkiye” oluyor. *Yetkin Report*. <https://yetkinreport.com/2022/07/25/turkiye-kucuk-amerika-olacakti-abd-buyuk-turkiye-oluyor/>

manifest

Sanatçı: Lale Duruiz

Eser adı: Mavileri kuruturken / While drying the blues

Kız kardeşim deniz için ağlıyor

Kız kardeşim ağlıyor, durmadan ağlıyor.
Gözyaşları tuzlu, fırtınalı sağanaklara dönüşüyor.
Yağmura, çağlayanlara ve nehirlere...
Denize, denize akıyorlar.

Kız kardeşim sessizce hıçkırıyor, biliyor.
Kabuklara ve sığlıklara kulak veriyor.
Akşam karanlığında uyuyan balıklardan duyuyor.
Mantarlardan ve küflerden öğreniyor.

Mayaro’da, yürüyen balıkları açıkça duyuyor.
Başlarından fırlayan siyah gözler:
“Rüzgar suyu terketti.
Deniz canlıları yataklarına ziftlenmiş.”

Newcastle’da liken ve yosunları duyuyor.
Ağaçlar kahverengileşip kururken:
“Zehirler, onlar, hava akımını yakalıyor!
Kara ve deniz ölecek.”

Kız kardeşim ağlıyor, durmadan ağlıyor.
Gözyaşları gelgitle birleşti.
Kabuklar ve sığlıklar kayboldu.
Yerler ve gökler ayrıldı.

My sister cries the sea

My sister is crying and crying
her tears grow to salt stormy showers
to rain and to rapids and rivers
they run to the sea to the sea.

My sister sobs softly she knows
she listens at shells and the shoals
she hears from fish sleeping at nightfall
she gathers from mushrooms and moulds.

Hears walking fish clear at Mayaro
black eyes popping out of their heads:
“The wind it gone out of the water
the sea things is tarred to their beds.”

Hears lichen and moss at Newcastle
as tree things brown up and go dry:
“The poisons them capture the air waves!
The land and the sea going to die.”

My sister is crying and crying
Her tears have joined up with the tide.
The shells and shallows have vanished.
The earth and the heavens divide.

Pamela Mordecai